Lei 7,50

Nu era un om pornit, nu era un suflet dorit de faimă, nu era un poet al războaielor, ci un om de cîrmuire, care cîntăreşte puterile, prevede sfîrşitul încăierărilor şl (...) se îndeamnă numai la fapte în adevăr folositoare țării sale."

N. IORGA

EDITURA ALBATROS

NECULAI ŞANDRU

/

SUB ZODIA ZIMBRULUI

MEMORIA PĂMINTULUI ROMÂNESC

NECULAI ŞANDRU **SUB ZODIA ZIMBRULUI**

Coperta I: Stema Moldovei. Reproducere după pisania Mănăstirii Putna

Coperta II: Familia lui Ştefan cel Mare. Reproducere după tabloul votiv al bisericii

Voroneț

NECULAI ŞANDRU

SUB ZODIA ZIMBRULUI

~Âr,

EDITURA ALBATROS 1976

„Țările noastre n-au avut numai un trecut de fapte mari şi bune, prin care s-a apărat viața lor şi Zi *s-a asigurat rînduiala, ci şi un trecut de cărturărie şi de artă... Altădată, în scris, ca şi în meşteşugul clădirii, al zugrăvelii, al lucrării metalelor scumpe, al cusăturilor de tot felul, aveau poteci care nu erau şi ale altora şi pe care noi le deschisesem spre folosul nostru.*

(N. IORGA)

„Dacă lui Ştefan Vodă i-ar fi fost credincios Isaia, marele său vornic, şi ar fi alergat iacolo, unde i se poruncise, atunci n-ar fi scăpat teafăr nici picior. Pentru aceea a trebuit să-i cadă capul lui şi al altora mulți."

(Cronica lui Ştefan cel Mare, versiunea germcyiă a lui Hartmann Schedel.)

I

ESTE-VĂ CU VOIE SĂ VĂ FIU DOMN?

Simțindu-se bătrîn şi obosit de lunga-i domnie, Alexandru voievod, căruia urmaşii pînă în zilele noastre, pentru chibzuință lui în toate, i-au zis „cel Bun“, a rînduit scaunul domniei țării româneşti a Moldovei, după cum credea că se şi cuvine, fiului mai mare, Ilie voievod, dobîndit din căsătoria lui cu doamna Ana, numită în cronică şi Neacşa. Dar unei părți dintre marii boieri, urîndu-i-se cu binele şi cu prea îndelungata linişte dinlăuntru şi de la hotare (războiul din Pocuția unde moldovenii obținuseră cîteva victorii nu putea fi considerat ca un pericol), ha chiar adulmecînd la moşii străine cu care să-şi rotunjească stăpînirea, nu-i conveni domnul îndrituit. Prilej de zaveră se M'ăsi repede. Ştefan, tot fiu de-al lui Alexandru voievod, dar (iobîndit cu altă doamnă, Stanca, deşi nu se arăta pe față, era nemulțumit că pierduse prilejul moştenirii. Rebelii se alăturară în grabă acestuia plănuind tainic uciderea fratelui vitreg şi dobîndirea puterii.

Domnul, aflînd la vreme cele ce se puneau la cale, reuşi :;;1-şi salveze viața, fără însă a putea pune mîna pe hicleni, să li' ridice el viața lor, după obiceiul pămîntului. Aceştia se aciuaseră la curtea lui Alexandru Aldea voievod, domnul Țării Uomâneşti (1431—1436), despre care se spune în cronicele poloneze că era căsătorit cu o soră de-a lui Ştefan.

în furia lui oarbă, Ilie voievod îşi pierdu cumpătul, o prinse pe doamna Stanca şi porunci să fie ucisă. Probabil că bănuiala căzută asupra Stancăi va fi avut vreun temei, dar gestul lui a părut nechibzuit multor boieri care de acum încolo, temîn- du-şi viețile, vor aştepta primul prilej să-şi părăsească domnul. Astfel ceata lui Ştefan căpătă susținători noi, ceea ce îi dădu curaj ca în septembrie 1433 să intre în țară în fruntea unei oştiri primite de la cumnatul său şi să-şi încerce norocul în dobîndirea tronului. Ilie voievod îi ieşi în întîmpinare la Loloni, dar pierdu lupta.

Bucurie mare pentru învingători, tristețe mare pentru cei învinşi. Nu părăseau numai mărirea şi slava în care fuseseră deprinşi a trăi la curtea voievodului lor, ci trebuiau să părăsească moşiile şi casele şi să i se alăture în pribegie. Ce iertare puteau primi de la unul ca acela ce purta cu sine

alături de patima puterii şi gîndul de răzbunare pentru uciderea mamei sale ? Dacă-şi pierduseră nădejdea în iertarea celui ce apucase tronul, nădăjduiau cel puțin că nu vor mînca mult timp pîinea amară a pribeagului. Voievodul pe care-l urmau era căsătorit cu Marina, sora Sofiei, soția lui Wladislaw Ja- gello, regele Poloniei. La curtea lui aveau să găzduiască şi cu oştirea lui aveau să se întoarcă şi să-l alunge pe uzurpator. Deşărtăciuni !...

Ştefan voievod, de vreme ce-şi împlinise marele lui vis, socotea de cuviință să-l şi păstreze ; de aceea trimise la curtea regelui polon o solie cu daruri multe pentru fiecare. Zadarnic se zbatea tînăra regină încercînd să găsească susținători printre magnații seimului, zădarnică a fost chiar promisiunea regelui ! Strălucirea aurului şi a blănurilor scumpe şi-a revărsat din plin puterea şi dieta care s-a ținut la Nyepolomieze a ascultat plîngerea pribeagului fără îndurarea mult aşteptată a ajutorului în oştire. I s-au dat doar dreptul de azil în oraşele Poloniei de sud şi cîteva moşii de pe urma cărora să se hrănească el şi cei cu care venise. Iar ca să fie înțelegerea statornică, şi Ilie să nu tulbure pacea hotarului Moldovei, s-a făcut un înscris la 13 decembrie 1433, fiind dat şi în paza palatinului de Sandomir.

Văzînd că domnia duşmanului se întărea, Ilie voievod a ho- tărît să treacă în Moldova, nădăjduind să-şi adune repede prietenii, pentru că nu toți boierii din tabăra sa îl însoțiseră. Mulți despre care nu se puteau aduce dovezi au stat liniştiți la casele lor. Au mai rămas şi dintre cei vinovați, dar care totuşi au avut

curajul şi tăria să îngenunchieze în f^a^t^a^ învingătorului cerşm- du-si iertarea şi viata. , . , , .

Palatinul de Sandomir „l-a păzit" pe Hie voievod şi ceata lui de pribegi numai aşa, de formă, sau poate ca 1 şi sprijini in planul lui de a-şi recuceri tronulpentru ca, m fe ruarie 1433, aceştia au trecut granița la Hotin. Aici oastea s-a mfi l- pat repede, chiar prea repede ca să obțină vreo victorie, şi a pornit în marş forțat spre cetatea de scaun. Deşi luat prin surprindere, Ştefan voievod a reuşit să le iasa in intimpinare Dărmămeşti, înfrîngîndu-i şi punînd>i-i pe fuga... o m o

Noul rege, Vladislav cel Tînăr, încoronat la sfirşitul lunii iulie 1434, s-a arătat mai îngăduitor în paza varului Şau probabil că i-a dat pe ascuns şi bani, pentr^ ca acesta îaraşi r , „...cînd străiile dormeau[61] (!), să treacă în țara. „ , 7 „

De data aceasta Ilie voievod îşi adună oastea pe îndelete m ținuturile de miazănoapte şi porni către Suceava oar a î cînd numărul oştenilor îi întărise credința victoriei. _ _

Şi domnul, aşteptindu-se oricînd la vreo surpriza ^m^spre hotarul leşesc, ținea lingă sine o armată destul de numer cu care îi ieşi în întimpinare la Podagra, se batu cu el^ gust şi neobținînd victoria deplină hotărî sa se retraga pentru refacere în sudul țării. Ilie voievod profitînd de aceasta manevră a rivalului său ocupă cetățile ținuturilor dm nord, chiar si cetatea Sucevei. _ . .

"

Regele Poloniei probabil că **era** sigur de victoria vărului sau, de aceea i-a aprobat tacit acțiunea, dar văzmd ca Moldova se transformase într-un cîmp de războaie civile despre care nu se ştia cînd aveau să se termine, slăbind astfel granița de sud a regatului atît de mult bîntuită de tătari şi asupra careia se ridicau şi amenințătorii nori ai **primejdiei** otomane, **trimi** e grabnic o solie **în** Moldova să-i **împace** pe frații duşmani, alea cea mai dreaptă a împăcării era, **fireşte,** împarțirea țarii zn o a, l'ăcîndu-i-se astfel fiecăruia stăpînire- a luat partea e jos cu Vasluiul, Bîrladul, Chilia şi **Cetatea** Alba, zar Ilie par ea de sus cu Neamțul, Suceava, Țețina, Hmeliovul, Hotrnul, Iaşn şi Orheiul. Primul şi-a aşezat curtea l[a] Vaslui, al doil , frate mai mare şi considerîndu-se **de ^aceea** domn suzeran, şi-o stabileşte în reşedința tradițională a țării, la Suceava.

Se părea că războiul dintre cei doi frați, prilejul atitor europene şi nenorociri, se terminase şi că această impacare avea sa aducă linişte în țară. Dar n-a fost aşa- Ihe voievod, fire uşur tecă şi pătimaşă, după cum îl caracterizează cronicarul polonez Dlugosz, drept represalii nesocotea stăpînirea vasalului său şi se purta cu asprime şi nedreptate față de supuşii acestuia con- fiscîndu-le averile „pentru hiclenie". Nu s-a sfiit nici față de rudele doamnei lui Ştefan pe care le-a alungat din stăpînirea lor luîndu-le averile şi împărțindu-le boierilor săi credincioşi. Degeaba îşi juraseră credință şi iubire cînd s-au împăcat. Intre ei rămăsese mai departe ură şi sînge. Şi această ură a crescut necontenit întețită de boierii ce se împărțiseră asemenea în două tabere duşmane dorindu-şi una alteia peirea, dar mai cu seamă moşiile, pînă cînd Ştefan, sprijinit de fratele său vitreg, Petru al Marinei, care venise şi el în țară cu oştire de la cumnatul său Iancu de Hunedoara, voievodul Transilvaniei, l-a prins pe Ilie voievod, probabil în vara sau în toamna anului 1442, şi l- a orbit. Cumplită răzbunare !...

Scăpat de sub tutela fratelui mai mare, vasalul umil al polonezilor, Ştefan voievod nu înțelegea să-şi împartă acum țara cu Petru, despre care acelaşi cronicar, Dlugosz, povesteşte că, deşi abia trecuse de douăzeci de ani, se căsătorise cu sora viteazului voievod transilvan, femeie din generația mamei sale, nădăjduind că va primi de la Iancu de Hunedoara oştire să-şi ocupe mult jinduitul scaun părintesc al domniei. De aceea în anul 1444, cînd se ivise prilejul înfrîngerii lui Iancu la Varna, tînărul voievod coasociat trebui să-şi părăsească țara, iar Ştefan rămăsese „singur stăpînitor".

Tocmai faptul acesta nu a convenit unei bune părți a marei boierimi care l-a chemat pe Roman, fiul mai mare al lui Ilie voievod, pribeag împreună cu întreaga familie în Polonia, să vină în țară şi să dobîndească tronul tatălui său. Iar acesta n-a stat mult pe gînduri şi nici magnații polonezi să-i dea oştirea trebuitoare. Şi astfel la mijlocul lunii iulie 1447, învingătorul prin crimă este înlăturat tot prin crimă : Roman voievod cu un detaşament polonez intră în țară, domnul luat prin surprindere se retrage spre cetatea Neamțului cu gînd să reziste, dar este prins şi decapitat.

Letopisețul anonim consemnează pentru domnia lui Roman voievod un

an, după care se spune că a domnit Petru al II-lea iarăşi un an, iar acesta murind, a domnit Ciubăr vodă cîteva luni, după el Alexandru, cel de al doilea fiu al lui Ilie voievod.

Faptele au fost mult mai complicate. Moldova intra în planurile de rezistenţă antiotomană a marelui cruciat Iancu de Hunedoara, de aceea el n-a putut accepta domnia lui Roman insti tuită în această ţară cu ajutor polonez. In fruntea unei oştiri transilvane, Petru al II-lea intră iarăşi în Moldova, fără însă a reuşi să-l alunge pe Roman. Se recurge la o nouă domnie asociată pînă cînd, cu un nou ajutor armat primit de peste Carpaţi, Roman este, în fine, alungat din ţară. Drept mulţumire plăpîn- dul Petru voievod dăruieşte binefăcătorului său cetatea Chilia, iar acesta instalează în ea o puternică garnizoană ungurească.

Liniştea lui Petru voievod şi a partizanilor săi nu putea fi asigurată decît prin dispariţia celui alungat. Aşa s-a şi întîm- plat : boierii spioni au turnat otravă în băutura lui Roman, curmînd la începutul vieţii — avea doar 21 de ani — o domnie luată prin crimă. Nici Petru voievod nu „se odihni“ mult în scaunul ţării. Firav şi bolnăvicios cum era, închise ochii pentru totdeauna, fiind îngropat de boierii săi credincioşi la mănăstirea Probota.

Rămînînd ţara fără de stăpîn şi fiind la cheremul oştirii trimise de Iancu de Hunedoara odată cu domnul defunct, comandantul acesteia a găsit probabil de cuviinţă să se îngrijească el de treburile statului în numele stăpînului său. El trebuie să fi fost vreun general cu numele de Csupor, rămînînd în amintirea poporului drept Ciubăr vodă, şi despre care, am văzut mai sus, cronica spune că a domnit doar cîteva luni.

Nobilimea poloneză, îngrijorată de pierderea influenţei asupra Moldovei în favoarea Ungariei (Iancu de Hunedoara ajunsese regentul acestei ţării, după moartea regelui Vladislav al
II- lea întîmplată la Varna), hotărăşte să intervină cu război pentru a aşeza în scaunul ţării pe cel de al doilea fiu al lui Ilie voievod. Acest copil de unsprezece ani avea să domnească prin tutela mamei sale Marina şi a unui consiliu de boieri apropiaţi curţii Jagellone.

Dar n-a fost nevoie de un război pentru împlinirea acestei voinţe. Iancu de Hunedoara înfrînt de turci la Cîmpia Mierlei, la mijlocul lunii octombrie 1448, fu luat la întoarcere ostatic de către Gheorghe Brancovici, despotul Serbiei, astfel că trupele ungureşti lipsite de autoritatea marelui cruciat au fost nevoite să părăsească Moldova prin februarie 1449, iar în locul lor a intrat fără nici o oprelişte Alexandru voievod însoţit doar de cei cîţiva boieri credincioşi casei sale şi vreo două sute de oşteni polonezi.

Domnia lui Alexandru însemna înfeudarea politică a Moldovei regatului Poloniei mai rău decît pe timpul părintelui său. Ori mai trăiau încă dintre boierii lui Alexandru cel Bun care participaseră la războaiele din Pocuţia, cînd faptele lor de arme îi umpluseră de glorie şi, în acelaşi timp, băgaseră groaza pînă şi în slăvitul rege Wladislaw Jagello. Aceştia, bineînţeles, nu puteau fi de acord. Şi mai era un fapt de care trebuia ţinut neapărat seamă : cu toată înfrîngerea de la Cîmpia Mierlei, Iancu de Hunedoara se mai bucura încă de suficient prestigiu, iar puterea lui era încă destul de mare ca să sperie boierimea moldoveană. Frica a fost fără de

seamăn cînd aceasta a aflat că voievodul transilvan; care nu stătuse mult în captivitate, strîngea către toamna anului 1449 oştire în ţinuturile dinspre Moldova, pe care intenţiona să i-o încredinţeze lui Bogdan, un alt fiu al lui Alexandru cel Bun dobîndit cu o doamnă necunoscută, ce dorea să apuce el acum din mîinile nevîrstni- cului său nepot moştenirea tronului părintesc. Nu cunoaştem alte împrejurări decît că s-a dat o luptă la Tămăşani în care destui boieri din curtea lui Alexandru au pierit, şi că înaintea sărbătorilor din iarna anului 1449 noul voievod poruncea de la Suceava, împărţind danii mănăstirilor şi boierilor credincioşi.

Bogdan voievod era cunoscut încă de pe timpul tatălui său ca duşman al suzeranităţii poloneze, de aceea cînd Iliaş voievod, depunînd omagiu, îngenunchia rupînd lancea steagului sfînt al ţării în faţa regelui polonez, pribegise în ţări străine. Marele istoric Nicolae Iorga era de părere că Bogdan a fugit prima dată în Ţara Românească, la curtea lui Vlad Dracul (1436—1442; 1443—1447), aliatul lui Sigismund, împăratul Germaniei şi regele Ungariei. Aici a cunoscut-o şi s-a însurat cu Oltea (Maria?), probabil înrudită cu familia domnească, al cărui frate Vlaicu îl va însoţi pretutindeni, mai întîi pe el şi apoi pe fiul său, Ştefan, sub domnia căruia va sluji ca pîrcălab al Orheiului şi Ho- tinului. In lungu-i exil, Bogdan voievod va fi slujit şi în oştirea lui Iancu de Hunedoara, dovedind vitejie şi pricepere în purtarea războaielor, ceea ce l-a făcut să-l sprijine în luarea domniei, dorindu-şi-l credincios.

Noul voievod, chibzuind temeinic, încearcă mai întîi o împăcare cu foştii suzerani, dar aceştia îl refuză şi, la începutul verii anului 1450, făloasa oştire poloneză trecea Nistrul prin vadurile Hotinului, intrînd în ţară. Nimeni nu-i oprise. Bogdan voievod se retrăsese în pădurile de nepătruns ale dealurilor Vasluiului. Spre el s-a îndreptat şi duşmanul căzînd astfel în cursa pregătită.

După ce i-a înfometat bine pîrjolind aşezările din calea lor, după ce i-a obosit atacîndu-i zi şi noapte cu cete răzleţe, domnul Moldovei a trimis iarăşi o solie cerînd pace şi retragerea trupelor din ţara lui, promiţînd că va jura credinţă coroanei. Toţi au primit cu bucurie pacea mult dorită, doar cîţiva boieri moldoveni din curtea lui Alexandru au pus-o la îndoială, pre- văzînd că în spatele ei se ascundea o mare primejdie. Şi au avut dreptate. La trecerea pîrîului Crasnei, nu departe de tîrgul Vaslui, într-un loc îngust şi înconjurat de păduri, mulţimea oas- tei poloneze, care nu-şi putea desfăşura rîndurile, fu lovită prin surprindere din toate părţile şi ar fi fost nimicită dacă nu inter- veneau la timp detaşamentele pîrcălabului Manoil, din curtea lui Alexandru, care cunoşteau locurile şi felul de luptă al moldovenilor. Cu toate acestea iriulţi căpitani vestiţi ai oştirii poloneze, cum ar fi Petru Odrowansz, voievodul Podoliei, Mihail Buczaczky, starostele Cameniţei ş.a. şi-au găsit sfîrşitul în acest război care nici măcar nu era al lor.

Infrîngerea Poloniei nu însemna triumful supremaţiei ungureşti, ci triumful libertăţii, deoarece moldovenii au luptat singuri apărîndu-şi ţara cu preţul vieţii a multor oşteni căzuţi, mai ales din rîndurile boierimii mici şi mijlocii.

Se părea că, prin venirea în scaunul Moldovei a acestui viteaz şi înțelept voievod, toate aveau să se îndrepte şi să intre în matca lor rostuită de vreme, că țara avea să-şi vindece rănile sîngerînde şi să renască mai înfloritoare, la fel ca pasărea măiastră a legendelor, din propria ei cenuşă. Dar soarta n-a hărăzit părintelui această fericire, ci fiului său, Ştefan, pentru care fapte urmaşii aveau să-l cinstească zicîndu-i „cel Mare".

Cronicarul polonez Dlugosz povesteşte că un oarecare Petru, poreclit şi Aron, pretinzînd că are dreptul la domnia Moldovei ca fiu nelegitim al lui Alexandru cel Bun, s-a înțeles cu Alexăn- drel să acționeze în numele lui şi_ să cucerească tronul de la Bogdan voievod. Minorul îi dădu un detaşament de călăreți cu care Petru intră în țară şi-l atacă prin surprindere pe domn, cînd acesta era tocmai în toiul unei petreceri, fiind invitat la un unchi de-al său în satul Răuseni, nu departe de cetatea de scaun. Şi, cum era şi firesc, duşmanii au obținut lesne victoria, iar Bogdan a fost decapitat. Aceeaşi soartă au avut-o şi ceilalți boieri credincioşi din curtea domnească şi poate ar fi avut-o şi Ştefan, dacă n-ar fi reuşit să fugă grabnic din fața primejdiei. Aceste întîmplări triste din istoria neamului nostru s-au petrecut în octombrie 1451.

Auzind despre izbînda lui Petru Aron, Alexandru şi curtea lui trec în țară potrivit înțelegerii. Dar Petru cucerind tronul n-a mai vrut să-l împartă cu nimeni. II declară astfel duşman pe fostul său aliat şi poate că acesta ar fi avut soarta lui Bogdan, dacă nu se retrăgea iarăşi în Polonia.

Urmează trei ani de lupte între unchi şi nepot oare se sfîr- şesc cu înfrîngerea celui din urmă în bătălia de la Movile dată la 12 mai 1455. Iar ce n-au putut să înfăptuiască armele — căci voievodul înfrînt s-a retras la Cetatea Albă, care n-a vrut să se supună lui Petru şi i-a dat găzduire — a înfăptuit otrava. Boieri trimişi i-au turnat în mîncare otravă, ca şi fratelui său Roman, şi astfel Alexandru voievod îşi încheie zbuciumata-i viață la numai şaisprezece ani.

Probabil că uciderea lui Alexandru voievod s^a făcut cu ştirea unei bune părți dintre curtenii acestuia, obosiți de atîția ani de pribegie. Petru voievod le va fi promis că-i va ține în aceeaşi cinste şi la curtea sa, de vreme ce nici după două luni îi găsim semnînd la Suceava, alături de domn, hrisovul de întărire a proprietăților lui Mihul logofătul, şi el mare boier dintre foştii curteni ai celui ucis. Erau trecuți alături de domn în acest hrisov şi Manoil, pîrcălabul Hotinului, Hodco vornicul, Lazăr şi fratele său Stanciul, fiii lui Oană vornicul, Cosma fiul lui Şandru pîrcălabul, Duma şi fratele său Mircea, fiii lui Limbădulce şi alți mari boieri, care dintru început nu l-au vrut pe pribeagul Petru Aron. Iar în fruntea sfatului, mitropolitul Teoctist şi arhimandritul Eustatie Bistriceanu îşi puneau girul pentru o domnie începută prin două crime.

Revenirea lui Petru Aron la tronul Țării Moldovei coincidea cu agravarea primejdiei stăpînirii otomane. Mahomed al II-lea (1451—1481), în fruntea unei puternice armate, asediază la 6 aprilie 1453 Constantinopolul, ultima enclavă ce mai rămăsese din înfloritorul imperiu Bizantin de altădată. Asediul ține pînă la 29 mai, cînd oraşul este cucerit şi lăsat trei zile hulpavelor oştiri să-l jefuiască, după care au primit poruncă

să se retragă în corturile lor, unde aveau destulă pradă de împărțit; a cincea parte revenindu-i sultanului.

Cînd toate au intrat pe vechiul lor făgaş, puternicul Mahomed şi-a mutat reşedința în palatele ultimului împărat, Constantin al XH-lea Dragases, mort în timpul bătăliei. Şi-a zis apoi, pentru aducerea aminte a strălucitei victorii, „el Fatih“ (Victoriosul), iar noii sale capitale, Istanbul. De acum turcii otomani, puternicii stăpîni ai Peninsulei Balcanice, deveneau şi duşmanii cei mai de temut ai popoarelor din centrul Europei.
Şi poate de aceea, în fața unei asemenea primejdii, boierii moldoveni au găsit de cuviință să se împace între ei acceptînd domnia lui Petru Aron, îndemnîndu-l să facă pace şi negoț cu vecinii puternici, Ungaria şi Polonia, chiar şi cu imperiul otoman.

Dar fălosul sultan n-a fost mulțumit numai cu atît, el a pretins ca pacea Moldovei să fie întărită printr-o sumă de bani pe care aceştia, la fel ca şi Țara Românească, să o plătească sub formă de tribut în fiecare an. Petru voievod şi boierii din sfatul său n-au îndrăznit să hotărască singuri dacă e mai bine să cumpere pacea turcească. Cît priveşte purtarea vreunui război cu aceştia, după ce țara fusese măcinată aproape douăzeci şi cinci de ani de lupte interne, era pur şi simplu un gînd nebunesc. Astfel că în primăvara anului 1456 a fost convocată la Vaslui „marea adunare a țării", unde aveau să hotărască ce şi cum trebuia de urmat.

Şi au venit acolo, la Vaslui, fruntaşi din toate stările locuitorilor pămîntului strămoşesc şi au ascultat cu lacrimi în ochi şi nespusă durere în suflete cum domnul alături de mitropolitul țării şi boierii cei mari se jeluiau că „...cotropirea şi peirea țării ...este din toate părțile şi mai ales de la turci, care au prădat şi pradă de atîtea ori şi cer de la noi dare două mii de galbeni ungureşti" şi cu toate că nu eram datori cu nimic să le dăm aceşti galbeni nu ne puteam apăra în nici un chip de asemenea duşmani, cărora dacă nu le dădeam de bunăvoie „...singuri vor lua, precum au şi luat şi pînă acuma soțiile şi copiii fraților noştri", ai celor din Țara Românească, bineînțeles. De aceea era mai bine ca țara să plece deocamdată capul „...în fața acelei păgînătăți" şi să dea banii ceruți pentru a o putea îmblînzi pînă cînd se vor găsi aliații trebuitori purtării unui război atît de primejdios.

Cu ducerea primului tribut a fost însărcinat Mihul logofătul, căruia i s-a dat carte la mînă despre adeverirea acestei solii ca nimeni, niciodată, „să nu poată spune vreun cuvînt împotriva lui... că el a făcut acea dare". Desigur că logofătul trebuia mai întîi să se roage de sultan pentru reducerea tributului cerut, iar dacă nu va izbuti atunci „...să dea şi acei două mii de galbeni ungureşti", ca să nu piară țara şi să aibă pace. Iar pentru întărirea cărții date de Petru voievod lui Mihu logofătul, au fost trecuți la mărturie şi au întărit cu pecețile lor cei mai mari boieri ai țării în frunte cu însuşi chiar Teoctist mitropolitul.

Sultanul a primit cu insolență solia moldovenească şi a trimis tot prin ea către umilitul domn de la Suceava un răspuns amenințător : „Ai trimis solul tău pe boierul Mihul logofătul şi prin el cuvintele din care am înțeles că vei trimite domniei mele haraciu, două mii de ducați de aur, în fiecare an. Aşadar să fie pace făcută şi acesteia îi punem termen trei luni. Dacă

haraciul va sosi la acest termen atunci să fie pace făcută cu domnia mea, iar dacă nu va sosi, atunci şi voi ştiţi ce vă aşteaptă !“

Noii stăpîni se arătau neînduplecaţi şi aspri. întreaga ţară se cutremură adine la grija necazurilor care aveau să urmeze. Cele două izbînzi ale lui Petru Aron obţinute prin crimă asupra fratelui şi nepotului său nu dovedeau nici pe departe eroism, ci din contra, laşitate şi cruzime. Boierimea mică şi mijlocie, mulţimea răzeşilor şi a tîrgoveţilor pe umerii cărora avea să apese datoria, deşi acceptase la Vaslui, pacea turcească, nu putea fi de acord că acesta trebuia să fie de acum încolo viitorul ţării. Ei îşi visau un domn viteaz pe care să-l urmeze pînă la moarte pentru apărarea moşiei strămoşeşti. Şi o parte dintre marii boieri, deşi nu pe faţă, erau nemulţumiţi de uşurinţa cu care se acceptase tributul. Nu trecuseră decît patru ani de cînd oştirea ţării avînd în frunte un voievod adevărat a putut înfrînge şi pune pe fugă oştirea unei ţări destul de mari şi puternice. Mulţi dintre ei participaseră la victorie alături de Bogdan, alţii participaseră la înfrîngere alături de Alexăndrel. Atunci toate gîn- durile s-au îndreptat către cel care pribegea prin Ţara Românească : Ştefan voievod, fiul lui Bogdan al II-lea.

Chiar şi gîndurile lui Petru Aron s-au îndreptat, dar cu teamă, tot spre acelaşi Ştefan, încercînd, fără să izbutească de data aceasta spre norocul neamului nostru, să-l ucidă în vreun fel oarecare.

In Ţara Românească ajunsese cu sprijinul lui Iancu de Hunedoara la tronul ţării Vlad Ţepeş, fiul lui Vlad Dracul, cel ucis la 1447 prin tăierea capului de către binefăcătorul lui de astăzi. Planurile de războaie antiotomane ale marelui cruciat au avut un puternic ecou în firea năvalnică a tînărului domn de la Tîr- govişte, care şi-a dorit să ajungă şi el un cavaler al creştinătăţii, ca şi marele său protector, dar în primul rînd un cavaler al eliberării neamului său de sub jugul otoman. Desigur cei doi tineri voievozi, Vlad şi Ştefan, vor fi făcut mulţime de planuri viteze de vreme ce pribeagul primeşte oştire de la găzdui- tor cu care să-şi cucerească tronul.

Deşi ajutorul primit, aşa după cum scrie şi în cronica moldo- germană, era mic pentru o asemenea faptă, Ştefan voievod intră pe drumul cel mare al Şiretului, abătîndu-se probabil şi pe valea Trotuşului, unde-şi avea moşiile şi se ştia- iubit de toţi locuitorii. Prin înrolarea acestora, desigur, mica lui oştire a crescut de la o mie la şase mii de oameni. „Şi silind, povesteşte cronicarul Grigore Ureche despre războaiele lui Ştefan cu Petru, spre scaunul Sucevei, i-au lovitu în ieşiţii înainte, Petru vodă Aron, pe Siretin la Doljeşti, la tină şi l-au lovitu în ziua de joi mari, aprilie 12 [1504], şi frînase Ştefan pe Aron. Ci Aron vodă nu se lăsă cu atîta, ci d& iznoavă s-au hubucitu şi al doilea rîndu să lovi la Orbie şi iară biroui Ştefan vodă“.

In timp ce Petru Aron de abia scăpa cu fuga în Polonia, părăsit de oştire şi de cei mai mulţi dintre curtenii săi, Ştefan voievod, victorios, porni spre cîmpia Direptate, unde dorea să-i întrebe pe viitorii lui supuşi, atît pe cei care l-au primit ca prieten cît şi pe cei care l-au primit ca duşman, de le era pe plac, sau nu, să le fie domn. Şi dacă le era pe plac, atunci mitropolitul Teoctist avea să-i citească slujba de încoronare şi să-l miruiască,

simbolizînd prin aceasta că voința celor de pe pă- mînt primită este asemenea şi în ceruri. Tot aici, pe rînd, fiecare, după rang şi avere, aveau să vină şi să îngenunchieze în fața celui ce îşi primise astfel moştenirea părintească şi săru- tîndu-i dreapta să i se închine.

„Iar după aceea, povesteşte Letopisețul de la Putna, s-a adunat țara cu preasfințitul mitropolit chir Teoctist şi... l-a uns în domnie, pe Şiret, unde se numeşte locul acela Direptate şi pînă acum. Şi a luat schiptrul țării Moldovei[11].

*

în ceata pribegilor ce-l însoțeau pe Petru Aron erau destui boieri dintre cei mari speriați de curajul şi priceperea tînărului voievod în războaie şi mai cu seamă speriați la gîndul că acesta îşi va răzbuna uciderea părintelui, ridicînd la rîndul său viețile curtenilor ucigaşului. Dar s-au înşelat. Ştefan voievod, minte luminată, intrase în țară gîndind s-o cîrmuiască nu o lună, un an, sau chiar cîțiva ani, ci dorea să aibă o domnie lungă de-o viață, s-o ridice din micimea în care căzuse în vremea trecutelor războaie interne şi s-o apere trecînd prin ascuțişul săbiei sale nemiloase trupurile duşmanilor oare ar fi cutezat să-i calce pămîntul.

Pentru asemenea fapte el avea nevoie de oşteni mulți şi buni, de aceea viața şi averea fiecărui boier mare sau mic, a fiecărui răzeş sau tîrgoveț, prețuia înzecit şi nu trebuiau lăsate să se risipească în zadar. Cît despre viața părintelui său, el nu venise în țară doar pentru împlinirea gîndului searbăd al răzbunării, ci venise să domnească, deci şi să ierte. De aceea tri- mise solie chiar pe urmele pribegilor cu vorbe şi cărți de iertare chemîndu-i să se întoarcă la casele lor şi să-l părăsească pe cel ce n-a fost vrednic să țină în mîinile sale schiptrul țării. Unii au înțeles de la început ascultîndu- 1, alții mai temători au aşteptat să vadă ce se va întîmpla cu cei ce l-au crezut pe tînă- rul domn, îi va ierta sau bucuros că a pus mîna pe ei îi va ridica în țepi la poarta cetății de scaun, după cum procedaseră unii din voievozii ce domniseră înaintea lui.

Dar Ştefan se ținuse de cuvînt şi pribegii îşi recăpătaseră locurile lor în stranele înşiruite de-a lungul pereților spătăriei, unde se aduna de obşte sfatul voievozilor care domneau la cetatea Sucevei. Atunci şi cei mai neîncrezători s-au întors în țară părăsind pribeagul lipsit de noroc. Doar Mihu logofătul s-a îndărătnicit şi a rămas în casele ce le avea în Liov, ținîndu-l şi pe fostul voievod cu averile sale din Polonia de sud, arătîndu-şi astfel deschis atitudinea ostilă față de Ştefan voievod.

Aducerea unui asemenea vrăjmaş acasă (să nu uităm că Mihu era unul dintre boierii cărturari, bun diplomat şi cu influență în cercurile politice poloneze) şi împăcarea cu el era o politică mai înțeleaptă decît a-l lăsa să uneltească intrigi în țări străine ; aşa că, la îndemnul sfatului țării, Ştefan voievod s-a înduplecat să-i trimită logofătului fugar trei ani în şir „cărți de trecere[11] prin care i se făcea cunoscut că putea să se întoarcă la „slujba sa dreaptă şi credincioasă fără nici o zăbavă[11]. Cît priveşte „lucrurile ce ar trebui uitate şi care se vor fi întîmplat în țara Basarabilor sau oriunde în altă parte, în orice vreme şi în orice zile, de acele lucruri şi de orice altă

duşmănie „domnul se obliga să nu-şi mai amintească niciodată cît va trăi el şi boierii lui. Şi poate „lucrurile (petrecute)... în țara Basa- rabilor“, adică în Țara Românească, au fost în legătură cu vreun complot pus la cale de Petru Aron împotriva lui Ştefan cel Mare cînd acesta era pribeag la curtea munteană, complot ce-i pusese în primejdie chiar viața, şi la care Mihu logofătul avusese un rol destul de mare de vreme ce n-a îndrăznit să se întoarcă în țară nici după ce a primit asemenea asigurări.

Dată fiind supunerea umilitoare pe care o făcuse fostul domn față de regele Poloniei prin scrisorile omagiale încheiate de el în toamna anului 1456, acesta i-a permis apoi să se stabilească în țara sa şi oraşelor din sud să-l găzduiască. Dar prezența pribeagului la hotarele Moldovei era deosebit de îngrijorătoare pentru Ştefan. El nu putea fi iertat ca ceilalți boieri, ci trebuia alungat, undeva, departe, sau chiar suprimat, dacă această măsură rămînea ultima. Iar singura oale de a-l alunga din aceste ținuturi era pedepsirea lor prin incursiuni de jefuire care să-i înspăimînte pe locuitori şi să-i determine să se descotorosească de un asemenea musafir stingheritor.

Regele Cazimir, ocupat în Prusia cu rezolvarea greutăților ce
i le făceau cavalerii teutoni, n-a putut răspunde la aceste jafuri printr-un război de pedepsire a tînărului voievod moldovean, ce se arăta de la început atît de autoritar.

Chemarea regelui Ungariei a sosit tocmai la vreme. Petru Aron începea să simtă tot mai mult nemulțumirea în special a liovenilor deranjați atît de incursiunile lui Ştefan, cît mai cu seamă de faptul că starea de război dintre Polonia şi Moldova, provocată de prezența lui, împiedica afacerile negustoreşti tradiționale. Văzînd că ajutorul promis de regele Cazimir se lăsa prea mult aşteptat şi nădăjduind că regele Matei Corvin nu l-a chemat degeaba, pribeagul îşi făcu bagajele şi trecu în Transilvania aşezîndu-se mai întîi în ținuturile secuieşti. Dar Ştefan voievod îşi aruncă pilcurile de călăreți şi peste Carpați, băgînd spaima în locuitorii satelor şi oraşelor secuilor care, pînă atunci, Moldova îi avusese vecini buni.

De fapt tînărul rege maghiar, fiul lui Iancu de Hunedoara, era supărat pe Ştefan încă din timpul războiului civil dintre partizanii lui şi cei ai lui Frederic, împăratul Germaniei, pentru succesinuea la tronul Ungariei, cînd acesta se grăbise să încheie tratatul omagial din 4 aprilie 1459 cu regele polonez, care nădăjduia să dobîndească la rîndu-i coroana Ungariei. Incursiunile din 1461 din ținuturile secuieşti au agravat şi mai mult nemulțumirea lui Matei Corvin, iar faptul că, potrivit cronicarului Bonfinius, Ştefan voievod a refuzat cererea acestuia de a-i depune omagiu de vasalitate a creat aproape o stare de război între Ungaria şi Moldova.

Pe la 1462 Petru Aron era găzduit de însuşi voievodul Transilvaniei, iar Matei Corvin îi scria acestuia să-l trimită la curtea din Buda pentru a-l avea la îndemînă în *caz* de nevoie. Dar Petru Aron a tărăgănat pînă către 1468 plecarea la curtea maghiară, unde mai găzduia încă un pretendent la tronul Moldovei, un oarecare Berindei. îi plăcea mai mult să stea în preajma granițelor țării pierdute. Se muta din oraş în oraş şi adeseori adăsta la curtea voievodului clujean, de aceea era greu de prins intr-o incursiune obişnuită. Atunci Ştefan a recurs la un vicleşug. I-a trimis o scrisoare ca fiind din partea unui grup de mari boieri nemulțumiți de

domn, prin care aceştia îndem- nîndu-se la răscoală îl chemau în ţară să-i ofere tronul. Petru dă ascultare şi se îndreaptă spre graniţă unde a fost prins şi decapitat.

*
* *

S-au amintit împrejurările prin care ajungînd domn cu sprijinul lui Iancu de Hunedoara, Petru al II-lea i-a dăruit drept mulţumire cetatea Chiliei, veche stăpînire moldovenească. Această danie desigur că a fost urmarea vreunei înţelegeri dinainte stabilite între cei doi cumnaţi, deoarece în planurile strategice ale războaielor antiotomane purtate de marele cruciat, unul dintre obiectivele principale era controlul liniei Dunării şi întăririi ei cu cetăţi bine apărate de garnizoane maghiare. După moartea lui Iancu voievod întîmplată la Belgrad, în timpul asediului turcesc de la 1456, cetatea a rămas moştenire fiului său, Matei Corvin, care reuşise să ajungă în anul 1458 regele Ungariei. în timpul războaielor civile şi a minoratului, cetatea a fost stăpînită de Vlad Ţepeş, domnul Ţării Româneşti, care a păstrat şi garnizoana maghiară lăsată pentru apărarea ei încă de Iancu de Hunedoara.

Şi turcii considerau Chilia drept unul dintre cele mai importante bastioane ale frontului româno-maghiar de pe linia Dunării, de aceea paralel cu campania din 1462, pornită împotriva lui Vlad Ţepeş, Mahomed al II-lea trimite o flotă să cucerească şi cetatea. în timp ce oştirile trimise în Ţara Românească reuşeau în final să-l alunge pe domn în Transilvania şi să-l înscăuneze pe fratele acestuia, Radu cel Frumos, credincios Porţii, flota, după un bombardament suportat cu eroism de asediaţi s-a retras fără de succes în apele Bosforului.

Ştefan, dorind să reintre în stăpînirea moştenirii s-ale înstrăinate atîţia ani, încearcă să profite de criza politică ivită asediind cetatea în iunie 1462. Bineînţeles că obosita garnizoană n-ar fi putut rezista un. timp îndelungat şi la acest al doilea asediu dacă domnul Moldovei, rănit la glezna piciorului, n-ar fi renunţat deocamdată la cucerirea ei, poruncind să se adune oştirea şi să pornească spre Suceava, unde să-şi doftoricească rana care, spre nenorocul lui, nu se va vindeca niciodată.

Matei Corvin, moştenind firea năvalnică şi entuziastă a tatălui său, dar fără echilibrul acestuia, nutrea visuri de viitor foarte îndrăzneţe, ţintind către dobîndirea coroanei regelui Boemiei şi, dacă s-ar fi putut, chiar şi către cucerirea coroanei imperiale a Germaniei. Astfel că războaielor purtate cu turcii le-au lipsit vigoarea şi eficienţa celor purtate de părintele său, acestea fiind mai degrabă orgolioase demonstraţii de forţă.

Tîrgoveţii Chiliei, în mare parte genovezi, dar şi destui români, nemulţumiţi de felul cum erau apăraţi în faţa unui eventual atac turcesc, s-au răsculat împotriva garnizoanei maghiare. Dar regele în loc să ia măsuri de represalii, dacă nu de rezolvare a cauzelor răscoalei, a căutat să se descotorosească de cetatea ce-l stingherea acum, dăruind-o, la rîndul său, lui Radu cel Frumos, care, deşi era aşezat în scaun de turci, se grăbise să-i trimită şi lui scrisori de umilită supunere.

Astfel Chilia ajunsese de fapt în mîinile turcilor, căci dacă ei ar fi cerut-o de la domnul muntean, acesta ar fi dat-o fără nici o ezitare. Singura nădejde a tîrgoveţilor rămînea Ştefan voievod, domnul Moldovei, despre a cărui vitează bărbăţie începuseră mulţi să vorbească. Probabil că în cursul anului 1464 s-au schimbat şi cîteva solii secrete pentru stabilirea condiţiilor predării şi al tratamentului ce aveau să-l aibă străinii sub noua stăpînire, iar la aceste convorbiri s-a ajuns la o bună înţelegere, după cum presupune şi cronicarul polonez Dlugosz în istorisirea sa, dacă stăm şi ne gîndim la uşurinţa cu care a fost cucerită.

La 24 ianuarie 1465, căzînd la vremea aceea într-o joi, Ştefan vodă asedia pentru a doua oară cetatea Chiliei. Locuitorii au deschis în secret o poartă prin care oştirea lui Ştefan a intrat în incinta tîrgului mărginită şi ea de ziduri. Comandanţii surprinşi la o nuntă nu şi-au putut organiza garnizoana pentru apărare. Unul dintre ei a reuşit totuşi să se refugieze în fort încercînd să reziste bombardamentului pornit a doua zi, vineri, de artileria asediatorilor. Cu muniţia şi hrana pe sfîrşite, pentru că nimeni nu se aştepta la acest război, sîmbătă 26 ianuarie 1465, fortul s^a predat şi domnul moldovean a intrat deplin în stăpînirea cetăţii.

Cronica povesteşte că Ştefan voievod a mai rămas aici încă trei zile după victorie „...veselindu-se şi... împăcînd pe oamenii din cetate", iar după ce le-a aşezat drept pîrcălabi pe Isaia, cumnatul său, şi pe Buhtea „...şi i-a învăţat să păzească cetatea de limbile necredincioase", adică de turci, s-a reîntors la Suceava, unde iarăşi şi-a sărbătorit victoria cu un minunat ospăţ.

Şi astfel braţul viteaz al tînărului domn reaşezase ţara în vechile ei hotare moştenite de la Alexandru cel Bun şi de la voievozii dinaintea lui, punînd străji temeinice să le vegheze cu statornicie. La cetatea Neamţului păzeau oştenii pîrcăla- bului Ion Boureanul, la Hotin oştenii pîreălabului Goian, la Orhei şi Soroca încă nu se înălţaseră cetăţi de piatră, dar şi aici oşteni buni pîndeau mişcările hoardei tătare să nu intre fără de veste în ţară, iar în cetăţile dinspre mare, Chilia şi Cetatea Albă, stăteau de veghe oştenii pîrcălabilor Isaia, Buhtea şi Zbier ea.

* * *

Călcarea ţinuturilor secuieşti pentru prinderea lui Petru Aron (ultima avusese loc chiar în vara anului 1467), reintrarea în stăpînirea cetăţii Chilia, dar mai cu seamă încurajarea răscoalei izbucnite în august 1467 în rîndul nobilimii maghiare şi secuieşti sprijinită de patriciatul săsesc din Transilvania îl supăra într-atît pe regele Matei Corvin, încît se hotărî să poarte un război pentru alungarea lui Ştefan voievod din Moldova şi înscăunarea vreunuia dintre cei doi pretendenţi oploşiţi prin ţara sa : Petru Aron şi Berindei.

Cine era acest Berindei şi de unde venea el ? Nimeni nu ştia precis. El susţinea că era fiul nelegitim al lui Alexandru cel Bun, dar în documentele rămase din timpul acestuia numele lui n-a fost consemnat printre copiii domneşti, nici măcar printre boierii ţării. Doar printre curtenii lui Ştefan

al II-lea este trecut de cîteva ori un oarecare stolnic cu numele de Berindei.

înştiinţat de răzmeriţa plănuită, Matei Corvin îşi cheamă sub arme nobilimea maghiară din pustă, trece în Transilvania şi surprinzîndu-i pe răsculaţi înaintea terminării pregătirilor îi înfrînge cu uşurinţă. După ce a împărţit pedepsele ce le credea de cuviinţă căpeteniilor acestora, la sfîrşitul lunii septembrie coboară cu armata spre sudul Transilvaniei, cu gîndul că înaintea începerii sărbătorilor de iarnă să isprăvească la fel de bine şi cu domnul Moldovei.

La 11 noiembrie ajunsese chiar la Braşov, unde cantonă cîteva zile să-şi aprovizioneze oştirea cu arme şi muniţii în special, pentru că hrana trebuitoare se putea obţine mai lesne prin jefuirea ţinuturilor pe unde visa să treacă victorios.

Ştefan voievod înţelegmd firea ambiţioasă a tînărului rege maghiar prevăzuse că acest conflict se putea termina cu un război şi, ştiind că nu-şi poate rafâsura singur puterile cu el, duş- mănindu-se în acelaşi timp şi cu Polonia de la găzduirea ce-o acorda pribegilor, a găsit de cuviinţă să şi-i facă, dacă nu prieteni veniţi în ajutor, cel puţin neutri. De aceea la începutul anului 1459 a trimis la curtea regelui Cazimir o solie încărcată cu daruri şi vorbe frumoase. Regele, despre care am văzut că avea de rezolvat probleme destul de grele în Prusia cu teutonii, a acceptat propunerile şi a trimis la rîndul lui o delegaţie în Moldova. Actul omagial prin care Ştefan se obliga să înceteze „discordiile, prădăciunile, arderile şi vărsările de sînge“ făcute pînă atunci în ţinuturile Galiţiei şi Podoliei, să-l recunoască pe regele Cazimir drept suzeranul său, să-l „slujească credincios" şi să-l ajute, dacă va fi nevoie, „împotriva păgînilor", dar şi prin care regele se obliga, la rîndul său, să-l ocrotească şi să-l apere pe Ştefan ca un suzeran pe vasalul său, „ca un părinte pe fiu“, s-a semnat la 4 aprilie 1459. După trei ani, la

2 martie 1462, se redactau noi acte omagiale între Ştefan voievod şi solia regelui Poloniei venită la Suceava, iar alături de el dădeau cărţi separate de credinţă mitropolitul Teoctist şi boierii cei mari ai ţării.

Dinspre partea tătarilor, după ce aceştia fuseseră înfrînţi încă înainte de 1462, cînd au căzut prizonieri „fiii lui Sedi- Ahmad împreună cu alţi căpitani şi ulani“, nu prea avea a se plînge.

Cu turcii era în raporturi bune. îşi plătea în fiecare an tributul datorat — e drept cu o mie de galbeni mai mare de cînd luase în stăpînire cetatea Chiliei[1] — iar aceştia îşi vedeau de ale lor şi nu se amestecau cu nimic în treburile Moldovei.

Cît priveşte starea ţării, în cei zece ani de linişte se făcuse mai înfloritoare ca în vremea bătrînului Alexandru voievod. Holdele ogoarelor au umplut hambarele cu aurul griului, vitele din ocoalele boiereşti şi

---

Note:

[1] După ocuparea Chiliei, Ştefan voievod a trimis la Constantinopol o delegaţie cu tributul anului în curs şi alte daruri şi peşcheşuri către meghistanii Porţii, a-nunţîndu-i prin aceasta despre isprava sa. Sultanul mai întîi se supără şi arestează delegaţia, dar apoi îmbunat de strălucirea aurului, o eliberează, recunoscând Chilia ca fiind cetate moldovenească în schimbul tributului cu o mie de galbeni sporit.

răzeşeşti s-au înmulţit, drumurile erau mereu bătute de carele negustorilor liovezi, braşoveni şi bis- triţeni veniţi cu mărfuri să le vîndă în ţară şi să cumpere pe cele ale locuitorilor, încît satele şi oraşele crescuseră de nu se mai cunoşteau.

Deci Ştefan voievod, domnul Moldovei, cu toate că nu-şi putea aduna încă mai mult de 12.000 de oşteni, avea curajul să primească deschis, acum, în toamna anului 1467, războiul fălosului rege care uitase că datoria lui cea mare era, nu de a ajunge împăratul Germaniei sau de-a alunga de pe tronul lui domnul vreunei ţări vecine, ci de a zăgăzui la Dunăre puhoiul turcesc, aşa cum făcuse atîţia ani marele său părinte.

Auzind de coborârea oştenilor craiului Matei Corvin către Braşov, de unde prea lesne puteau intra prin pasul Oituzului în ţara sa, domnul coboară şi el către ţinutul Trotuşului, le închide trecerea .cu buşteni şi bolovani prăvăliţi peste drumurile şi potecile înguste, pustieşte satele din calea ce-o aveau de făcut duşmanii pentru a-i flămînzi, le astupă fîntînele şi izvoarele pentru a-i înseta, lăsînd în acelaşi timp în locuri bine ferite pilcuri de oşteni care să-i hărţuiască zi şi noapte tulburîn- du-le odihna şi rarindu-le rîndurile. Iar el, Ştefan voievod, avea să-i aştepte cu grosul oştirii undeva înăuntrul ţării, după ce musafirii nepoftiţi, cu tot numărul ce-l întrecea de trei ori pe-al oştirii sale, avea să fie atît de slăbiţi încît să ajungă o pradă uşor de răpus.

După o săptămînă de peripeţii, făcîndu-şi loc cu „sabia şi focul“, cum va povesti Bonfinius, notarul lui Matei Corvin, oştirea maghiară a ajuns, în sfîrşit, la tîrgul Trotuş, în ziua de 19 noiembrie 1476. Cu toate că această localitate situată undeva în zona Oneştiului, azi dispărută, era probabil în majoritate locuită de unguri (cel puţin aşa ne-o descrie episcopul iezuit Bandini ca fiind la mijlocul secolului al XVII-lea), oştirea de acelaşi neam o găsi pustiită ca şi pe celelalte aşezări întîlnite în cale. De aceea n-au adăstat aici multă vreme, ci au pornit, ţinînd mereu drumul de pe valea Şiretului, către cetatea de scaun, pustiind şi ei cu multă cruzime aşezările pe unde treceau, „necruţînd, cum povesteşte Dlugosz, nici vîrsta, nici condiţia socială, nici sexul". Au fost arse in prima săptămână a lunii decembrie tirgul Bacău şi apoi cetatea Romanului, fără ca aceste grozăvii să-l determine pe Ştefan voievod să iasă din ascunzătorile codrilor şi să primească lupta în cîmp deschis.

Plecînd din Roman, oştirea lui Matei Corvin a părăsit drumul Şiretului, luînd-o spre Suceava pe drumul Băii, cu nădejdea că în vechea capitală vor afla destulă avere de jefuit din bogatele gospodării ale negustorilor şi meşteşugarilor saşi. Şi, într-adevăr, aşa s-a întîmplat. Populaţia fusese evacuată de călăreţii domneşti, dar pivniţele cu vinuri au rămas la îndemîna hulpavei oştiri, flămîndă şi obosită de calvarul drumului.

Văzînd că ungurii au căzut în cursa întinsă, Ştefan voievod hotărî să atace în noaptea de 14 spre 15 decembrie. Cu întrea- ga-i oştire pedestrită, el plănuia să înconjoare mai întîi aşezarea, să incendieze întăriturile şi casele mărginaşe, împingînd flancurile de apărare către mijlocul tîrgului, unde era sigur că se va produce o asemenea îmbulzeală încît duşmanul să nu-şi poată valorifica întreaga forţă. Dar planul a fost trădat de Isaia,

cumnatul domnului — după unii istorici ar fi vorba de Cras- năş — şi alţi boieri, aşa că după mai bine de patru ore de luptă înverşunată, în care însuşi regele Mateiaş fu rănit la spate de o săgeată cu trei vîrfuri, armata maghiară a reuşit totuşi să fugă, bineînţeles cu rîndurile mult rărite, din oraşul care era s-o înghită ca o uriaşă gură de mormînt.

Această trădare dădu posibilitate armatei maghiare — potrivit cronicii moldo-germane — să dea chiar un contraatac. Luată prin surprindere, armata Iui Ştefan avu un *moment cînd* se răvăşi. Dacă e să dăm crezare aceleiaşi cronici, voievodul căzu ostatic în mina duşmanului. întîmplarea norocoasă a fost că cei ce l-au prins pe domn, fiind oşteni de rînd, nu l-au recunoscut şi primind frumoasa sumă oferită drept răscumpărare l-au eliberat.

Ştefan voievod n-a putut să urmărească oştirea craiului Matei în retragerea sa dezordonată, pentru că o nouă primejdie se arăta la graniţele ţării : hoarda tătară.

Cert este că, în lupta de la Baia, Ştefan voievod a obţinut
o victorie strălucită, armata maghiară cu rîndurile destul de rărite şi cu regele rănit s-a retras grabnic către pasul Tulghe- şului, fiind cea mai apropiată trecătoare spre Transilvania. Dar el nu l-a lăsat pe Matei Corvin să se retragă în linişte, căci în munţi oştirea sa a găsit drumurile baricadate cu buşteni, iar de pe stînci îi săgetau oştenii lăsaţi de pază. Ca să se poată retrage mai repede au fost nevoiţi să-şi îngroape tunurile şi să-şi incendieze carele cu provizii. Cu mare greutate au reuşit totuşi să treacă pasul Tulgheşului. La 25 decembrie poposeau la Sîn Miclăuş, în secuime, iar peste o săptămînă se aflau Ia Braşov.

Şi, astfel, făloasa oştire ce intrase în Moldova, cu regele ei călărind ţanţoş în frunte, se întorcea în ţară înfrîntă, ducînd pe umeri targa regelui rănit, iar cel ce trebuia scos din domnie dobîndise prima Iui victorie răsunătoare.

„Toată Transilvania e în sărbătoare pentru această victorie (de la Vaslui n.n.)“.

(Scrisoare din Turda către Matei Corvin, expediată la 24 ianuarie 1475.)

II

I-A DORIT ALĂTURI PE VALAHI ŞI TRANSILVĂNENI ÎN LUPTA CEA MARE

Deşi urcat în scaun cu sprijinul oştirii lui Vlad Ţepeş, prietenia dintre aceşti doi voievozi români n-a urmat cursul firesc al aşteptărilor. Ştefan voievod primind o ţară, după cum s-a văzut, ajunsă la marginea prăpastiei avea mai întîi de rostuit multe treburi dinlăuntrul ei. Acestea ţineau deopotrivă de ridicarea satelor şi tîrgurilor, de curăţirea ţării de hoţii care începuseră a mişuna pretutindeni, de rechemarea negustorilor străini ce colindaseră încă din vechime drumurile noastre, de supunere a marii boierimi învăţată în cei douăzeci şi cinci de ani de dezordine să nu mai asculte porunca domnească, dar mai ales de alungarea lui Petru Aron ce tot da tîrcoale graniţelor cerşind ajutoare crăiilor vecine şi urzind într-una la intrigi, şi cîte altele mai mari sau mai mărunte ce se iveau în fiecare zi îngreunînd tinerii săi umeri şi ne mai lăsîndu-i răgazul necesar alăturării vijeliosului domn muntean, care colinda prin cetăţile turceşti de pe malul stîng al Dunării nimicin- du-le garnizoanele.

Douăzeci şi cinci de ani oştirile taberelor boiereşti, prinse în cumplitul război civil, au zdruncinat pămîntul ţării şi aproape *tot* atîţia ani i-au trebuit lui Ştefan voievod să dreagă cu dăruire şi răbdare tot ce-au stricat părinţii generaţiei lui, să-i ierte sau să-i pedepsească aspru pentru faptele lor după cuviinţa obiceiului acestui pămînt. Dar cînd toate fură reaşezate în matca firească rostuită cu migală de strămoşi în lunga scurgere a anilor şi şi-a aruncat ochii vultureşti peste Dunăre, cutezînd să năzuiască la un război cu straşnicul suzeran, privirea i s-a oprit îndurerată mai întîi în Ţara Românească, sora de peste Milcov a ţării sale, căzută sub grea ascultare otomană după înfrîngerea lui Vlad Ţepeş.

Supunerea mai aspră a acesteia de către turci se datora nu numai vecinătăţii directe cu imperiul şi controlului permanent ce-l exercitau asupra capitalei prin raiaua Giurgiului, ci şi a faptului că Radu cel Frumos fusese urcat în scaunul ţării prin puterea oştirilor Porţii, căreia îi datora, deci, ascultare şi umilinţă. De fapt nici firea acestui domn nu luase nimic din impetuozitatea şi vitejia Basarabilor, cu toate că era fiu şi frate bun cu cei doi celebri Vlazi : Vlad Dracul (1436—1442 ; 1443—1447) şi Vlad Ţepeş (1448 ; 1456—1462 ; 1476).

In afara tributului rînduit, a plocoanelor şi a peşcheşurilor oferite megistanilor Porţii, datorii pe care le plătea şi Moldova, domnul Ţării Româneşti mai era obligat să participe cu oştirea lui alături de oştirea otomană în războaiele apropiate, să trimită pe un copil de al său ostatic de credinţă la curtea sultanului şi să meargă personal ori de cîte ori era chemat la Istan- bul să „sărute poala[11] acestuia, adică să i se închine şi cîte altele.

Il durea inima pentru decăderea ţării Basarabilor şi pentru nevrednicia acestui urmaş al lor, fiindcă şi el se trăgea după mamă tot din această ţară, pe unde părintele său, pribeag fiind, îşi găsise soţie şi tovarăşă de suferinţă, dar mai' înţelegea şi urmarea că odată cu trecerea anilor Poarta va avea aceleaşi pretenţii şi de la domnii Moldovei.

Hotărît să încerce curajul şi vitejia domnului Ţării Româneşti, dar mai cu seamă să-i dea de înţeles că are a se teme şi din partea oştilor sale, de aceea mai cuminte ar fi să-i caute prietenia împotriva duşmanului comun, imperiul otoman, Ştefan voievod trece la începutul anului 1470 ca o vijelie peste hotarul acesteia şi atacă cetatea Brăilei.

Tătarii, rugaţi de Radu cel Frumos să-l pedepsească pe cutezătorul Ştefan pentru această faptă, au fost înfrînţi la mijlocul lunii iulie a aceluiaşi an în lupta de la Lipnic ; iar cetatea Crăciunei, construită la graniţă, rămînînd fără apă şi-a pierdut tăria (tradiţia povesteşte că domnul Moldovei construise şi el o cetate în partea lui de ţară deviind cursul Şiretului pe lîngă ea, lăsînd astfel cetatea muntenilor fără apă).

Radu cel Frumos gîndi c-ar fi poate mai bine să-şi încerce norocul într-o campanie împotriva Moldovei şi porunceşte oştirii să se pregătească de război. Ce gînd năstruşnic, să intri în ţara unui domn care nu demult îl bătuse pe viteazul rege al Ungariei, fără să mai vorbim de înfrîngerile repetate ale Hoardei, cînd cuteza să-i calce hotarul !

E uşor de înţeles că în lupta ce s-a dat în ziua de 7 martie *1471* la Soci, nu departe de Bacău, oştirea munteană a fost nimicită, pierzînd, după cum ne povesteşte Letopisețul anonim, toate steagurile, chiar şi „schiptrul cel mare“.

Ştefan voievod, care poruncise chiar în anul următor vistiernicului să nu mai trimită tributul datorat Porţii, era sigur că sultanul n-avea să-l lase nepedepsit şi avea să trimită oştire multă asupra Moldovei să-l alunge din scaun şi s-o readucă la vechea supunere. Un domn credincios în Ţara Românească, a cărui oştire să lupte alături de el devenea de nepreţuit, iar Radu cel Frumos nu putea fi acela. Atunci gîndul îngrijorat al lui Ştefan se îndreptă spre Laiotă Basarab, zis şi „cel Bătrîn“, ce pribegea de mulţi ani prin Transilvania, aşteptînd prilejul să-şi alunge ruda din scaunul ţării şi care, după promisiunile ce le făcea, părea a fi omul potrivit.

Chemat cu ştafete, Laiotă vine în grabă la Suceava şi se închină cu bucurie protectorului său, promiţîndu-i credinţă şi jertfă în războiul ce aveau să-l înceapă cu puterile semilunei.

Letopisețul anonim povesteşte că domnul şi-a adunat oastea în tabăra de pe malul moldovenesc al Milcovului în prima săp- tămînă a lunii noiembrie 1473 şi după ce i-a împărţit în 12 cete, cu cîte patru steaguri, a

trecut *în* Țara Românească împreună cu Laiotă Basarab. După zece zile de drum, au ajuns într-o joi, 18 noiembrie, la Cursul Apei, în ținutul Rîmnicului Sărat, unde şi-a odihnit oştirea trei zile. Duminică în zori a început lupta. Radu Voievod, luat prin surprindere, a fost în- frînt. Retrăgîndu-se în „cetatea sa de scaun numită Dîmbo- vița“ (Bucureşti), urmărit îndeaproape de'oştirea lui Ştefan, n-a putut rezista asaltului dezlănțuit de moldoveni şi a fugit în timpul unei nopți, lăsînd în mîinile cuceritorilor familia şi întreaga vistierie. Ştefan a intrat victorios în Bucureşti, l-a aşezat în scaunul țării pe Laiotă, iar la întoarcere a luat cu sine familia lui Radu cel Frumos, întreaga-i. vistierie capturată, precum şi steagurile țării.

Voievodul alungat trecuse de fapt Dunărea, de unde se întoarse la scurtă vreme după plecarea lui Ştefan cu ajutoare turceşti, reuşind să-şi reocupe tronul.

Alungat, Laiotă pribegeşte toată iarna pe la curtea lui Ştefan aşteptînd oştiri intr-ajutor. Deşi această încercare de a înscăuna în tronul Țării Româneşti un domn aliat politicii sale se soldase cu eşec, ba mai mult, drept pedeapsă pentru această cutezanță turcii au jefuit țara tocmai în ajunul sărbătorilor de iarnă, Ştefan voievod i-a dat din nou lui Laiotă destulă oştire să-şi recîştige domnia. Dar şi de astă-dată Radu cel Frumos l-a gonit cu ajutoarele paşalelor dunărene. In cele din urmă domnul Moldovei hotărî să poarte un ultim război pentru instalarea lui Laiotă, campanie pe care s-o conducă personal, la fel ca în anul trecut. Şi voievodul Transilvaniei plănuise tot acum să treacă munții în Țara Românească şi să-l aşeze în scaun pe un alt pretendent ce-şi zicea de asemenea Basarab, iar lumea ca să-l deosebească îl poreclea „cel Tînăr“ sau „Țepeluş“.

Astfel către sfîrşitul lunii septembrie 1474, Ştefan voievod trece Milcovul în fruntea unei puternice oştiri, intră în Țara Românească şi, ținînd mereu poala munților, pătrunde pînă la cetatea Teleajen, pe care o cucereşte fără prea mare efort şi, după ce pedepseşte pe cei doi pîrcălabi care îndrăzniseră să nu i se supună, se îndreaptă în marş forțat către Bucureşti. Dar în acelaşi timp în țară intraseră şi armatele transilvane comandate de vicevoievodul Bartolomeu Dragfi ce-l aduceau pe pretendentul Țepeluş.

Radu cel Frumos găsi de cuviință să iasă mai întîi în întîm- pinarea oştirii lui Dragfi, pe care o şi înfrînge la 5 octombrie, iar apoi plin de speranțe se repezi să-i taie calea lui Ştefan încercînd să-l oprească. în zadar. La 25 octombrie, în urma unei scurte încleştări, oştirea lui Radu voievod înfrîntă se împrăştia, iar domnul lor se refugia iarăşi peste Dunăre să se plîngă lui Soliman paşa Eunucul, beglerbegul Rumeliei, despre care auzise că staționa cu uriaşa-i armată undeva pe lingă Sofia.

Dar şi sultanul se săturase de toate cîte i le făcea acest domn neascultător al Moldovei, care nu dăduse tributul din 1473 şi care, tot intrînd cu război în Țara Românească, nu numai că tulbura stăpînirea şi rosturile otomane de aici, dar încerca chiar să o scoată din orbita politicii turceşti din această parte a Europei.

Cronicarul turc Sa'adeddin povesteşte că Soliman paşa era ^în Albania, unde asedia cetatea Scutari, eroic apărată de Scan- derberg, în timp ce a primit poruncă de la sultan „să meargă fără întîrziere către domnul Moldovei ca să nu-i lase timp să-şi continuie întreprinderea şi ca să-i readucă ţara lui sub ascultarea Porţii“. Prin luna august 1474, Soliman paşa ajunsese la Sofia şi începuse pregătirile necesare trecerii Dunării, iar în noiembrie un corp al armatei sale restabilea în scaunul Ţării Româneşti pe supusul Radu voievod. Desigur că acest ajutor l-a costat pe domnul muntean promisiunea că-şi va alătura oştirea celei a lui Soliman şi, cu toate necazurile întîmpi- nate pînă atunci, se va strădyi să nu vină cu mai puţin de zece-douăsprezece mii de oameni. Şi făcuse promisiunea din tot sufletul, fiindcă nădăjduia că Ştefan voievod va fi înfrînt, iar el îşi va recăpăta, dacă nu şi averile, cel puţin familia ostatică la curtea Sucevei.

Dar războiul fu cîştigat de domnul Moldovei, după cum se va vedea din paginile următoare, iar oştirea acestuia îl aduse iarăşi pe Laiotă în scaunul ţării.

Alungat de atîtea ori dintr-o domnie în care cu nedreptate şi viclenie intrase în anul 1462 peste fratele său Vlad Ţepeş, mereu pribeagul domn Radu cel Frumos pieri în iarna anului 1476, cerşind ajutor pe la uşile paşilor musulmani. Iar dacă a auzit de acest fapt, Laiotă Basarab s-a bucurat mult, pentru că moartea îi făcuse nu bun serviciu, să-l scape de rivalul său ce fusese aşezat în scaun din poruncă turcească. Şi fiindcă simţise pe pielea lui, cum se zice, puterea oştirilor aflate la îndemîna paşaielor dunărene, ca să nu mai vorbim de ceea ce văzuse la Vaslui, se grăbi să plece la Poartă şi să cadă în genunchi înaintea sultanului, rugîndu-se de iertare şi cerîndu-i îngăduinţa să rămînă el domnul Ţării Româneşti, de vreme ce tot apucase tronul. Cît priveşte vechiul său binefăcător, se lega să-i fie duşman, dacă Poarta îl va duşmăni şi prieten, dacă Poarta îl va ierta.

Sultanul, deşi bolnav de gută, nu renunţase la ideea unei campanii împotriva Moldovei, conduse personal, de aceea, tre- buindu-i linişte şi supunere din partea Ţării Româneşti, i-a îngăduit să domnească, bineînţeles, cerîndu-i un tribut mai mare şi participarea în războiul cu Moldova, ca dovadă a credinţei sale. Bucuros de izbîndă, Laiotă le scria la 26 iunie 1476 braşovenilor : „M-am dus la turci, la marele împărat şi mi-am făcut pace şi bine, şi m-am nevoit şi pentru binele vostru. Deci să vă pară şi vouă bine...“, adică să nu-l mai ajute pe Basarab cel Tînăr în gîndu-i nebunesc de a veni domn pentru că el se va apăra, ca şi înaintaşul lui, cu puterea armelor turceşti.

Dar nu de Ţepeluş trebuia să-i fie frică, ci de adevăratul Ţepeş, de Vlad, care, poate şi la insistenţele lui Ştefan cel Mare, se bucura iarăşi de favoarea regelui Matei Corvin, ce-i îngăduise să se alăture armatei lui Ştefan Bathory, pornită în ajutorul domnului moldovean în timpul războiului de la 1476.

După alungarea turcilor din ţară, în noiembrie 1476, Ştefan voievod intră iarăşi în Bucureştii părăsiţi în grabă de Laiotă, deşi era ajutat de o armată turcească numărînd mai bine de 18.000 de oameni. Voievodul erou

nu se purtă cu prea mare asprime față de boierii unei țări de acelaşi neam şi sînge care, copleşiți de puterea împărăției păgîne, s-au încumetat să-i însoțească pe aceştia în războaiele purtate în țara sa, ci doar l-a înscăunat pe Vlad Țepeş, la 16 noiembrie 1476, în noua sa domnie, de care n-a avut parte să se bucure mai mult de o lună.

Moldovenii au mai rămas în Bucureşti trei-patru zile odih- nindu-se şi bucurîndu-se de noua izbîndă, iar cei doi voievozi, regăsiți în prietenia lor din tinerețe, făcînd planuri eroice privitoare la războaiele ce le vor purta de acum, împreună, împotriva otomanilor. Poate aşa s-ar fi întîmplat şi ar fi fost o adevărată cotitură în istoria celor două principate româneşti, dar în decembrie a năvălit fără de veste Laiotă cu oştirea paşa- lelor dunărene şi, slujindu-se şi de hiclenii găsiți printre curteni, a reuşit să-l ucidă pe Țepeş fără o luptă adevărată. Degeaba i-a lăsat Ştefan o gardă de mai bine de două sute dintre cei mai viteji oşteni ai săi. Au murit pînă la ultimul jert-findu-se pentru viața domnului care le fusese dat în pază de către stăpînul lor.

Auzind de moartea nefericită a voievodului care cu cin- sprezece ani în urmă băgase atîta groază în turci, încît se sfiau pînă în adîncul sufletelor să-i pronunțe porecla de „Dracula" *, Țepeluş veni în grabă la curtea lui Ştefan voievod de i se închină, cerînd să fie aşezat el în scaunul Valahiei. Iar domnul îl ascultă şi pe acesta, ca şi pe unchiul său Laiotă şi porni în toamna anului 1477 de împlini rugămintea, nădăjduind să-i fie prieten, fiindcă ştia că nici înfrîngerea de anul trecut n-o vor uita turcii şi vor veni iarăşi cu război împotriva sa. Atît de supus se arătase Țepeluş la început, încît părea să fie, nu un domn, ci un guvernator al său în această țară, de aceea cronicarul polonez Dlugosz va povesti cu admirație în cronica sa : Ştefan, domnul Moldovei, bărbatul cel cu suflet mare... după ce a adus în stăpînirea sa toată Muntenia şi a alungat din ea pe turci, a aşezat într-însa ca prefect al său pe Țepeluş şi şi-a făcut-o supusă sieşi.“ *

Dar şi noul protejat se dovedi la fel de nerecunoscător. Auzind de moartea lui Laiotă Basarab, petrecută şi ea în împrejurări necunoscute ca şi cea a lui Radu cel Frumos, plecă grabnic la Constantinopol încărcat de daruri pentru sultan şi pentru toți mehistanii Porții, cerînd iertare şi păstrarea în domnie. Credința otomanilor în aur era mai mare chiar decît credința lor în Alah, de aceea Mahomed al II-lea îl iertă, mai ales că era destul de neliniştit de veştile primite despre tulburările provocate de Hzum-Hasan, cu a cărui țară se mărginea la hotarul asiatic.

Şi Ştefan cel Mare auzise de aceste războaie ce le aveau de purtat turcii prin părțile asiatice ale imperiului şi că însuşi împăratul plănuia să-şi comande armata, de aceea se înțelege cu Ştefan Bathory şi năvălesc împreună în anul 1480 în Țara Românească să-l alunge pe cel care mîncase atîția ani pîinea lor şi acum se hiclenise. Despre acest război, consemnat doar în scrisoarea reginei Beatrice, a Ungariei, se spune că cei mai bine de 60.000 de oameni (cifră exagerată !) cu care veniseră cei doi voievozi, după ce l-au înfrînt pe Țepeluş şi l-au alungat peste Dunăre, au trecut şi ei fluviul jefuind cumplit cetățile turceşti. Nu se ştie pe cine au lăsat în scaun, poate pe Mircea, pretinsul fiu al lui Vlad Țepeş, pe care Ştefan va

mai încerca şi în anul viitor să-l facă domn.

Acum venea rîndul Iui Țepeluş să-şi apere tronul, chiar dacă cerşea ajutoare de la curțile paşalelor de peste Dunăre ; iar aceştia, desigur, că se grăbeau să i-l dea pentru restabilirea ordinii poruncite de sultan în această țară. Astfel în toamna aceluiaşi an, 1480, oştirea lui Ali-beg a trecut Dunărea şi, după ce l-a alungat pe domnul pus de Ştefan, a iernat la curtea lui Țepeluş, ca împreună cu acesta să năvălească în Moldova în primăvară.

Intrarea lor în țara lui Ştefan voievod într-o vreme cînd grosul oştirii otomane, în frunte cu sultanul, mărşăluia spre granițele Persiei era o acțiune destul de riscantă. De aceea nu e de mirare că au fost bătuți şi că Ştefan a trecut chiar la contraofensivă, intrînd iarăşi în Țara Românească, pe care se obişnuise de la un timp să o considere drept țara sa.

Încă de la 15 martie 1481 el trimitea o proclamație locuitorilor Brăilei, Buzăului şi Rîmnicului, ținuturi prin care avea să treacă oştirea sa, unde, după ce se întitulă „Ioan, Ştefan cu mila lui Dumnezeu voievod şi domn al toată Moldovlahia...“, le dădea de ştire că a luat lîngă sine pe Mircea Voievod ca pe un fiu şi va stărui ca acesta să-şi dobîndească baştina lui dreaptă, scaunul Țării Româneşti. De aceea cînd va intra el cu oştirile în țară, toți locuitorii să stea la casele lor „fără frică sau grijă sau temere...[41], căci nu se gîndeşte să facă „nici un rău şi nici o pagubă nimănui[2].

Dar după lupta întîmplată la 8 iulie 1481 la Rîmnic [3], unde turcii şi Țepeluş au fost înfrînți, n-a fost aşezat în scaunul țării Mircea, după cum ne-am fi aşteptat, ci un oarecare Vlad, poreclit şi Călugărul, ce se dădea drept fiul natural al lui Vlad Dracul, iar Letopisețul anonim povesteşte că şi acesta „a făptuit trădare față de domn (al Moldovei n.n.) pentru că au dat ajutor turcilor cînd au luat cetățile şi cînd au ars țara (1484—1485 n.n.) şi a mers pe urmele celorlalți domni munteni şi nu s-a lepădat de dînşii (de turci n.n.)[11].

De fapt nici nu avea altă ieşire domnul unei țări atît de mici, care mai avea şi nefericirea de a se învecina de-a lungul graniței sale cu un imperiu uriaş, atît de puternic şi temut. Numai o cruciadă temeinic organizată a țărilor europene ar fi putut zdrobi colosul otoman, dar aceasta nu s-a realizat.

*
* *

Cu toată supărarea sa că domnul Moldovei nu se grăbise să-i trimită scrisori omagiale în care să-l numească „părinte" şi să-i închine țara, după cum o făcuse la 1450 Bogdan al II-lea către părintele său, viteazul cruciat Iancu de Hunedoara, Matei Corvin nu putu opri mersul firesc al unor legături seculare dintre cele două principate româneşti înfrățite pe linia

---

Note:
şi eroul care a apărat cu atîta vitejie la 1476 cetatea Sucevei. .

[3] Aici, după cum ne spune inscripția dăltuită pe lespedea mor- mîntului său aflat în ctitoria de la Dolheşti, despre care vom pomeni şi în capitolele următoare, a murit portarul Şandru, cumnatul domnului

Carpa- ților Răsăriteni. Mai ales că Ştefan voievod, doar la o jumătate de an de la urcarea sa în scaunul țării, trimise scrisoare către locuitorii Braşovului şi a aşezărilor dimprejur, chemîndu-i să vină cu mărfuri în țara sa, promițîndu-le în acelaşi timp şi un salv-conduct prin care să le garanteze libertatea de a vinde şi de a cumpăra prin toate aşezările țării. Şi ca să se țină de cuvînt, la 13 martie ^.458, domnul dădea braşovenilor cartea promisă, prin care de fapt se reinnoia privelegiul căpătat încă de la Alexandru cel Bun. Aceştia puteau aduce în țară tot felul de postavuri şi pînzeturi țesute de meşteşugarii lor, cît şi din cele aduse din apusul Europei : săbii, platoşe, arme de foc, pulbere, cuțite, lacăte, harnaşamente pentru călărie, dar şi elegante trăsuri, corturi de campanie, felurite blănuri scumpe, podoabe din aur şi argint, uleiuri, mirodenii şi cîte altele. Iar dacă li s-ar fi întîmplat vreun neajuns oarecare, se spunea în carte, negustorii aveau a se plînge direct domnului ce se angaja să-i miluiască cu dreptatea lui.

Cînd plănuise să-l certe cu război pe Ştefan voievod, Matei Corvin poruncise scaunelor secuieşti de la granița moldoveană să nu-i lase pe braşoveni să ducă printre mărfurile lor şi arme, dar negustorii se plînseseră în adunarea de la Turia de călcarea nu numai a privilegiului avut de ei din partea domnului Moldovei, ci şi de încălcarea celui primit de la Sigismund de Luxemburg, încă din 1418, prin care se dădea trecere liberă mărfurilor de-o parte şi de alta a Carpaților. In fața unei asemenea evidențe şi mai ales că porunca lui de restricție lovi chiar şi în vistieria regatului lipsind-o de bogata dobîndă a taxelor vamale percepute, Matei Corvin fusese nevoit să îngăduie, prin diploma de la 13 aprilie 1464 ca toate să intre în cursul lor tradițional.

La 1459 sau 1460, cînd Petru Aron în drum spre curtea regelui maghiar hotărîse că mai bine ar fi să se oprească în ținuturile secuieşti de la granița Moldovei, cetele de călăreți ale lui Ştefan cel Mare trecuseră ca o vijelie Carpații pedepsind prin jefuire doar pe cei ce-l găzduiseră, nu pe toți locuitorii acestor scaune mărginaşe pe care țara i-a avut dintot- deauna drept vecini buni. Pe cei nemulțumiți de asprimea dărilor cerute de regele Mateiaş, de războaiele purtate de acesta în Apus, în timp ce oraşele transilvane rămase sărace de armatele regelui puteau oricînd să cadă victima vreunei jefuiri tătare sau turceşti, i-a încurajat în năzuința lor de a se răscula, promițîndu-le sprijin şi protecție. Iar cînd voievozii Sigismund şi Ioan de Sfîntu Gheorghe împreună cu Berthold Ellerbach şi cornițele săsesc Benedict Roth s-au ridicat împotriva Ungariei proclamîndu-şi-l rege pe Ioan, toate acestea s-au întîmplat cu ştirea şi sprijinul domnului Moldovei, căruia i-ar fi convenit mai mult vecinătatea unui prinț prieten decît a unui rege duşman, pentru războaiele ce visa să le poarte în anii viitori împotriva imperiului otoman.

Dar fălosul rege nu se mulțumise doar cu înfrîngerea răsculaților, ci a făcut imprudența de a intra şi în Moldova, gîn- dind că-i va da o lecție aspră lui Ştefan voievod, menită să-i taie pofta de amestec prin treburile

voievodatului Transilvaniei, fără să se aştepte că acest război îi va prilejui o umilitoare înfrîngere, iar lui Ştefan voievod gloria victoriei şi cutezanța unei noi incursiuni în vara anului 1468 prin ținuturile secuieşti. După moartea lui Petru Aron, relațiile cu ținuturile transilvane s-au normalizat, Ştefan fiind privit ca un aliat de la care se aşteaptau la mult sprijin obligîndu-se, la rîndul lor, să-l ajute cu oştire, tot al zecelea om dintre toți locuitorii, oricînd va avea nevoie, plătind chiar şi o dare (ajutorință) în bani.

Atît de bune s-au menținut relațiile între scaunele secuieşti şi Moldova în timpul vieții lui Ştefan cel Mare, încît cronicarul polonez Dlugosz credea chiar că „această țară fusese sustrasă de Ştefan de la regele Ungariei şi readusă sub stăpînirea sa".

Uciderea lui Petru Aron a făcut să dispară instigatorul din preajma regelui Matei Corvin, aşa că în anii următori domnul Moldovei a trimis către curtea Ungariei solii încărcate cu daruri să mijlocească împăcarea celor doi principi. Trecerea a destui ani de la ruşinoasa înfrîngere, războiul cu Boemia, laudele ce le auzise în acest timp despre faptele de arme ale domnului moldovean, rivalitatea cu regele Poloniei al cărui vasal era acesta, importanța pe care o avea țara Moldovei ca stat tampon în fața permanentei agresiuni turceşti, dar mai cu seamă rugămințile negustorilor şi meşteşugarilor din oraşele transilvane care pierdeau destule ciştiguri din aceste neînțelegeri ce stinghereau negoțul tradițional cu țara vecină l-au făcut pe craiul Mateiaş să-şi uite mult din supărarea şi umilința trecută. După mersul bun al tratativelor s-ar putea înțelege că la Buda soliile moldoveneşti erau chiar aşteptate.

In ianuarie 1473, Ştefan voievod dădea carte de privelegiu negustorilor braşoveni să facă negoț în tot cuprinsul țării sale, iar în luna ianuarie a anului următor Matei Corvin acorda şi el aceleaşi libertăți negustorilor moldoveni în Transilvania.

Alte solii sucevene erau trimise spre Cluj, la voievodul Magyar Blasiu (1473—1475) săf' mijlocească „buna înțelegere, amiciție plăcută şi buna vecinătate[44].

Probabil că prevederile înțelegerii semnate de Ştefan voievod şi Matei Corvin în vara anului 1475 s-au stabilit încă de la sfîrşitul anului precedent, dovadă ajutorul primit în timpul intervenției în Țara Românească şi participarea celor 5.000 de secui şi 1.800 de unguri în lupta de la Vaslui.

Dezinteresul regelui față de războaiele antiotomane îi alarma foarte mult pe locuitorii ținuturilor din sudul Transilvaniei, permanent amenințate de posibilitatea unei incursiuni de jaf a turcilor, care puteau lesne trece prin Țara Românească ce le era supusă. De aceea, victoria de la Vaslui a domnului moldovean şi apoi transformarea înfrîngerii sale de la Valea Albă într-o răsunătoare victorie a avut un deosebit ecou în toată Transilvania şi în special în ținuturile mai sus amintite. Un participant transilvan îi scria din Turda regelui Matei Corvin că auzind de victoria de

la Vaslui „toată Transilvania e în sărbătoare...[14], iar braşovenii în scrisoarea trimisă la 26 aprilie 1478 către Ştefan voievod mergeau chiar mai departe cu laudele şi nădejdea : „Parcă ai fost ales şi trimis de Dumnezeu pentru cîrmuirea şi apărarea Transilvaniei... de aceea cu mare dor şi dragoste rugăm pe măria-ta ca să te binevoieşti a te apropia de părțile acestea (e vorba de scaunele secuieşti şi săseşti despre care auziseră braşovenii că vor fi jefuite de nişte detaşamente ce trecuseră chiar Dunărea) spre a le apăra de mai sus-zişii turci prea cumpliți. Cît priveşte ceilalți români „devotați coroanei ungureşti (adică cei din Țara Românească, n.n.), care de nevoie ascultă de turci[44], abia aşteaptă să vină tot el, Ştefan voievod, să-i „scape de sila şi robia acelor păgîni[44].

De fapt între juzii Braşovului şi logofeția curții domneşti se stabilise un adevărat sistem de informare reciprocă. Ori de cîte ori aflau vreo veste interesantă şi în special în legătură cu planurile de război ale armatelor turceşti, curieri repezi de picior duceau scrisorile de la un oraş la altul în cel mult o săptămînă. Dar nu numai între curtea lui Ştefan şi braşoveni se stabilise această informare reciprocă, ci şi între voievozii celor două țări, mai cu seamă pe vremea voievodatului lui Ştefan Bathory (1479—1493) şi a succesorului său, Bartolomeu Dragfi (1493—1499) ce-i era şi cuscru. Unii istorici înclină să creadă că şi planurile, atît de secret puse la cale în 1494 de cei trei frați Jagelloni în legătură cu războiul pentru ocuparea Moldovei, tratat pe larg în capitolele ce urmează, au fost divulgate tot de nobilimea maghiară de peste Carpați, care simpatiza şi aprecia pe domnul vecin.

Legăturile lui Ştefan voievod cu Transilvania şi influența lui în această țară a crescut şi mai mult odată cu luarea în stăpînire a celor două cetăți, C-iceiul şi Cetatea de Baltă, dăruit? de Matei Corvin pe la 1489 şi reconfirmate la 1492 de succesorul său, Vladislav al II-lea. Domnul moldovean dorea să transforme cetățile numite într-un loc strategic, de refugiu în cazul unei înfrîngeri, de unde, după ce-şi va fi refăcut armata şi alianțele, să treacă la eliberarea țării. De aceea şi-a trimis mai întîi pîrcălabii lui acolo, să aşeze rînduieli moldoveneşti în cele aproape şaptezeci de sate ce țineau de ocoalele lor, a plătit despăgubiri pentru unele foştilor proprietari, a răscumpărat şi le-a adăugat sate puse în vînzare prin împrejurimi, iar pentru locuitorii români (aceştia de fapt formau majoritatea populației întregului principat), ținînd de datina ortodoxă, a trimis meşteri buni să le zidească o mănăstire la Vad, al cărui egumen primi învestitura de la mitropolitul Moldovei să fie şi episcopul acelor părți, avînd deci dreptul să hirotonisească preoții trebuitori satelor româneşti ortodoxe. Aceşti egumeni-episcopi ai mănăstirii Vadului şi-au exercitat puterea, dată de mitropoliții Moldovei şi recunoscută de regii Ungariei, asupra satelor româneşti ce țineau de episcopatul lor mai bine de o sută de ani, alături de celelalte mănăstiri- episcopii româneşti de la Peri, Muncacz, Feleac şi Geoagiu.

Şi multe cărți de slujbă copiate în Moldova au luat drumurile Transilvaniei, să le fie de folos credincioşilor români de acolo, dintre care au străbătut secolele pînă astăzi doar mineiul de la 1492 şi psaltirea,

dăruite de logofătul Ioan Tăutu episcopiei ortodoxe de la Muncacz, precum şi tetraevanghelul de la 1498, dăruit de vistiernicul Isaia episcopiei de la Feleac.

*
*   *

Ca un adaos necesar la acest capitol, pentru a întregi ideea asupra relaţiilor cu vecinii şi aliaţii pe care putea conta Ştefan voievod în preajma marii lui confruntări cu puterea otomană, amintim că potrivit actului ojnagial redactat la 4 aprilie 1459, regele Cazimir trebuia să-l apere pe voievodul Moldovei „ca un tată pe fiul său...“, după vechiul obicei feudal. Această înţelegere a fost reînnoită în martie 1462, cînd se scrie carte separată de omagiu şi pentru mitropolitul Teoctist, apoi la 28 iulie 1468. Acum se trec amănunţit toate obligaţiile coroanei poloneze faţă de Ştefan voievod de „a-l apăra din toate părţile şi de toate neamurile de pe lume : de turci şi de tătari şi de unguri (erau inamici la timpul acela, n.n.)...' Iar dacă... vom ajunge la mare strîmtoare, se consemna mai departe în document, atunci însuşi domnul nostru, prea înaltul şi induratul craiu, el însuşi cu capul său, are să ne ajute şi n-are să ne dea pe mîna nimănui, niciodată, în vecii vecilor, nici pe noi, nici ţara noastră“.

în anii 1473 şi 1474, cînd primejdia otomană devenise de neînlăturat, solii lui Ştefan voievod au luat drumul Cracoviei, să-i dea de ştire craiului despre cele ce se întîmplă cu ţara Moldovei şi să-i ceară oştire într-ajutor pentru purtarea războiului, ce nu peste mult timp avea să vină. Şi regele Cazimir i-a trimis... 2000 de oameni.

„O, bărbat demn d e admirat întru nimic inferior ducilor eroici, pe oare atît îi admirăm, care cel dintîi între principii lumii a repurtat în zilele noastre o victorie atît de strălucită împotriva turcilor..."

(Dlugosz, cronicar polonez)

III

DACĂ AVEȚI ATÎȚIA BANI, CE-AȚI CĂUTAT ÎN TARA MEA?

Ştefan voievod urmărise cu înfrigurare toate mişcările oştirii pornite încă de la mijlocul verii anului 1474 împotriva țării sale. Poate de aceea s-a grăbit să-l schimbe pe Laiotă cu Țepeluş, nădăjduind că oştirea acestuia îi va hărțui pe turci la trecerea Dunării şi apoi i se va alătura în bătălie. Dar acțiunea lui în Țara Românească, după cum s-a văzut, n-a avut rezultatul dorit. Singura nădejde a domnului moldovean era să se întoarcă repede în țara sa şi s-o pregătească de luptă. Probabil că la despărțirea de Bartolomeu Dragfi, acesta i-a dat cei 1800 de oşteni unguri, despre care multe izvoare amintesc de a fi participat la lupta de la Vaslui.

Războaiele purtate pînă atunci îi aduseseră multă faimă pe la curțile principilor vecini, multă pricepere în meşteşugul purtării lor, dar mai cu seamă înțelegerea adevărului că în fața unui duşman puternic trebuie să ridici întreaga suflare a țării, de la vecin la marele boier, pentru apărarea moşiei strămoşeşti. Căci Moldova nu era doar a boierilor mari, ci a tuturor locuitorilor care trăiau în ea şi se hrăneau din truda lor pe acest pămînt.

De puterea şi dăruința boierimii mărunte, a răzeşimii şi tîrgoveților, Ştefan voievod se convinsese încă de la 1465, cînd, după luarea Chiliei, turcii îl amenințaseră cu război, iar aceştia se ridicaseră cu mic, cu mare să-şi apere domnul şi glia, nelăsînd pe la casele lor, după cum povesteşte Dlugosz, decît bătrinii, femeile şi copiii. Acum îi chemă el sub arme, din toată țara, rînduind steaguri şi cete de călăreți şi pedestraşi şi dîndu-le în seama pârcălabilor şi celorlalți dregători din sfat, cu porunca, sub aspra pedeapsă a morții, să fie gata la prima strigare. O socoteală bine întocmită a căpitanilor îi dovedi, că putea aduna, la caz de nevoie, mai bine de patruzeci de mii de oameni. Cu asemenea oştire mică, deşi vitează, era greu să pui stavilă puhoiului turcesc !

Tabăra de luptă a fost pregătită încă din timpul verii cu toate cîte trebuiau purtării upui război de-o amploare atît de mare. In primul rînd, locul trebuia să fie în aşa măsură ales încît îngustimea lui să nu permită desfăşurarea în dispozitiv de luptă a trupelor numeroasei oştiri şi, în al doilea rînd, trebuia să fie înconjurat de dealuri acoperite cu păduri în care

să se ascundă steagurile apărătorilor, şi de mlaştini, în care să se înămolească cei care ar fi îndrăznit să treacă spre ei.

Vecinătățile Vasluiului făceau față cu prisosință acestor cerințe. De aici Ştefan voievod, aflat cu oştirea în aşteptarea inamicului, putea lesne să trimită spre Nistru cîteva steaguri, dacă s-ar fi ivit cumva hoardele tătarilor la hotare şi, tot de aici, putea să supravegheze in acelaşi timp şi drumul cel mare al Şiretului, puțind ieşi, la nevoie, în cîteva zile înaintea turcilor, dacă aceştia s-ar fi îndreptat spre el. Cît priveşte posibilitatea întîmplării nedorite a înfrîngerii, Ştefan plănuise să se retragă în pădurile ce acopereau dealurile dimprejur şi care apoi se lăsau către valea Şiretului, treceau peste el şi se îngemănau cu nepătrunşii codri ai Carpaților. Adăpostit de ele, putea să treacă spre valea Oituzului, unde hotărîse să-şi refacă oştirea şi să aştepte ajutorul craiului Matei Corvin.

în retragerea sa din Țara Românească, Ştefan veni tot pe drumul Bîrladului, pe unde plănuia să-l atragă şi pe Soliman- paşa. Acesta şerpuia lung şi obositor printre coline, trecînd prin aşezări destul de rare, pe care domnul la trecerea sa porunci să fie evacuate de locuitori şi apoi incendiate. Totul ce putea constitui hrană pentru vitele şi oamenii oştirii duşmane a fost evacuat odată cu locuitorii, ascuns în gropi tăinuite sau lăsat pradă focului odată cu aşezarea. Nici fîntînele n-au fost cruțate de mîna pedepsitoare a celor care, cu sufletul numai durere, se retrăgeau. De asemenea dela intrarea în țară şi pînă la Vaslui au fost lăsate, înlocuri bine ferite, stea guri dintre cei mai viteji călăreți. Aceştia aveau misiunea grea şi plină de răspundere să hărțuiască zi şi noapte pe invadatori, ' atrăgîndu-i pe drumul dorit, să le tulbure odihna nopții Şi să le nimicească detaşamentele de azapi şi achingii aruncate spre prada ținuturilor învecinate.

Izvoarele nu arată lămurit locul pe unde a trecut Dunărea imensa oştire a lui Soliman paşa şi drumul străbătut de ea pînă la intrarea în țară. Unii istorici sînt de părere că a urmat calea tradițională prin Dobrogea şi a trecut apoi Dunărea pe la Isaccea, alții sînt de părere că Soliman şi-a trecut întreaga oştire mai întîi în Țara Românească, de unde însoțit de Laiotă voievod cu 17.000 de oşteni în avangardă, ca unul ce cunoştea locurile şi oamenii, au trecut Milcovul şi apoi Şiretul prin vadul de la Ionăşeni, de unde i s-a tras şi denumirea de „Vadul Turcului".

La 29 noiembrie 1474, Ştefan voievod ajunsese în tabăra de la Vaslui. De aici îi scria papei Sixtus al IV-lea că principele Uzum Hassan i-a trimis înştiințare prin venețianul Paolo Ogni- ben, care fusese în solie prin aceste ținuturi îndepărtate ale Persiei, ca toți creştinii să înceapă războiul împotriva puterii otomane, acum, cît o mare parte din armatele imperiului erau angajate în războaiele purtate de el. Dată fiind apropierea oştirii lui Soliman, Ştefan se angaja să lupte „cu tot sufletul şi cu toată puterea...", rugîndu-l în acelaşi timp pe papă să-i îndemne pe principii şi regii creştini să pornească alături de el lupta împotriva otomanilor, ca să nu rămînă izolat în fața unei împărății atît de puternice.

Desigur că drumul solului pînă în Italia va fi durat destul şi că

organizarea unei cruciade antiotomane ar fi cerut un timp mai îndelungat decît îi rămînea lui Ştefan voievod la. dispoziție pînă la invadarea țării sale de către oştirile vrăjmaşe, dar nici papa nu s-a grăbit să pună în practică îndemnurile acestui voievod curajos. Trimițîndu-i doar vorbe de- încurajare, îndemnuri şi felicitări, l-a lăsat singur în fața marii primejdii, în timp ce banii adunați pentru cruciadă i-a trimis lui Matei Corvin, de la care papa se aştepta nu atît la războaie antiotomane, cît la un ajutor mai activ pentru lichidarea protestanților din această parte a Europei.

Deci, în dimineața zilei de 10 ianuarie, căzînd, după cum spune cronica, într-o marți, cînd străjile cele mai îndepărtate au trimis ştafete cu vestea că se apropia puhoiul, Ştefan voievod avea în tabăra de luptă doar oştirea sa de călăreți şi pedestraşi, numărînd la patruzeci de mii de oameni, cinci mii de secui, o mie opt sute de unguri şi două mii de polonezi. In total cam patruzeci şi cinci, patru zeci şi opt de mii de oameni, care trebuiau să se lupte cu cei mai bine de o sută douăzeci de mii de oameni aflați sub comanda temutului Soliman paşa.

Din izvoarele păstrate este greu să reconstituim tabăra de luptă a moldovenilor. Probabil că ea a fost amenajată de-o parte şi de alta a drumului ce urca spre Vaslui, nu departe de acest tîrg, la locul de confluență a pîrîului Lipovăț cu Birladul. înaintea vărsării sale în Birlad, Lipovățul îşi uneşte apele, la poalele dealului Rediu, cu ale altui pîrîu, Timotei, formînd prin confluența lo/ o mlaştină destul de întinsă. Drumul, după ce trecea apa Lipovățului pe un pod de lemn, tăia pe la mijloc partea uscată a luncii străjuită pe laturi de albia pîrîului şi mlaştina amintită. Tocmai în acest platou îngust Ştefan voievod şi-a aşezat tabăra de luptă, plănuind să-i prindă ca intr-un cleşte.

Pentru o luptă purtată în asemenea locuri înguste, domnul îşi păstră alături doar cîteva cete de călăreți pe care să-i aibă la îndemînă pentru a lovi în duşman, acolo unde oştenii lui aveau să dea semne de oboseală. Restul descălicară — la fel ca la Baia — şi după ce şi-au ascuns caii în pădurile învecinate s-au alăturat flancurilor pedestrimii înşiruite de-o parte şi de alta a drumului în spatele unor întărituri din şanțuri, valuri de pămînt şi buşteni. Cele douăzeci de tunuri vegheau şi ele înşiruite cîte zece de-o parte şi de alta a drumului avînd poruncă să tragă, la semnal, cîte şapte împuşcături de fiecare bucată, țintind mai ales podul şi inamicii ce- ar fi încercat să se retragă peste Lipovăț.

La vremea prînzişorului primele detaşamente turceşti treceau podul Lipovățului.. O ceață deasă se lăsase în lunca Bîr- ladului, încît turcii nu puteau vedea dispozitivul de luptă al moldovenilor. Primele unități turceşti au fost primite cu o ploaie de săgeți, trimise de după parapetele întăriturilor liniei de ostaşi aşezată în fața şi în dreapta drumului. Căpeteniile turceşti au poruncit desfăşurarea pentru luptă, dar din cauza ceții ca laptele şi surprinşi totuşi de săgețile primite au manevrat greşit, realizînd un dispozitiv neobişnuit pentru tactica lor : călărimea spahiilor înghesuită la centru de pedestrimea ienicerilor care rămăsese pe laturi.

Românii şi secuii din prima linie ieşiră la atac, împin- gîndu-i pe duşmani spre pod. Atunci tunurile românilor loviră în plin. Turcii reuşiră totuşi să se redreseze şi întorcîndu-se iarăşi la luptă, izbutiră, de data

aceasta, să-i împingă ei pe atacatori pînă în dispozitivul flancului al doilea.

Acum venise clipa cea grea. Copleşită de mulţimea duşmanilor şi linia a doua dădu îndărăt, tocmai cînd, dinspre mlaştinile de la poalele Rediului, sunară trîmbiţile" şi bătură tobele de luptă ale moldovenilor. Soliman, crezînd că acolo-i grosul oştirii lui Ştefan voievod, porunci atacul general.

După ce mulţimea turcilor s-a înnămolit înghesuindu-se în mlaştină, Ştefan voievod în fruntea cetelor de călăreţi i-a lovit din spate, împingîndu-i şi mai mult în mlaştina aducătoare de moarte. încurajată, linia a doua a trecut la contraatac. Înspăimîntaţi, duşmanii au încercat atunci să fugă pe cele două văi care mergeau spre izvoarele Lipovăţului şi ale Ti- moteiului, dar le-au găsit baricadate şi bine păzite de steagurile oştenilor lui Ştefan.

„...şi a biruit atunci Ştefan voievod, povesteşte Letopiseţul anonim, şi au căzut atunci mulţime mare, fără de număr şi au fost prinşi vii mulţi, fără număr, care de asemenea au fost t ă i a ţ i . i a r cronicarul turc Sa'adeddin, care a participat şi el la acest război, mărturisea că : „a fost un teribil măcel şi puţin a lipsit ca să nu fie cu toţii tăiaţi în bucăţi şi numai cu mare greutate Soliman care n-a avut îndrăzneala să-i ţie piept şi-a scăpat viaţa prin fugă“.

Rămăşiţele făloasei armate, scăpate din ghiara de fier a încercuirii, au fost urmărite de călărimea uşoară a lui Ştefan voievod trei zile. Cei care au luat-o spre munţi, întîmpinaţi cu moarte de către localnicii ascunşi în păduri, s-au văzut siliţi să iasă la şes, unde au fost de asemenea ucişi de călărimea pornită în sîngeroasa vînătoare ; iar cei ce fugeau pe drumul pe care veniseră s-au înecat la trecerea vadului de la Ionăşeni sau de la Isaccea.

Astfel, Ştefan voievod cu mica lui oştire de curteni şi în special „de ţărani, după cum foarte bine sublinia şi Karl Marx, luaţi aproape direct de la plug“, înarmaţi care cu arcuri, săbii, suliţi şi scuturi, care cu ghioage noduroase, topoare şi coase, fiecare după putinţa agoniselii sale, a dobîndit cea mai răsunătoare victorie obţinută vreodată de un principe european împotriva imperiului turcesc. Nu degeaba Mara, sultana valide (mama sultanului), se plingea într-o scrisoare : „Niciodată armatele turceşti n-au suferit un dezastru atît de mare“.

Cronicarii ţărilor străine, povestind în cărţile lor despre această strălucită victorie, îşi înmuiau adînc pana în călimara plină cu laude, scriind vorbe ca cele ale polonezului Dlugosz : „O, bărbat demn de admirat, întru nimic inferior ducilor eroici, pe care atît îi admirăm, care cel dintîi dintre principii lumii a repurtat în zilele noastre o victorie atît de strălucită împotriva turcilor. După părerea mea el este cel mai vrednic să i se încredinţeze conducerea şi stăpînirea lumii şi mai ales funcţiunea de comandant şi conducător contra turcilor, cu sfatul comun, înţelegerea şi hotărîrea creştinilor, pe cînd ceilalţi regi şi principi creştini trînd^vesc în lene, în desfrînări şi lupte civile[11].

*

După victorie Ştefan voievod se înoarse în şetatea de scaun a Sucevei unde dădu un mare ospăţ în cinstea oştirii sale şi a întregii ţări ce s-a

jertfit pentru libertate. Pe cei mai destoinici dintre oştenii de rînd i-a ridicat la rangul de viteji şi voinici domneşti şi tuturor boierilor mari şi mici, a tîrgo- veților care s-au nevoit în trecutul război le-a făcut însemnate daruri în moşii cu satele lor, în iazuri şi locuri de pri- sacă din averea domnească şi cîte altele.

Dar ştiind că turcii nu-l vor ierta pentru umilitoarea înfrîngere şi că vor veni, poate chiar în vara următoare, cu o armată mai numeroasă comandată de însuşi Mahomed al II-lea, cuceritorul Constantinopolului, scrie la 25 ianuarie către regele Matei Corvin şi către toți principii din Europa o prea frumoasă epistolă. Despre ea marele istoric N. Iorga spunea că ar fi trebuit să fie trecută în toate manualele de citire ale şcolilor primare, nu atît ca semn de cinstire a marelui voievod, cît ca modelul celui mai vibrant patriotism şi demnitate națională.

Astfel voievodul moldovean după ce „se închina cu prietenie", urîndu-le „tot binele[11] principilor europeni şi amintin- du-le cum „necredinciosul împărat al turcilor era de multă vreme şi mai este încă pierzătorul întregii creştinătăți[11], le făcea cunoscut cum „pe la boboteaza trecută[11] aceştia trimiseseră în țara lui o oştire numărînd mai bine de 120.000 de oameni, avînd în frunte pe Soliman-paşa, beglerbegul Rumeliei, şi încă zece paşale. „Auzind şi văzînd noi acestea, scria marele domn mai departe, am luat sabia în mînă şi... am mers împotriva duşmanilor creştinătății, i-am biruit şi i-am călcat în picioare şi pe toți i-am trecut prin ascuțişul săbiei noastre..." Dar că şi împăratul, față de această faptă, însuşi „îşi puse în gînd să-şi răzbune şi să vie, în luna lui mai, cu capul său şi cu toată puterea sa împotriva noastră şi să supuie țara noastră, care e poarta creştinătății..., iar dacă această poartă, care este țara noastră va fi pierdută... atunci toată creştinătatea va fi în mare primejdie. De aceea ne rugăm de domniile voastre să ne trimiteți pe căpitanii voştri în ajutor... pînă mai este vreme, fiindcă turcul are acum mulți potrivnici şi din toate părțile are acum de lucru cu oamenii ce-i stau împotrivă cu sabia în mînă. Iară noi, din partea noastră, făgăduim... că vom sta în picioare şi ne vom lupta pînă la moarte... Aşa trebuie să faceți şi voi, pe mare şi pe uscat, după ce ...noi i-am tăiat mina .dreaptă. Deci fiți gata fără întîrziere !“

O scrisoare asemănătoare, dar care nu -s-a păstrat pînă în zilele noastre, a fost trimisă şi regelui Poloniei, însoțită, după cum mărturiseşte Dlugosz, de treizeci şi şase de steaguri din cele o sută capturate în bătălie, nu atît ca dar pentru rege, cît ca dovadă a marii sale victorii ; alte scrisori au luat drumul Italiei, fiind adresate cetăților Genova şi Veneția ca avînd colonii în Chilia şi Cetatea Albă, sau chiar papei Sixtus al IV-lea, singurul ce putea organiza o cruciadă antiotomană.

Chiar şi sultanului i-a trimis o scrisoare, povesteşte Dlugosz, însoțită de bogate daruri, prin care îi aducea la cunoştință că oşteni fără căpătîi au năvălit în Moldova, fără să ştie stăpînul lor, „dar el le-a dat răsplata cuvenită şi binemeritată". Sultanul mai întîi întemnițează solii apoi îi trimite în Moldova „pe jos aproape goi“.

Aşteptînd cu înfrigurare armatele turceşti, despre care se auzeau fel de fel de zvonuri, Ştefan voievod petrecu mai toată vara anului 1475 la curțile

domneşti din Iaşi, plănuind să-şi facă o tabără de luptă prin împrejurimi, dacă regele Cazimir ar fi acceptat următoarea propunere : întreaga oştire a Poloniei să coboare pînă la Camenița, iar două trei mii de pedestraşi şi cîteva steaguri de călăreți să coboare pînă la Iaşi, întărind forțele lui Ştefan. Cînd turcii vor fi intrat în țară, detaşamentele lăsate pentru luptele de hărțuire să-i atragă spre tabără, de unde, după o bătălie de sleire a forțelor turceşti, să se retragă treptat pînă la Camenița. Aici urma zdrobirea definitivă a armatei turceşti de către armata lui Cazimir, care aflată în rezervă îşi păstrase întreaga-i putere.

Intr-adevăr, planul strategic al lui Ştefan voievod era bine întocmit şi cu sorți siguri de izbîndă.

în acelaşi timp, marii boieri Stanci'u, Duma şi Mihău, trimişi în solie din partea domnului, reînnodau la curtea din Buda firul convorbirilor întrerupte de războiul din iarna trecută, pentru încheierea unei înțelegeri cu regele Matei Corvin. Pe la sfîrşitul lunii iunie, aceştia se reîntorceau în țară odată cu trimişii regelui, împuterniciți să stabilească împreună cu domnul condițiile înțelegerii şi să aducă la curtea maghiară scrisoarea orragială a acestuia. /

Văzînd că regele Cazimir, deşi coborît cu oştirea pînă la Liublin, nu-i trimite nici un răspuns la propunerea făcută, Ştefan grăbeşte convorbirile cu solia ungurească şi redactează, la 12 iulie 1475, cartea de credință față de regele Matei Corvin. Prin ea domnul Moldovei se obliga să fie credincios regelui şi coroanei ungare, să participe la luptele împotriva *turcilor* purtate de acesta în Țara Românească, să-l sprijine cu oştire împotriva tuturor duşmanilor, în afara regelui Poloniei cu care el şi predecesorii lui au avut întotdeauna pace şi alianță, să nu mai sprijine răscoalele ivite împotriva regelui în ținuturile vecine Moldovei, să rezolve neînțelegerile de la hotarul celor două țări prin comisii mixte ş.a.

La rîndul său, regele Matei Corvin trimitea lui Ştefan voievod la 15 august 1475 carte de protecție, în care, printre altele, promitea să-l apere cu propria lui persoană, dacă va fi nevoie. In cazul cînd va fi ocupat „cu afaceri mai importante ale regatului[11], promitea să-i dea mai întîi loc de refugiu şi apoi ajutor militar să-şi recucerească tronul.

Desigur că prin „afaceri mai importante[14] Matei Corvin nu înțelegea războaiele cu turcii, cum lăsa de fapt să se creadă, ci interesele lui în Europa centrală. Războaiele începute cu multă vîlvă în toamna anului 1475 împotriva cetăților turceşti din sudul Ungariei, Petrovarodin şi Sobocz, cu toate victoriile obținute, au fost purtate destul de timid : imperiul neacordîn- du-le importanța aşteptată. Centrul de greutate a ofensivei oto- mane a rămas mai departe frontul deschis de Ştefan cel Mare.

Nici din partea cetăților italiene şi a papei, Ştefan voievod n-a primit vreun ajutor oarecare în bani şi oştire, sau măcar deschiderea vreunui front de apărare a factoriilor de pe litoralul Mării Negre, greu lovite anul acesta, front care să fragmenteze puterea oştirii duşmane. Deşi interesați ca domnul să-şi continuie războiul împotriva turcilor, nu-i trimiteau decît vorbe frumoase şi încurajări cum ar fi de exemplu cele trimise de papa Sixtus al IV-lea, prin scrisoarea din 20 martie 1475 : „Faptele tale contra

păgînilor inamici comuni au adus atîta celebritate numelui tău, încît eşti în gura tuturor şi eşti foarte lăudat cu consimţămîntul tuturor creştinilor. Să nu te descurajezi !... ci să-ţi continui victoria care ţi-a fost hărăzită de cel de sus... Cît priveşte ajutorul cerut de solii tăi, menţiona acelaşi papă în altă scrisoare către Ştefan, s-a convenit cu principii Italiei... să se trimită fiului nostru prea iubit, strălucitul rege al Ungariei... crezînd că aceasta duce la folosul şi la binele tău, întru cît tu porţi alături de acel rege războiul... şi lupţi pentru binele comun".

Cu toate aceste prea sforăitoare dovezi de loialitate ce în- tîrziau ajutoarele nădăjduite, domnul Moldovei nu putea crede că va fi lăsat totuşi singur în faţa puhoiului turcesc, întrucît ţara lui, după cum arătase în scrisoarea de la 25 ianuarie 1475, era „poarta creştinătăţii[16], deci ultima rezistenţă opusă oştirilor imperiului otoman în marşul lor de cucerire a ţărilor din Europa centrală. Şi chiar singur dacă ar fi rămas, nădăjduia să iasă cu bine şi din această cumpănă la fel cum ieşise şi din cea de anul trecut, de aceea se încumetă să facă unele gesturi destul de violente la adresa otomanilor.

Mahomed al II-lea, care de supărare pentru înfrîngerea lui Soliman-paşa la Vaslui s-a închis în apartamentele sale cinci zile, fără să primească pe nimeni, porunci grabnica începere a pregătirilor unei campanii împotriva Moldovei, plănuită pentru primăvara aceluiaşi an, sub conducerea sa personală. Imbolnăvindu-se de gută a trebuit să amîne campania pentru anul viitor, fără însă a renunţa la gîndul ocupării mai întîi a cetăţilor de pe litoralul Mării Negre. Ca să poată slăbi puterea cetăţilor de pe malul moldovenesc, a hotărît deocamdată ocuparea Caffei şi a Mangupului, vechi colonii greceşti, locuite acum de negustori italieni.

Taina n-a putut fi ţinută cu desăvîrşire. Caffezii, dar mai cu seamă cei din Mangup, a căror prinţesă, Mar ia, era acum doamna voievodului moldovean, aflînd, au cerut în grabă ajutoare. Dar era prea tîrziu. Flota turcească, pornită încă din luna mai 1475 în apele Mării Negre, asediază o săptămînă Caffa şi o cuceresc. Deşi bombardate şi ele, Chilia -şi Cetatea Albă au rezistat. în luna decembrie, turcii îşi concentrează atacul asupra Mangupului, care, după o săptămînă de asediu, este ocupat.

Locuitorii vîrstnici ai celor două cetăţi au fost majoritatea ucişi — printre ei aflîndu-se in primul rînd cei 160 de moldoveni trimişi în apărarea Caffei şi 300 în apărarea Mangupului — iar tinerii îmbarcaţi în corăbii pentru a fi duşi în robie. Se povesteşte că cei aproape trei sute de tineri italieni îmbarcaţi din Caffa pe o corabie ce ducea bogăţiile jefuite în Constantinopol, s-au răsculat şi după ce au reuşit să ucidă paznicii au acostat la Cetatea ^Ibă. Primind veste de la pîrcă- lab despre aceste întîmplări, domnul a poruncit confiscarea corăbiei şi bogăţiilor aflate în ea. Tinerii aduşi la Suceava au fost eliberaţi după cîteva luni, probabil în urma insistenţelor şi a banilor trimişi pentru răscumpărare de negustorii italieni din oraşele poloneze. Pentru cumnatul său Alexandru, prinţul Mangupului, despre care se spunea că a fost dus prizonier la Constantinopol, Ştefan a trimis vorbă să fie eliberat în schimbul unui paşă căzut prizonierul său la Vaslui. Dar solul turc a venit cu un străin drept Alexandru şi cu porunca aspră din partea sultanului către domnul Moldovei, ca să-i trimită tributul

datorat pe cei trei ani, să-i restituie prizonierii capturați la Vaslui, corabia cu sclavi şi bogățiile de la Caffa, să predea Chilia şi Cetatea Albă şi să-şi dea fiul mai mare, Alexandru, ostatic la Poartă.

Drept răspuns la asemenea pretenții, Ştefan voievod porunceşte gîdelui să taie în fața solului venit capetele paşale- lor prinse la Vaslui. Dlugosz povesteşte că cei sortiți peirii au căzut în genunchi rugîndu-se să fie îndurător, căci ei au mulți bani adunați în seraiurile din Turcia şi sînt gata să-i dea în schimbul vieții. Atunci mărețul domn a ridicat glasul peste văicărelile lor strigînd cu asprime : „Dacă aveți atîția bani, ce-ați căutat în țara mea ? Nu de bani am eu nevoie acum, ci de trupul vostru !". Şi porunca a fost împlinită în fața solului înspăimîntat că-I aşteaptă şi pe el aceeaşi soartă.

*

Intrînd în toamnă, Ştefan voievod răsuflă uşurat dinspre partea turcilor, nădăjduind că aceştia nu se vor mai încumeta să calce pămînt străin pe o vreme ploioasă şi friguroasă, ce desfunda drumurile îngreunînd mişcarea oştirii şi transformînd găsirea hranei şi adăpostului în probleme aproape imposibil de rezolvat. Dar în primăvara ce urma nu-l mai putea salva nimeni şi nimic de războiul cu înfricoşătorul Mahomed.

Pînă atunci trimise spre toate oraşele de seamă ale vecinilor, cu care Moldova făcea din vechime negustorie, la Liov, la Bistrița şi mai ales la meşterii braşoveni, unde-l întîlnim în februarie pe un anume Mihail, să cumpere armele trebuitoare unei oştiri ce socotea că tot cam la patruzeci de mii de oameni avea s-o adune.

Cît despre armele uşoare ce se puteau făuri de meşterii fierari de prin satele şi tîrgurile țării, domnul poruncise sub pedeapsa cu moartea, că fiecare bărbat bun de luptă să şi le procure, fie el răzeş, boier sau tîrgoveț şi să vină grabnic în oastea cea mare a țării, adunată de data aceasta, pentru războiul ce se pregătea, în tabăra de pe valea Beheciului.

Acest loc îl alesese domnul pentru că ştia bine că acum turcii, chiar dacă vor trece Dunărea din Dobrogea, pe la Vadul Oii, în țara sa, nu vor mai apuca drumul Bîrladului, ci se vor abate peste Prut şi apoi pe la poalele dealurilor Covîrlu- iului şi a Nicoreştilor, ca să treacă vadul Şiretului prin dreptul Mărăşeştilor de astăzi, ieşind în drumul cel mare al Şiretului, principala cale de legătură care şerpuia de-a lungul albiei de la hotarul de nord pînă la cel din sudul Moldovei. în el dădeau drumurile Țeținei, ce venea tocmai din Liov, drumul Bistriței, ce cobora prin pasul Ilvei şi al Domelor, drumul Băii, care avea şi el ieşire în Transilvania pe valea Tulgheşului şi drumul de jos, care dădea în Braşov prin pasul Oituzului. îl durea sufletul că trebuia să-i lase pe turci să colinde şi să jefuiască partea cea mai bogată a țării, dar nu avea ce face. Războiul ce-l pregătea anul acesta sultanul nu urmărea înfrîngerea şi supunerea ambițiosului Ştefan voievod, ci urmărea cucerirea țării şi înscăunarea unui oarecare Alexandru, ce se dăduse drept fratele lui Ştefan şi promisese că dacă va fi pus în tronul Moldovei, o va îngenunchia la picioarele Porții.

Locul fusese bine ales într-o vale strimtă şi la fel de mlăştinoasă ca şi cea a Lipovățului, tabăra fusese straşnic întărită cu valuri de pămînt şi şanțuri, iar oştenii adunați din toate ținuturile țării munceau de zor, de dimineață şi pînă în seară, sub privirea aspră a voievodului, ba mai înălțînd cîte un parapet, ba făcînd jocuri de lupte. Şi fiecăruia, privind în jurul lui cum toate sînt orînduite cum se cuvine, îi creştea în suflet credința izbînzii, numai domnul lor stătea de veghe şi se îngrijora de întîrzierea oştirilor promise în ajutor de regele Ungariei, de veştile proaste ce veneau în legătură cu pornirea oştirii otomane către țara sa, dar mai ales de pornirea hoardei tătare şi ea de curînd vasală puternicului imperiu al semilunei.

Pe la sfîrşitul lunii martie sultanul porunci să se aşeze corturile taberei pe cîmpia Adrianopolului, în care se mută fără zăbavă cu întreaga curte. Aici a stat patruzeci de zile chemînd la dînsul toate paşalele stăpînirii din Europa şi Asia şi trimi- țînd poruncă în Țara Românească să fie şi domnul ei, Laiotă Basarab, pregătit cu 12.000 de oşteni, iar în Crimeea, hanului tătar, să pornească spre Moldov^ cu întreaga-i oştire. El singur reuşise să adune o armată mai mare decît i-a trebuit pentru cucerirea Constantinopolului, după unii cronicari 150.000, după alții chiar 200.000 de oameni.

Pentru o asemenea campanie măreață Mahomed al II-lea întocmise un plan de luptă pe măsura ei. In timp ce avea să treacă Dunărea prin Dobrogea, hoarda avea să cucerească cetățile *Chilia şi Cetatea Albă,* iar domnul Țării Româneşti avea să se apropie de granița de sud. Nădăjduia că luarea celor două cetăți să nu le răpească prea mult timp tătarilor, ca aceştia să-l ajungă din urmă cel mai tîrziu în dreptul trecerii Prutului. La vadurile Şiretului să-l ia şi pe Laiotă Basarab şi cu forțele unite să pornească pe drumul cel mare spre cetățile din partea de sus a țării, să le cucerească, să înscăuneze domn nou la Suceava, retezîndu-i astfel lui Ştefan voievod toată puterea. Chiar dacă n-ar fi putut pune mîna pe el în vreo luptă oarecare, înscăunarea domnului nou la Suceava avea să sperie marea boierime, care negreşit se va grăbi să se închine acestuia şi atunci Ştefan voievod, părăsit, nu va avea altceva de ales decît să pribegească pe la curțile regilor la care se închinase, cerşind ajutor. Frumusețea planului era atît de mare încît cumplitul sultan nu-şi mai simțea mulțimea anilor care începuseră destui să i se adune pe umeri şi călărea zi şi noapte la rînd cu cei tineri.

Pe la 22 mai uriaşa oştire ajunsese la Varna. Aici îi aştepta o solie poloneză aducînd sultanului, din partea regelui Cazimir, *n* haină de zebelină bătută cu pietre scumpe, urări de sănătate, de bine şi rugămintea să renunțe la campania împotriva lui Ştefan voievod, vasalul lui. Sultanul a primit darurile cu multă nlăcere, dar l-a refuzat în ceea ce priveşte campania împotriva Moldovei, motivînd că a cheltuit prea mulți bani oentru ea pînă acum. Dacă solia s-ar fi întîmplat să-l prindă încă la Adrianopol, atunci de dragul prieteniei cu regele polonez renunța.

Spunîndu-şi aceste vorbe mincinoase, cei doi monarhi au înțeles de fapt altceva, şi anume : dacă turcii vor cuceri Moldova, regele nu are nimic împotrivă, deşi este țara vasalului său, cu condiția ca noii stăpîni să

păstreze relații de bună vecinătate şi să nu prade ținuturile din Polonia de sud.

Turcii încă nu se apropiaseră bine de Vadul Oii că ştafete trimise grabnic dinspre granița de răsărit îl vesteau pe domn că tătarii intraseră în țară, jefuind cumplit ținuturile pe unde treceau, despărțiți în două coloane : una mergînd spre cetățile de pe malul mării şi alta spre cele din miazănoapte.

Auzind veştile aduse de ştafete, Ştefan voievod înțelese că nu putea, de frica lui Mahomed, să-şi țină oştirea în tabăra de la Berheciu, lăsîndu-şi cetățile vraişte, la îndemîna tătarilor, numai bune de jefuit. De aceea hotărî că e mai bine să-l trimită pe Şandru, portarul Sucevei, cu pîlcul său de călăreți în ajutorul oştirii pîrcălabilor cetăților dinspre mare, iar el, cu toată oştirea, să se arunce împotriva netrebnicilor care cutezaseră la cetatea de scaun. Dar aceasta însemna schimbarea întregului plan de luptă. In cele două-trei săptămîni, cît ar fi durat pînă la intrarea turcilor în țară, nu avea timp să se întoarcă în tabăra atît de bine aleasă şi întărită, unde plănuia să dea războiul din vara aceasta. Aşa deci, portarului îi tre-buia mai multă călărime cu care, după ce-i va fi zdrobit pe tătari, să se retragă mereu în fața trupelor duşmane hărțuin- du-le zi şi noapte, să dea foc aşezărilor, grînelor şi nutrețurilor de-a lungul drumului ce-l aveau de făcut şi apoi să treacă în ținutul Neamțului, unde ştia voievodul un loc pe malul pîrîului Valea Albă, tot atît de bun pentru o tabără de luptă. Cu restul oştirii domnul nădăjduia să-i zdrobească şi să-i alunge repede pe tătari, chiar la trecerea prin vadul Ştefăneştilor, cum de altfel s-a şi întîmplat, să trimită un număr destul de mare de oşteni în apărarea cetății Hotinului, pusă sub comanda unchiului său Vlad şi a fiului acestuia, Duma, iar el, cu ce-i va fi rămas, să vină grabnic spre locul amintit şi să înalțe tabăra mai înainte de a fi ajuns oştirea duşmană prin acest ținut. Credința într-o victorie asupra turcilor se spulberase, rămînea doar nădejdea în tăria oştenilor şi a cetăților sale care trebuiau sa reziste pînă cînd aveau să primească mult aşteptatul ajutor de la Matei Corvin, căci auzind despre solia poloneză de la Varna, din partea lor nu mai nădăjduia la nici un ajutor.

Planul lui Ştefan voievod se dovedi bun. Cele două coloane tătare surprinse de mulțimea apărătorilor ce le ieşiseră în cale au pierdut uşor lupta făcînd cale întoarsă către graniță. Dar cetele lor în retragere erau mai pustiitoare decît un stol de lăcuste, aşa că domnul a fost nevoit să lase la vatră străjile ținuturilor mărginaşe pentru a-şi apăra aşezările. Scăzînd oştenii trebuitori lui Vlaicu şi Duma şi străjile trimise în urmărirea tătarilor, scăzînd călăreții lăsați lui Şandru, Herman şi Luca pentru apărarea cetăților de pe malul mării, domnului îi mai râmâneau nici douăzeci de mii de oşteni şi căpitani cu care trebuia să-i înfrunte pe turci \v/ tabăra de la Valea Albă.

Armatei turceşti, ajunse pe la sfîrşitul lunii iunie 1476 la Vadul Oii, i-a trebuit mai bine de o lună de zile să treacă Dunărea, Prutul şi Şiretul şi să ajungă pe drumul cel mare. Pînă aici se părea că treceau ca nişte vrăjmaşi printr-o țară pustie, nimeni nu le ieşise în cale să li se opună. E drept că vestea nimicirii şi alungării hoardei nu-i prea făcu plăcere lui Mahomed,

dar credinţa în victorie îi dădea siguranţa că cetăţile mării vor fi cucerite la întoarcere, cînd şi flota îl va sprijini cu tunurile ei din larg. Laiotă Basarab, cunoscând bine dîr- zenia voievodului moldovean, nu s-a grăbit să intre primul în ţara acestuia ; pe la mijlocul lunii iulie era încă la Gherghiţa, lingă Ploieştii de astăzi, aşteptînd cu răbdare să-i deschidă drumul oştirea turcească.

Cît despre greutăţile ce aveau să le întîmpine duşmanii de acum încolo în ţara pe care voiau s-o cucerească, puţine sînt cuvintele ce le pot zugrăvi cu adevărat. Pădurile din jur mişunau de oştenii lăsaţi de Ştefan, băgînd atîta groază chiar şi in sultan încît acesta, povesteşte Angiolello, un italian aflat in slujba turcilor şi care va ajunge mai târziu şi vistier, „nu descălica, iar trupele nu ieşeau din rînduri pînă cînd tabăra nu era întocmită şi asigurată din toate părţile". Nicăieri nu puteau afla hrană pentru oameni şi animale pentru că „domnul moldovenesc, povesteşte Sa'adeddin, cronicarul turc amintit şi în paginile anterioare, participant şi la această campanie, dăduse foc ogoarelor, nelăsînd nici verdeaţă, nici grîne... obligând pe cei bogaţi să-şi ascundă vitele in locuri ferite... Armata a mărşăluit mai multe zile fără să ştie unde merge, fără să găsească alimente şi fără să poată dormi, căci n-avea pentru odihnă alte paturi decît pămîntul şi alte perini decît pie- trele". Şi cîtă nevoie de odihnă şi de hrană avea o oştire chinuită, care mergea de atîtea zile printr-un pustiu, unde de peste „tot locul, povesteşte iarăşi Angiolello, se ridica un praf de tăciuni ce afuma aerul şi ori de cîte ori eram ajunşi în tabere, eram toţi negri pe faţă şi pe haine ; şi caii sufereau cumplit de praful ce le intra prin nări" !

Rărindu-şi mult rîndurile, atît din săgeţile apărătorilor ce împînziseră codrii mărginaşi, cît şi din bolile de tot felul ce începuseră să bîntuie ca urmare a mizeriei, oştirea lui Mahomed al II-lea a ajuns, după aproape trei săptămîni de marş cumplit, în tîrgul şi cetatea Romanului, a căror ziduri dărî- mate şi înnegrite de foc murdăreau ca o pecingine faţa pămîn- tului. Aici s-a odihnit doar cîteva zile şi apoi s-a îndreptat în mare grabă, pe drumul Băii, către Suceava gîndind să isprăvească mai repede schimbarea domnului, de la care am văzut că trăgea nădejde la închinarea întregii boierimi. Dar la 25 iulie s-a întîmplat un incident ce a schimbat mersul lucrurilor !

In timp ce trupele lui Soliman-paşa, cel ce fusese înfrînt la Vaslui, aflate în avangardă făcuseră popas de prînz nu departe de tabăra lui Ştefan voievod, acesta le atacă prin surprindere şi le puse pe fugă. Sultanul hotărî pe *loc* bătălia şi porni către Valea Albă. Cum însă pînă la tabăra lui Ştefan erau vreo zece kilometri, au ajuns de-abia seara, fiind astfel nevoiţi să facă popas.

în zorii zilei următoare, 26 iulie 1476, oştenii lui Ştefan voievod priveau cutremuraţi forfota din tabăra duşmană ce se pregătea să pornească la atac. Mai întîi au sunat trîmbiţele pentru ieşirea ienicerilor. In drumul lor, aceştia trebuiau să coboare valea pîrîului secat aproape în lunile de vară şi apoi să urce panta destul de pieptişă a dealului pe coama căruia moldovenii îşi făcuseră tabără de luptă, sprijinită cu latura din spate în pădure. Tunurile de pe întărituri au bubuit şi stolul verzui al ienicerilor s-a aruncat cu faţa la pămînt. Nici spahiii, trimişi grabnic în ajutor, nu puteau

manevra pe nici o parte : pretutindeni erau întîmpinați cu lovituri de tun şi săgeți trase fără greş de cei ce se apărau. Orice pas al duşmanului către tabăra moldovenească îl costa zeci şi sute de morți.

Trecuse mai bine de vremea prînzului celui mic şi atacatorii nu reuşiseră să ajungă nici la primul val de pămînt. Sultanul îngrijorat de scurgerea timpului fără de izbîndă, zvîcni călare, între două rafale ale tunurilor, pînă în primele rînduri ale ienicerilor săi descurajați. Vederea lui, dar mai cu seamă a detaşamentului de călăreți de gardă ce-l însoțeau, i-a îmbărbătat şi într-un nou asalt au reuşit să dea năvală peste cei din primul val de apărare. E lesne de înțeles urmarea, cînd asupra cîtorva sute de oşteni năvăleşte puhoiul de lăcuste a cîtorva zeci de mii de duşmani. Cei din tabără nu puteau trage nici cu tunurile şi nici cu arcurile în această mulțime vînzolită, de teamă să nu-i ucidă cu o clipă mai de vreme pe ai lor şi aşa sortiți pieirii. Apoi a urmat rîndul celui de al doilea val de apărare, care era însă mai temeinic întărit cu şanțuri, gard de buşteni, căruțe Regate una de alta cu lanțuri şi odgoane groase. Spre orice colț se îndreptau atacatorii erau întîmpinați cu o ploaie de săgeți, de pietre şi ghiulele trase de cei ce se apărau cu atîta îndîrjire. Luptele grele şi încercările repetate ale ienicerilor să poată răzbate prin ploaia de moarte şi să dea năvală în tabăra viteazului domn au rămas fără rezultat. Iarăşi sultanul a fost nevoit să se bage şi el în bătălie cu regimentele de gardă întărind astfel puterea şi curajul celor sleiți de oboseală, ca să poată trece şi de această ultimă linie de apărare a lui Ştefan.

Se apropiau chindiile, vremea la care hogea musulman trebuia să-şi cheme credincioşii la rugăciune, cînd abia putură să isprăvească măcelărirea celor cîteva sute de moldoveni lăsați de Ştefan voievod pentru apărarea retragerii oştirii sale, în ordine şi fără pierderi mari, spre pădurile îngemănate cu cele ale munților vecini, în care se sprijinea latura din spate a taberii. In graba lor, oştenii lui Ştefan au lăsat în mîna cuceritorilor căruțele cu provizii şi toate tunurile, dar nu le-a părut atît de rău cît după trupurile celor căzuți la sfînta datorie. Asupra lor duşmanii sadici, ca să-şi răzbune marea lor poftă de sînge neîmplinită îndestul, s-au repezit să le ciopîr- țească şi să înalțe din capete turnurile unor înspăimîntătoare minarete. Dar bucuria lor n-a fost prea mare pentru că n-au putut să adune mai mult de o mie de capete de eroi jertfiți, pe cînd în zilele următoare adunîndu-i pe cei căzuți dintre ai lor au numărat mai bine de treizeci de mii. Cel puțin aşa povestesc, nu numai cronicarii polonezi Dlugosz şi Cromer, ci şi cei ai sultanului, Sa'adeddin, Angiollelo, Tursunbei ş.a.

Poate au căzut mai mulți oşteni decît o mie dintre ai noştri, fiindcă domnul, cînd, mai tîrziu, zideşte o biserică în amintirea lor, porunceşte să se treacă printre altele în pisanie : „...şi cu voia lui Dumnezeu fură biruiți creştinii de către păgîni şi căzură acolo mare mulțime de oşteni moldoveni[11], iar în Letopisețul anonim sînt numărați cu tristețe : „Şi au căzut acolo vitejii cei mai buni şi mulți boieri mari şi oştenii cei buni şi tineri şi oastea cea bună şi vitează şi husarii oşteni viteji s-au topit atunci. Şi a fost o mare întristare în Țara Moldovei şi în toate țările şi domniile din jur".

Aproape o săptămînă i-a trebuit sultanului să-şi odihnească trupa sleită în victoria obţinută. De aici au plecat apoi spre cetatea Sucevei să-l înscăuneze pe falsul voievod Alexandru. In aceste zile de răgaz, Ştefan voievod a trimis o parte din oştirea care-i mai rămăsese în ajutorul portarului Şandru, cu poruncă să moară pe zidurile cetăţii, dar să nu deschidă porţile, iar el cu restul oştenilor de nădejde a rămas prin pădurile din preajma Neamţului, apărată de pîrcălabul Arbure, aşteptînd să se întoarcă cei lăsaţi să-şi apere vetrele de tătari, gătindu-şi totodată o oştire nouă, adunînd păstorii şi chiar vecinii acestor ţinuturi, cît şi a Obcinilor învecinate. Căci unii dintre marii boieri, văzîndu-i soarta fără de noroc în acest război şi temîn- du-se de greaua pedeapsă a domnului ce-aveau să-l pună turcii, s-au hainit chiar în aceste clipe de grea cumpănă pentru ţară şi voievodul lor, grăbindu-se către învingători să li se închine. Alţii au fugit să se ascundă din calea turcilor în mănăstirile retrase şi bine întărite, cum probabil a făcut-o Iuga vistierul, pe care la cîteva zile după înfrîngere îl găsim dînd un document din mănăstirea Putnei, gîndind să iasă la iveală sau să pribegească, după cum va fi iertarea noului stăpîn. Aşa că Ştefan voievod în luna de zile cît a rătăcit prin munţi cu mare greutate a putut să-şi adune doar 16.000 de oameni.

în acest timp, oastea lui Mahomed ajunsă la Suceava a dat foc tîrgului, şi, cu tot asediul care a durat mai mult de o săptămînă, n-a reuşit să cucerească cetatea. Nici corpul trimis împotriva Hotinului nu i-a putut înfrînge pe apărătorii aflaţi sub comanda lui Vlaicu şi Duma, unchiul şi vărul domnului, trebuind deci să se întoarcă fără izbîndă.

Hrana pentru oameni şi vite se terminase şi alta cu greu se putea aduna dintr-o ţară pîrjolită de foc, război şi jaf mai bine de o lună de zile, aşa că sultanul hotărî atunci să cucerească cetatea Neamţului, unde, apărat după zidurile ei de atacurile lui Ştefan voievod, să aştepte proviziile pentru care dăduse poruncă să-i fie grabnic trimise din imperiu. Dar nici el, deşi bombardase zidurile o săptămînă cu şapte tunuri, n-a reuşit să ocupe cetatea şi nici flota cu provizii n-a ajuns, fiind scufundată de o puternică furtună. A trimis atunci soli cu porunci ameninţătoare către apărători, dar aceştia, după cum povestesc cronicarii, nici nu voiau să stea de vorbă, trăgînd întruna de pe metereze şi nimerind cu o bombardă chiar tunul cel mare al turcilor, ucigîndu-le meşterul tunar.

O nouă veste proastă se adăugă la toate chinurile îndurate de duşmani în ţară străină. Oastea voievodului Transilvaniei, Ştefan Bathory, reuşise, în fine, să se adune şi să coboare spre pasul Oituzului, cantonînd la Breţc. Oştirea sultanului obosită şi flămîndă, secerată de molime şi de atacurile nocturne ale steagurilor trimise de Ştefan, nu putea face faţă unui nou inamic ce venea acum cu forţe proaspete. Se putea întîmpla ca polonezii, auzind de ajutor*! maghiar, să intre şi ei în ţară făcîndu-şi un titlu de glorie din victoria asupra unei oştiri deja înfrînte. Astfel nu-i rămînea sultanului decît soluţia retragerii.

De fapt teama lui Mahomed a avut doar o jumătate de temei, fiindcă între Ştefan Bathory, care aştepta cu vreo douăzeci şi cinci-treizeci de mii de oameni la Breţc (ce-o fi aşteptat oare, înfrîngerea totală a lui Ştefan ?) şi domnul Moldovei nu se stabilise nici o legătură (aceasta se va face tîrziu,

spre sfârşitul lunii august, după ce retragerea turcilor în dezordine începuse), iar regele polonez, supărat încă de înţelegerea încheiată anul trecut între Ştefan voievod şi Matei Corvin, îşi deplasă *de ochii* lumii oştirea, *tot la* mijlocul lunii august, pînă la Ga- liţia, unde însă făcu tabără, pricinuind multă pagubă ţinuturilor înconjurătoare.

Tot timpul retragerii, Ştefan voievod i-a hărţuit pe duşmani, luîndu-le proviziile furate din ţară şi desăvîrşind distrugerea măreţii armate cu care intrase în Moldova „Cuceritorul", de data aceasta înfrînt şi umilit. La trecerea Dunării, surprinzîndu-i în timpul prînzului, oştirea moldoveană a dat bătălia decisivă, obligîndu-i să treacă fluviul în dezordine, „lăsînd, după cum povesteşte Grigore Ureche în letopiseţ, plea- nul şi tot ce-au fost prădat".

Desigur că după această a doua victorie strălucită împotriva acelora care veneau cu puteri împătrite să-l nimicească şi să-i ia ţara, autoritatea lui Ştefan voievod înăuntru şi peste hotare a crescut deosebit de mult, dar totuşi nu în măsura în care să-l pună la adăpost de noile încercări ce aveau să le facă turcii mai departe pentru a-l readuce la vechea supunere. Cît priveşte cucerirea cetăţilor de la mare, în ruşinoasa fugă a retragerii Mahomed renunţă la acest gînd. Totuşi cucerirea lor râmînea şi în continuare primul şi cel mai însemnat obiectiv ce trebuia urmărit de către imperiu. Otomanii înţeleseseră demult că tăria şi independenţa ţării Moldovei atîrnă greu de stăpînirea celor două cetăţi care o puneau în legătură cu tot comerţul Mării Negre şi a Mării Mediterane.

Cum s-a purtat oare Ştefan voievod faţă de boierii care l- au trădat în clipele grele ale înfrîngerii de la început ? Pe unii dintre ei probabil că i-a iertat, pe cei mai vinovaţi, cîţi a putut să prindă, fiindcă mulţi dintre ei văzînd noua întorsătură a războiului au avut destul timp să pribegească în Ţara Românească sau în Polonia, desigur că i-a ucis.

Văzînd cum dispar din cărţile domneşti, date începînd cu toamna anului 1476, unsprezece nume din cele douăzeci şi cinci ale marilor boieri din sfatul ţării, unii istorici au crezut că toţi aceştia au fost trădători, pedepsiţi cu moartea de către domnul faţă de care se hicleniseră. Dar este tot atît de posibil că o parte dintre aceştia să fi murit la datorie, comandînd steagurile de oşteni ce le fuseseră încredinţate.

Chiar dacă a fost părăsit doar de o parte destul de mică a marii boierimi, majoritatea rămînîndu-i credincioasă şi-n cele mai grele clipe, credinţa şi vitejia fără egal dovedită de oastea măruntă în cele două războaie consecutive cu turcii l-au convins deplin pe Ştefan cel Mare de adevărul intuit mai dinainte că temelia puterii lui şi a ţării stă în mulţimea de rînd a răzeşilor, a boierimii mici şi mijlocii, precum şi a târgoveţilor. Primenindu-şi sfatul în deceniile următoare cu cei mai destoinici dintre ei, le-a dat pe mînă dregătoriile de seamă ale ţării şi în special cea de pîrcălabi ai cetăţilor, despre a căror importanţă ar fi de prisos să mai vorbim.

Neavînd ce să mai facă în anii următori cu oştirile paşale- lor din Balcani, Mahomed al II-lea a hotărît să le trimită să cucerească Transilvania. Ştefah voievod, urmărind fiecare pas al turcilor, a aflat la vreme planul făcut, înştiinţîndu-i grabnic pe braşoveni şi probabil, în

acelaşi timp, şi pe voievodul Transilvaniei. Vestea primită de la curtea Sucevei n-a fost pusă la îndoială, de aceea, pregătiți cu tot ce le trebuia confruntării cu turcii, transilvănenii au obținut victoria de la 13 octombrie 1479, din Cîmpul Pîinii, lîngă Orăştie, iar duşmanii au fost nevoiți să se mulțumească doar cu prăzile şi să se retragă ruşinați peste Dunăre.

Negreşit că Mahomed al II-lea îmbătrînise, nemaiputînd să mențină slava la care-şi ridicase imperiul, astfel că moartea lui, întîmplată în 1481, aduce mare bucurie fiilor săi Baia- zid şi Gem, ce se şi grăbesc să se ia la bătaie pentru tron.

Baiazid reuşeşte să-l înfrîngă pe fratele său în bătălia de ia Ienişer şi ajungînd sultan şi-a adăugat calificativul de „Veli‘\ adică „cel Mare“, „cel Puternic[11]. Dar pentru ca supuşii săi să creadă că este atît de mare pe cît voia să pară, avea nevoie de noi războaie cu ale căror victorii să-şi împodobească imperiala-! coroană. Un nour greu şi negru se ridica la orizontul țărilor ce-şi sprijineau vreuna dintre granițe pe laturile întinsului imperiu. Acum, mai mult decît oricînd, era nevoie de o cruciadă antiotomană Ia care să participe toți principii Europei, pentru că în visurile sale de măreție acest tînăr sultan nu cruța pe nimeni, închipuindu-se, nu peste multă vreme, stă- pînul lumii. Numai că, spre deosebire de furtunosul său părinte, acesta era mai viclean, mînuind cu mai multă îndemînare intrigile politice de la curțile principilor pe care mai apoi avea să-i lovească.

Hotărînd să termine odată cu luarea în stăpînire a Moldovei, Baiazid al II-lea primeşte în 1483 pacea pe cinci ani cerută de regele Ungariei ocupat încă din anul trecut cu războiul început împotriva imperiului german. S-a încheiat chiar
o trevă între cei doi suverani, iar cancelarul lui Matei Corvin se zice că „a uitat[11] să treacă în textul ei şi cele două cetăți moldoveneşti de pe malul mării, aşa că turcii au avut mînă liberă şi justificare în fața aşa-zisului suzeran al Moldovei pentru atacurile lor din anul care a urmat.

Cu Polonia otomanii trăiau în relații bune încă din 1476, cînd se încheiase o înțelegere între regele Cazimir şi defunctul sultan Mahomed al II-lea, înțelegere reîntărită probabil la Vama de solia care l-a întîmpinat pe împărat în drumul lui împotriva Moldovei.

Deci, asigurîndu-şi destulă linişte în stăpînirea europeană, sultanul porunceşte în luna iunie 1484 unei armate de aproape 100.000 de oameni să pornească spre Moldova, dar să nu intre înlăuntrul țării, ca să nu aibă soarta celei de la 1476, ci să țină litoralul către cetatea Chiliei pentru a o asedia. în drumul lor aveau să-l întîlnească pe Vlad Călugărul ce primise poruncă să adune la 10.000 de oşteni, iar sub zidurile cetății aveau să-i găsească şi pe tătarii veniți şi ei cu aproape 20.000 de oameni. în acelaşi timp 100 de corăbii încărcate cu tunuri, dar şi cu destule provizii pentru uriaşa armată, au pornit şi ele spre Chilia.

Asediul a început l-a 6 iulie şi nu a durat decît o săptămînă. Pîrcălabii Ivaşcu şi Maxim, deşi mai aveau destule provizii şi muniții să reziste, dacă nu treizeci de ani, după cum mărturiseşte chiar cronicarul turc Sa’adeddin, cel puțin atît timp cît Ştefan voievod să coboare cu oştirea sa întotdeauna gata de luptă şi să-i alunge pe duşmani de sub ziduri, au predat cetatea

fără voia locuitorilor ; ei fiind hotărîți mai bine să moară pînă la ultimul decît să ajungă sclavi, aşa cum se în- tîmplase cu nouă ani în urmă cu prizonierii de la Caffa şi Mangup.

Bucuroşi de victoria nesperat de uşoară, turcii s-au grăbit să pornească şi împotriva Cetății Albe. După patru-cinci zile de drum, tunurile duşmane băteau şi în zidurile acestei cetăți. Bombardamentul n-a ținut mai mult de două zile, pentru că pîrcălabii Oană şi Gherman, demoralizați, au capitulat şi ei.

Garnizoanele aflate în paza cetăților, locuitorii tîrgurilor, chiar şi negustorii străini aflați prin porturi au fost luați în sclavie, iar toate averile jefuite. Noua cucerire a format o singură unitate administrativă condusă de un beg (guvernator), iar fiecare cetate avea la rîndul ei cădii (judecători) şi valii (administratori). De acum Marea Neagră devenise un lac turcesc.

Cînd armata turcească apăruse la vadul Isaccea, Ştefan Voievod a trimis în grabă o solie la Matei Corvin cerînd oştire în ajutor. Regele, ca întotdeauna binevoitor, a pornit spre Moldova, dar cu popasuri dese şi cu multă tărăgăneală, aşa că a ajuns de abia prin Oradea cînd primi vestea că cetățile fuseseră ocupate. Şi fiindcă tot erau echipate trupele pentru marş le-a trimis în Austria să lupte în războiul ce-l interesa mai mult decît țara Moldovei. Neputînd nesocoti chiar de tot înțelegerea din 1475, i-a trimis o scrisoare lui Baiazid cerîndu-i chipurile, socoteală, dar pe un ton destul de blînd, pentru călcarea păcii din 1483 prin atacarea Moldovei, întrucît această țară juridic „se ținea de regatul lui“ (sic !).

Ințelegînd formalitatea, Baiazid răspunde destul de categoric că Ştefan voievod, domnul Moldovei, a fost pînă de cu- rînd supusul tatălui său, dar mai apoi a început să nu mai asculte de poruncile Porții şi chiar să se răscoale prădînd alte ținuturi ale imperiului. Această infidelitate l-a indignat „din tot sufletul" de aceea a pornit contra Moldovei cu toate „puterile şi forțele[11] sale. Cît priveşte înțelegerea încheiată cu Ungaria el era hotărît să o păstreze, dar în ea n-au fost menționate şi cele două cetăți ocupate „cu atita osteneală şi pierderea a mulți credincioşi[11] mahomedani, aşa că nu le poate restitui.

Totuşi ca domnul Moldovei să nu se supere, Matei Corvin l-a învinuit pe cancelar de a fi redactat textul trevei greşit, poruncind să fie biciuit şi aruncat în temniță ; dar în acelaşi timp a încheiat o nouă înțelegere cu Poarta, prin care a inclus şi Moldova în afara cetăților pierdute, recunoscînd astfel şi de jure cuceririle otomane. Prin această infidelitate Matei Corvin călca de fapt actul omagial potrivit căruia se obliga, printre altele, la protecție şi apărare. Astfel Ştefan voievod era în drept să-l considere nul şi lipsit de importanță, cum şi era de altfel.

Pierzînd nădejdea că va mai primi vreun ajutor de la cele două puternice țări vecine, Polonia şi Ungaria, Ştefan voievod a încercat în primăvara anului 1485 să-şi recucerească singur bucata din țară pierdută. Trimişi de taină trebuiau să organizeze în cele două cetăți comploturi împotriva garnizoanelor turceşti şi cînd toate aveau să fie bine pregătite oştirea domnească trebuia doar să dea asaltul final împotriva fortului. Populația nemulțumită de tirania noilor stăpîni s-a înrolat în comploturile urzite. Dar şi turcii au aflat, nu se ştie prin ce întîmplare. Şi, ca să-i

servească o lecție îndrăznețului voievod, ei n-au dezvăluit secretul descoperirii, ci atunci cînd oştirea lui Ştefan a intrat prin porțile deschise de complotişti a încercuit-o şi masacrat-o.

Pentru vara anului 1485, Baiazid pregătise de fapt o campanie de cucerire a Moldovei, iar acum, ivindu-se şi prilejul complotului organizat de Ştefan, se găsise şi motivul juridic pentru a fi justificată şi în fața Poloniei şi a Ungariei, cu care deocamdată dorea să-şi păstreze încă înțelegerile.

In fața noii primejdii şi fiind sigur că Matei Corvin, atît de ocupat cu războiul împotriva Austriei, nu-l poate ajuta, Ştefan voievod acceptă, în fine, după douăzeci şi şapte de ani de promisiuni şi animări, să depună personal jurămîntul de credință în fața regelui Poloniei. Ceremonia s-a stabilit pentru 15 septembrie 1485 în oraşul Colomeea, la granița de sud a Poloniei. Desfăşurarea ceremonialului depunerii jurămîntului a urmat cursul firesc de pretutindeni. Ştefan a jurat credință fără înşelăciune şi viclenie regelui Cazimir şi succesorilor lui, iar regele polonez, primind jurămîntul, s-a obligat să-l ia sub protecția lui, pe el personal şi țara Moldovei, cu respectarea tuturor „drepturilor şi demnităților[44]. Nici steagul cel mare al țării n-a fost culcat în țărînă cu lancea ruptă, după cum era obiceiul în asemenea împrejurări, ci a fost înmînat mareşalului curții pentru a fi păstrat în tezaurul regal. Cum ar fi putut oare să fie culcat în țărînă victoriosul steag de la Baia, Vaslui şi Războieni ?

In aceeaşi zi s-a redactat şi actul omagial în care regele număra printre alte obligații ale sale față de vasal şi pe aceea de a apăra „pe domnul Ştefan şi pe fiii săi şi pe toți boierii şi supuşii lui în toate granițele sale vechi (aluzie la Chilia şi Cetatea Albă, n.n.) aşa după cum erau în vechime la țara Moldovei, din toate părțile... şi să-l apărăm de toți inamicii lui...[41].

Nici nu se sfîrşise bine banchetul dat cu acest prilej, că din țară veniră veşti foarte rele. O puternică armată turcească aflată sub comanda lui Ali-paşa Eunucul intrase în Moldova şi, profitînd că domnul nu era acasă, înaintase fără nici o opreliște pînă la Suceava, unde, la 19 septembrie, au prădat şi ars tîrgul, neputînd însă cuceri şi cetatea. Ştefan trecu grabnic în țară, aducînd cu sine şi trei mii de călăreți polonezi. Prea puțini pentru un jurămînt atît de mare şi pentru ceea ce avea domnul de recucerit ! Turcii n-au îndrăznit să-i stea în față si luîndu-şi pretendentul pe care voiau să-l înscăuneze, un oarecare Petru Hruet (sau Petru Hronoda după alte izvoare) se retrag spre cetățile mării. Dar domnul îi ajunge din urmă şi lupta se dă la Cătlăbuga, la 16 noiembrie 1485, în care iese ca totdeauna victorios.

De fapt şi turcii au acceptat această luptă ca să înjumătățească forțele voievodului moldovean cu care se îndrepta să atace cetățile, fiind siguri că regele polonez, odată primind omagiul, nu-i va mai trimite şi alte ajutoare, aşa că cetățile vor rămîne în continuare în stăpînirea lor, cum de altfel s-a şi întîmplat. Nu-i vorbă, că nici cu ce-i dăduseră polonezii pînă acum n-ar fi izbutit mare lucru. Pentru un război de asediu trebuia în primul rînd artilerie grea, ori Ştefan voievod primise de la polonezi de abia trei mii de călăreți !...

Nici la ideea înlocuirii lui Ştefan cu acest Hronoda n-au renunțat otomanii înfrînți la Cătlăbuga, fiindcă în luna martie a anului următor

armata lui Bali-beg era în drum spre cetatea de scaun. Domnul le-a ieşit în întîmpinare şi lupta s-a dat la Scheia în ziua de 6 martie, care. după povestirea cronicii, cădea la vremea aceea într-o luni. încleştarea a fost foarte grea. în timpul luptei domnul a căzut de pe cal printre morți şi răniți şi fiind îmbrăcat în armuri grele nu s-a mai putut în- căliea pînă ce n-a fost găsit şi ajutat de credinciosul său aprod, boierul Purice. Reapariția lui Ştefan în fruntea oştenilor săi, într-un moment cînd aceştia chiar începuseră să se retragă, a dat un nou imbold bătăliei, schimbînd balanța victoriei de partea moldovenilor, iar în final, o ceată de boieri condusă de Pîntece a reuşit să-l prindă pe Hronoda şi să-i taie capul.

Se pare că şi la acest război au fost cîteva cugete de boieri mari care s-au clătinat şi au trădat, gîndind să se pună bine cu domnul adus de turci şl nădăjduind la vreo dregăto- rie mai de seamă, dar marea majoritate a oştenilor aleşi din rîndurile tîrgoveților, a răzeşimii şi boierimii mici şi mijlocii au fost alături de domnul lor, trecînd împreună prin cele mai grele încercări şi obținînd astfel victoria.

După o cronică străină se mai dă o luptă cu turcii, care ar fi avut loc la 8 septembrie 1486, terminată tot cu victoria lui Ştefan voievod. Fiindcă nu este atestată de nici o cronică a țării sau altfel de consemnare domnească, nu putem s-o considerăm ca sigură. în felul acesta războiul din martie 1486 rămîne, probabil, ultima confruntare cu turcii înaintea începerii tratativelor de închinare.

Cînd şi cum s-au dus aceste tratative, nu ni se păstrează ştiri amănunțite. Tradiția pune îndeplinirea soliei pe seama aceluiaşi logofăt, învățatul boier Ioan Tăutu, care va fi trimis la 1497 şi în solia ce trebuia să întîmpine la hotar trufaşa armată a polonezilor. Se mai spune că însuşi puternicul Baiazid, foarte mirat de închinarea viteazului voievod moldo-vean, a primit pacea cerută de acesta în schimbul tributului de 4000 de galbeni, sumă ce reprezenta abia o jumătate din cît plătea Țara Românească, iar ca să se arate mărinimos şi bun, a iertat țara de darea tributului pe următorii trei ani, şi că din aceşti bani, dăruiți apoi de domn logofătului, a fost construită prea frumoasa biserică din satul Bălineşti, unde-şi avea curțile şi moşiile. Un dram de adevăr poate să existe pe undeva, deoarece țara Moldovei apare în documentele străine ca plătind tribut turcilor de abia de prin anii 1490—1491, cînd consulii venețieni raportau din Constantinopol faptul că Ştefan era „tributar sultanului[61], iar mai tîrziu, pe la 1500, însuşi sultanul îi scria voievodului moldovean că : „întotdeauna, pînă acum, tu mi-ai trimis tributul amintit, chiar mai înainte de a se împlini termenul de plată[11].

închinarea în fața puternicii împărăţii otomane nu era **de**cît o simplă cumpărare a păcii. în treburile dinăuntru sau **din** afara țării, care nu lezau cu nimic interesele turcilor, **aceştia** nu aveau dreptul să se amestece. Cincizeci de ani au ținut **minte** cumpliții otomani lecțiile primite la Vaslui, Războieni, Cătlăbuga şi Scheia, lăsînd Moldova în voia ei şi mulțumindu-se doar cu tributul ; dar apoi s-au înălțat în scaun domni **ale** căror brațe n-au mai putut ridica steagurile țării, cu **semnul** zimbrului şi al viteazului arhanghel Gheorghe, la înălțimea **la** care le ridicase strămoşul lor, iar țara românească a Moldovei şi-a aplecat adînc grumazul, alături de celelalte

două țări **su**rori, sub apăsătorul jug turcesc.[1]

Note:

[1] La 29 august 1526 armata maghiară este înfrîntă la Mohâcs de către turci. Regele Ludovic al II-lea moare în luptă, iar turcii ooupă la 8 septembrie, acelaşi an, Buda, reşedința tradițională a regilor Ungariei. Urmează cincisprezece ani de competiție pentru tronul acestui regat sleit de puteri, dusă între Ioan Zapolya şi Ferdinand de Habs- burg. După moartea lui Ioan Zapolya, turcii şi austriecii convin, la 29 august 1541, la împărțirea Ungariei în trei părți : cea de nord a revenit habsburgilor, partea centrală şi sudică a devenit paşalîc turcesc cu sediul la Buda, iar Transilvania, Banatul şi Partium (regiunile din Nord-Vestul Transilvaniei) se organizează într-un principat autonom sub suzeranitatea Imperiului otoman, cu regim asemănător Moldovei şi Țării Româneşti.

„...Dacă tu vei reține Moldova, noi vom avea cîmp deschis ca să ieşim în toate părțile lumii“.

(Scrisoarea sultanului Baiazid al II-lea către Mengli-Ghirei I, hanul Crimeei.)

IV

MAI POT ŢINE SA^IA ÎN MÎNĂ!

A uzind despre omagiul de la Colomeea depus în fața regelui Poloniei şi părîndu-i rău că nu avusese şi el parte de o asemenea cinstire din partea eroului de la Vaslui şi Războ- ieni, Matei Corvin îi scria, prin 1488, papei Sixtus al IV-lea : .,regele Cazimir l-a sustras pe domnul Moldovei de la ascultarea noastră... dîndu-i speranțe de ajutor şi că va recîştiga cetățile din mîna turcilor[66]. Dar în realitate, continua Matei Corvin, polonezii l-au amăgit şi nu i-au dat ajutorul trebuitor, fâcîn- du-şi față doar cu cele trei mii de călăreți trimişi pentru lupta de la Cătlăbuga. „Unde sînt polonezii, se întreba, şi pe bună dreptate, regele maghiar ? Unde este ajutorul promis cu un rîu de vorbe ? Unde este credința lor ?

Şi Ştefan voievod şi-a pus asemenea întrebări dureroase, iar cînd Matei Corvin începu să devină foarte săritor la nevoie, ba chiar darnic, el primi cu aceeaşi bunăvoință toate atențiile acestuia. Auzi cu plăcere cum regele dăduse poruncă braşovenilor şi altor oraşe transilvane să lase liberă trecerea mărfurilor moldoveneşti în țara sa, dar mai cu seamă primi cu plăcere Cetatea de Baltă şi cetatea Ciceiului, împreună cu ținuturile lor (numai Ciceiul avea şaizeci dfe sate), pe care regele le oferise drept compensație pentru pierderea cetăților de pe malul mării. Bineînțeles că importanța lor nu se putea compara, dar, oricum, era un mare cîştig pentru domnul Moldovei să intre în stăpînirea unor ținuturi din țara românilor de dincolo de Carpați. Bunăvoința lui Matei Corvin mersese pînă într-acolo încît oferi ca dar de nuntă lui Alexandru, fiul lui Ştefan, care se căsătorea cu fiica lui Bartolomeu Dragfi, suma de 500 florini, ce repezenta o valoare destul de mare dacă stăm şi ne gîndim că era a patra parte din tributul datorat Porții pe un an.

Ştefan înțelese dedesubtul acestor atenții, dar fiindcă plănuia să-şi pedepsească suzeranul infidel şi avea nevoie, dacă nu de sprijinul, cel puțin de consimțămîntul Ungariei, le acceptă şi răspunse cu aceeaşi bunăvoință şi îndatorire. Dar mai curînd de cît se aşteptase oricine, la 6 aprilie 1490, s-a întîm- plat moartea regelui Matei Corvin şi atunci din protejat deveni protector al moştenitorului acestuia, Ioan Corvin, ce-şi disputa coroana cu împăratul Frederic al III-lea al Germaniei, cu Vladislav al II-lea Iagello, regele Boemiei, şi cu fratele acestuia, Ioan Albert, fiul mai mare al regelui Cazimir.

Acum era momentul prielnic să-l pedepsească pe îngîm- fatul rege

Cazimir, care, în marea Iui infidelitate, nu numai că nu-l ajutase în recucerirea cetăților pierdute, ci mai şi încheiase la 21 martie 1489 un tratat de pace cu turcii fără măcar să amintească de țara lui în trevă. Iar el, Ştefan voievod, domnul Moldovei jurase credință în fața unui asemenea rege ! De aceea, în toiul verii anului 1490, domnul dădu pe mîna unuia dintre cei mai viteji căpitani ai săi destulă oştire cu care-l trimise în Pocuția, să ia în stăpînire acest ținut ce i se cuvenea de drept ca zălog pentru datoria de 3000 de ruble, împrumutată încă de bătrînul Vladislav de la Petru Muşat, datorie neplătită nici pînă în zilele lui. Aceştia au colindat în marş victorios ținuturile pînă la Colomeea şi Halici, bătînd pietre de hotar cu semnul zimbrului, aşezînd steaguri de oşteni în paza cetăților luate în stăpînire şi întorcîndu-se apoi în țară cu multe prăzi în lucruri, vite şi robi.

Această lovitură dată de moldoveni a adus mari foloase partidei nobilimii maghiare ce-l sprijinea pe Vladislav. Unii cronicari au avut cutezanța să scrie că incursiunile lui Ştefan în Pocuția s-au făcut cu ştirea reginei Elisabeta, soția lui Cazimir, care-l iubea mai mult pe Vladislav şi-l dorea regele unei țări puternice.

Dar şi Cazimir moare la numai doi ani după moartea lui Matei Corvin, lăsînd coroana moştenire fiului mai mare Ioan Albert, care astfel renunță definitiv la orice pretenții asupra coroanei ungare în favoarea lui Vladislav. Şi nobilimii maghiare îi convenea mai mult acesta, pentru că era o fire blajină şi ascultătoare şi nădăjduiau să-l conducă ei, ceea ce nu se întîmplase în timpul autoritarului rege Matei Corvin. Şi n-au greşit. Chiar din primii ani de domnie Vladislav i-a umplut de daruri nețiinînd cont de prieteni sau duşmani. Pe Ioan Corvin, rivalul său cel mai de temut, l-a ridicat la rangul de mareşal al arrr atei şi mare palatin al Ungariei, crezînd că prin aceasta şi-l face credincios.

Nici lui Ştefan voievod nu i-a uitat serviciile aduse şi în anul 1492 îi trimitea diplomă prin care recunoştea stăpînirea acestuia asupra celor două cetăți dăruite de înaintaşul său.

Ajuns regele Poloniei, Ioan Albert se îmbătă din plin cu deşertul plan al ocupării Europei centrale, de la cetățile Mării Baltice şi pînă la cele ale Mării Negre. Polonia era deci a lui, Lituania era a fratelui său Alexandru, aşezat mare cneaz aici încă din timpul lui Cazimir, Ungaria şi Boemia erau ale lui Vladislav. Mai rămînea mezinul Sigismund care nu moştenise nici o țară şi trăia din renta de 8000 de ducați ce i-o da în fiecare an, dar mai rămînea şi țara Moldovei, despre care episcopul Luca Vatzerlode îl sfătuise „să i-o dea“ lui Sigismund. Recucerind Cetatea Albă şi Chilia de la turci, strămu- tînd cavalerii teutoni din Prusia undeva, prin Podolia, şi-ar fi asigurat deplină linişte şi stăpînire asupra acestei regiuni europene, ridicate ca un stăvilar Jagellon între Marea Baltică şi Marea Neagră, controlînd şi vămuind toate drumurile ce legau țările apusene de cele din răsărit.

Măretul plan fu împărtăşit fraților săi la consfătuirea ținută în primăvara anului 1494 la Leutchau şi toți l-au primit cu mare bucurie şi speranță în realizarea lui, mai ales că a fost binecuvîntat de însuşi cardinalul Frederic, ca pe cea mai temeinică alianță antiotomană ce se

realizase pînă atunci.

Chiar în săptămînile următoare au fost trimişi soli pe la toate curţile europene, vestind „marea cruciadă[11] iniţiată de fraţii Iagelloni. Teutonilor şi moldovenilor li s-a cerut să participe direct la războiul ce se pregătea să aibă loc nu peste mult timp. Ştefan voievod înţelesese, sau poate aflase pe căi ascunse, că la această întrunire fraţii Jagelloni nu cruciadă au plănuit, ci ocuparea ţării sale, de aceea a răspuns solilor veniţi la cetatea de scaun că va fi gata oricînd de război împreună cu toţi supuşii săi, mai ales cînd acesta era îndreptat împotriva duşmanilor Moldovei, dar că nu putea îngădui unor oştiri străine, chiar dacă ele erau ale unui rege prieten, să treacă prin ţara sa, decît pe drumul ce-o tăia de-a dreptul din Hotin spre malul mării, şerpuind printre colinele Nistrului. Cît priveşte proviantul, se obliga să facă rost de toată hrana trebuitoare, cu condiţia ca nici o localitate să nu fie jefuită. El însuşi va coborî cu oştirea sa spre sud şi se va uni cu armatele craiului sub zidurile cetăţii pe care o vor asedia mai întîi : fie Chilia, fie Cetatea Albă.

Următorii doi ani s-au făcut pregătiri intense şi foarte secrete de ambele părţi. Atît de mult ţinea Ioan Albert la taina planului său încît, atunci cînd episcopul Creslau, bănuind ceva, l-a avertizat să nu se încumete la război împotriva unui voievod care i-a învins pe Matei Corvin şi pe Mahomed al
II- lea, ca nu cumva să se întîmple Poloniei vreo nenorocire, regele l-a mustrat aspru zicîndu-i : „Mi-aş arde cămaşa de pe mine dacă aş şti că ea cunoaşte planurile mele cele mai secrete. Pleacă deci şi nu mă mai plictisi ! Treaba ta este să îngrijeşti de cele sfinte nu să cauţi a şti ce războaie voi purta sau ce inamici voi ataca“.

încă de pe vremea pildei bărbierului lui Midas care a spus doar trestiilor că stăpînul său are urechi de măgar, iar apoi acestea foşnind şi-au şoptit una alteia ne mai pomenita veste, umplînd lumea întreagă, nici o taină nu poate fi ţinută în secret pe măsura dorinţei celor interesaţi. Aşa că şi Ştefan, prin multele sale legături de la curtea regelui polonez, cunoştea toate pregătirile şi planurile acestuia. După ce-şi întări bine cetăţile să poată rezista unor asedii oricît de lungi, după ce-şi adună oştirea la cetatea cea nouă a Romanului şi o pregăti de război, grăbi solii către Radu cel Mare, domnul Ţării Româneşti (1495—1508) şi cuscrul său Bartolomeu Dragfi, voievodul Transilvaniei (1493—1499) să-i trimită în grabă ajutoare că regele polonez pornise împotriva ţării sale, plănuind s-o cucerească. A cerut oştire într-ajutor să-şi apere ţara chiar şi sultanului Baiazid şi hanului tătar Mengli-Ghirei.

într-adevăr, armata regelui Ioan Albert, numărînd după unii cronicari mai bine de 100.000 de oameni, ajunsese la 17 iunie 1497 la Liov, de unde, după cîteva zile de popas, coborî încet, pe odihnite, către graniţa de miazăzi. La 9 august ajunsese la malul Nistrului şi iarăşi făcu tabără. Aici Ştefan voievod le-a trimis în întîmpinare pe Isac vistierul cu daruri scumpe şi cu întrebarea unde se îndreaptă o asemenea oştire strălucitoare ? Regele a primit darurile cu mulţumiri, dînd răspunsul că a pornit să elibereze cele două cetăţi de pe malul mării. Dar cînd au ridicat tabăra, în loc să se

îndrepte pe drumul Cameniței ce ducea direct spre Chilia şi Cetatea Albă, au trecut Nistrul pe la Mihălceni apucînd-o pe drumul Țeținei ce ducea spre cetatea Sucevei.

îngrijorat, dar nu peste măsură pentru că se aşteptase la aşa ceva, de asemenea mai primise vestea că şi Dragfi îi venea în ajutor cu 12.000 de oşteni, iar turcii îi trimiteau alți 2000, plus ce aveau să mai primească de la tătari şi de la munteni, Ştefan voievod a trimis în întîmpinarea polonezilor pe Isac vistierul, însoțit de Ioan Tăutu logofătul, cu îndemnul că dacă regele a intrat în țara sa ca prieten atunci s-o apuce pe drumul stabilit prin soliile purtate ^ei se vor întîlni la cetățile mării după cum a promis, iar dacă a intrat ca duşman atunci se va strădui într-un fel să-l facă să regrete. Solii au fost arestați şi trimişi în închisoarea de la Liov.

Pe la sfîrşitul lunii august mulțimea oştirii poloneze trecea Prutul şi la 24 septembrie îşi aşeza tabăra lîngă tîrgul Sucevei. După o săptămînă de pregătiri au urmat aite trei săptămîni de bombardament şi asediu a cetății de scaun, dar aceasta, bine întărită şi eroic apărată de oştenii aflați sub comanda portarului Luca, fiul lui Arbure pîrcălabul, cel ce apărase tot atît de eroic cetatea Neamțului la 1476, nu s-a predat. Polonezii contau mult şi pe o eventuală răscoală a boierilor împotriva lui Ştefan, fapt care nu s-a produs, ba din contra, în cele trei săptămîni de asediu domnul şi-a manevrat în aşa fel oştirea încît i-a înconjurat ca într-un cerc, tăindu-le orice posibilitate de aprovizionare. Curînd hrana, cît a putut fi adusă cu carele, s-a terminat iar alta n-aveau cum să mai găsească, neputînd ieşi în nici un chip din încercuirea moldovenilor.

Soarta armatei ce intrase atît de fălos în țară era pecetluită şi distrugerea ei totală părea inevitabilă. Dar Ştefan voievod nu urmărea acest lucru. Armata năstruşnicului rege putea fi mai folositoare într-o cruciadă antiotomană, pe care acum, e drept, o trădase, de aceea se lăsă înduplecat de voievodul Transilvaniei să încheie pace. „Şi. aşa trimise Birtoc (Barto- lomeu, n.n.), povesteşte Letopisețul anonim, pe solii săi la craiul leşesc cu vorbă ca să meargă el însuşi la crai şi astfel se duse... şi-i împăcă pe ei (pe Ştefan şi pe Ioan. n.n.), dar cu făgăduiala ca să se întoarcă pe aceeaşi cale pe unde veniseră[11]. Chiar şi domnul le-a atras atenția să nu se abată din cale sau să jefuiască aşezările dimprejur ca nu cumva să li se întîmple vreun necaz, dar în gîndul lui ştia că o armată flămîndă nu poate ține un asemenea consemn şi le plănuia o bună pedeapsă.

Retragerea a început la 19 octombrie şi peste o săptămînă erau deja aşezați cu tabăra în marginea pădurii Cosminului prin care trecea drumul Țeținei. Fiindcă regele se îmbolnăvise şi de cîteva zile *făcea* febră mare n-au poposit mult, ci în dimineața zilei de 26 octombrie coloana oştirii începu trecerea întunecosului codru. Steagurile marii nobilimi stăteau de strajă în preajma regelui, iar şleahta păzea ariergarda. Cînd grosul oştirii ajunsese în mijlocul pădurii, pedestraşii lui Ştefan voievod. ascunşi după copaci, au atacat coloana din flanc, iar cavaleria le-a închis ieşirea. Urmarea e lesne de închipuit. Cei ce răzbeau înainte se întîlneau cu săbiile ucigătoare ale călăreților de la marginea pădurii, cei care făceau calea întoarsă se îmbulzeau în detaşamentele din spate căzînd astfel mai uşor pradă. Cu

mare greu aceşti oşteni năuciţi de spaimă că după fiecare pom îl poate pîndi moartea s-au putut salva, lăsînd toate căruţele şi artileria pradă în mîinile moldovenilor. Ieşiţi în cîmp au reuşit să se aşeze în ordine de bătaie şi să se retragă spre Ţeţina, nu fără a fi mereu hărţuiţi de steagurile aruncate de Ştefan împotriva lor zi şi noapte.

Cronicile ţării, chiar şi cele poloneze, amintesc de încă două lupte cîştigate de oştirea lui Ştefan voievod în această rău inspirată campanie a regelui polonez. Prima înfrîngere a fost cea suferită la 29 octombrie, lîngă satul Lenţeşti, de un corp de mazurieni care veneau într-ajutor şi au fost întîm- pinaţi de călăreţii pîrcălabului Boldur ; iar a doua înfrîngere a fost chiar a armatei regale întîmplată la 30 octombrie în Ţeţina, tocmai cînd aceasta îşi ridicase tabăra şi se îndrepta spre vadul Prutului. Iar dacă regele n-a căzut captiv în crîn- cena confruntare, aşa după cum i-ar fi plăcut viteazului voievod moldovean, a fost un noroc şi nu o victorie, cum o denumesc cronicarii polonezi.

Călărind voios alături de fiul său Bogdan ce-şi dovedise din plin bărbăţia în acest război, Ştefan voievod şi oştirea sa încărcată cu multe prăzi şi toate steagurile armatei poloneze au ajuns la mijlocul lunii noiembrie în cetatea de scaun, unde i-a făcut tain şi sultanului din cele mai preţioase prăzi pe care apoi le-a trimis ca din partea lui Bogdan voievod, fă- cîndu-le astfel cunoscut că acesta avea să-l moştenească în scaun. Pe oşteni i-a „slobozit, scrie la cronică, pe fiecare la ale sale şi... a poruncit să se adune în ziua de Sfîntul Nicolae în tîrgul numit Hîrlău... Şi acolo, atunci, domnul Ştefan voievod a făcut mare ospăţ tuturor boierilor săi, de Ia mare pînă la mic şi atunci a făcut mulţi viteji şi i-a dăruit atunci cu daruri scumpe, fiecare după vrednicia sa“.

* *

Ştefan voievod i-a atacat pe polonezi în pădurea Cosmi- nului pentru că n-au respectat consemnul, dar nu înţelegea prin aceasta ruperea armistiţiului încheiat sub zidurile cetăţii Suceava, de aceea tot aştepta începerea unor tratative pentru încheierea păcii definitive şi a unei înţelegeri antiotomane. Dar regele Ioan nici nu se gîndea la vreo pace cu moldovenii, fiind supărat, de fapt, pentru propria-i greşeală. Şi avea de ce să fie supărat, campania din Moldova îl costase pierderea aproape a unei pătrimi din oştire, fără să mai punem la socoteală pierderile materiale care se ridicau la cîteva mii de cai, peste cinci sute de care acoperite, aproape toată artileria s.a.

Negreşit că regelui îi mai trebuia o lecţie ca să-şi cunoască bine prietenii şi duşmanii, iar această lecţie n-a întîrziat. Pe la mijlocul lunii mai a anului următor, sultanul a aruncat o oştire de peste patruzeci de mii de oameni, comandată de Bali, beiul Silistrei, să prade Polonia de sud. Aceştia au făcut ravagii, fără ca polonezii să aibă putere să li se opună şi s-au întors înapoi încărcaţi de bogăţii şi robi. Domnul Moldovei, ca vasal, le-a dat drept de trecere, dar n-a participat împreună cu ei.

La 22 iunie, Ştefan voievod a intrat şi el în Polonia de sud pentru a

pune iarăşi stăpînire pe mult disputata Pocuţie. Şi, bineînţeles, cum era obiceiul vremii atacă şi cetăţile Trem- bowla, Buczacz şi Podhajce, întorcîndu-se în ţară încărcat şi el ca şi turcii de prăzi şi de robi.

Dar nu le-a fost polonezilor să scape doar cu atît. La mijlocul lunii iulie din acelaşi an năvălesc şi tătarii în ţară, completînd opera de devastare a ţinuturilor din sud.

De data aceasta, regele Ioan Albert a înţeles că trebuie să renunţe la făloasele lui planuri de stăpînire a Moldovei şi să caute alianţa atît a fraţilor săi, cît şi a lui Ştefan voievod, împotriva turcilor şi a tătarilor, principalii inamici a popoarelor ce trăiau în această parte a Europei. Astfel îşi trimite solii să poarte tratative cu regele Ungariei, şi, exact în timpul cînd tătarii devastau ţara, aceştia semnau la curtea de la Buda textul înţelegerii, în care, printre prevederile ce-i interesau pe amîndoi fraţii, se menţiona şi faptul că Ungaria renunţa la pretenţiile de suzeranitate asupra Moldovei, recunoscînd lui Ştefan voievod şi descendenţilor săi dreptul „să domnească în Moldova acum şi în timpurile viitoare în toată siguranţa, aşa cum au fost şi mai înainte... în pace perpetuă“.

Această menţiune deschidea larg şi drumul unor tratative de la egal la egal pentru stabilirea condiţiilor unei convenţii de pace şi alianţă antiotomană între Polonia şi Moldova. Iar ca să-şi dovedească bunăvoinţa şi credinţa sa faţă de viitorii aliaţi, în noiembrie 1498, cînd o altă armată turco-tătară devastase Podolia, domnul şi-a travestit oştenii cu haine poloneze şi le-a ieşit în cale înfrîngîndu-i cumplit. Toate prăzile şi robii, luate îndărăt de la jefuitori, au fost restituite regelui. Prin această faptă Ioan Albert trebuia să înţeleagă adevărul, pe care Matei Corvin şi Cazimir l-au ştiut la vremea lor, şi anume că „Moldova este seraiul (castelul n.n.) Ungariei şi Poloniei*[4], cum o denumea Ştefan voievod în solia către senatul Veneţiei.

încă de la începutul lunii aprilie 1499 Herman pîrcălabul şi Ivancea pitarul erau ajunşi în solie la Cracovia să trateze despre condiţiile înţelegerii propuse de Ştefan voievod. Regele le-a acceptat fără prea multe ezitări, semnînd şi actul'în ziua de 16 ale aceleiaşi luni. La 12 iulie domnul Moldovei semna şi el la Hîrlău o carte prin care arăta că avusese intr-adevăr cu regele Poloniei „oarecare vrăjmăşie... şi luptă" dar că aceasta, prin mijlocirea lui Vladislav, regele Ungariei, s-a stins şi că de acum între ei doi „va fi pace veşnică[11]. Cît priveşte purtarea de către regele Vladislav, aliat cu fratele său Ioan Albert, a vreunui război împotriva turcilor sau a tătarilor, Ştefan voievod se obliga să participe personal cu întreaga oştire a ţării ; doar în caz de neputinţă avea să-l trimită pe Bogdan voievod, fiul şi urmaşul său la tron. Mai erau trecute şi obligaţiile de azil în caz de pribegie, de ajutor pentru recucerirea tronului, obligaţiile reciproce de informaţii asupra mişcării trupelor turceşti şi ale altor duşmani etc.

Auzind că şi papa Alexandru al Vl-lea lansase la începutul anului 1500 un apel către toate popoarele creştine pentru constituirea unei ligi antiotomane şi că, intrînd în primăvară, obţinea pe acest tărîm realizări destul de frumoase, lui Ştefan voievod i se păru că visul lui de-o viaţă, cruciada împotriva turcilor, plămădit cu atîtea nădejdi şi deziluzii, avea norocul să-l vadă înfăptuit de abia acum în pragul apusului. Şi nu

mai stătu mult pe gînduri, ci atunci cînd veni solul turcesc să-i ceară tributul pentru anul în curs, Ştefan porunci să i se taie nasul şi să i se scoată ochii şi apoi să fie trimis iarăşi la împărat ca să ia aminte. Pe viteazul Boldur, înălțat acum la dregătoria de vornic, l-a trimis în fruntea unei oştiri să dea foc cetăților de pe malul mării, lucru ce nu l-a putut realiza din cauza hoardei lui Mengli-Ghirei, chemată în grabă de sultan.

La 12 mai 1501 şi Vladislav al II-lea, regele Ungariei, anunța în mod solemn începerea, războiului antiotoman. Cu toate înțelegerile semnate cu doi ani în urmă între cei trei principi interesați, acțiunile n-au fost bine coordonate şi n-au obținut astfel vreo victorie decisivă. E drept că armatele maghiare comandate de Ioan Corvin, mareşalul curții şi de Petru de Sfîntu Gheorghe şi de Bozin, voievodul Transilvaniei, reuşesc să cucerească şi să prade o serie de cetăți dunărene fără să le provoace totuşi musulmanilor pierderi prea importante. Oştirea moldoveană n-a putut participa la aceste bătălii din sudul Dunării, fiind reținută, după cum am văzut, de hoarda tătară chemată în ajutorul Chiliei şi Cetății Albe.

Obosiți de lungul război de uzură, şi turcii şi ungurii de-abia au aşteptat prilejul începerii tratativelor de pace, posibilitate care nu s-a lăsat mult aşteptată, ci s-a ivit chiar în toamna anului 1502, iar în februarie anul următor sultanul semna tratatul de pace pe şapte ani, ratificat şi de Vladislav în luna august.

Prin acest tratat, deşi Ştefan voievod n-a recuperat Cetatea Albă şi Chilia totuşi a obținut avantajul ca turcii să nu mai ceară în următorii şapte ani sporirea tributului şi a celorlalte obligații față de ei : „...aceşti domni (ai Moldovei şi Țării Româneşti, se prevedea în trevă) să fie cuprinşi împreună cu țările lor în această pace. Tributul, darurile, şi serviciile făcute majestății sale imperiale (sultanul) tot aşa să fie făcute şi în viitor şi mai mult să nu se aştepte de la ei şi nici să li se impună oarecare amenzi".

Astfel după treizeci şi şase de războaie purtate în îndelungata-! domnie, după cum însuşi a mărturisit medicului ce-i veghea suferința ultimelor zile, bătrînul domn al Moldovei primea binemeritata pace, ca să-şi poată odihni în linişte bol- navu-i trup pînă la obştescul sfîrşit, ce avea să vină chiar în anul următor.

„Acestea, cele de pînă acum, au fost alcătuite în chip fericit de acei scriitori care înaintea noastră s-au arătat iubitori de învăţătură şi ne-au lăsat nouă, copiilor lor, cu multă cinste[11].

(Letopisețul episcopului Macarie)

V

SĂ FIE POMENITE ÎN VECI ACESTE FAPTE

Cruzimea războaielor din Evul Mediu, neatingînd nici pe departe cruzimea celor de astăzi, a fost adeseori motiv de stimă, pomenită cu admirație de cronicarii timpurilor în povestirile lor, dacă nu chiar de înşişi principii învingători în scrisorile trimise cu mîndrie către ceilalți principi, întru sporirea faimei cavalereşti. Dar războaiele țărilor române erau purtate pe viață şi pe moarte pentru păstrarea ființei neamului nostru, de aceea, vai, le lipsea trăsătura sărbătorească ce-o aveau mai toate războaiele iscate între țările Europei occidentale. Nimeni nu spune că în ele nu mureau oameni (atît dintre oşteni, dar mai cu seamă din rîndurile populației din preajma locului bătăliilor care avea de suportat rigorile jafului practicat de duşmani), dar secerişul morții dintr-o bătălie în care oştirea îşi apără pînă la ultimul om moşia strămoşească, năpădită de puterea înzecită a vreunei împărății, nu poate avea asemănare. Aşa că, de-ar fi să dăm crezare doar celor mai zgîrcite aprecieri ale cronicarilor ce-au povestit despre grozăviile războaielor purtate de Ştefan cel Mare. şi tot ne-ar ieşi la fiecare numărătoare zeci de mii de morți din ambele tabere.

Pe cei mai de seamă dintre căpitani, care, nemaiavînd norocul să apuce sfîrşitul bătăliei unde se avîntaseră, cădeau copleşiți de braț vrăjmaş, domnul poruncea după victorie să-i adune de pe cîmpul de luptă, ea apoi rudele şi prietenii să-i aducă pentru a fi îngropați alături de străbunii lor în cimitirele satelor pe unde-şi aveau moşiile şi curțile. Aşa a fost adus trupul viteazului portar Şandru, cumnatul domnului, cel care ieşise încărcat de glorie din atîtea cumpene ale luptelor cu păgînii, dar n-a mai putut izbăvi şi războiul de la 1481, împotriva hiclenitului Țepeluş, murind astfel în bătălia de la Rîmnic. Pe lespedea mormîntului, aflată în pronaosul ctitoriei sale de la Dolheştii Mari, cu greu se mai pot astăzi citi literele săpate în piatra roasă de scurgerea vremii, dar ştim din Letopisețul anonim că în acest război „a căzut [...] ,şi a fost [apoi] adus şi îngropat...

[alături de] tatăl său la Dolheşti“ [4]. Oştenii de rînd, căzuţi cu miile, martiri lipsiţi de ranguri şi de nume răsunătoare, nu se bucurau de privilegiul de a fi îngropaţi fiecare în cimitirul satului, sau al tîrgului de unde se trăgea. Soarta lor era să aibă parte şi dincolo de viaţă de înfrăţirea soţilor alături de care luptaseră pînă la moarte. Uriaşele gropi comune săpate chiar pe locul bătăliei îi primeau pentru somnul de veci. Iar pentru pomenirea supremei jertfe, domnul poruncea să fie dăltuită în piatra crucilor, sub semnul zimbrului, şi povestea pe scurt a războiului petrecut. Apoi crucile erau aşezate pe culmea acestor uriaşe morminte ce-şi ridicau movilele semeţ la înălţimea dealurilor dimprejur. Asemenea cruci a văzut cronicarul polonez Matei Strigowski pe la 1574—1575, în preajma Vasluiului, amintind urmaşilor de cei care căzuseră în bătălia purtată de Ştefan voievod cu o sută de ani în urmă. Movilele bătrînelor morminte se mai cunoşteau chiar şi la începutul secolului nostru, fiind consemnate nu numai de istorici în scrierile lor, ci şi în hărţile statului-major al armatei : două lîngă satul Rediu, pe lunca Bîrladului, în faţa oraşului Vaslui, şi una lîngă apa Racovei *. După ce toate cele trebuitoare înmormîntării eroilor căzuţi erau orînduite cum se obişnuia din strămoşi, Ştefan voievod îşi încolona apoi oştirea şi pornea spre cetatea de scaun a ţării. Vestea întoarcerii domnului victorios străbătea drumul pe dangăt voios de clopot, ajungînd înaintea lui la Suceava şi scoţînd în întîmpinare nu numai mulţimea tîrgoveţilor şi a sătenilor din împrejurimi, ci şi pe însuşi mitropolitul ţării : „Şi s-au întors Ştefan voievod, povesteşte Letopiseţul anonim despre victoria de la 1475, cu toţi oştenii lui ca un purtător de biruinţe în cetatea de scaun a Sucevei şi i-au ieşit în întîmpinare mitropoliţii şi preoţii, purtînd sfînta evanghelie în mîini şi slujind. şi binecuvîntînd pe ţar: Să trăiască ţarul (domnul n.n.) !“

Iar domnul după ce primea cu mîndrie ca un mare cezar [5] aclamaţiile mulţimii şi închinarea bisericii[6] oferea în cinstea

---

Note:

[4] Din porunca lui Ştefan voievod, numele boierilor mari şi ale căpitanilor căzuţi în războaie era trecut în pomelnicele mănăstirilor de seamă pentru a fi pomenite la slujbele de peste an, alături de cele ale voievozilor strămoşi. Dar din toate pomelnicele n-a dăinuit pînă în zilele noastre decît pomelnicul mănăstirii Bistriţa, început pe la 1407, probabil din porunca lui Alexandru cel Bun, ctitorul acestui lăcaş, şi continuat în timpul lui Ştefan cel Mare.

După frontispiciul îngust, roşu, cu romburi formate din întretăierea a două fîşii în zigzag, al primei pagini, urmează înşiruirea numelor celor din familia domnească, a boierilor ctitori şi ai celor căzuţi în războaie, dar şi ale ieromonahilor de seamă, printre care îi întîl- nim şi pe miniaturiştii Gavril, fiul lui Uric, Paladie şi Teodor Mări- şeseul, precum şi ieromonahul Gavril, autorul neasemuitelor zugrăveli de la Bălineşti.

Aceasta dovedeşte, după cum vom arăta în capitolele următoare pe larg, că în faţa domnilor noştri preţuirea frumosului stătea alături de preţuirea jertfei de sine.

[5]'Probabil că de aceea cronicarul a folosit în povestirea de mai sus termenul de ţar în loc de domn, acesta însemnînd în limba slavă „cezar", „împărat".

[6] Letopiseţul anonim consemnează că Ştefan voievod întorcîndu-se după luarea Chiliei (1465) „...a poruncit mitropoliţilor şi episcopilor săi şi tuturor preoţilor să-i mulţumească lui Dumnezeu pentru ce i^a fost ’ lui dăruit (victoria n.n.)“. După această dată toate episoadele cu întoarcerea triumfală a domnului la cetatea de scaun descriu şi primirea împărătească ce i-o făcea mitropolitul împreună cu toţi ierarhii

celor găsiți cu bine acasă, dar mai cu seamă în cinstea oştirii sale, un prea frumos ospăț, fie în zilele imediat următoare, la cetateade scaun, fie cu prilejul celei mai apropiate sărbători, la una din curțile sale din țară. Probabil că cea preferată era curtea de la Hîrlău, avînd în vedere aşezarea ei în preajma dealurilor Cotnarilor, acoperite cu cele mai de seamă soiuri de podgorii. Aici, scrie în Letopisețul anonim, au sărbătorit cu toții în ziua de 6 decembrie 1497 şi victoria de la Codrul Cosminului.

în afara băuturilor şi mâncărurilor alese, aduse cu îmbel- şugare, de către slugile curții, chemaților la un asemenea ospăț : familia domnului, mitropolitul, episcopii, egumenii marilor mănăstiri, marii dregători şi boieri ai țării, precum şi oştenii săi „de la mare şi pînă la mic", Ştefan voievod le împărțea, cu mărinimie, tuturor celor care-şi puseseră în cumpănă viața, alături de a sa, în războiul cîştigat multe daruri de podoabe, arme şi armuri, de îmbrăcăminte scumpă şi de moşii cu sate, mori şi locuri de prisacă. Pe cei mai curajoşi dintre oştenii de rînd îi boierea cu rangul de viteaz sau de voinic, iar pe vitejii cei buni îi înălța în rang dîndu-le pe mînă steagurile de oştire şi pîrcălăbiile celor căzuți.

In felul acesta ospățul domnesc de după victorie nu era numai o simplă petrecere oferită cu mărinimie de voievodul norocos, ci era mai mult un mijloc prin care se aduna întreaga țară, de la cel mai mărunt purtător de armă pînă la dregătorii sfatului țării şi marii ierarhi bisericeşti, adunare în cadrul căreia domnul dădea recompensele meritate celor ce dovediseră eroism în războiul cîştigat şi reaşeza oştirea țării în vederea purtării războaielor ce aveau să vină. Poate şi alte lucrări de seamă ale țării şe vor fi hotărît la aceste ospețe, lucrări despre care n-a ajuns nici o ştire pînă în zilele noastre. Se poate spune doar că în marea lui milostivire, atunci cînd a reluat cetatea Chiliei şi a intrat victorios în cetatea de scaun a Țării Româneşti, Ştefan voievod a stat de fiecare dată cîte trei zile în aceste localități „petrecînd şi veselindu-se", cum scrie la cronică, deci oferind ospețe de pacificare. Darurile

țării, ieşiți în întîmpinare, purtînd evanghelia şi, desigur, praporii tuturor bisericilor din împrejurimi. Prin instituirea acestui ceremonial domnul subordonase biserica, şi, avînd *în* vedere mentalitatea timpului,
o transformase într-un mijloc puternic de susținere a războaielor sale de neatîrnare.

oferite de locuitori domnului, mersul petrecerii cînd au trebuit să-şi aducă unii altora vorbe de închinare, învinşii şi victorioşii, sînt lucruri despre care de asemenea nu avem nici o ştire.

* *

Nu se putea ca un principe a cărui faimă de mare cavaler al cruciadei antiotomane, rivalizînd şi chiar întrecînd adeseori faima vestitului crai Matei Corvin, să fi trecut doar ca un soare nespus de strălucitor prin constelația princiară a Europei, fără să se îngrijească de scrierea unei

cronici de unde, trăitorii anilor de atunci şi cei ce aveau să moştenească ţara peste veacuri, să citească măreţile fapte de arme şi să-şi umple inima de mîndrie. Dar pînă în zilele noastre n-au ajuns decît nişte copii tîrzii şi cu multe modificări ale letopisețului ce credem că s-ar fi scris în timpul lui Ştefan cel Mare şi care probabil că purta un titlu asemănător formulărilor : „Cronica domniei lui Ştefan, din mila lui Dumnezeu voievod al ţării Moldovei“ sau „Letopiseţul domnilor ţării Moldovei[11], dacă ar fi să facem vreo legătură cu titlurile versiunilor posterioare.

Mulţi istorici au considerat că marea cronică despre viaţa şi lupta unuia dintre cei mai mari voievozi ai neamului nostru s-ar fi scris, fie la mănăstirea Bistriţei, fie la Neamţ, dar mai sigur laPutna, mănăstiri foarte avute la vremea aceea în călugări cărturari şi caligrafi. Credinţa lor se întemeia pe desele invocaţii ale puterii dumnezeieşti ca ocrotitoare de fapt şi de drept a domnului Moldovei, cu care era presărat textul unei copii posterioare descoperite de slavistul Ioan Bogdan în biblioteca clubului bulgar de Ia Tulcea şi publicată la 1895, împreună cu alte texte vechi, în volumul *Cronici inedite atin- gătoare la istoria românilor.* Manuscrisul nepurtînd vreun titlu, istoricul I-a numit „Letopiseţul de la Bistriţa[61], considerînd, în studiul introductiv, că a fost început încă din timpul lui Alexandru cel Bun la mănăstirea Bistriţei şi apoi continuat din porunca lui Ştefan cel Mare. De fapt acesta nu era decît un sbornic scris prin secolul al XVI-lea, cuprinzînd o culegere de texte religioase, morale, cronica bizantinului Manasses cu adaosuri în roşu din istoria Bulgariei, o listă a regilor Israe lului şi de abia la urmă letopiseţul Moldovei, cu o expunere sumară a evenimentelor desfăşurate de la întemeierea ţării şi pînă la 1506, dar întrerupt la mijlocul unei fraze prin pierderea ultimei pagini a manuscrisului.

Părerea lui I. Bogdan că Ştefan cel Mare le-a poruncit călugărilor cărturari ai marilor mănăstiri să scrie cronica faptelor sale viteze a găsit destui susţinători încă de la apariţia volumului din 1891 intitulat *Vechile cronici moldoveneşti pînă la Urechia.* In el se publica printre altele şi un letopiseţ cu titlul „*Povestire pe scurt despre domnii Moldovei,* ce nara cu unele întreruperi istoria acestei ţări de la întemeiere pînă la 1526. Datorită mulţimii faptelor diţk viaţa mănăstirii Putna intercalate printre evenimentele de curte şi politice care făceau obiectul povestirii, letopiseţul în cauză a fost considerat ca fiind scris la mănăstirea Putnei, pentru că numai un monah putea şti cu exactitate zilele cînd a murit cutare sau cutare egunem şi cine anume a avut fericirea să-i urmeze în strană. Avînd în vedere şi forma destul de rezumativă a acestei expuneri, ea a primit treptat denumirea de *Analele* de *la Putna* sau *Analele putnene.*

Deşi manuscrisul găsit la Tulcea nu cuprindea în textul lui nici o informaţie referitoare la viaţa mănăstirii Bistriţa, ci doar referirile destul de laconice că în acest lăcaş au fost îngropaţi Alexandru cel Bun şi Alexandru voievod, fiul lui Ştefan cel Mare, editorul s-a crezut îndreptăţit s-o considere, după cum s-a arătat mai sus, ca fiind începută aici încă de pe

vremea lui Alexandru şi continuată tot aici din porunca gloriosului nepot. De aceea i s~a şi dat titlul de „Letopisețul de la Bistrița[11]. Istoricii mai puțin entuziasmați de această ipoteză o numeau cu rezerve „Letopisețul de la Tulcea“, re- ferindu-se deci nu la locul scrierii, ci la cel al găsirii manu- scrisului.

Cînd la 1909, acelaşi Ioan Bogdan, neobositul culegător al documentelor noastre vechi, publica într-un număr al *Analelor Academiei Române* sub titlul *„Letopisețul lui Azarie“* încă o cronică a Moldovei, care avea ca primă parte, la fel ca şi cea publicată la 1891, o *„Povestire pe scurt despre domnii Moldovei* cu foarte multe amănunte din viața mănăstirii Putna, cu multe fragmente identice textului *Analelor de la Putna,* dar în acelaşi timp cu destule deosebiri pentru a putea fi considerate lucrări separate, afirmația că letopisețele lui Ştefan voievod s-au scris în mănăstiri părea de necombătut. Bogăția invocațiilor divine din letopisețul considerat a fi bistri- țean a fost adusă drept argument pentru acoperirea lipsei de date din viața acelei mănăstiri.

In anul 1911, savantul polonez Olgierd Gorka. cercetînd prin Biblioteca de stat din Miinchen, a găsit printre pachetele de arhivă, reprezentînd rămăşițele bibliotecii care aparţinuse cîndva doctorului Hartmann Schedel (1440—1514), fostul medic primar al oraşului Nurnberg, o interesantă culegere de texte filozofice, geografice, cosmografice, istorice, medicale ş.a. Din cuprinsul textelor istorice făcea parte şi o cronică a Moldovei, care, deşi redactată în limba germană purta titlul latin : *„Cronica breviter scripta Stephani Dei gratia voievoda terrarum Moldannens(ium) nec non Valachyens(ium)“,* însemnînd în traducere *„Cronica scrisă pe scurt a lui Ştefan, din mila lui Dumnezeu -voievod al țării Moldovei şi Valahiei“.* înaintea titlului o inscripție preciza că manuscrisul fusese redactat la 28 aprilie 1502.

Publicat mai întîi de Olgierd Gorka în 1931, şi apoi după trei ani în *Revista Istorică Romăno,* apărea astfel cel mai vechi text de cronică despre țara Moldovei, pentru că versiunile slavone cunoscute pînă atunci erau doar nişte copii făcute la sfîrşitul secolului al XVI-lea după alte manuscrise care se pierduseră.

Savantul polonez încercînd să găsească o explicație acestei inedite curiozităţi ştiinţifice, dar nestăpînind destule cunoştinţe despre istoria patriei noastre, l-a considerat pe Herman, fostul pîrcălab al Cetății Albe, drept autorul acestei lucrări, crezîndu-l sas de origină, vreun proaspăt boierit dintre negustorii coloniilor săseşti de la Baia, Roman, Bacău sau Trotuş. Ba i-a şi plăcut să spună despre pîrcălab că era chiar un învățat al timpului său, cu studii academice făcute la Cracovia şi că de aceea domnul i-a poruncit să scrie această cronică în limba germană, luînd-o cu el ca pe o carte de vizită în solia ce-o avea de făcut prin oraşele acestei împărăţii de

unde avea să-i aducă vreun medic mai destoinic decît cei pe care-i avusese pînă atunci[7]. Se ştie că în ultimii ani ai vieţii, Ştefan suferea mult atît de pe urma unor crize de gută, cît şi din cauza redeschiderii ranei primite la 1462, cînd purtase războiul pentru reluarea Chiliei.

Presupunerile lui Gorka au fost primite cu multe îndoieli în România. O cercetare mai atentă a documentelor vremii a dovedit că numele de Herman (sau Hrăman) nu a fost purtat de un pîrcălab de origine sasă, ci de un român, al cărui frate se numea Toader, fiind nepoţii pisarului Oţel, şi ale cărui fiice, Fetina şi Draghina, cereau în secolul următor o carte de întărire a satelor şi moşiilor moştenite de la părintele lor. Cît despre presupusele studii ale pîrcălabului prin Cracovia, de asemenea nu s-a găsit nici un document să le dovedească.

Tonul discret şi menaj ator pentru orgoliul coroanei poloneze cu care au fost povestite episoadele triste pentru regele Ioan Albert ale războiului din 1497, menţionarea în cronică a contribuţiei oştirii moldovene la alungarea tătarilor ce prădau pe Ia *1498—1499* sudul Poloniei, ca un fel de compensaţie a vechii prietenii zdruncinate prin războiul amintit, unele la-tinisme presărate în textul german etc., au dat naştere presupunerii că această versiune a fost scoasă de pe o traducere latină a letopisețului moldovenesc, făcută de un polon, care a îndulcit mult pasajele referitoare la relaţiile Moldovei cu Polonia. Hartmann Schedel, călătorind prin Polonia şi cunos- cînd din întîmplare acest manuscris, a pus secretarii lui să-i scoată o copie în limba germană în vederea completării noii ediţii a Cosmografiei Universale ce-o pregătea şi în care capitolul despre ţările române era destul de sărac ilustrat.

Dar şi această presupunere, fiind şi ea la fel de ocolită ca şi cea a lui Gorka, a fost primită cu multe rezerve, mai ales de savanţii N. Iorga şi N. Cartojan, autorităţi în studiul istoriei literaturii noastre vechi.

Istoricii zilelor noastre, reanalizînd textele vechilor cronici în lumina ultimelor descoperiri documentare, au ajuns în stu

---

Note:

[7] Solia lui Ştefan în Germania pentru aducerea unui medic era Intr-adevăr alcătuită din saşi, dar aceştia se numeau Ulrich şi An toni us şi soseau la Nurnberg pe la sfîrşitul lunii februarie 1501, purtînd cu ei o scrisoare de recomandare din partea regelui Vladislav al III-lea, al Ungariei. Primarul oraşului i-a primit cu multă bunăvoinţă şi s-au găsit în arhivă două scrisori de-ale lui, una în limba germană către regele Vladislav şi alta în limba latină către Ştefan cel Mare, prin care principii erau anunţaţi că în urma unor „insistente rugăminţi[11] doctorul Ioan Kligesporn, medic foarte capabil, a primit să plece în Moldova odată cu reîntoarcerea soliei. Dar la curtea din Suceava n-a ajuns. Lîngă patul bolnavului, la 1502, se afla doar medicul veneţian Miathias Muri-anno. Şi nici prin lista primilor zece medici iluştri din Nurnberg, întocmită în anii următori, acest Kligesporn n-a fost consemnat. Să fi căzut oare victima vreunei nefericite împrejurări în drumul lui spre Moldova ?

diile publicate la concluzia, aproape unanimă, că Ştefan voievod, marele om politic, strateg, dar şi animator al întregii vieţi culturale din ţara sa, a poruncit unuia dintre cei mai învăţaţi pisari ai logofeţiei curţii sale, sau poate celui mai luminat ieromonah al vremii, să scrie o cronică a faptelor petrecute. Probabil că scrierea ei s-a petrecut cursiv, odată cu desfăşurarea evenimentelor, sau poate în ultima treime a domniei sale, cînd puterea centrală atinsese apogeul ei, iar voievodul, deşi nevoit să reînchine ţara turcilor, poruncea supuşilor săi şi scria principilor vecini ca un mare monarh şi stăpînitor egal cu ei. Această nepreţuită operă, care din nefericire s-a pierdut în vreo împrejurare grea din mult tulburata istorie a neamului nostru, a fost scrisă desigur în limba slavonă, cu ortografia medio-bulgară, la fel ca marea majoritate a manuscriselor ce ni s-au păstrat de atunci, limba slavă fiind limba oficială a bisericii şi cancelariei ţării, aşa cum era întrebuinţată în Europa apuseană limba latină.

Fiindcă letopiseţul trebuia să nroslăvească faptele vitejeşti ale domnului, nu numai că s-a scris de către un curtean, fie el mirean sau cleric, al măriei sale care-l însoţea pretutindeni şi care ştia, de pildă, că luarea în stăpînire a cetăţii Chilia s-a petrecut sîmbătă seară, lupta de la Baia lunea spre marţea, şi cutremurul de la 1471 în timpul cînd domnul stătea la masă, ci povestirile tuturor victoriilor scoteau în evidenţă că acestea s-au întîmplat cu voia lui Dumnezeu, al cărui ales era în scaunul ţării, şi nu cu a vreunui crai oarecare ce se dorea suzeran. Iar această alegere s-a făcut prin mîna mitropolitului Teoctist cînd l-â binecuvîntat pe Cîmpia Direptate. Cît priveşte redarea istoriei ţării din timpul voievozilor strămoşi aceasta s-a făcut, probabil, destul de rezumativ, şi tot în scopul sublinierii faptelor lui Ştefan voievod care formau majoritatea paginilor povestirii. Numai aşa putem să înţelegem de ce la unii dintre voievozii de după întemeiere n-au fost arătaţi decît anii domniei.

De pe acest letopiseţ s-au scos apoi din iniţiativa domnului mai multe copii, probabil tot la curte, de către pisarii şi ieromonahii cu caligrafie frumoasă pentru a fi date spre păstrare mănăstirilor Putna, Neamţ, Bistriţa, Humor, Moldoviţa şi alte mari centre culturale ale vremii. Copiştii n-au reprodus textul de bază cuvînt cu cuvînt, ci l-au prelucrat, extrăgînd mai mult un rezumat a ceea ce-i interesa pe ei în primul rînd, dar păstrînd în acelaşi timp spiritul letopiseţului, cronologia evenimentelor şi miezul conţinutului povestirilor. Pisarii au fost mai fideli faţă de manuscrisul de bază, ieromonahii au găsit de cuviinţă să intercaleze printre faptele de război şi din viaţa de curte arătate în letopiseţ şi multe fapte petrecute în acelaşi timp în viaţa mănăstirilor de unde veneau.

Avînd ca bază manuscrisul pomenit, s-au făcut, după trebuinţă, şi traducerile, la fel de rezumative, în limbile germană, polonă şi rusă, pentru că şi în acestea se păstrează acelaşi spirit de proslăvire a lui Ştefan voievod, mergind. pînă la afirmaţia dreptului de suzeranitate a Moldovei asupra Ţării Româneşti, după cum reiese din titlul versiunii germane.

P. P. Panaitescu, în studiul introductiv la ediţia cronicilor slavo-române

din secolele al XV-lea şi al XVI-lea, propune următoarea filiaţie pentru manuscrisele păstrate : Din letopisețul oficial al curții, scris la porunca lui Ştefan voievod, s-au extras mai multe copii. Una dintre ele a fost recopiată şi adusă la zi în timpul lui Bogdan al III-lea voievod, încorporată apoi în sbornicul scris la sfîrşitul secolului al XVI-lea şi găsit la Tulcea. Ea formează ceea ce numim astăzi „•Letopisețul anonim al Moldovei[61], fiind considerată una dintre variantele cele mai apropiate de prototip. Celelalte două versiuni, cu titlul identic de „Povestire pe scurt despre domnii Moldovei[11], dar găsite în sbornice diferite scrise în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, sînt copii făcute una în timpul domniei lui Bogdan al III-lea (1504—1517) şi cealaltă în timpul domniei fiului acestuia, Ştefăniță voievod (1517—1527) de pe altă copie mai veche a letopisețului lui Ştefan păstrată la mănăstirea Putna. Aşa se explică intercalarea în text a multor date din viața acestei mănăstiri, precum şi deosebirile dintre unele formulări.

Cît priveşte versiunile străine, cea mai asemănătoare cu Letopisețul anonim, deci şi cea mai apropiată letopisețului oficial al curții, este versiunea din limba germană făcută, după părerea autorului citat mai sus, de vreun slujbaş al domnului, poate chiar militar, sas de origine, avînd drept model textul slavon.

Tratînd evenimentele petrecute de la urcarea pe tron a lui Ştefan cel Mare pînă la 1499, textul cronicii moldo-ger- rnane este împărțit în paragrafe numerotate şi datate pe ani, de la 1457 pînă la 1486 după numărătoarea bizantină, iar mai apoi după numărătoarea erei noastre. Povestirile cuprind multe fapte cunoscute, redate şi în celelalte cronici, dar şi foarte multe fapte inedite cum ar fi de exemplu trădarea vornicului Isaia, cumnatul domnului, în lupta de la Baia ; căderea lui Ştefan cel Mare captiv în aceeaşi luptă şi răscumpărarea lui pe o sumă destul de mică, nefiind cunoscut de oştenii vrăjmaşi ; descrierea mai amplă a campaniei de la 1476, cînd turcii au asediat zadarnic cetățile care se apărau voiniceşte, şi în special episodul despre apărătorii Neamțului, care au reuşit să distrugă tunul cel mare turcesc, ucigîndu-Ie chiar şi meşterul tunar ş.a. Legenda aprodului Purice şi a boierului Pîntece din „O samă de cuvinte“ ce preced letopisețul lui Ion Neculce sînt consemnate şi în versiunea germană, în ca-drul episoadelor ce descriu războaiele de la 1485 şi 1486 duse cu pretendentul Petru Hronoda (Hruiet, Hroiot în versiunile slave).

Dar importanța deosebită a acestui manuscris nu constă doar în detaliile şi precizările aduse față de manuscrisele slave, ci în faptul că este singura cronică scrisă chiar în timpul vieții marelui voievod şi care se păstrează pînă în zilele noastre.

Versiunea rusă a cronicii moldoveneşti, extrasă şi ea, la fel ca şi cea germană, din letopisețul oficial al curții domneşti, prin recopierile repetate din secolele următoare şi-a pierdut mult din valoarea ei documentară. Interesante au rămas totuşi cele două legende eponime de la începutul manuscrisului privind originea latină a românilor şi crearea Țării Moldovei.

Bineînțeles că aceste legende au valoare informatică destul de mică, ele fiind rezultatul unei ciudate fuziuni de anacronisme istorice cu născociri fanteziste, iar după conținutul lor par a fi mai degrabă creația unor medii maghiare, fie din coloniile oraşelor moldovene, fie ale locuitorilor maghiari din Maramureş. Totuşi este destul de important să remarcăm că legenda lui Dragoş cu zimbrul era de largă circulație încă de pe vremea lui Ştefan cel Mare şi probabil dintr-o cronică similară a fost preluată de Grigore Ureche ; de asemenea ideea latinității poporului român nu este doar afirmația umaniştilor de mai tîrziu, formulată ca rezultat al documentării ştiințifice, ea făcea parte din fondul de aur al tradiției seculare româneşti.

Asemănarea pasajelor care descriu evenimentele importante din istoria Moldovei lui Ştefan cel Mare se constată nu numai între textele cronicilor amintite, ci şi între acestea şi unele pasaje ale scrisorilor diplomatice sau chiar ale inscripțiilor tra- tînd aceleaşi fapte. Astfel, despre războiul de la 1475, în Letopisețul anonim se spunea că la Vaslui „limbile necredincioase", deci oştirile otomane, au fost „trecute prin ascuțişul sabiei“ viteazului domn, şi că „au căzut atunci nenumărată mulțime de oameni şi mulți şi fără de număr au fost prinşi de vii, care apoi au fost tăiați...", în afara fiului lui Ishak paşa, iertat şi lăsat să plece în țara sa. în ruşinoasa înfrîngere turcii au pierdut chiar şi „steagurile împreună cu schiptrele cele mari... mai mult de 40 de schiptre". Şi în letopisețele putnene găsim povestită, mult mai rezumativ, victoria de la Vaslui, iar pentru sublinierea nimicirii armatelor turceşti şi pierderea steagurilor se întrebuințează aproape aceeaşi formulare : ..Şi au căzut atunci mulțime mare fără de număr şi au fost prinşi vii mulți fără număr, pe care i-au tăiat. Numai pe unul l-a lăsat viu, pe fiul lui Sac başa. Şi steagurile lor şi schiptrele cele mari le-au luat mai mult de 40“ (c.f. Letopisețul de la Putna, varianta a II-a). Iar Ştefan voievod în scrisoarea de la 25 ianuarie 1475. adresată lui Matei Corvin şi prin el tuturor principilor lumii, după ce arătă cum pe la „boboteaza trecută" turcii trimiseseră în țara lui o mare oştire numărînd la 120.000 de oameni, comandată de Soliman paşa, beglerbegul Rumeliei, cu aproape aceleaşi cuvinte din cronicile amintite sublinia marea lui victorie : „Auzind şi văzînd noi aceasta am luat sabia în mînă... (şi) am mers împotriva duşmanilor creştinătății, i-am biruit şi i-am călcat în picioare şi pe toți i-am trecut prin ascuțişul săbiei noastre..."

Despre războiul de la 1476 în Letopisețul anonim se consemna că în „luna lui iulie, în 26, într-o vineri, venit-au însuşi împăratul turcesc numit Mehmed beg cu toate puterile Iui şi Basarab voievod cu toată oastea sa asupra lui Ştefan voievod" şi în bătălia de la Valea Albă „biruiră afurisiții de turci, cu muntenii cei vicleni şi căzură acolo harnicii viteji şi boierii cei mari, nu puțini, şi voinicii cei buni şi tineri şi oastea cea bună şi vitează...“, iar spre tristețea Moldovei şi a țărilor creştine dimprejur, duşmanii „veniră pînă la Suceava şi arseră tîrgul şi se întoarseră prădînd şi arzînd țara". Cu aceeaşi tristețe plină de ură față de duşmanul cotropitor, dar şi de nădejde pentru

înfrîngerea lui în războaiele viitoare, a fost consemnat numitul război şi în letopiseţele putnene : „...a venit împăratul turcesc Mehmed beg şi cu toate puterile sale răsăritene şi Basa- rabă voievod cu ei, cu toată oastea sa, asupra lui Ştefan voievod şi au purtat lupta cu ei la Pîrîul Alb şi au biruit atunci blestemaţii turci şi au căzut atunci toată oastea lui Ştefan voievod..." (c.f. Let. Putna, v. II). Şi poate mai concis şi cinat[1] mai frumos este textul inscripţiei bisericii de la Războieni, ctitorie domnească, înălţată, după cum s-a văzut, cu ocazia pomenirii după douăzeci de ani a eroilor care s-au jertfit aici : „Sculatu-s-au puternicul Mehmed, împăratul turcesc, cu toate ale sale răsăritene puteri, încă şi Basarab voievod, cel numit Laiotă, a venit cu dînsul cu toată ţara sa cea basarabească ; au venit ca să jefuiască şi să piardă ţara Moldovei şi au ajuns pînă aici, la locul numit Pîrîul Alb ; şi noi, Ştefan voievod, şi cu fiul nostru, Alexandru, ieşit-am înaintea lor aici şi am făcut cu dînşii mare război în luna lui iulie, în 26 zile ; şi cu voia lui Dumnezeu fură biruiţi creştinii de către păgîni şi căzură acolo mare mulţime de ostaşi moldoveni".

Bineînţeles că exemplele ar putea fi continuate pe încă multe pagini fără să aducem nimic în plus ideii, dovedită cu prisosinţă, că toate scrierile importante din timpul lui Ştefan cel Mare, letopiseţele, scrisorile către principii ţărilor străine, către oraşele cu care domnul era în relaţii de bună prietenie, cărţile de întărire şi judecată date boierilor ţării, chiar şi inscripţiile numeroaselor sale ctitorii, erau concepute în logofe- ţia cetăţii de scaun de către pisari şi dieci cu destulă învăţătură şi buni cunoscători ai celor două limbi de circulaţie europeană : slavona şi latina. Iar conceptele lor îndelung şlefuite, mai înainte de a fi caligrafiate cu slovă înflorită pe faţa albă a pergamentelor sau săpate în piatra lespezilor, erau citite de marele domn, care şi-a găsit întotdeauna răgazul necesar printre mulţimea războaielor sale şi pentru aceste treburi ce ţineau mai mult de un rafinat preţuitor al frumosului cărturăresc decît de deprinderile spartane ale cavalerului.

De aceea cronicile faptelor sale, deşi copii tîrzii şi infidele ale letopiseţului alcătuit din porunca sa la curtea domnească, deşi scrise într-o limbă veche, moartă, nevorbită de popor, sînt formulate totuşi cu o deosebită claritate şi concizie, fiind pătrunse în acelaşi timp şi de un puternic sentiment de dragoste faţă de domn şi moşia străbună. Dacă aceste copii rezumative dovedesc atîtea calităţi, înseamnă că letopiseţul original era o adevărată capodoperă. Păcat că n-a fost dăltuită în piatră, poate răzbătea pînă în zilele noastre !

* * *

Nu-şi aşază ţara statornic principele ce-şi proslăveşte doar faptele sale, fără să cinstească şi memoria voievozilor strămoşi de la care a primit minunata moştenire. De aceea Ştefan cel Mare a poruncit atît pisarilor, dupjt cum s-a văzut, să le facă locul cuvenit în letopiseţul ce se scria la cetatea de scaun, cît şi celor mai buni meşteri zidari, dulgheri şi zugravi să

repare şi să înfrumusețeze biserica Sfîntul Nicolae de la Rădăuți, ctitorită chiar de Bogdan Întemeietorul se spune, pe locul unei mai vechi ctitorii tot din piatră (cercetările arheologice recente au dovedit adevărul legendei), îmbătrînită acum de scurgerea vremii. Aici, ca într-un încăpător mausoleu al familiei Muşa- tinilor, îşi petreceau somnul de veci majoritatea domnilor ce-i avusese țara românească a Moldovei pînă atunci.

Către anii 1480, meşterii constructori probabil că-şi isprăviseră treaba şi biserica se înălța iarăşi în frumusețea ei de odinioară. Acum veni rîndul pietrarilor să aşeze de-a lungul pereților, în ocnițele găzduitoare de morminte, lespezile frumos cioplite de meşterul Jan (Ioan ?) şi calfele sale pentru Bogdan I şi fiul acestuia, Lațcu voievod, pentru fiii Muşatei, Ştefan I şi Roman I, unchiul şi tatăl lui Alexandru cel Bun, pentru fiul acestuia, Bogdan al II-lea, cel ucis prin surprindere vicleană la Răuseni, dar şi pentru Bogdan jupanul, fratele mai mare al lui Alexandru cel Bun, împreună cu care poruncise în țară în primii ani de domnie. De aceeaşi milostivă îngrijire au avut parte şi mormintele voievozilor strămoşi, îngropați pe la alte ctitorii cît şi mormintele doamnelor acestora.

Pentru familia lui ctitorise drept lăcaş de veci biserica mănăstirii Putna. Aici, lîngă peretele dinspre miazăzi, viteazul domn şi-a îngropat cu inima plină de durere, la 1477, pe frumoasa doamnă Maria, adusă cu şapte ani în urmă din cetatea Mangupului să-i fie soție de-a doua, iar alături doar peste doi ani, au fost aşezați să-şi doarmă somnul de veci lîngă mama lor, nevîrstnicii Bogdan şi Petru, secerați de vreo boală cumplită. Lîngă peretele dinspre miazănoapte, Ştefan voievod n |»ii mu il, |H rvM/iiloi', încă din timpul vieţii, să-i fie zidit mu i mlui'.iil mui iniiilului, sub un frumos chivot de piatră, pen i ii i ,i in mulţimea atîtor războaie niciodată nu puteai şti cînd 1 1[8] |mi.incnlc norocul vieţii.[1]

('ci doi slujitori ai bisericii moldovene ale căror nume au iama.[1]; adine săpate în legendă s-au bucurat după moarte de i’ i■ ij;i pioasă a domnului lor. Mitropolitul Teoctist, cel ce I-a uns în scaunul țării pe cîmpia Direptate, a fost îngropat în pronaosul bisericii mănăstirii Putna ; iar schimnicul Daniil, despre care Ion Neculce povesteşte în *O samă de cuvinte* că l-ar fi îmbărbătat pe voievod după înfrîngerea suferită la Valea Albă, arătîndu-i totodată şi calea ce trebuia s-o urmeze pentru obținerea victoriei, a fost îngropat în biserica mănăstirii Vo- roneț.

Iar dacă pînă la noi, din puterea acestor fapte n-a răzbătut decît simbolul măreției Iui Ştefan cel Mare, fără egal cu a domnilor dinaintea sa, a rămas în schimb tăria de piatră a lespezilor aşezate pe aceste morminte să ne dovedească despre frumosul cu care aveau grijă să se înzestreze

---

Note:

[8] Prima soție a lui Ştefan cel Mare, sora țarului Semion al Kievului, a fost îngropată la 1467, la mănăstirea Probota, alături de mama soțului său, Maria-Oltea, decedată înainte cu doi ani. Alexandru, fiul cel mare al voievodului, dobîndit din prima căsătorie, a fost îngropat Ia 1496 în biserica Preci'sta, ctitoria sa de la Bacău, unde-şi avea şi curțile ca voievod coasociat al tatălui său pentru ținuturile prin care trecea drumul cel mare al Şiretului şi drumul de jos.

Dintre urmaşii direcți ai lui Ştefan au mai fost îngropați la biserica mănăstirii Putna doar fiul său, Bogdan al III-lea, şi fiul acestuia Ştefăniță. Petru Rareş a fost îngropat în biserica mănăstirii Probota rezidită din temelii din porunca sa.

aceşti minunaţi strămoşi, deopotrivă, pentru ambianţa vieţii şi a morţii.

Lespezile aşezate peste mormintele săpate în această jumătate de secol prin bisericile ctitorite de domn sau de boieri sînt în general tăiate din gresie sau din calcarul munţilor învecinaţi, mai rar din marmura adusă foarte costisitor de la Ruş- chiţa sau tocmai din îndepărtata Grecie.

Pe feţele lor trapezoidale, sugerînd forma sicriului prin îngustarea unei laturi, sînt săpate în chenare marginale inscripţii în limba slavonă, foarte rar în limbile greacă sau latină, care povestesc pe scurt cine odihneşte sub greutatea lor. în marea majoritate aceste chenare sînt alcătuite din împletituri de linii mult asemănătoare celor de pe frontispiciile manu- scriselor, iar cîmpul interior al pietrei sculptat, în adîncitură destul de fină, cu diferite jocuri şi combinaţii ale motivului ornamental al palmetei. De fapt palmeta reprezintă o permanenţă stilistică a decoraţiei moldoveneşti, întîlnită nu numai în sculptura funerară, ci şi a broderiilor.

Cu destule secole în urmă, palmeta era un element vegetal al repertoriului decorativ din întregul bazin mediteranian, dar folosirea ei prea statornică şi în toate împrejurările i-a luat treotat caracterul vegetal, conferindu-i un caracter abstract, static, decorativ. Cînd acest motiv a fost preluat de meşterii moldoveni în secolul al XV-lea şi aplicat deopotrivă în pictură, sculptură, ceramică sau broderii, palmeta abstractizată a fost adaptată în chip creator spiritului artistic local, realizîndu-se astfel un variat şi foarte complex repertoriu ornamental : palmete redate întregi, sau pe jumătate, conturate în centrul unor ovale, inimi sau romburi, mărginind vreun vrei şerpuitor sau vreo ramură răsucită, de care sînt legate discret şi bine proporţionate cozile altor palmete.

Există şi o formă clasică moldovenească al acestui motiv ornamental. Pornind dintr-un punct comun, două semipalmete închid în curba lor o suprafaţă în formă de inimă, în care, la rîndul ei, se înscrie o altă palmetă mică, întreagă. Din acelaşi punct comun iniţial, pornesc şi două vrejuri sau zig-zaguri a căror şerpuire delimitează, fie suprafeţe ovale, fie rombice. In ele se înscriu firesc şi graţios iarăşi cîte două semipalmete.

De fapt ansamblul ornamental obişnuit al unei pietre de mormînt moldoveneşti din secolul al XV-lea este alcătuit din două linii meandrice, care, pornind dintr-un punct comun, se depărtează şi se apropie mereu, trasînd romburi, ovale sau inimi ce se îngustează treptat pe măsura apropierii de latura scurtă a chenarului. Pe suprafeţele delimitate în interior de unduirea celor două meandre se înscriu mici palmete întregi, iar pe jumătăţile de suprafeţe rămase în partea exterioară se înscriu semipalmete.

Repetarea motivului decorativ nu are nimic hieratic, încremenit, steril, ea poate fi mai lesne considerată ca o tranziţie între „ornamentalul pur“ şi „ornamentalul vegetal şi floral" care va învinge definitiv în secolul al XVI-lea. Meşterii pietrelor funerare, deşi cu multe stîngăcii tehnice, au dovedit o nevoie instinctivă de înnoire în direcţia însufleţirii rigidei linii abstractizante, cu forţa vie a realităţii din jur, realizînd
dacă acestea au pornit iniţial dintr-o viziune străină şi consacrată de

tradiție. în timp ce lespedea mormîntului Măriei de Mangup, deşi păstrînd schema compozițiilor obişnuite, diferă ca tehnică şi viziune decorativă de ornamentele moldoveneşti ale secolului al XV-lea, vădind mai mult un caracter oriental, modul de tratare a palmetei în piatra lespezii de pe mormîntul doamnei Maria-Voichița se apropie foarte mult de modul de tratare a palmetei în zugrăvelile decorative ale bisericii Popăuți, iar realizarea schemei tradiționale a motivului ornamental de pe sarcofagul lui Ştefan cel Mare poate fi considerată ca repre- zentînd o capodoperă a genului pentru secolul amintit.

Sub un chivot, construit în zilele noastre din marmură albă, se înalță aproape cu o jumătate de metru față de pardoseală pereții sarcofagului, frumos sculptați cu tulpini de flori ale căror îndoituri delimitează suprafețele în formă de inimi, legate între ele şi orientate cu vîrfurile în sus. în interiorul fiecărei inimi sînt trasate cu adîncitură fină cîte trei frunze pe ambele părți ale unui ax. Din îndoitura frunzelor de sus răsar floricele de două tipuri deosebite, iar din îndoitura celor de jos apar de-o parte şi de alta cîte un ciorchine de strugur. Din legăturile care unesc succesiunea medalioanelor, pe în- treaga suprafață, se înalță copăcei stilizați.

Deasupra, sarcofagul este închis cu o lespede, avînd în cîmpul central sculptată o tulpină care şerpuieşte în formă de opt, închizînd astfel trei medalioane, ovale, în care, firesc şi grațios, sînt înscrise buchete de frunze de stejar cu ghinde. Locurile de întretăiere a şerpuirilor tulpinei se lărgesc luînd formele unor frunze cu lobii uşor îndoiți de-a lungul nervurii principale. în cutele astfel formate sînt adîncite uşor cîte trei floricele asemănătoare gențianei. Marginea lespezii este trasată de un chenar alcătuit dintr-un vrej cu frunze stilizate amintind vag crinul heraldic.

De jur împrejur, între chenarul descris şi sculptura timpului pietrei se desfăşoară, puternic reliefată, următoarea inscripție în limba slavonă : „Binecinstitorul domn, Io, Ştefan voievod, din mila lui Dumnezeu domn al țării Moldovei, fiul lui Bogdan voievod, ctitor şi ziditor al acestui sfînt lăcaş, care zace aici. Şi s-a strămutat la lăcaşurile de veci în anul 700... luna... şi au domnit ani...“

Aceste goluri dovedesc, fireşte, că piatra mormîntului a fost cioplită încă din timpul vieții marelui domn, dar venind fără de veste cumplita moarte, în durerea ce s-a întins peste întreaga țară, nimeni n-a mai stat, şi poate nici n-a dorit să completeze înscrisul dăltuit cu slovele trebuitoare.

Ştefan voievod, domnul cel viteaz, nu murise ! El continua să trăiască în sufletul poporului său, iar amintirea lui luminoasă a străbătut secolele pînă în zilele noastre şi va dăinui pe aceste meleaguri de-a pururi, cît ființa poporului român.

/

„însă toate aceste cetăți erau mai mici, şi numai partea lor din mijloc, în formă de turnuri, mai durează de la prima clădire, iar zidurile mai late dimprejur le-au clădit domnii... şi mai mult oa alții Ştefan cel Bătrîn, domnul cel vestit".

(Miron Conțin)

VI

OŞTENI ŞI CETĂŢI DE STRAJĂ ŢĂRII

T oate cumpenele războaielor prin care trecuse Ştefan cel Mare biruitor în primii doisprezce ani de domnie nu puteau fi asemuite nici pe departe cu primejdia vreunui război purtat cu imperiul otoman. Acesta putea să adune din uriaşa lui stăpînire mulțimi de armate pe care să le arunce an după an peste Dunăre, iar cei zece-doisprezece mii de călăreți ce se adunau în grabă din toate plaiurile Moldovei la porunca domnului, deşi dovediseră atîta vitejie la Baia, la Lipnic şi în alte bătălii, n-ar fi putut în nici un chip să stăvilească puhoiul ce s-ar fi stîrnit. Dar ridicînd întreaga țară la luptă, Ştefan a cutezat, şi a izbutit să li se opună, chiar atunci cînd pentru a învinge această forță se cerea purtarea unei adevărate cruciade de către toate țările creştine amenințate. El cel puțin a reuşit să-i dea o aspră lecție mîndrului sultan care cucerise la 1453 Constantinopolul.

De aceea cînd a hotărît să nu mai trimită tributul datorat Porții, Ştefan voievod a poruncit, sub aspra pedeapsă a pierderii capului, după cum s-a mai arătat, ca toți boierii, răzeşii şi tîrgoveții țării, chiar şi locuitorii satelor din stăpînirea cetăților şi de pe moşiile domneşti, să-şi făurească, fiecare după puterile sale, arcuri, săgeți, ghioage, topoare şi coase de luptă şi să fie gata la prima strigare să sară în apărarea țării. Iar dacă trimişii săi ar fi aflat vreun locuitor ce nesocotise porunca domnească „îl condamna fără milă la tăierea capului", notează plin de mirare, dar şi de admirație, cronicarul polonez Dlugosz.

Şi tot atunci, în mare grabă, au fost trimişi meşteri şi negustori de-ai curții prin oraşele Transilvaniei şi ale Poloniei, vestite pentru făurarii lor, să cumpere „pe bani buni“ tot felul de arme şi armuri trebuitoare războiului ce nu peste mult timp se aştepta. Aceştia au adus din bîlciurile Sibiului, Braşovului şi Liovului ucigătoare arbalete, condamnate în apusul continentului pentru forța lor (^strugătoare ; tunuri de cîmp şi de cetate, precum şi silitra trebuitoare aruncării ghiulelelor *;* dar şi catapultele, care încă nu cedaseră definitiv locul prea costisitoarelor tunuri ; săbii lungi, ungureşti, cu pavăza minerului în formă de cruce sau disc ; vîrfuri de suliți

şi săgeţi cu fierul bine ascuţit, să intre adînc în trupurile duşmanilor ; cuirase strălucitoare din plăci de oţel şi caschete cu nazal şi bot ascuţit de tipul „baru“, trebuitoare cavaleriei grele ; dar şi ilicele, jambierele şi glugile de zale, deasupra cărora se trăgeau doar platoşele şi chiverele de fier fără nazal, purtate de mult mai numeroasa cavalerie uşoară a ţării; precum şi multe, multe scuturi rotunde, ovale sau dreptunghiulare, şi uşor curbate, să ajungă pentru toţi luptătorii.

Oştirea de rînd, aleasă dintre tîrgoveţi, răzăşime şi boierimea măruntă, avînd a lupta pedestru, îşi găsea mai uşor armele trebuitoare : săbii scurte, drepte sau încovoiate, topoare şi coase de luptă, scuturi de lemn îmbrăcate în piele, platoşe, la fel din piele groasă cu plăcuţe de fier în dreptul inimii, tunici din pînză de cînepă vătuită gros cu bumbac sau cîlţi prin care ascuţişul săbiei greu răzbătea, suliţi de lemn cu vîr- furile bine ascuţite, sau chiar cu vîrfuri de fier, colţari cu trei- patru vîrfuri de aruncat asupra cavaleriei ce-ar da năvală, sau de îngropat în drumuri pe care obligatoriu duşmanii ar fi trebuit să le parcurgă şi cîte altele.

Desigur că armele marilor boieri şi în special cele ale domnului n-au fost doar numai îndemînoase folosirii lor în bătălie, ci şi lucrate cu grijă la cele mai vestite ateliere, cu minere îmbrăcate în fine încrustaţii şi pietre scumpe, cum sînt cele trei săbii care se mai păstrează.

Una dintre ele, aflată azi la Istanbul, ne spune capul de zimbru şi inscripţia gravată pe mărul discoidal : „Io, Ştefan voievod, domn al ţării Moldovei" că a aparţinut chiar marelui domn şi nu ştim dacă a ajuns în stăpînirea sultanului, drept trofeu de luptă sau trimisă în dar după împăcarea de la 1487 (1489 ?). Este o spadă lungă, dreaptă, cu două tăişuri şi cu vîrful în formă de triunghi, avînd adîncite la mijlocul lamei, de la talon la vîrf, trei caneluri. Minerul, destul de încăpător pentru apucat cu două mîini, are forma unui fus înfăşurat în sîrmă de aur şi garda în cruce, cu aripioarele prismatice, terminate în butoni conici. Mijlocul mărului discoidal este marcat printr-un medalion cu stema ţării avînd pe margine inscripţia de mai sus.

Şi celelalte două sînt săbii lungi, cu lame ascuţite pe două tăişuri, cu minere de apucat pentru două mîini în formă de fus îmbrăcate cu sîrmă de aur şi avînd merele discoidale gravate cu stema ţării în ediţii diferite. Prima stemă este reprezentată pe avers printr-o rozetă dublă, avînd în-mijloc, înscris într-un medalion, bourul cu steaua între coarne, luna în stînga şi soarele în dreapta ; iar pe revers, în mijlocul unei rozete şi medalion identic, înscris scutul despicat în două cartiere, primul purtînd o cruce şi semiluna şi al doilea fasciile. Cealaltă stemă este reprezentată pe avers printr-o stea cu şase colţuri, înăuntru căreia, într-un medalion, se află doar capul de zimbru. Pe revers, într-o rozetă cu unsprezece colţuri, apare acelaşi medalion, cu scut, fără cartiere de data aceasta, purtînd pe faţa lui încrustate o semilună cu capetele în jos, o săgeată deasupra ei şi două stele la colţuri.

Lipsindu-le inscripţia şi totuşi purtînd stema ţării, s-ar părea că şi ele au aparţinut, dacă nu domnului, cel puţin unor luptători dintre rudele lui.

Cît priveşte îmbrăcămintea acestei oştiri înzestrate în general pe

principiul „fiecare pe seama lui“ era tot atît de deosebită ca şi pungile luptătorilor. Boierimea mare şi mijlocie, care constituia cavaleria, avea totuşi o ţinută uniformă prin purtarea armurilor ; la fel şi steagurile de viteji şi de lefegii din curtea cea mică a domnului, ca unii ce primeau daruri de haine şi armuri din cămara vistieriei. Tîrgoveţii, răzeşii şi micii boieri veneau la război îmbrăcaţi cu hainele confecţionate în gospodăriile lor : dacă era vară, în cămăşi de in sau de cînepă, cu urzeala aleasă în patru iţe şi cu rîuri de flori cusute la gulere şi manşete, cu iţari albi, opinci în picioare şi cuşme de miel pe cap, peste care trăgeau platoşele şi apărătorile de fier ; iar dacă era iarna, cioareci de pănură cenuşie sau albă, cu ilice ori sumane din aceeaşi ţesătură, sau cojoace vopsite cu roşu sau alb.

Să nu uităm să adăugăm şi deosebirile din îmbrăcămintea orăşenilor care puteau aparţine deopotrivă românilor dar şi coloniilor de armeni, saşi, unguri, polonezi şi ruteni veniţi să lupte în număr destul de mare în oastea lui Ştefan voievod ; de asemenea şi faptul că din îmbrăcămintea capturată în bătăliile cîştigate învingătorii îşi ajustau apoi alta pe măsura lor.

Cu toată această varietate de culori, ţesături şi tipuri de haine, prin croiul specific obiceiului pămîntului moldovenesc, prin penaşele coifurilor şi cuşmelor, prin semnul deosebit al oştenilor din fiecare ţinut al ţării, ţjrobabil asemănător emblemei steagului în care luptau, marea oştire adunată de Ştefan voievod dobîndea trăsătură comună.

Aşa după cum s-a arătat şi în capitolele precedente, diferitele izvoare străine consemnează că domnul Moldovei a reuşit să-şi alcătuiască, în vederea luptei de la Vaslui, o oştire destul de puternică pentru posibilităţile ţării sale, numărînd mai bine de patruzeci de mii de oameni. Nici un izvor străin şi nici cronicile ţării nu arată însă desluşit alcătuirea acestei oştiri. Pasajul din Letopisetul anonim în care se povesteşte despre în- frîngerea de la Războieni : „...şi căzură acolo harnicii viteji şi boierii cei mari nu puţini şi voinicii cei buni şi tineri şi oastea cea bună şi vitează ; pînă şi husarii cei viteji se înecară atunci...“ nu este în măsură să ne lămurească deplin, şi nici cartea de întăritură dată Rîzenilor la 1484 pentru „slujba lor“ şi în care de asemenea sînt numerotate cîteva categorii asemănătoare celor din cronică.

Singurul pasaj mai precis este cel din cronica moldo-ger- mană, unde se povesteşte că la 8 noiembrie 1473, Ştefan voievod a trecut Milcovul în Ţara Românească în fruntea unei oştiri de 48 de steaguri, împărţite în douăsprezece mari cete. Şi cum din alte informaţii aflăm că în această campanie domnul moldovean avea cu sine în jur de 12.000 de oameni, în- seamnă că un steag cuprindea în jur de două sute cincizeci de oşteni, iar o ceată în jur de o mie.

Cît priveşte „vitejii[11] amintiţi mai sus, dar şi în pasajele despre ospeţele oferite de domn după victorii cu prilejul cărora „făcea mulţi viteji[16], aceştia erau, desigur, o categorie aparte de războinici, remarcaţi în chip deosebit pe cîmpul de bătălie, mai cu seamă din rîndurile boierimii mici şi mijlocii, dar şi din rîndurile răzeşimii. -Şi cum boierimea şi o bună parte din ră- zeşimea avută lupta călare, titlul de viteaz înseamnă că se dădea unui oştean din steagurile de călăreţi şi corespundea cavalerilor din ţările apusene şi la fel ca ei vor lupta mai departe sub directa comandă a

domnului, constituind aşa numita „curte domnească[16], alături de lefegii, de cetele membrilor familiei domneşti şi ale boierilor celor mai credincioşi, numă- rînd cam cinci, pînă la zece, mii de oameni.

„Oastea cea bună şi vitează[11], poate fi mulţimea de pedestraşi care constituia de regulă o jumătate din oştirea lui Ştefan voievod, iar „husarii[11], restul cavaleriei uşoare, îmbrăcată, probabil, în frumoasele .,baibarace“ (haine roşii), lucrate în ţară, destul de căutate şi de negustorii polonezi. Atunci cine erau „voinicii cei buni şi tineri[11] ? Putem să-i considerăm sinonimii vitejilor, dar remarcaţi dintre luptătorii pedestraşi ? Unii istorici o fac !

Desigur că steagurile se adunau pe zone geografice, păs- trînd vechea tradiţie a străjilor locale, de pe vremea cînd ob- ştiile săteşti trebuiau să se apere singure, de urgia năvălitorilor. Ele îşi alegeau căpitanii dintre cei mai destoinici luptători şi se constituiau în cete pe ţinuturi sub comanda pîrcălabilor. Marii boieri şi curţile lor alcătuiau steaguri şi cete deosebite, aflate probabil sub comanda dregătorilor din sfatul ţării, ca domnul să poată fi sigur astfel şi de ei în timpul luptei, pentru că s-a văzut ce uşor clătinătoare era credinţa unei bune părţi din marea boierime.

Fiecare steag şi ceată îşi avea schiptrul (drapelul) ei. iar întreaga oştire avea „schiptrul cel mare[11] sau „schiptrul ţării[11]. De multe ori, în relatările lor, cronicarii timpului prin „schip- tru[11] nu înţeleg doar drapelul, ci întreaga oştire, sau chiar ţara însăşi. Un astfel de schiptru al Moldovei, ne povestesc cronicarii polonezi că au văzut la 1485, în timpul omagiului de la Colomeea, şi spun despre el că era din mătase roşie avînd brodat în cîmpul ei, negreşit cu fir de aur, capul de zimbru. Despre celelalte steaguri purtate de boierii din suita lui Ştefan voievod, aceiaşi cronicari amintesc doar faptul că erau mai mici, fără alte amănunte privind culorile şi emblemele brodate pe mătasea lor.

Drapelele din timpul lui Ştefan cel Mare, ca de altfel din tot evul mediu românesc, erau în formă de prapuri. Pe o lance înaltă, de obicei vopsită în negru şi cu vîrful în formă de bulb ascuţit, poleit cu aur sau argint, era agăţat cu un şnur gros, împletit din mătase şi fir, suportul pe care atîma în lungime un dreptunghi dintr-o ţesătură foarte fină de mătase. Pe cîmpul drapelului, colorat într-o nuanţă oarecare de galben, verde, roşu, albastru, violet sau maro, nuanţe mult folosite şi pentru coloratul smalţului cărămizilor şi a discurilor decorative, erau brodate cu fir de aur şi argint, fie stema ţării, completă sau numai elementele ei, fie chipuri de sfinţi, împrejur, încadrată într-un chenar la fel ca pe lespezile funerare, era brodată inscripţia. Textul ei cuprindea de obicei o rugăciune către sfîntul reprezentat în broderie pentru protecţia ţării şi a voievodului în războaie. De colţurile dreptunghiului atîrnau ciucuri lucraţi din Acelaşi material ca şi al şnurului. Bineînţeles că schiptrul fiecărui steag de oştire era mai mic şi mai simplu, iar schiptrul ţării era mai mare, dintr-o mătase mai scumpă, brodat cu fire de aur şi argint şi bătut cu pietre scumpe, asemănător, poate mai frumos chiar, decît cele două schiptre care au rezistat pînă în zilele noastre.

Primul a fost brodat, după cum povesteşte tradiţia, de către domniţa Elena, fiica lui Ştefan cel Mare, şi dăruit apoi mănăstirii Zografu, ctitoria

domnului moldovean de la Muntele Athos. De aici a fost adus în timpul primului război mondial şi depus pentru păstrare în Muzeul militar.

Atlasul roşu al praporului aproape pătrat cuprinde în cîmpul său, brodată cu tonuri de verde, cenuşiu, violet şi cu fir de aur şi argint bătut cu pietre scumpe la coroană, scena triumfului Sfîntului Gheorghe, patronul țării Moldovei, asupra hidrei cu trei capete. Sfîntul îmbrăcat milităreşte, în tunică strînsă pe corp şi pe mîneci, peste care este aşezată o a doua tunică, mai largă de la mijloc în jos, căzînd peste genunchi şi împodobită cu benzi lungi şi înguste de piele brodată, purtînd în picioare jambiere şi sandale roşii, stă pe tron, strivind sub călcîie hidra care fusese ucisă mai înainte cu sabia ce-o ținea acum cu dreapta de mîner şi cu stînga de vîrf. Doi heruvimi în zbor, purtînd unul o sabie şi unul un scut, îl încoronează pentru victoria dobîndită, aşezîndu-i pe cap o diademă în nouă colțuri, cusută din fir de aur şi bătută cu pietre scumpe originale, din care se mai păstrează doar două.

împrejurul praporului este brodată cu acelaşi fir de aur ca al coroanei şi al tronului următoarea rugăciune în limba salvonă : „O, răbdătorule de patimi şi purtătorule de biruință, mare [mucenic] Gheorghe, care în nevoi şi în nenorociri [eşti] grabnic apărător şi cald ajutor, şi celor necăjiți bucurie nespusă, primeşte de la noi şi această rugăciune, a smeritului robului tău, domnul Ioan, Ştefan voievod, din mila lui Dumnezeu domn al țării Moldovei, păzeşte-l neatins în acest veac şi în cel viitor, cu rugăciunile celor ce te cinstesc, ca să te proslăvim în veci amin. S-a făcut în anul 7008 (1500) iar al domniei sale anul 43“.

La mănăstirea Zografu se mai păstrează încă un steag moldovenesc, fără inscripție ctitoricească, reprezentînd tot scena triumfului Sfîntului Gheorghe asupra balarului, dar de data aceasta scena clasică — sfîntul militar călare ucide cu sulița balaurul care se zvîrcoleşte neputincios sub copitele calului. în orizont o cetate mult asemănătoare celei de la Suceava, şi mîna Domnului care binecuvîntează. Pe colțuri capete de heruvimi şi împrejur inscripția cu text de rugăciune adresată Sfîntului Gheorghe. Pe dublura din spate este brodată scena Iordanului Deşi fără inscripție, pe baza caracteristicilor vădit asemănătoare cu cele ale drapelului păstrat la Muzeul militar şi acesta este atribuit tot epocii lui Ştefan cel Mare.

Cele două schiptre sînt izvoare de neprețuit care vin să ne mărturisească peste veacuri despre mult frămîntata istorie a poporului nostru. Preferința pentru sfîntul militar Gheorghe, ucigătorul hidrei, de a fi ales drept patron al țării (n.b. că Țara Românească îşi alesese drept patron un alt sfînt militar, Dimitrie), reprezentarea scenei triumfului pe schiptrul țării, ca şi în pictura murală a multor biserici sînt simboluri care ne dovedesc veşnica stăruință a marelui domn de a-şi pune războaiele sale cu turcii sub semnul unei cruciade antiotomane şi credința lui nestrămutată în victorie. Căci cine altul putea fi reprezentat prin această scenă decît el, Ştefan voievod, marele cavaler al creştinătății, călcînd sub copitele calului şi „trecînd prin ascuțişul săbiei[11] sale trupul hidrei păgîne, aşa după cum o făcuse din plin la Vaslui şi în alte bătălii ?

Prin finețea lucrăturii şi gustul deosebit cu care sînt alese şi îmbinate culorile, prin linia fermă a desenului şi echilibrul compoziției, cele două

drapele constituie în acelaşi timp şi monumente de seamă ale artei broderiei medievale româneşti.

* * *

Deşi în lumea bizantină şi cea occidentală piatra a fost de timpuriu folosită nu numai pentru construirea castelelor fortificate ale marilor feudali, ci şi pentru construirea puternicelor ziduri de apărare durate în jurul principalelor oraşe, în regiu~ nele răsăritene ale Europei multe secole de-a rîndul a dăinuit sistemul fortificaţiilor bazate pe folosirea lemnului şi a pă- mîntului. Incepînd cu faza aşa-numitelor ,,gorodişti" (aşezări civile fortificate), datînd de prin secolele VIII—X şi mergînd către secolele XIII—XIV, cînd, chiar şi Kievul, unul dintre cele mai importante oraşe ale acestei zone, dispunea doar de întărituri de lemn şi de pămînt, numai zidurile porţilor principale fiind înălţate din piatră, răsăritul Europei a fost dominat de această tehnică în construcţiile de apărare. Nu face obiectul expunerii să enumerăm ygorodiştile vechi găsite în urma cercetărilor arheologice pe întinsul Moldovei, ci doar vom menţiona cele două cetăţi de pămînt de la Bîrlad şi de la Roman, care, deşi de mică importanţă comparativ cu cele înălţate din piatră, au dăinuit totuşi pînă în timpul lui Ştefan cel Mare, de asemenea şi faptul că în timpul domniei sale, chiar şi în secolul următor, toate oraşele ţării erau înconjurate cu fortificaţii de lemn şi de pămînt : şanţuri adînci şi late, cu valuri de pămînt şi palisade înaintate în faţa lor, garduri durate solid din buşteni înfipţi în pămînt şi bine proptiţi din spate de alţi buşteni culcaţi şi prinşi cu scoabe, iezeturi de mărăcinişuri în locurile mai uşor accesibile ş.a.

Astfel sînt descrise oraşele Baia şi Roman în cronica lui Bon- finius, notarul lui Matei Corvin, în paginile care povestesc despre războiul de la 1467, şi oraşul Suceava de către Angiolello, aflat în suita lui Mahomed al II-lea în campania din Moldova de la 1476. Şi în alte izvoare găsim informaţii asemănătoare despre împrejurimile Hîrlăului, laşilor, Vasluiului, Bacăului, Trotuşului etc.

Desigur că şi curţile domneşti, ale marilor boieri şi incintele mănăstirilor importante erau înconjurate cu întărituri asemănătoare. Treptat, incepînd cu secolul al XV-lea şi în special cu domnia lui Ştefan cel Mare, gardurile de lemn din jurul curţilor şi marilor mănăstiri au fost înlocuite cu puternice ziduri, prevăzute chiar şi cu turnuri şi crenele, după cum se vede că au fost înzestrate curtea domnească de la Piatra Neamţ şi mănăstirea Putnei[9].

Ca să facă faţă mulţimii oştenilor cu care intrau turcii în ţară la fiecare război, Ştefan voievod a îmbinat tradiţia întă- riturilor de pămînt cu unele procedee ale taberelor husite (de exemplu legarea căruţelor în cerc şi amplasarea pe podinele lor a artileriei ş.a.) cu cea a retragerii active prin pustiirea drumului şi hărţuirea permanentă a duşmanului pînă la locul dinainte ales pentru bătălie. Aici, în condiţiile unui cîmp îngust, străjuit de ape, smîrcuri şi dealuri acoperite de păduri, oştirea Moldovei îi întîmpina

---

Note: [9] Din vechile ziduri de incintă ale curţilor domneşti de la Piatra

pe turci din tabere construite după sistemul cetăților de pămînt, dar întărite în acelaşi timp şi cu puternice linii de artilerie (se ştie că la Vaslui, Ştefan voievod avea douăzeci de tunuri, iar cînd, la Războieni, turcii au capturat toată artileria moldovenească, dintre cei 800 de prizonieri, majoritatea erau armeni, servanții tunurilor).

Nu s-a păstrat decît descrierea taberii de la Războieni în „diaro" al lui Angiolello, dar şi în cronicele Iui Tursun-bei şi Sa'adeddin, care au participat la această nefericită campanie, îndeplinind oarecare dregătorii pe lîngă sultan[10].

Ca să ne facem o imagine cît de cît apropiată de aspectul acestui tip de fortificații folosit de Ştefan voievod în marile sale bătălii, descrierile contemporanilor trebuie îmbinate cu rezultatele cercetărilor arheologice, în special cele obținute în urma săpăturilor de pe valea Berheciului, unde-şi pregătise la început tabăra pentru principala bătălie din războiul de la 1476 şi care, din întîmplare, a păstrat urmele cele mai bogate[11].

De obicei o astfel de tabără era construită pe un platou, străjuit de păduri şi avînd la poale drumul pe care trebuia să apară inamicul. Un şanț larg de patru-cinci metri şi foarte adînc înconjura incinta destul de spațioasă şi de formă aproximativ dreptunghiulară, cu laturile unduind uşor după configurația terenului. în fața şanțului un val de pămînt cu palisade înaintate, iar în spate o puternică întăritură din două rîn- duri de gard de buşteni, cam la doi metri unul de altul, căptuşite mai întîi cu pereți interiori din chirpici şi apoi cu umplutură de pămînt bătătorit, înconjura incinta ' taberii, lăsînd doar unul sau cel mult două locuri de trecere, cu porți ferecate şi poduri rulante peste şanț. Probabil că, din loc în' loc lățimea acestei întărituri de pămînt şi lemn se lărgea formînd platforme pătrate sau rotunde, ca şi pe turnurile cetăților de piatră pentru tunuri. Dacă se făceau în pripă, ca la Războieni şi nu se putea construi un asemenea „zid" înconjurător atunci se încropea în spatele şanțului un gard din buşteni, bine legați cu scoabe de fier şi întăriți cu grămezi de mărăcinisuri *în* interior, mai ales în locurile pe unde aveau să atace duşmanii. în spatele gardului de buşteni, toate căruțele oştirii legate cu otgoane una de alta, formau o a doua linie de întărire, după modelul apărătorilor husiți, cu tunurile amplasate pe podinele lor pentru a dobîndi astfel o perspectivă mai bună asupra atacurilor oştirii duşmane.

După aceste întărituri oştirea lui Ştefan voievod întîmpina doar

---

Note:

[10] c.f. Angiolello : „A dispus să se taie o pădure şi s-a întărit în acel loc cu tunuri[11].

c.f. Tursun-bei : „Şi-a transformat toată călărimea în pedestrime, şi-a aşezat caii şi carele, ca un zid de cetate, în fața armatei, a pus pe lingă aceasta foarte multe tunuri mai mari şi mai mici şi a aşteptat în acea poziție întărită în speranța să se poată apăra pînă la înserat şi apoi, la venirea nopții, să scape şi să-şi mîntu-ie viața[11].

c.f. Sa'adeddin : „Inamicii erau într-adevăr în pădure, ale cărei intrări au fost astupate cu copaci mari şi mai înainte de a putea pune piciorul în pădure trebuia să treacă peste *un* şanț foarte adînc în dosul căruia erau mărăcini... şi bune baterii...[11].

[11] Tabăra, aşezată pe capătul unui deal ce străjuia de Ia o înălțime cam de 60—70 m valea Berheciului, era de formă dreptunghiulară. cu laturile lungi neregulate, urmărind configurația terenului şi se desfăşura pe o suprafață de aproximativ trei hectare. întăriturile, as-

prima parte a bătăliei, iar cînd grosul armiei atacatoare se angaja total, atunci rezervele ascunse în pădurile din împrejurimi şi cavaleria uşoară aflată sub directa comandă a domnului atacau lateral împingînd-o spre mlaştina din spate fără putinţă de manevră, din cauza timpului' îngust ’

Aşa s-au petrecut lucrurile la Vaslui[1] şi poate aveau să se petreacă şi la Berheciu dacă nu intervenea hoarda tătară după cum s-a văzut. La Războieni, cumpăna luptei înclinînd lăzi nivelate din cauza arăturilor, se mai pot recunoaşte printr-o bandă de pămînt roşu şi bucăţi mari de chirpioi calcinaţi. Unii chirpici sînt făcuţi după tehnica obişnuită, din pămînt amestecat cu paie şi pleavă şi apoi uscat la soare, alţii par a fi_ mai mult nişte cărămizi mari, turnate în formele chirpiciîor _şi arse în gnabă. Aceste rămăşiţe poartă pe ele urmele unor stîlpi (bîrne) destul de groşi, întregi sau despicaţi. Pe două dintre laturi se mai cunoaşte profilul unui şanţ lat de patru cinci metri. în secţiunile făcute în el s-au găsit : pămînt ars (argilă), chirpici, cenuşă, cărbuni ş.a. Cf. tradiţiei, în secolul trecuţi nu se putea intra ou căruţa în interiorul întăriturilor aşa că oamenii au trebuit să le dărîme pentru folosirea pămîntului în agricultură (vezi C. Solomon, B.C.M.I./XXII/1929).

La vremea purtării marilor războaie pentru neatîrnare, Ştefan cel Mare îşi avea ţara străjuită de o puternică salbă de cetăţi care vegheau atît la vadurile de intrare cît şi pe drumul cel mare al Şiretului.

Astfel trecerea peste Milcov era păzită de cetatea Crăciuna. Nu ştim precis unde era construită şi nici dacă fusese înălţată din iniţiativa domnului moldovean, sau este vorba de cetatea despre care-i scria la 1471 regelui Cazimir c-ar fi construit-o Radu cel Frumos, dar că el, Ştefan voievod, ar fi început mari lucrări de abatere a apei Şiretului pe o altă albie pentru a-i înseta. Probabil că i-o fi venit mai uşor s-o cucerească decît să schimbe albia Şiretului, căci la 1482, cetatea Crăciuna era de mult în stăpînirea Moldovei şi, după cum ne povesteşte Letopiseţul anonim, ca orice cetate importantă de margine avea doi pîrcălabi : pe Vîlce şi Ivancu.

La ţărmul mării, împotriva turcilor, dacă ar fi îndrăznit să-şi acosteze corăbiile, sau a tătarilor, oare ar fi cutezat să treacă vadurile Tighinei şi să prade aceste ţinuturi din partea de jos a ţării, stăteau de strajă Chilia şi Cetatea Albă. Aceste vechi colonii greceşti, preluate apoi de bizantini şi în secolul al XlII-lea de veneţieni şi genovezi, erau în acelaşi timp importante cetăţi de hotar ale Moldovei, dar şi cele mai active centre comerciale. In ele dădeau drumurile transcontinentale ce făceau legătura între porturile Mării Baltice şi cele ale Mării Negre ; şi tot de aici plecau apoi galerele negustorilor italieni spre îndepărtatele porturi ale Mării Mediterane.

Note:

[1] în cartea de hotărnicie dată de Iliaş voievod la 29 mai 1668 se pomeneşte despre o cetăţuie pe un deal din sudul Vasluiului peste apa BîrIadului, care domină locul unde s-a dat marea bătălie de la 1475 mai mult spre partea duşmanilor, oştirea lui Ştefan voievod a rezistat cît mai mult din tabără atacurilor repetate, fără să manevreze şi ea la atac, iar după ce turcii au reuşit să forţeze întăriturile, protejată de cîteva steaguri lăsate în acoperire, s-a retras în pădurea din spate ce se îngemăna cu nesfîrşiţii codri ai munţilor. Pentru oştirea lui Mahomed urma acum partea a doua a campaniei, cucerirea cetăţilor de piatră, fără de oare nu putea să-şi aşeze stăpînirea sa asupra ţării Moldovei.

Considerîndu-le „Moldova toată[12], după cum am văzut că le-a numit în scrisoarea de la 1478 către senatul genovez, Ştefan cel Mare le-a acordat o atenţie deosebită, nu numai prin încurajarea negustorilor de aici prin diferite înlesniri, ci şi prin iniţierea unor mari lucrări de întărire a zidurilor împrejmuitoare celor două cetăţi alăturate tîrgurilor.

Avînd în vedere denumirile distincte ale cetăţii Chilia, „Chilia Veche" şi „Chilia Nouă", întîlnite în documentele posterioare, am avea un oarecare ternei să ne gîndim că domnul Moldovei reluînd în stăpînire, la 1465, această moştenire, a găsit vechile zidiri necorespunzătoare atît ca trăinicie cît şi ca aşezare, de aceea în anii următori a înălţat o nouă cetate din piatră pe malul sting al Dunării (vechea aşezare era pe un grind format între două braţe ale"fluviului). Noile zidiri vor fi început probabil odată cu trimiterea în această dregătorie importantă a fostului comis Neagu şi tot el va fi condus şi marea lucrare de refacere iniţiată în vara anului 1479 şi despre care cronica moldo-germană povesteşte c-au lucrat 800 de meşteri zidari şi 17.000 salahori, reuşind astfel să isprăvească doar într-o lună de zile tot ce li se poruncise să facă.

La Cetatea Albă, despre străduinţa domnului de a-i da tăria să reziste unui asediu îndelungat cu bombardament de artilerie, ne povestesc, vai, prea pe scurt, doar două inscripţii. Din prima înţelegem că Ştefan voievod a poruncit meşterilor să-i lărgească şanţul de apărare, să-i facă malul pieptiş către baza zidului exterior, mult întărit, desigur, cu contraforţi şi sub-zidiri, şi să deschidă în el o nouă poartă, ce avea să fie acum „poarta cea mare" a cetăţii. Iar toate lucrările de mai sus s-au făcut în timpul pîrcălabilor Luca şi Herman. Cea de a doua inscripţie a fost aşezată după isprăvirea înălţării noului zid de întărire, lucrare desfăşurată în acelaşi timp cu cea de la Chilia : „In zilele bineeinstitorului şi de... toată lauda vrednicului Ioan Ştefan voievod, domn a toată ţara Moldovei, fiul lui Bogdan voievod, a început şi a sfîrşit acest zid, în timpul pîrcălabilor Duma şi Herman[11] (acelaşi Herman despre care am văzut că unii istorici i-au atribuit meritul de a fi scris cronica moldo-germană).

Dar şi sultanul Baiazid al II-lea, fiul lui Mahomed, considera cele două cetăţi drept : „...cheia şi poarta pentru toată Polonia, Rusia, Tartaria şi toată Marea Neagră[11], de aceea şi-a dat toată silinţa să le atace prin surprindere şi să le cucerească.

La vadurile Nistrului, păzind cu străşnicie acest hotar de veşnic mişcătoarele hoarde ale banatului Crimeii, stătea Ti- ghina, Orheiul, Soroca şi Lăpuşna, prima şi ultima fiind doar simple întărituri de lemn şi pămînt.

„Soroca, povesteşte Miron Costin în cronică, a fost clădită de Petru vodă după descălicatul al doilea[11], ceea ce înseamnă că a fost clădită fie de Petru Muşat, fie de Petru Rareş. Oricum, ea a existat în timpul lui Ştefan cel

---

Note:
intre oştirea lui Ştefan cel Mare şi cea a lui Soliman paşa, beglerbegul RurAeliei. Desigur că la vremea documentului cetăţuia era doar o bătrână ruină a ceea ce, probabil, fusese înălţat sau întărit de Ştefan în preajma bătăliei. Astăzi urmele ei nu mai sînt vizibile.

Mare. Dacă a fost construită de Petru Muşat, atunci Ştefan voievod a reclădit-o din piatră, cum de altfel consemnează şi tradiția : dacă a fost clădită de Petru Rareş, atunci Ştefan a durat prima cetate de pămînt. Dar noi nu credem că la Soroca va fi existat în timpul lui Ştefan cel Mare doar o cetate de pămînt, de vreme ce pîrcălabul ei, Costea, cosigila alături de domn în tratatul de pace de la 12 iulie 1499 cu polonii şi în tratatul de alianță încheiat la 14 septembrie 1499 cu Alexandru, ducele Lituaniei.

Păstrînd în denumire amintirea stăpânirii cumanilor asupra acestor locuri, care vor fi avut şi ei vreun „varhely“ (cetate de păzit) pe undeva prin apropiere, Orheiul este cunoscut ca o importantă cetate, desigur din piatră, încă de la 1470, cînd era condusă de pîrcălabul Gangur, renumit pentru vitejia faptelor sale de arme împotriva tătarilor. De aceea pe la 1484. Ştefan cel Mare dăruia chiar nişte moşii la mai mulți viteji, „ca să fie de strajă împotriva tătarilor aşa cum au fost şi pînă acum, fiind din ceata boierului nostru Gangur[11], deşi Gangur nu mai era demult pîrcălabul acestei importante cetăți, ci unchiul domnesc, Vlaicu, împreună cu fiul său, Duma. Cercetările arheologice au scos la iveală, pe limba de pămînt formată prin confluiența Răutului cu Prutul, urmele unei cetăți din secolul al XV-lea şi, alăturat, ale unui tîrg destul de dezvoltat, care avea şi o baie încălzită după principiul calorifere-- lor cu abur cald purtat prin conducte de țiglă (olane).

Hotinul a fost întemeiat pe un străvechi vad al Nistrului, pe unde trecea una dintre ramurile drumului transcontinental ce lega Marea Baltică de Marea Neagră, cu mult înaintea întemeierii statului feudal al Moldovei. Nu se ştie care a fost clădită mai întîi : cetatea de pe malul drept al fluviului, foarte înalt şi stîncos, sau aşezarea de alături. înclinăm să credem că cetatea de c?tre străjile obşteşti ale locurilor, dar a fost multă vreme stăpînită de tătari împreună cu regiunile de jos ale Podoliei. Pe la mijlocul secolului al XlV-lea Teodor Coria- tovici, marele cneaz al Lituaniei, îi bate pe tătari şi pune stăpînire pe Podolia, iar cetățile Hotin, Țețina şi Hmeliovul „lă- sîndu-le pe seama valahilor", după cum povesteşte o cronică

rusească ; deci a voievozilor localnici români. De atunci aceste trei cetăți au fost mereu sub stăpînirea domnilor Moldovei, iar în timpul lui Alexandru cel Bun, Hotinul a dobîndit o mare importanță. Pîrcălabul acestei cetăți, Şandru cel Bătrîn (sau Şandru cel Mare, Şandru de la Tudora) era întotdeauna trecut printre primii în listele cu mărturii de la sfîrşitul cărților domneşti. O scurtă perioadă, în timpul luptelor pentru domnie dintre urmaşii lui Alexandru, cele trei cetăți *au* trecut sub stăpînire poloneză, dar pe la 1465 ele au revenit în stăpînirea lui Ştefan cel Mare. y

Pînă la 1484, în ansamblul cetăților de hotar locul întîi ca importanță îl avea Cetatea Albă (aceasta se poate deduce şi numai din simpla dovadă că întotdeauna a fost condusă de către doi şi trei pîrcălabi), dar după ocuparea ei de către turci, pe primul loc a trecut cetatea Hotinului. De aceea domnul a făcut aici importante lucrări de întărire a zidurilor exterioare, îngroşîndu-le pentru a rezista bombardamentelor artileriei, de asemenea a construit şi un nou paraclis pentru trebuința garnizoanei destul de numeroase ai cărei pîrcălabi, în cea mai mare parte a domniei

sale a fost unchiul Vlaicu şi fiul acestuia Duma.

* *

De-a lungul drumului ce tăia Moldova în lung, unduind lin deopotrivă cu albia, în dreapta apei Şiretului, şi din care se desfăceau răscruci de căi spre trecătorile Transilvaniei, dar şi spre tîrgurile din inima ţării : Iaşi, Vaslui, Bîrlad, Trotuş ş.a., au fost înălţate încă din timpul voievozilor strămoşi, în locuri bine alese, cetăţi trainice de piatră.

Fiii lui Dragoş vodă, povestesc legendele locurilor, vasali ai regelui maghiar, şi-au construit pe unul dintre dealurile din preajma tîrgului Şiret o cetate de pază împotriva primejdiei tătare — dacă aceştia jefuind Podolia ar fi coborît şi în Moldova pe drumul Ţeţinei — dar mai cu seamă să fie asiguraţi din partea oştirii regelui polonez ce se dorea el suzeran în locul regelui ungar. Nu sînt cunoscute împrejurările în care această cetate a fost lăsată în părăsire, dărîmîndu-se cu timpul. Documentele din timpul lui Bogdan I cît şi cele ale urmaşilor săi,: nu pomenesc decît de tîrgul Şiretului, foarte important pentru viaţa economică a ţării, pe care Laţcu vodă şi l-a făcut chiar capitală. Urmele unor temelii din piatră care se mai cunoşteau pe dealul Ruinei şi pe dealul Sasca, precum şi topono- mia acestora, au dat naştere la numeroase presupuneri. Una dintre ele ar fi că cetatea se afla pe dealul Sasca (cetatea Iui Sas, dealul lui Sas, de unde prescurtat Sasca), iar vechiul tîrg al Şiretului pe dealul Ruinei.

Chiar dacă nu se dărîmase încă, probabil că în timpul lui Ştefan cel Mare cetatea lui Sas nu mai avea nici o valoare în sistemul de apărare al ţării, nefiind pomenită deci în vreun document. Singurele cetăţi de vază dinăuntru şi care s-au bucurat de o mare atenţie din partea domnului, înzestrîndu-le nu numai cu puternice întărituri, ci şi cu ocoale cuprinzînd destule sate dependente au fost cele de la Roman, Neamţ şi Suceava — cetate de scaun a ţării.

Letopiseţul anonim consemnează pentru anul 1483 începerea „zidirii cetăţii de piatră de lîngă tîrgul Romanului[14], despre care în Letopiseţul de la Putna, varianta a doua, se spune că s-ar fi numit Cetatea Nouă. Dar în cronica moldo-germană se consemnează că zidirea unei cetăţi de piatră la Roman începe nu la 1483, ci la 1484, deci cu un an mai tîrziu, şi că lucrările au fost întrerupte după două luni din cauza unor semne cereşti nefavorabile. Grigore Ureche în letopiseţul său aminteşte despre această cetate zidită la 1484 lîngă Roman şi numind-o chiar Smederova, dar fără să dea vreun amănunt în legătură cu existenţa şi a alteia numită Cetatea Nouă. De abia Dimitrie Cantemir, în *Descrierea Moldovei,* relatînd despre tîrgul şi ţinutul Romanului, dă amănuntul că nu departe de tîrg, „pe malul de răsărit al Şiretului, se arată un loc, numit şi astăzi de către locuitori Smederova şi se zice că aici ar fi fost cea dintîi şi cea mai mare cetate". Despre ea marele domn cărturar era „sigur că“ Ştefan cel Mare, în timpul glorioasei sale domnii s-a străduit s-o înnoiască şi s-o aducă „la vechea ei faimă[11] şi că de abia în timpul lui Petru Rareş a fost părăsită, din porunca domnului nu numai de către garnizoană, ci şi de locuitorii aşezării alăturate.

Dacă la aceste informații adăugăm şi pe cea a lui Rei- chersdorfer, potrivit căreia la 1541 în Roman erau două cetăți foarte bine întărite „Roman Nou“ şi „Tîrgul Roman[11], despre care şi Grigore Ureche aminteşte că existau în timpul lui Petru Rareş, „Cetatea Nouă[11] şi „Cetatea Romanului[11], cu faptul că, într-adevăr, s-au găsit ruinele a două cetăți în preajma Romanului, iar alături de rămăşițele celei din albia Şiretului se mai văd chiar şi ruinele unei vechi aşezări, putem să admitem că ipoteza cea mai întemeiată despre originea şi evoluția acestor cetăți este cea formulată de istoricul Nicolae Grigoraş. Potrivit ei, cu mult înaintea întemeierii Moldovei, pe malul sting al Şiretului, la vadul căii ce se desfăcea din drumul amintit pornind către Vaslui şi Bîrlad, s-a întemeiat o aşezare numită probabil Sfîntul Dumitru, de unde Sîmedru, Semedra, Semedrova, Smederova. Pentru paza acestui vad şi a localității s-a construit o cetate de lemn şi de pămînt, după obiceiul vremii. Dar Roman I (1391—1394) apreciază că vechea cetate nu mai corespunde planurilor lui strategice şi construieşte o altă întăritură pe malul stîng al Moldovei, aproape de vărsarea ei în Şiret, probabil în legătură cu apărarea vadului apei Moldovei peste care trecea drumul prin Seheia spre Baia şi apoi Suceava. Desigur că în jurul noii întărituri s-ta înfiripat şi aşezarea ce mai tîrziu va deveni tîrgul Romanului.

în preajma războiului de la 1467, Ştefan cel Mare întăreşte ambele cetăți şi probabil că cetatea lui Roman va fi suportat lucrări din temelii, deoarece la 15 septembrie 1466, în cartea de danie către mănăstirea Putna, printre martori era menționat şi „pan Oancea pîrcălab de Cetatea Nbuă“. în timpul războiului, Ştefan retrage populația şi se întăreşte în cetatea Smederovei, iar Matei Corvin ocupă tîrgul Romanului incendiindu-1, bineînțeles împreună cu cetatea. Distrugerile sînt refăcute destul de repede şi la 2 octombrie anul următor, cu ocazia unei noi danii către mănăstirea Putna, „pan Oanță (Oană)“ era iarăşi trecut ca fiind pîrcălab la Cetatea Nouă.

Cele două cetăți de lemn şi de pămînt din preajma tîr- gului, oricît de bine ar fi fost întărite, nu puteau rezista asediului oştirii lui Mahomed al II-lea din vara anului 1476, în măsura în care au rezistat cetățile Neamț, Suceava şi Hotin. Ele au fost, deci, cucerite şi date pradă flăcărilor odată cu aşezarea. La apărarea acestor două vaduri principale de peste apele Moldovei şi ale Şiretului, Ştefan cel Mare nu putea renunța, de aceea în anii 1483 şi 1484 porunceşte să fie rezidite din piatră şi înzestrate cu întărituri puternice la fel ca şi cele durate în jurul cetăților Neamțului şi Sucevei. Iar pîrcălabul Micotă de la Cetatea cea Nouă (pentru că aici era reşedința, Smederova fiind *âOar* o anexă) şi-a făcut din plin datoria, înălțînd pentru stăpînul său semețe şi trainice zidiri, pentru care fapte, şi pentru multe altele, a fost îngropat cu cinstire în biserica mănăstirii Neamțului, sub o frumoasă lespede de piatră făcută pe cheltuiala domnului.

Multă vreme, privind zidurile groase din piatră, cu bastioane şi creneluri, ale ruinilor de la Neamț şi Suceava, cărturari de seamă ai noştri, părîndu-li-se construcții nefireşti pentru obiceiurile pămîntului românesc, au crezut că acestea sint construcții ale cavalerilor teutoni,

aduşi de regii maghiari la începutul secolului al XlII-Iea să păzească trecătorile din curbura Carpaţilor. Mai ales că şi numele de Cetatea Neamţului părea să amintească despre un neam străin cu deprinderi războinice bine aşezate.

Alţi cărturari s-au gîndit la saşii din Rodna şi Bistriţa, care, coborînd pe vechile drumuri mocăneşti şi găsind sare prin împrejurimi (în ţinutul Neamţului sînt izvoare sărate în zona satului Oglinzi şi în ţinutul Sucevei muntele de sare de la Cacica), s-au aşezat pe aceste locuri, întemeind iîrguri, dar şi cetăţi pentru pază. Poate de aceea românii au şi numit ctitoriile de pe drumul Băii, Tîrgul Neamţului şi Cetatea Neamţului, iar Ozanei cînd trece prin tîrg, i se spune Neamţ, pîrîului ce se varsă în ea Nemţişor şi celor doi afluienţi ai Cracăului, Pîrîul Sasului şi Valea Sasului.

Este interesant totuşi să menţionăm că teutonii, într-ade- văr, au trecut munţii, dar nu s-au urcat mai sus de Adjudul de astăzi, iar săpăturile arheologice au dovedit că locuitorii colonişti saşi, maghiari şi armeni din oraşele evului mediu timpuriu românesc nu au întemeiat respectivele aşezări, ci s-au stabilit în localităţi mai vechi, româneşti, care trecuseră anterior către o viaţă urbană. Tocmai aceste condiţii de viaţă urbană i-au făcut să se aşeze în ele şi să-şi deschidă ateliere şi prăvălii, determinînd astfel o nouă treaptă de dezvoltare în viaţa acestor tîrguri. De aceea paralel cu noile denumiri date de colonişti localităţilor respective, se păstrează pînă tîrziu şi cele tradiţionale, date de băştinaşii întemeietori, iar în documentele slave ale timpului nu sînt întrebuinţate decît cele tradiţionale.

Cercetări mai noi au dovedit că nici cavalerii teutoni şi nici coloniştii saşi nu sînt ctitorii cetăţilor mei sus amintite, ci unul dintre cei mai importanţi voievozi ai primilor cincizeci de ani de existenţă a statului moldovean şi anume Petru I, fiul Muşatei (1375—-1391). Domnia lui se remarcă prin faptul de a fi dăruit ţării şaisprezece ani de linişte într-o epocă atît de zbuciumată din istoria sa şi mai cu seamă prin chibzuinţă cu care a gospodărit-o şi i-a aşezat temeliile pentru viitor. Iar una dintre aceste „temelii[61] fără îndoială că este stăruinţa de a o înzestra cu cetăţi de necucerit prin mijloacele purtării războaielor în timpul său.

Astfel pe cei doi pinteni ai platoului Sucevei, care încadrează către apus şi răsărit tîrgul cu acelaşi nume şi se ridică mult deasupra văii destul de largi deschisă de rîul Suceava pînă la vărsarea lui în Şiret, Petru voievod a poruncit să fie construite puternice cetăţi de piatră ; în cetatea de răsărit mutîndu-şi chiar scaunul /ţării. Şi gîndul lui a mers nu doar la paza aşezării, care încă nu era atît de importantă, ci la paza întregii ţări dinspre partea ungurilor sau a polonilor, dacă aceştia ar fi trecut hotarele, pentru că aici se întîlneau drumul ce cobora din Transilvania prin pasul Tihuţei în depresiunea Domelor, valea Bistriţei şi apoi a Moldovei cu drumul ce venea dinspre Colomeea şi trecea prin Ţeţina şi Suceava, tăind de-a dreptul platoul pînă la Baia.

A treia cetate a ridicat-o pe stînca muntelui ce se ridica deasupra tîrgului Neamţ, priveghind de asemenea întîlnirea a două căi importante şi anume drumul ce pornea din Roman prin Scheia către Baia, cu drumul ce cobora din Transilvania prin pasul Tulgheşului. De la înălţimea ei, privirile

puteau răzbate peste întreaga vale a Ozanei ce se desfăşura la poalele munţilor, cît şi peste dealurile ce văluresc zarea dinspre răsărit, miazăzi şi apus. Numele de Cetatea Neamţului şi cetatea Sucevei le-au luat apoi de la tîrgurile cu care se învecinau.

Construcţiile rămase din timpul lui Petru Muşat sînt nişte puternice forturi, cu laturi aproape pătrate, cu ziduri groase şi înalte. La colţurile acestor forturi, înăuntru, ca la Neamţ, sau în afară, ca la Suceava, s-au construit turnuri de strajă cu zidurile de aceeaşi grosime şi înălţime ca şi ale incintei, despărţite în interior în cîte două trei nivele prin pardoseli de scînduri cu grinzile sprijinite în lăcaşurile prevăzute în pereţi. Urme de coşuri dovedesc că în aceste încăperi locuia straja fortului care se putea ridica în timp de pace la cincizeci-şai- zeei de oşteni şi în timp de război la cel mult două sute. Partea de sus a zidurilor era prevăzută cu creneluri şi lăcaşuri de tragere, iar tunurile aveau la ultimul etaj platforme fără acoperiş, amenajate de asemenea pentru lupta apărătorilor. Scări de lemn adosate zidului de incintă sau amenajate în interiorul turnurilor ducea din curtea interioară către platformele de deasupra. . ,

Trăinicia construcţiei era dată nu atît de grosimea zidurilor, deloc neglijabilă, cît mai cu seamă de tehnica şi materialele întrebuinţate, care vor rămîne în linii generale aceleaşi şi în timpul lui Ştefan cel Mare. Paramentele, deşi construite din piatră nefăţuită de mărimi potrivite (blocuri de piatră făţuită se puneau doar la colţurile zidurilor, la chenarele uşilor şi ferestrelor şi la copertinele contraforţilor), prin zidirea acestora în rosturi bine păsuite şi ordonate, căpătau un aspect destul de îngrijit. Miezul zidurilor era făcut din cioplitură de piatră, înecată în mortar de var hidraulic amestecat cu nisip, cărbune şi cărămidă pisată sau argilă arsă la roşu. Pentru a evita crăpăturile sau deplasările zidurilor crude în timpul înălţării lor, au fost aşezaţi în lung şi de-a curmezişul tiranţi groşi din lemn. De asemenea, în partea exterioară, lungimea fiecărui zid a fost sprijinită de cîte un contrafort înalt pe fiecare colţ şi cîte doi sau trei pe fiecare latură.

Intrarea în fort se făcea pe o singură poartă lăsată la mijlocul unei laturi, cum este la Neamţ, sau prevăzută în parterul unuia dintre turnuri printr-un gang boltit, cum este la Suceava. Golul porţii se închidea cu uşi groase din scîndură ferecată, ce se mişcau pe un sistem de scripeţi, în sus, sau lateral, în lăcaşurile lăsate în grosimea zidurilor.

Pintenul pe care se înălţa construcţia era despărţit de restul platoului printr-un şanţ de apărare, adînc de peste zece metri şi lat de peste douăzeci, cu pereţi abrupţi şi val de pămînt în faţă. Pe celelalte trei laturi, în faţa cărora se deschidea rîpa pieptişă, nu se amenajau alte întărituri. Trecerea peste şanţ se făcea pe un pod de lemn orientat direct în poartă, ca la Suceava, sau în formă de cîrjă, ca la Neamţ, sprijinit pe piloni puternici din piatră şi cu partea alipită fortului mobilă, putînd fi ridicată sau lăsată, la nevoie, printr-un sistem de scripeţi.

Forturi de plan pătrat, aşa cum se foloseau doar în regiunile de cîmpie ale Poloniei Baltice, dar şi în zona dunăreană a fostului imperiu bizantin, adaptate terenurilor înalte nu prin frîngerea zidurilor, ci prin nivelarea pantei şi înălţarea în trepte a temeliei dinspre prăpastie, cetăţile de la

Suceava şi Neamţ erau de necucerit cu mijloacele de luptă întrebuinţate în a doua jumătate a secolului al XlV-lea, în cadrul cărora rolul principal îl aveau asediul pentru înfometarea garnizoanei, asaltul porţilor şi escaladarea zidurilor. De aceea şi regele Sigismund de Luxemburg, al Ungariei, venit cu război împotriva lui Ştefan Muşat (1394—1399) la începutul anului 1395, rămîne neputincios în faţa rezistenţei fortului nemţean şi, după ce dă un act la 2 februarie „ante castrum Nemch", deci în faţa cetăţii asediate, hotărăşte retragerea din Moldova, dar este ajuns şi înfrînt apoi în lupta de la Hindău (azi Ghindăoani ?).

Cetatea de răsărit a Sucevei, fiind în acelaşi timp şi scaunul ţării, se deosebeşte de celelalte două nu ca plan şi concepţie arhitecturală sau ca amploare strategică, ci în unele detalii ale construcţiilor anexe. Astfel, trebuind să găzduiască nu numai garnizoana necesară pazei cetăţii, ci şi întreaga curte domnească cu numeroşii ei slujitori, zidurilor de incintă li s-au mai adăugat cîte un turn de apărare pe mijlocul fiecărei laturi, iar în curtea interioară, de-a lungul celor trei laturi opuse porţii, deschise pe mijlocul celei de sud, cu spatele adosat zidului de incintă s-au înălţat clădirile trebuitoare vieţii fastuoase ale unei curţi domneşti. Clădirea adosată zidului de răsărit avea cel puţin un etaj, cuprinzînd apartamentele domneşti şi alături paraclisul cetăţii.

în timpul paşnicei domnii a lui Alexandru cel Bun, tăria acestor zidiri n-a fost încercată de braţ duşman. Dar cetatea de apus a Sucevei îşi pierde, nu se ştie din ce considerente, menirea şi este sistematic dărîmată din poruncă domnească pentru piatra necesară unor lucrări de întărire a porţii cetăţii de scaun, amenajîndu-se un fel de curte exterioară în faţa ei prin înălţarea unor ziduri alăturate şanţului de apărare. Viaţa de curte luînd amploare şi fast, vechile clădiri muşatine au devenit neîncăpătoare, adăugîndu-li-se altele noi. Probabil că tot atunci se lărgesc apartamentele domneşti şi se renovează paraclisul cetăţii zugrăvindu-se proaspăt pe fond bleu, cu mult aur în culorile hainelor şi aureolele sfinţilor, după cum se vede în molozul cu care-şi nivelează Ştefan cel Mare curtea exterioară. Tot din timpul lui Alexandru cel Bun datează şi începuturile aşezării de pe platoul Lisaurei, din imediata vecinătate a cetăţii. Locuinţele, atelierele, hambarele, grajdurile, chiar şi o bisericuţă în mijlocul unui cimitir aparţineau desigur slujitorilor mărunţi ai curţii domneşti.

în cei aproape cincizeci şi cinci de ani de la folosirea primelor tunuri în lupta de la Worskla şi pînă la puternicele tunuri cu care turcii au distrus, la 1453, zidurile Constantino- polului, artileria, datorită creşterii puterii sale de distrugere pe măsura perfecţionării, a căpătat multiple întrebuinţări în luptele de cîmp, dar mai cu seamă în asediul cetăţilor. Folosirea tunului greu de asediu schimba tactica de luptă, trecînd pe planul întîi distrugerea porţii, a turnurilor de apărare şi a zidurilor de incintă, bombardarea clădirilor anexe din curtea interioară şi după aceea de abia luarea cu asalt a cetăţii asediate, dacă între timp nu se predase îngrozită de tirul nimicitor.

Creşterea importanţei artileriei în cadrul războaielor europene în contextul creşterii pericolului stăpânirii otomane, punea în faţa ţărilor

române problema amenajării cetăţilor după noile cerinţe. Forturile, inexpugnabile pentru a doua jumătate a secolului trecut, erau acum mai vulnerabile în faţa forţei destructive a unui bombardament susţinut de o artilerie dotată cu tunuri grele de asediu. De aceea Ştefan cel Mare, în preajma marilor războaie cu turcii, ştiind că va trebui să facă faţă unei oştiri foarte numeroase şi bine înarmate, venită să-i supună ţara, deci să-i cucerească cetăţile în primul rînd, începe mari lucrări de reamenajare a acestora pentru a rezista unor lungi asedii, sub tirul înspăimîntător al tunurilor de calibru greu.

La cetatea Neamţului ridică pe latura de nord, cam la douăzeci de paşi, o a doua pînză de ziduri legată la capete de cei doi contraforţi de pe colţurile turnurilor. In exterior au fost alipite încă patru bastioane semicirculare cu zidul de aceeaşi grosime şi ţesut cu cel al noii incinte. Pe platformele lor s-au instalat turnuri puternice orientate către platoul din faţă, singurul loc de unde puteau ataca inamicii. Intre cele două ziduri s-a format astfel, prin astuparea vechiului şanţ de apărare, o curte exterioară destul de spaţioasă ce crea posibilitatea unei mai bune *manevre* a apărătorilor, dar- şi depărta în acelaşi timp fortul şi clădirile anexe din curtea interioară de gurile de foc inamice.

în faţa celui de al doilea zid a fost săpat un nou şanţ de apărare foarte adînc şi larg, ce se continua pe laturile de răsărit şi apus ale cetăţii cu două valuri de pămînt ridicate in scopul unei mai bune rezistenţe a zidurilor fortului rămase libere în aceste părţi. Peste şanţul de apărare, un pod în formă de cîrjă, cu podină îngustă din lemn, sprijinit pe opt piloni de zid şi cu ultima parte rabatabilă, făcea legătura cu noua poartă deschisă la parterul turnului de pe colţul de nord-est printr-un gang boltit.

Pentru adăpostirea garnizoanei, mult mai numeroase conform noilor cerinţe ale asediilor, a pîrcălabului şi familiei sale, a dregătorilor şi familiilor acestora şi a altor boieri cu diferite rosturi militare şi administrative prin ţinut, tot în această epocă s-au construit şi clădirile-anexă din curtea interioară. Adosate zidurilor de incintă, ele se desfăşurau de-a lungul laturilor de răsărit, miazăzi şi apus, înălţate cu două şi trei nivele deasupra unor pivniţe spaţioase, cu pereţii solizi din zidărie de piatră, adînciţi doar pe jumătate în pămînt, cu frumoase bolţi cilindrice de cărămidă. Acestea serveau drept depozite de hrană, dar şi drept închisori pentru prizonieri sau pentru cei ce se făceau vinovaţi d*p* încălcarea vreunei porunci.

Latura de răsărit mai păstrează la parter patru încăperi, aproape pătrate, cu frumoase bolţi de cărămidă, în care Eus- tratie Dabija voievod (1661—1665) făcuse şi o monetărie falsă ; iar la etaj spaţiul fiind împărţit doar în două încăperi. Lîngă turn, şi comunicînd cu acesta printr-o uşă largă, se alătura o cameră lungă, boltită cilindric, din care apoi se trecea în a doua, cu bolta mult mai înaltă, cu abside adîncite în zidurile laterale şi luminată de o fereastră ce dădea în curtea interioară. Acesta era paraclisul cetăţii renovat de Vasile Lupu (1634—1653), numit în unele documente mănăstire şi descris în frumoase cuvinte de episcopul catolic Bandini, care a călătorit în timpul acestuia prin Moldova. încăperea de lîngă turnul porţii mai păstrează urmele unui al doilea etaj, cu o fereastră deschisă

spre pod şi poarta de intrare în cetate, despre care Ion Neculce povesteşte în *O samă de cuvinte* c-ar fi legendara fereastră de unde l-a întîmpinat doamna Oltea- Maria pe fiul ei înfrînt la Războieni, îmbărbătîndu-l cu aspre cuvinte, fără însă a-i deschide poarta. Dar legenda nu corespunde adevărului : mama lui Ştefan voievod murise încă de la 1465, fiind îngropată la mănăstirea Probota, unde se şi călugărise sub numele de maica Maria, după uciderea soţului ei Bogdan al II-lea.

Clădirile de pe latura dinspre miazăzi erau mai bine adăpostite avînd în faţă cele două ziduri şi şanţul de apărare, iar în spate, povîrnişul abrupt al capului de stîncă. Deasupra celor două beciuri, frumos boltite cu semicilindri din piatră, se desfăşoară un parter înalt, care comunică direct în curtea interioară printr-o scară masivă din blocuri de piatră. Această încăpere spaţioasă era poate „spătăria cea mare“ (sala cavalerilor, sala tronului, cînd venea domnul la cetate) deasupra căreia se mai înălţau încă două-trei etaje cuprinzînd apartamentele domneşti şi cele trebuitoare familiei pîrcălabului cetăţii. Dar stricăciunile clădirii de pe această latură au fost atît de mari încît nu s-a mai putut restaura nimic, amena- jîndu-se la parter doar o terasă deschisă, sprijinită pe bolţile pivniţii, păstrînd la un capăt şi o parte din scara de piatră ce urca în spirală la etaj.

Pe latura de apus, deasupra beciurilor, se desfăşura la parter mai întîi o anticameră mică, alăturată turnului, care comunica direct cu exteriorul printr-o portiţă îngustă, săpată în zidul de incintă, dar şi cu etajul, printr-o scară spiralică. Uşi laterale dădeau spre parterul turnului şi spre a doua încăpere ce se întindea spaţios în restul clădirii, boltită în lunete, cu ferestre spre curtea interioară corespunzînd fiecărui ax de lunetă. Din ea se putea trece printr-o uşă largă în parterul celuilalt turn alăturat. Probabil că aici era o a doua sală a cavalerilor, destinată ostaşilor din garda cetăţii, iar deasupra ei se ridicau etajele cu încăperile pentru găzduirea căpitanilor şi dregătorilor mai importanţi, din care au dăinuit doar cîteva rămăşiţe ale pereţilor primului nivel.

Cadrele uşilor şi ale ferestrelor frumos sculptate în piatră, în stilul celor de la mănăstiri, teracote, dale pentru pardoseli, discuri smălţuite în culorile verde, galben, maro, violet, albastru, portocaliu, roşu, cu decoraţii sgrafiate şi în relief, reprezentînd stema ţării, animale fantastice, motive geometrice asemănătoare celor de pe cusăturile şi ţesăturile populare, dovedesc faptul că aceste clădiri interioare aveau tot confortul necesar conform exigenţelor timpului.

Bine fortificate, cu bastioane înzestrate cu tunuri puternice, dar şi cu tunuri mici şi uşoare care puteau fi lesne manevrate de la un capăt la altul al platformelor zidului, după nevoie, cu viteji apărători veghind după creneluri şi pîrcălabi destoinici cum au fost Arbure sau Micotă, cel cu mormîntul înfrumuseţat pe cheltuiala domnului drept recunoştinţă, cetatea Neamţului a rezistat, ca şi stînca pe care a fost înălţată, tuturor războaielor şi ar fi rezistat poate şi timpului dacă n-ar fi fost dărîmată din porunca nevrednicilor domni de mai tîrziu.

De pildă, în timpul campaniei de la 1476, Mahomed al II-lea văzînd că nu poate lua cetatea Sucevei, voiniceşte apărată de oştenii portarului

Şandru, cumnatul domnului, a poruncit ca toate forţele să pornească un nimicitor asediu împotriva cetăţii Neamţului, unde era pîrcălab Arbure. „...şi întorcîndu-se tabăra pe altă cale, povesteşte Angiolello, ne-am dus la un castel puternic situat în munţi, în care se găseau şi prizonierii prinşi cu un an înainte, în iarnă, cînd a fost zdrobit Soliman- paşa... Făcînd încercarea de a cuprinde fortăreaţa amintită, s-au aşezat şapte bombarde şi în decurs de opt zile s-a făcut încercarea de a o cuprinde, dar două din aceste bombarde au fost distruse, iar cei ce stăteau în fortăreaţă nici nu voiau să vorbească cu noi şi toţi se apărau cu artilerie şi nici nu le păsa de noi“. Iar Ion Neculce completează cu amănuntul că printre întemniţaţi era şi un neamţ (probabil vreun sas, meşter shu oşteian lefegiu) care a cerut să fie eliberat şi trimis Ia tunuri promiţînd că va face mari fapte vitejeşti. Intr-adevăr, tirul artileriei apărătorilor reglat de el a lovit şi tunul cel mare al turcilor distrugîndu-l şi ucigîndu-l chiar şi pe meşterul tunar. Înspăimîntaţi, duşmanii s-au retras. Fapta distrugerii tunului mare şi uciderii meşterului tunar al turcilor a fost consemnată şi în cronica moldo-germană.

Cetatea Sucevei, găzduind şi tronul voievodului care reuşise, după cum am văzut, cu destule eforturi, să ridice la apogeul ei puterea domnească şi să capete o faimă atît de mare la curţie principilor Europei, trebuia să fie cea mai puternică cetate din sistemul de apărare al ţării şi în acelaşi timp palatul cu numeroase încăperi trebuitoare familiei domneşti, a marilor dregători ai curţii, mulţimii aprozilor şi „copiilor de casă“, care-l slujeau pe voievod şi doamna sa în orice clipă a zilei sau nopţii, cînd li s-ar fi poruncit, dregătorilor din treapta a doua, şi încăperile unde aceştia îşi desfăşurau activitatea, pivniţe şi magazii pentru averea domnului şi a ţării, precum şi încăperile necesare portarului cetăţii şi garnizoanei aflate sub comanda sa.[13] De aceea credem că toate lucrările de renovare a cetăţilor ţării au început mai întîi cu renovarea cetăţii de scaun. încăperile vechilor clădiri din incinta fortului nu mai făceau faţă numeroaselor nevoi ale curţii, trebuind astfel să fie dărîmate în mare parte, iar pe locurile lor construite alte clădiri noi, mult mai spaţioase şi confortabile.

Adosat laturii nordice a fost înălţat un nou palat domnesc de la care nu ne-au rămas decît cîteva ziduri prăbuşite în rîpa pîrîului Cacainei, în urma alunecărilor de teren.

Pe latura de răsărit, parterul noii clădiri, fără beciuri, era împărţit în trei încăperi spaţioase comunicînd direct în curtea interioară, prin uşi înguste cu chenare frumos cioplite din piatră şi boltite cu arcuri gotice.

Note:

[13] O mare parte din slujitorii mărunţi continuau să locuiască în aşezarea anexă de pe platoul Lisaurei despre care s-<a mai amintit, în timpul lui Ştefan cel Mare această aşezare s-a dezvoltat în măsura în care însuşi domnul construieşte, pentru trebuinţe necunoscute nouă,

o casă destul de mare şi înzestrată cu tot confortul necesar exigenţelor timpului. Dar viaţa ei s-a întrerupt violent prin incendiere, probabil tot din poruncă domnească, în preajma războiului de la 1497 cu polonii.

Cele de pe laturi serveau probabil corpului de gardă, iar cea de la mijloc, aflată sub paraclis, servea drept criptă. La etaj se urca printr-o scară de piatră, cu lespezile aşezate în spirală şi care corespundea într-o încăpere mică, un fel de anticameră a paraclisului alăturat. Restul suprafeţei etajului era ocupat de naosul paraclisului. fără abside laterale, avînd absida altarului amenajată în etajul corespondent al turnului de pe colţ, cu nişele pentru prescomidie şi diaconicon scobite în grosimea pereţilor. Paraclisul era desigur acoperit cu o boltă înaltă şi frumoasă din cărămidă, din care se mai putea vedea pe la 1860 o parte, deasupra altarului. Porţiunile din pereţii paraclisului rămase încă în picioare poartă pe ele urme din picturile interioare, foarte spălate de ploile şi ninsorile sutelor de ani trecuţi, char care probabil că în timpul acela asemănau foarte mult zugrăvelilor interioare ale bisericilor de la Pătrăuţi, Sfîntul Ilie- Suceava, Voroneţ şi Milişăuţi, ctitoriile de început ale domnului.

Clădirea de pe latura de miazăzi, zidită pe temelii fără beciuri, avea cele două nivele împărţite în mai multe încăperi spaţioase acoperite cu bolţi frumoase din cărămidă. O scară în spirală ducea direct din curte la una dintre încăperile etajului. De aici coborînd cîteva trepte, se ajungea la închisoarea cetăţii amenajată în turnul de pe latura sudică şi prevăzută la etaj cu o încăpere mai mică, desigur pentru paznici. S-ar putea admite ipoteza că întrega clădire era destinată trebuinţelor armaşului şi oştenilor din subordinea sa, ca unul ce aducea la împlinire poruncile domneşti privitoare la cei închişi.

Clădirea de pe latura de apus a fost înălţată pe un beci desfăşurat pe întreaga suprafaţă ocupată de ea, cu spaţiul împărţit în două de un rînd de stîlpi de piatră ce sprijineau plăcute arcade tot din piatră şi bolţi masive de cărămidă. După distribuţia încăperilor şi unele aspecte interioare s-ar părea că ele aveau vreo destinaţie gospodărească (bucătării, cămări pentru alimente, magazii pentru diverse lucruri trebuitoare curţii etc.).

Fiecare corp al clădirilor interioare era acoperit separat cu învelişuri ţuguiate şi cu pantele repezi, uşor evazate la poale, elemente, ce confereau edificiului trăsăturile exterioare mai degrabă ale unui castel gotic medieval decît ale unei cetăţi propriu-zise, după cum se poate vedea mai desluşit în scena aducerii moaştelor Sfîntului Ioan cel Nou la Suceava, zugrăvită pe fresca exterioară a bisericii de la Voroneţ şi în medalioanele brodate sub chenarul zavesei de la 1510. Desigur că faţadele interioare ale unui atît de falnic castel erau împodobite frumos cu plăcuţe şi dişguri de cărămidă smălţuită în culorile preferate ale timpului : verde, galben, vişiniu, portocaliu, albastru, decorate sgrafiat sau în relief cu siluetele leului, zgripţorului, calului înaripat, patrupedului înaripat cu cap de om purtînd coroană, Sfîntului Gheorghe omorînd balaurul, şi mai ales cu stema dezvoltată a Moldovei, asemănătoare celor găsite sub ruinele curţilor din Suceava, Iaşi, Vaslui, Hîrlău, Piatra.

Tencuielile coridoarelor şi ale încăperilor destinate apartamentelor domneşti şi ale marilor curteni erau probabil zugrăvite cu acelaşi strat subţire de frescă ce imită cu trăsături largi zidăria de cărămidă, găsit şi sub zugrăvelile unor biserici ctitorite în acelaşi timp, cu unele benzi decorative reprezen- tînd variaţii ale motivului palmetei sau împletituri

geometrice întîlnite deopotrivă în decorația bisericilor, a chenarelor broderiilor şi a lespezilor de mormînt, cît şi la decorația manuscriselor. Pardoselile puteau fi din dale de piatră sau de ceramică smălțuită în aceleaşi culori. Frumusețea acestor interioare era întregită cu cea a sobelor construite din teracotă decorată la fel ca discurile ornamentale, cu frumusețea zave- selor, dverelor şi poalelor de icoane şi ferestre, ele însele încadrate în minunate chenare gotice sculptate în piatră, cu frumusețea sculpturilor de pe strane şi celelalte mobile, a argintăriilor şi a sticlăriilor folosite sau a celor de podoabă, dar mai ales cu frumusețea veşmintelor purtate de voievod, familia şi curtea sa, croite din cele mai scumpe mătăsuri şi stofe ale timpului, după moda apuseană sau bizantină.

La fel ca şi la cetatea Neamțului, pentru o mai bună apărare în cazul unui asediu cu bombardament de artilerie, pe laturile de răsărit, miazăzi şi apus a fost construit un al doilea zid de întărire cu patru turnuri pătrate. Latura de miazănoapte era destul de bine protejată de rîpa abruptă săpată în botul dealului de pîrîrul Cacainei. Noul zid înălțat chiar de pe mijlocul şanțului de apărare şi legat la capete de contraforții turnurilor de pe colțurile laturii de miazănoapte, lasă între el şi fortul muşatin o curte exterioară destul de spațioasă. Porțiunea de şanț rămasă în interiorul noii incinte a fost astupată cu molozul obținut din renovarea clădirilor anexe şi nivelat cu pămîntul adus. Printre dărîmături s-au găsit blocuri întregi din zidăria vechiului paraclis al cetății, purtînd urmele de zugrăveli despre care s-a amintit.

Prin lărgirea jumătății rămase în afara noului zid s-a obținut un al doilea şanț de apărare adînc şi cu malurile pieptişe, înconjurînd cetatea din trei părți în formă de potcoavă cu capetele căzînd în pantă repede în rîpa Caoainei. Urmărind aceeaşi formă de potcoavă, la cîțiva paşi de malul exterior al şanțului, a fost înălțat un val de apărare din pămîntul săpat şi o mare cantitate de pămînt adus. Tot în această perioadă s-au astupat şi vechile creneluri, s-au supra înălțat zidurile fortului muşatin construindu-se creneluri noi, şi s-au amenajat platformele turnurilor pentru amplasarea artileriei.

Intrarea în cetatea înzestrată cu noile întărituri se făcea pe un pod suspendat pe piloni masivi de piatră, cu partea dinspre zid mobilă, şi o poartă îngustă avînd în spate o groapă dreptunghiulară zidită împrejur, acoperită cu o platformă rabatabilă, constituind ultima „capcană[11] în care putea fi prins inamicul. Noua intrare a foist construită în fața porții muşatine deschisă la parterul turnului de pe mijlocul laturei de răsărit.

întărită cu ziduri, şanțuri masive, artilerie puternică şi o garnizoană numeroasă pusă sub comanda viteazului pîrcălab Şandru, cumnatul domnului, cetatea Sucevei n-a putut fi cucerită de turci în timpul asediului de la 1476. Totuşi sub tirul nimicitor al bombardamentului zidurile mai subțiri şi turnurile pătrate ale fortificațiilor cetății sucevene s-au dovedit inferioare ca rezistență celor de la cetatea Neamțului, supuse de-o potrivă aceloraşi lovituri ale tunurilor mari turceşti. De aceea, în anii următori i s-a mai adăugat a doua pînză, realizîndu-se astfel o grosime suficientă, dar şi o tărie asemenea prin contraforții exteriori durați pentru sprijin, prin noile bastioane semicirculare construite cît şi prin rotunjirea laturilor bas-

tioanelor vechi. Tot atunci şi malul exterior al şanţului a fost întărit pe întreaga întindere cu un zid ridicat pînă aproape de jumătatea înălţimii.

în concepţia tactică a timpului, cetatea de scaun, care în urma noilor construcţii capătă o curioasă formă stelară cu
cel puţin nouă bastioane, reprezenta cel mai puternic punct fortificat al ţării, dar în acelaşi timp şi o întocmire domnească, administrativă şi gospodărească, a cărei apărare eventuală trebuia făcută mai întîi de pe poziţii avansate. Astfel pe cîmpul Lisaurei au fost amenajate palisade, întărituri din pămînt şi ziduri de piatră, iar în faţa intrării o porţiune din platoul ce se sprijinea în valul de pămînt a fost pavată cu piatră şi presărată cu ghimpi de fier, drept stavilă împotriva raidurilor cavaleriei duşmane. Lîngă aceste întărituri avansate urmau să se dea cele mai grele lupte, cetatea rămînînd ca un ultim bastion. /

Legendele locurilor povestesc că fîntîni secrete, adînci pînă la luciul apei, dădeau în hrube săpate pe sub pămînt, care legau prin drumul lor tainic cetatea Neamţului de a Sucevei, dar săpăturile arheologice n-au descoperit nimic pînă în prezent.

Probabil că toate aceste lucrări au fost terminate înaintea anului 1485, cînd, profitînd de lipsa domnului din ţară, turcii au intrat cu oştire să-l înscăuneze pe Hronoda. Cetatea asediată şi bombardată puternic n-a putut fi cucerită de către inamicii care, după ce au dat foc tîrgului s-au retras, dar au fost ajunşi din urmă de Ştefan voievod şi înfrînţi la lupta de la Cătlăbuga. Nici polonezii în războiul de la 1497, deşi au asediat cetatea trei săptămîni, bombardînd-o cu tunuri grele, minînd-o în mai multe rînduri cu lagum, n-au putut s-o cucerească, ba, după cum ne povestesc chiar cronicarii polonezi, tunurile din cetate, deşi mai mici şi mai puţine decît ale asediatorilor, nu-şi greşeau niciodată ţinta, spărturile făcute în timpul zilei erau rezidite noaptea, aşa că pe bună dreptate apărătorii căţăraţi pe ziduri îşi mai şi băteau joc de duşmani, strigîndu-le ocări în limba lor.

* *

După terminarea cu bine şi a războiului de la 1497, poate chiar incepînd cu primăvara anului următor, Ştefan voievod porunci să fie reparate toate stricăciunile şi terminate lucrările întrerupte la venirea leşilor în ţară. Se vede că ţinta principală a bombardamentului a fost poarta de intrare şi zidul dinspre răsărit, căci după isprăvirea lucrărilor a fost aşezată deasupra porţii o inscripţie din piatră care, năruindu-se odată cu zidul în şanţul de apărare, s-a spart în mai multe bucăţi.

Lespedea, de formă dreptunghiulară, avea sculptată în cîmpul ei stema dezvoltată a Moldovei cuprinzînd capul de zimbru întors spre dreapta, cu steaua cu şase raze între coarne, iar sub gîtul zimbrului coiful aşezat pe un scut cu cîmpul împărţit în două de o diagonală. Pe o jumătate era sculptat un crin, iar pe cealaltă două rozete aşezate şi ele diagonal.

Împrejurul lespezii, cu literele săpate pe o bandă cuadrilopată, şi se pare poleită cu aur, se desfăşura inscripţia în limba slavonă din care se mai

păstrează fragmente cuprinzînd cuvintele : „iw cte4m(n) **...CEIIAT...** adică „Io Ştefan... septembrie] 14...“.

Aceasta este singura inscripție descoperită la Suceava din timpul lui Ştefan cel Mare, chiar şi de la domnii posteriori, deşi Miron Costin arată în letopisețul său că pe ziduri a văzut inscripțiile aşezate de ctitorii cetății, chiar şi de către Despot vodă şi Irimia Movilă care s-au vrednicit să poruncească unele lucrări de reparații. De asemenea aceasta este printre puținele inscripții de piatră avînd pe cîmpul ei sculptată şi stema Moldovei. Cele douăzeci şi patru de pisanii de piatră aşezate din porunca lui pe zidurile bisericilor ctitorite nu au steme. Nici pisaniile curților domneşti nu aveau steme şi nici cele aşezate pe turnurile zidurilor de împrejmuire a marilor mănăstiri şi biserici.

Se mai păstrează pînă astăzi încă patru steme sculptate în piatră din timpul lui Ştefan cel Mare : trei pot fi datate sigur, a patra fiind sculptată pe inscripția turnului de intrare în mănăstirea Putnei, despre care mulți istoriei sînt de părere că aparține restaurărilor făcute în secolul al XVH-lea, de cînd de fapt datează şi turnul.

Stema sculptată pe lespedea pisaniei porții celei mari de la Cetatea Albă, aşezată, după cum s-a văzut în paginile de mai sus, la 1476, reprezintă capul de zimbru văzut din față, uşor înclinat spre stînga şi avînd coarnele încovoiate înăuntru, aproape atingîndu-se între ele, la fel ca şi în imaginea imprimată peceților. Spațiul dintre coarne este timbrat cu steaua cu şase raze, şi cel de deasupra cu soarele în stînga şi luna în dreapta. Gîtul voinic al zimbrului, ce se lărgeşte în partea de jos părînd a cuprinde şi pieptul, e privit dintr-o parte şi se află aşezat deasupra unui coif, care la rîndul său este aşezat pe un scut înalt şi despicat în două cartiere timbrate, primul cu flori de crin şi al doilea cu fasciile.

A doua stemă sigură din timpul lui Ştefan cel Mare o datorăm tot unei inscripții de la Cetatea Albă şi anume celei puse la 1479 cu ocazia înălțării noului zid de incintă. De data aceasta avem de-a face cu o stemă descompusă, ca pe monezile vremii, în cele două părți fundamentale, capul de zimbru şi scutul, reprezentate separat şi alături, fără prea multe calități artistice.

Datată sigur din timpul aceluiaşi voievod este şi stema sculptată pe lespedea aşezată *Ya* 1480 deasupra mormîntului fiilor domneşti Petru şi Bogdan, îngropați la mănăstirea Putna alături de mama lor, doamna Maria de Mangup. Şi aceasta este o reprezentare a stemei descompuse în cadrul căreia capul zimbrului, văzut pe trei sferturi şi înclinat spre dreapta, are între coarne o stea cu cinci raze, gîtul aşezat în stînga şi coiful privit din față cu zăbrele indicate în piatră. Patru lambre- chinuri pornesc de la baza gîtului, două urcînd în sus şi două îmbrățişind coiful ce timbrează un scut de tip polonez cu concavități laterale şi partea de jos în formă de acoladă. Nici aceasta nu se ridică la valoarea artistică a stemei sculptate la 1476 pe inscripția Cetății Albe sau a celei sculptate pe inscripția porții cetății Suceava.

Pe monezile bătute în țară în timpul lui Ştefan cel Mare se imprima stema descompusă a Moldovei : pe avers capul de zimbru, îndesat, cu ochii

rotunzi şi urechile ca două frunze ascuţite, purtînd între coarne steaua cu cinci raze şi, de-o parte şi de alta a botului, soarele în chip de rozetă şi luna ; pe revers scutul despicat în cele două cartiere timbrate cu cruci simple sau bizantine, rozete şi fascii.

Reprezentarea stemelor în peceţile domneşti din timpul lui Ştefan voievod este deosebit de constantă. încadrat de un cerc întrerupt în şase segmente prin cîteva flori stilizate, scutul, mai larg decît cel de pe monezi şi uşor ascuţit în partea inferioară, are înscris în el cu un frumos desen capul de zimbru, cu coarnele lungi şi încovoiate înăuntru aproape a tingiri du-se. Intre coarne steaua cu cinci raze ; iar de-o parte şi de alta a botului soarele sub înfăţişarea unei roze cu cinci petale şi pătrarul de lună cu capetele spre exterior. în spaţiul dintre chenarul ce încadrează scutul şi un al doilea chenar şi mai reliefat de pe marginea peceţii, se desfăşoară cu litere frumos reliefate legenda.

Pecetea cea mică are aceeaşi reprezentare, cu singura deosebire că-i lipseşte chenarul textelor şi, după cum arată şi denumirea, este de dimensiuni mai mici.

Această variaţie între diferitele reprezentări ale stemei Moldovei pînă către sfîrşitul secolului al XVI-lea, a dat naştere la mai multe interpretări printre care cea mai interesantă este cea care afirmă că în perioada de început a statului moldovenesc existau două steme în acelaşi timp : una a muşa- tinilor, capul de zimbru, şi alta a ţării, scutul, de aceea erau reprezentate separat pe monezi. Cercetări mai noi au amendat această ipoteză. Astfel distinsul medievist M. Berza consideră că Bogdan I venea din Maramureş cu o stemă personală în care capul de zimbru, servind drept cimier, reprezenta emblema personală a purtătorului. In calitatea lui de domn al Moldovei şi-a pus pe pecete, în scut, emblema sa proprie, dar aceasta nu înseamnă că tipul heraldic de pe pecete devenea implicit şi stema ţării. Stema domnului Moldovei va continua pînă tîrziu să fie tipul dezvoltat al stemei, în felul celor descrise mai sus pentru sculpturile de la Cetatea Albă şi cetatea Sucevei. Dar aceasta va fi imprimată doar în ocaziile de mare solemnitate cum sînt construirea zidurilor unei cetăţi, lespezi pentru mormintele voievodale, tetraevanghelii, clopote, cădelniţe şi alte odoare dăruite de voievod marilor mănăstiri pentru pomenirea sa şi a familiei sale.

Tipul descompus apare în împrejurări obişnuite : pe feţele monezilor, pe mînerele săbiilor, în decoraţia ceramicii etc ; iar pe peceţi (şi adeseori ca un timbru la sfîrşitul inscripţiilor funerare a membrilor familiei domneşti) este constant reprezentat tipul simplu al stemei, cel descris mai sus. Folosirea permanentă a aceluiaşi tip de stemă în actele emanate de cancelarie a făcut ca, în mod treptat, bineînţeles, el să reprezinte în conştiinţa generală simbolul puterii domneşti şi deci a statului însuşi. Dar acest lucru se va petrece de abia după domnia lui Petru Rareş, cînd stema simplă a peceţii va fi aplicată în toate împrejurările.

„N-a existat în istoria noastră o domnie atît de îndelungată şi aşa de strălucitoare ca a marelui Ştefan voievod, încercată de necontenite războaie, diar plină de izbînzi şi numărând ani mulți de belşug în care viața economică a țării şi bogăția oamenilor ei au atins o mare înflorire[11]

(Al. Alexianuj

VII

STRĂLUCIREA CURȚILOR ŞI A ÎNTREGII ȚĂRI

A şezarea temeinică a puterii domneşti, supunerea marii boierimi veşnic clătinătoare şi temătoare de soarta întinselor moşii, încurajarea mulțimii boierilor mărunți, răzeşilor şi tîrgoveților, izbînda în războaiele purtate cu cei ce călcaseră cu gînd duşman hotarele, au adus țării un dram din mult rîvnita linişte şi bunăstare. „Pustiile[14] — căci aşa erau numite în documente meleagurile nelocuite încă — se umplură cu noi sate, vetrele tîrgurilor şi oraşelor moştenite din strămoşi se umplură cu meşteşugari şi negustori veniți de pretutindeni, fie să se aşeze în ele pentru un timp mai îndelungat, fie în treacăt, să cumpere şi să vîndă mărfuri din belşug. Căci oştenii lui Ştefan voievod se nevoiseră să curățească şi să păzească bine drumurile de răufăcători, străinii primiseră cărți de întăritură domnească pe unde şi cu ce mărfuri puteau trece, dar mai cu seamă cîtă vamă aveau de dat dregătorilor oraşelor întîlnite în cale, iar meşteşugarii şi negustorii țării îşi aveau, pentru fiecare tîrg în parte, obiceiul strămoşesc al pămîntului, care neclintit se păzea, astfel că nimănui nu i se putea întîmpla vreo zăticni re a bunurilor sale şi să rămînă fără de judecată şi dreptate.

Satele, după cum reiese din documentele timpului, erau la timpul acela modeste aşezări de cîte douăzeci-treizeci de case, construite atît după tehnica timpului, cît mai ales după punga fiecăruia, din chirpici, îngrăditură de nuiele muruită cu lut bine amestecat cu paie şi pleavă, sau bîrne tăiate din jumătăți de trunchi şi îmbucate îa capete în colțari. Săracii îşi făceau bordeie îngropate în pămînt pînă la brîiele ferestrelor, sau pînă aproape de streaşina acoperişurilor de stuf,, sub care erau înălțate şi ochiurile de geam ce lăsau să pătrundă înăuntru lumină firavă. Şi aceste două încăperi ale bordeielor, mica tindă de la intrare din care urma camera de locuit a întregii familii, erau zidite, ca să nu se surpe malurile pereților, din chirpici, din leasă muruită (paiantă, cum îi mai spunem noi astăzi) şi din blăni groase de lemn.

Mulțimea boierilor mărunți şi mijlocii, a cărei stare le-o îngăduia, îşi construiau case din chirpici sau din bîrne, acoperite mai ales cu draniță decît cu stuf ori paie, şi cuprinzînd două sau mai multe încăperi, cu pivniță

dedesupt, sau cu pivnița alăturată casei, aşa-n urnitul „zămnic".

In ograda, despărțită şi ea de restul timpului prin garduri de leasă, de scîndură sau buşteni prinşi cu scoabe de taraşii adine înfipți în pămînt, se desfăşurau acareturile pentru adă- postirea animalelor, uneltelor şi proviziilor gospodăriei.

Din loc în loc, la distanțe mai mari sau mai mici fără vreo rînduială, se înălțau curțile semețe ale marilor boieri, stăpîni- tori de întinse moşii şi fînețe, de numeroase mori, eleşteie şi prisăci pe care lucrau locuitorii a zecilor de sate aservite. Clădirile acestora, durate solid din bîrne groase sau chiar din cărămidă cu brîie de piatră, cuprindeau multe încăperi şi acareturi să adăpostească nu numai familia marelui boier şi cele trebuitoare gospodăriei acestuia, ci şi dregătorii săi, slujbaşi pentru ținerea socotelilor, sau curteni pentru pază. Chiar şi gardurile curților boiereşti erau adevărate fortificații din bîrne prinse cu scoabe, şanțuri şi valuri de pămînt. Aşa vor fi arâtînd curțile lui Oană vornicul, Mihail de la Dorohoi, Şandru cel Mare de la Tudora, boieri de-ai lui Alexandru cel Bun, ale lui Mihu logofătul, Costea Andronic, Manoil Grecul, Cos tea vistiernicul, Petru Brae, Hotco, Ştibor şi alți boieri care s-au îmbogățit în vremea tulburărilor ce au urmat acestei domnii, dar şi ale lui Luca, Herman, Arbure şi ale fiului său, Luca,. ale lui Şandru, portarul Sucevei, Tăutu logofătul, Isac vistierul, Gangur pîrcălabul, ale unchiului domnesc Vlad şi fiul acestuia, Duma, şi a celorlalți mari boieri din curtea lui Ştefan cel Mare. Dar dacă în timpul lui Alexandru cel Bun şi mai ales în timpul celor douăzeci şi cinci de ani de grele încercări care au urmat acestuia, curțile marilor boieri aveau un rol destul de însemnat în viața politică şi militară a țării, fiind adeseori pomenite în documentele ieşite de sub pana logofeților, în timpul lui Ştefan cel Mare curțile boiereşti îşi pierd importanța avută în trecut, iar numele lpr nemaifiind deci rostit în cărțile domneşti. Întreaga viață politică şi militară a țării se desfăşura acum sub directa priveghere a domnului în cetățile şi curțile măriei sale.

* *

Destui istorici din trecut au atribuit coloniştilor străini şi în special saşilor rolul de întemeietori ai oraşelor noastre şi faptul că la baza organizării acestora ar fi stat norme juridice inspirate „din dreptul de Magdemburg". Dar această ipoteză nu se verifică ştiințific şi trebuie părăsită. Ultimele cercetări arheologice au scos la iveală dovezi ale unor aglomerări intense încă din perioada de trecere spre orînduirea feudală pe locurile vechilor oraşe şi tîrguri, continuate apoi cu un proces firesc de cristalizare a vieții urbane în perioada premergătoare întemeierii statelor româneşti de sine stătătoare. Mai mult, o listă rusească întocmită în a doua jumătate a secolului al XlV-lea consemnează pentru Moldova ca „existînd din vechime", deci înainte de întemeiere, oraşele Chilia, Cetatea Albă, Iaşii, Roman, Neamț, Piatra lui Crăciun, Suceava, Şiret, Baia, Țețina (Cernăuți), Hotin.

Coloniştii străini au avut şi ei un rol destul de important în

dezvoltarea oraşelor şi tîrgurilor noastre, influenţînd deopotrivă evoluţia vieţii economice, sociale şi spirituale a comunităţilor în cadrul cărora convieţuiau, deci influenţînd într-o măsură oarecare şi formarea normelor de drept cutumiar, sau aşa-numitul „obicei al pămîntului" (recte „obiceiul tîrgurilor‘· menţionat în documentele secolului al XVI-lea). Dar la baza acestuia au stat în primul rînd normele tradiţionale ale băştinaşilor, stabilite ca urmare a nevoilor de convieţuire a comunităţilor respective.[14]

Nu este locul să facem o expunere amplă a acestui fenomen, ci ne vom rezuma să arătăm că potrivit obiceiului pă- mîntului oraşele şi tîrgurile de-a lungul întregului ev mediu românesc, deci şi în timpul domniei lui Ştefan cel Mare, erau considerate ca fiind proprietate domnească, dar bucurîndu-se în acelaşi timp de o largă autonomie, de aceea şi organele administrative ale acestora erau duble. Cele obşteşti, purtînd denumirea generală de ,.sfat" şi care putea fi „sfa-tul cel mic", adică şoltuzul (voitul) ajutat de cei doisprezece pîrgari (unul dintre ei era „pîrgarul cel mare", deci ajutorul şoltuzului), sau „sfatul cel mare", constituit din adunarea tuturor locuitorilor mai de vază ai comunităţii. Cei care-l reprezentau pe domn erau vornicii curţilor domneşti, poseadnicii (dregători cu sarcina îngrijirii întăriturilor, a ,,posăzilor") şi ureadnieii (dregători în general, trimişi cu însărcinări diferite, fără o calitate anume).

Sfatul cel mic se îngrijea în primul rînd de bunul mers al activităţii meşteşugăreşti şi negustoreşti din localitatea respectivă, judeca pricinile ivite între locuitori, hotărnicea şi împărţea ţarina tîrgului, ţinea socoteala cheltuielilor şi cîşti- gurilor obştii, împărţea dăjdiile şi gloabele (amenzile) datorate domniei, organiza tîrgurile (bîlciurile) sezoniere, primea vama de la negustorii străini şi supraveghea activitatea acestora în localitatea lor, se plîngea domnilor cînd drepturile tradiţionale le erau încălcate de străini sau dregători, asigura liniştea şi ordinea în localitate cît şi în satele cuprinse în ocol, dădea cărţi de mărturii, zapise de întăritură, încheia tranzacţii de vindere şi cumpărare, dînd cărţi la mîna părţilor, atît pentru locuitori cît şi pentru străini, purta corespondenţă de afaceri cu alte oraşe din ţară sau din străinătate, păstra privilegiile, cărţile de proprietate şi întăritură dobîndite de la domni, precum şi pecetea şi catastihul tîrgului.

Catastihul era un registru de evidenţă a întregii activităţi a sfatului orăşenesc. Deşi este menţionat în documente de abia la începutul secolului al XVII-lea, faptul că se arăta ca fiind un „obicei strămoşesc[14], ne dă putinţa să credem că era o instituţie care fiinţa încă din timpul lui Ştefan cel Mare. Mai ales că întîlnim un exemplu de catastih în timpul acestuia şi anume cel prezentat de Dorino Cattaneo, arendaşul vămilor, într-un proces purtat de acesta la Liov cu negustorul armean Coocea, din Suceava.

Note:

[14] Chiar dacă din porunca lui Ştefan cel Mare, la 1474, călugărul Ghervasie de la mănăstirea Neamţului a copiat varianta completă, iar la 1495, pisarul Dimitrie de la curtea domnească de la Iaşi a copiat varianta prescurtată a *Syntagmei* lui Matei Vlastaris, aceasta nu înseamnă că ţara îşi aşezase organizarea juridică pe baza normelor dreptului bizantin, ci a fost un simplu contact al societăţii feudale româneşti cu cele mai avansate concepţii morale, canonice şi juridice ale acestei zone europene.

Cele arătate mai sus ne îndreptăţesc să credem că, bineînţeles nu la nivelul marilor oraeuropene, deoarece viaţa urbană din ţările române era de abia la prima ei treaptă de înflorire, negustorii şi meşteşugarii de toate neamurile trăitori în Suceava, Cetatea Albă, Chilia, Roman, Baia, Trotuş [15], Bacău, Şiret sau de aiurea [16], erau nevoiţi să cunoască tainele scrisului şi ale cititului ; unităţile de măsurat în greutate şi suprafaţă, precum şi valoarea banilor care circulau în această zonă europeană ; să facă tot soiul de operaţii aritmetice cu aceste valori ; să cunoască drumurile de uscat şi pe apă către centrele cu care ţara lor avea legături comerciale ; să cunoască obiceiurile, chiar şi limba acestora ; să aibă cunoştinţe tehnice la nivel european atît pentru meseriile ce se practicau în ţară, cît şi despre meseriile în cadrul cărora se confecţionau diferitele mărfuri ce se importau pentru a putea stabili echivalentul valoric cu mărfurile ce se exportau ; de asemenea trebuiau să aibă cunoştinţele de bază ale contabilităţii vremii pentru ţinerea la zi a catastihului şi alcătuirea diferitelor înscrisuri despre care s-a amintit.

Aceste nevoi mereu crescînde ale vieţii orăşeneşti în plină dezvoltare în secolul al XV-lea credem că au stat la baza organizării unui anumit sistem de învăţămînt orăşenesc, despre a cărui existenţă izvoarele timpului nu amintesc. Probabil că aceste şcoli orăşeneşti îşi vor fi desfăşurat activitatea pe lîngă bisericile ortodoxe şi catolice existente în localităţile respective, preoţii şi cîntăreţii acestora fiind şi dascălii micilor învăţăcei. Nu poate fi exclusă nici posibilitatea angajării de către comunitate a unor dascăli străini sau proveniţi dintre tinerii oraşului respectiv, care-şi terminaseră studiile universitare în străinătate.

Exemple de tineri moldoveni studenţi la universităţile din centrul Europei pot fi date cu prisosinţă, mai ales pentru prima jumătate a secolului al XV-lea. Astfel, pe la 1402 şi 1410, doi tineri de la Baia obţineau la Universitatea din Praga licenţa în arte ; la Universitatea din Viena statutul întocmit la 1430 menţiona că în cadrul studenţilor maghiari vor fi incluşi şi români, fiind probabil în număr destul de mare, şi mai cu seamă din oraşele transilvane ; iar pe la 1448 este nominalizat un tînăr de la Baia, cu menţiunea de „pauper" (sărac), ca fiind student aici. La Universitatea din Cracovia, oraş mai la înde- mîna moldovenilor, între 1405 şi 1503 sînt menţionaţi în registrele de înscriere 18 studenţi originari din Baia, Bacău, Suceava, Roman, Ţuţora, Trotuş, Hîrlău, Iaşi, Şiret.

Cît despre odraslele boiereşti, aceştia îşi dobîndeau ştiinţa de carte, unii dintre ei la şcolile orăşenilor, alţii pe lîngă mănăstirile importante ale timpului, fie Ia Neamţ, Bistriţa, ori Humor, a căror faimă era mai veche, fie la Putna sau la Dobrovăţ, marile ctitorii ale lui Ştefan cel Mare. Boierii

---

Note:

[15] La Trotuş, unde exista o populaţie ungurească destul de numeroasă, s-a tradus din limba latină în limba maghiară Biblia pe la 1440, după care pe la 1466 s-a făcut şi o copie.

[16] Printre primele scrisori în limba maternă emanate de cancelariile municipale moldoveneşti putem enumera : Baia, 9 (16) mai 1421, limba germană ; Baia, febmarie-martie 1472, limba germană ; Suceava, 22 iunie 1472, limba germană ; Suceava, 15 iunie 1473, limba germană etc.

cei mari puteau să-şi aducă preceptori pe banii lor să-i instruiască în special pe băieți cu tainele artelor liberale şi cu mînuirea armelor, pentru că un boier moldovean din secolul al XV-lea era mai întîi de toate un oştean şi, după cum s-a văzut în capitolele de la început, nu chiar un oştean de mîna a doua. Unii dintre marii curteni ai domnilor pe care i-a avut Moldova atunci dobîndeau la tinerețea lor învățătură atît de aleasă încît faima lor a străbătut secolele pînă în zilele noastre. Astfel sînt pomeniți Neagoe, logofătul lui Alexandru cel Bun, mitropolitul Damian şi protopopul Costache, ale căror discursuri înțelepte, după părerea istoricului I. Minea, rostite în limba latină i-au umplut de mirare pe ceilalți participanți la conci- liul de la Florența, unde se discuta mult controversata unire a bisericilor ortodoxă şi catolică ; Mihul, logofătul lui Ştefă- niță şi al lui Petru Aron, cel care a primit urîta solie în vara anului 1,454 de a închina țara turcilor şi înfricoşat apoi de urzelile nu prea curate în care se băgase alături de Petru Aron, a pribegit în Liov, de unde a condus şi întreținut pe banii lui întreaga opoziție boierească din prima parte a domniei lui Ştefan cel Mare ; Ioan Tăutu, logofătul lui Ştefan cel Mare, despre care cronica lui Neculce povesteşte că i-ar fi venit şi lui greaua solie a închinării, acceptată după cum s-a văzut către sfîrşitul secolului al XV-lea, cît şi alte solii importante pe la unguri şi polonezi, Luca hatmanul, fiul lui Arbure pîr- călabul erou al cetății Neamțului ; Isac vistiernicul ce dăruia, probabil în drumul vreunei solii către Buda, un frumos tetra- evanghel episcopiei ortodoxe de la Feleac (Cluj) şi mulți alții.

Dar nu putem să amintim numai de boierii secolului al XV- lea cu învățătură aleasă dobîndită poate în țară sau mai de grabă în Polonia, fără să amintim şi cîțiva dintre ierarhii trăitori ai aceluiaşi secol şi ale căror nume împodobesc cununa de nestemate a vieții spirituale româneşti. Astfel gîndul nostru trebuie să se îndrepte mai întîi la Gavril, fiul lui Uric, ieromonah la mănăstirea Neamțului, dintr-a cărui pană măiastră s-a zămislit primul tetraevanghel mimat moldovenesc, apoi Nicodim, Pa- ladie, Spiridon, Teodor Mărişescul şi alți urmaşi în harul scrierii şi a împodobirii cărților bisericeşti, din strădania cărora şi, bineînțeles, din îndemnul şi pe cheltuiala lui Ştefan cel Mare, astăzi ne putem mîndri cu o zestre destul de bogată şi frumoasă de manuscrise, la care vom reveni într-un capitol aparte. De asemenea trebuiesc pomenite numele lui Vasile, episcopul epar- hiei Romanului, la care a apelat şi Gherontie, mitropolitul Moscovei pentru o îndreptare canonică, -ale mitropolitului Teoctist, vlădica Moldovei între anii 1452 şi 1477, şi unul dintre cei mai apropiați colaboratori ai lui Ştefan voievod în lupta lui pentru neatîrnare, sau a urmaşului acestuia, Gheorghe, provenit tot dintre călugării băştinaşi şi care a fost nu numai un mare sprijinitor al domnului în activitatea sa ctitoricească, ci şi un mare animator al vieții culturale. Mitropolitul Gheorghe a avut mulți ucenici, probabil că în cadrul unei şcoli de slovenie ctitorite de el, dintre care s-a remarcat viitorul mitropolit al țării din timpul lui Petru Rareş şi anume Gheorghe Roşea. De numele lui se leagă într-un fel sau altul geneza atîtor monumente nepieritoare ale civilizației noastre feudale şi în primul rînd conceptul frescei exterioare a bisericii Voroneț, cu vădite semnificații politice în sensul luptei antiotomane.

In 1959, cînd arheologii au găsit, în curtea unei clădiri despre care tradiția consemnează că ar fi fost o veche bisericuță catolică, piatra funerară a unui italian cu textul inscripție : *Anno domini 1512 abiit honestus dominus Babtista italjus] Vesentino magister in diversis artibus requiscat in* pace", deşi sub ea negăsindu-se urmele vreunei înhumări, destui cercetători au fost tentați să interpreteze expresia *„magister in diversis artibus“* (magistru în diverse arte) ca fiind un titlu academic, iar cele nouă găuri din lespedea funerară, ca fiind simbolul constelației săgetătorului, dovedind astfel şi preocupările astro- logice ale defunctului. Şi, ducînd raționamentul mai departe, s-a tras concluzia că la curtea lui Ştefan cel Mare a fost adus un italian, magistru în diverse arte, care a organizat şi condus prima şcoală superioară la Suceava, iar reducerea simțitoare, către sfîrşitul secolului al XV-lea, a frecvenței tinerilor moldo-veni la Universitatea din Cracovia a fost de altfel o consecință a obțiunii acestora în favoarea noii instituții de acelaşi rang înființată în țară. Alți cercetători s-au îndoit de existența unei şcoli academice, admițînd totuşi posibilitatea ca Baptista Vesen- tino să fi fost vreun preceptor particular al fiilor de boieri şi orăşeni bogați din Suceava. Ştefan Bîrsănescu, în *„Schola latini,* se declară ferm împotriva interpretării expresiei *„magister in diversis artibus“* ca fiind un titlu academic înscris în statutul vreunei universități apusene, acest titlu apare în statutele breslelor în sensul de meşter specializat în mai multe meserii, deci nu a fost un întemeietor de şcoală, ci un meşter al curții domneşti, coleg, probabil, cu Petru arcaşul, al cărui mormînt s-a găsit în apropiere, cu meşterul pietrar Jan, cel ce a înfrumusețat mormintele voievozilor strămoşi îngropați în biserica Sfîntul Nicolae de la Rădăuți, sau cu Anton aurarul din Bistrița, cel care mai lucrase în Moldova, dar fugise în preajma vreunei invazii păgîne şi era apoi chemat prin cîteva scrisori domneşti promițîndu-i-se o frumoasă recompensă.

Chiar dacă Baptista Vesentino n-a fost decît un „meşter în mai multe meserii[61], şederea lui la curtea domnească n-a avut doar un scop lucrativ ; desigur că pe lîngă el au învățat neştiutele meserii pe care le cunoştea şi mulți ucenici români, creatorii monumentelor de artă din secolul următor. Oricum, rolul lui de „dascăl[14] nu poate fi contestat.

*

Tîrgurile şi oraşele Moldovei din timpul lui Ştefan cel Mare, ca de altfel şi cele ale Țării Româneşti din aceeaşi epocă, erau nişte aşezări mult asemănătoare ca arhitectură satelor boereşti mai arătoase. Cu vetrele delimitate nu prin ziduri groase de piatră cu turnuri de apărare, cum se întîlneau la majoritatea oraşelor transilvane, înălțate după obiceiul apusean, ci cu posăzi din lemn şi pămînt cum se obişnuia în răsăritul Europei, acestea cuprindeau cam la două-trei sute de case, în care trăiau în jur de o mie de suflete. Bineînțeles că în timpul domniei lui Ştefan cel Mare, datorită înviorării fără precedent a vieții economice, oraşele de seamă ale țării deveniseră neîncăpătoare în vetrele lor, depăşind cu mult populația medie, unele dintre ele, cum sînt de exemplu Suceava sau

Cetatea Albă, ajungînd chiar la douăzeci de mii de locuitori.

Numai în zona centrală, pe aşd-numita „uliță mare“ desfăşurată în jurul unei piețe (bîlci, iarmaroc), dacă acesta era în mijlocul tîrgului, sau în legătură cu ea, dacă era plasată lateral, oasele erau mai dese şi scoase la stradă, fiindcă şi proprietarii acestora erau de obicei negustori şi astfel încăperile din față foloseau drept prăvălii (dughene). In rest casele erau risipite printre grădini cu flori şi legume, livezi cu pomi fructiferi, ogrăzi pline de acareturi pentru animalele unei gospodării oarecare, pentru că orăşenii evului mediu românesc, ca de altfel a întregii civilizații europene feudale, mai ales cei de condiție mică şi mijlocie, se ocupau în paralel cu meseria sau negoțul practicat şi cu agricultura.

Casa orăşenească tipică era o impunătoare construcție din lemn, destul de rar din cărămidă sau piatră, cu pereții din bîrne groase, cioplite din jumătăți de trunchiuri, cu rotundul spre exteriorul netencuit, iar cu partea fățuită spre interiorul acoperit cu un strat subțire de tencuială. Aceste bîrne erau îmbucate în furci groase din stejar şi se continuau căptuşind şi pereții pivniței ce se adînceau cu aproape doi metri sub pardoseala uneia dintre încăperi. Cînd casele nu aveau pivniță, ci zămnice alăturate, furcile erau îngropate, fie direct în pămînt, fie îmbucate în nişte grinzi groase, amnări, aşezate direct pe sol, sau pe o temelie de piatră.

In față un „seos“ (pridvor, foişor) din stîlpi fasonați şi adeseori înfrumusețați cu măiestrite dăltuiri, acoperit separat, protejat de ploile, ninsorile şi vînturile destul de bogate pe aceste meleaguri, scările ce duceau spre încăperi şi gîrliciul pivniții coborînd în pantă.

De obicei o asemenea locuință avea două sau trei camere, din care una mai îngustă la mijloc, tinda, cu uşi pe laturi pentru celelalte două ; sau cel mult patru camere cu tindă, dar asta numai în cazul cînd proprietarii erau tîrgoveți foarte bogați sau mari boieri.

Cu uşile din dulapi de stejar, cu balamale şi fer.'cături din balot gros, ciocănit cu ornamente simple, cu ferestrele dreptunghiulare, mici, fiindcă sticla era foarte scumpă şi adusă de departe, zăbrelite cu gratii din fier, aşezate la mijlocul pereților, cu acoperişurile înalte (țuguiate) şi învelite cu draniță sau chiar cu stuf, casele orăşenilor aveau un aspect plăcut şi pitoresc, mai ales cînd, după scurgerea anilor, întreaga lemnărie exterioară căpăta acea patină cenuşie, care se armoniza neasemuit cu verdele crud al vegetației dimprejur, cu azurul cerului sau cu albul zăpezilor ce troieneau bogat pămîntul țării în vremurile vechi.

Săpăturile arheologice scot la iveală rămăşițe care dovedesc adevărul că şi interioarele acestor case erau tot atît de armonioase, frumosul fiind distribuit în egală măsură şi cu acelaşi bun gust, în albul varului de pe pereți, întrerupt doar alocurea de plăci din ceramică smălțuită, purtînd culorile şi desenurile obişnuite ale vremii ; în grinzile şi cordarii groşi de stejar alo podinelor, cu suprafețele mîngîiate de dalta meşterului ce visa minuni de sori prefăcîndu-se în cercuri şi rozete, sau învăluiți de corzi răsucite ; în cotloanele de teracotă smălțuită asemănătoare celor atîmate pe pereți ; în ştergarele şi velințele țesute în patru ițe, cu lumina culorilor aşezată în scaune, sau în aju- ruri înflorate.

Ulița mare şi alte străzi mai importante ale oraşelor de seamă erau podite cu blăni groase de stejar aşezate pe tălpi de trunchiuri întregi, tot din stejari, iar între acestea era săpat un şanț în care se adunau apele ploilor şi ale zăpezilor topite, ca să se scurgă apoi spre gîrla rîului sau pîrîului din vecinătate.

Împărțirea localității se făcea în general pe îndeletniciri (meserii) şi grupuri de populații alogene, acolo unde s-au aşezat cu timpul alături de românii întemeietori. Bîlciul (piața) cît şi străzile în legătură cu acesta primeau denumiri după marfa prezentată. Astfel întîlnim zone din bîlci care se numeau să- rărie, pescărie, făinărie (tîrgul de făină), tîrgul de vite ş.a., precum şi străzi cu nume : ulița blănarilor, săhăidăcarilor, fierarilor, aurarilor, olarilor ş.a. Acolo unde elementele alogene erau mai compacte, în documentele noastre locul poartă uneori denumirea de „ulița..putînd fi ulița armenească, ulița săsească, ulița frîncească, ulița rusească, ulița ungurească ş.a. Aceste grupuri etnice care trăiau în marile oraşe moldovene, deşi nu formau majoritatea populației, aveau biserici proprii, chiar şi episcopii, cum sînt episcopiile catolice de la Baia şi de la Şiret şi cea armenească de la Suceava, îşi alegeau voitul lor ca să-i reprezinte atît în fața întregii comunități, cît şi în fața domniei, în Chilia şi Cetatea Albă populația alogenă cea mai numeroasă era genoveză şi venețiană, avînd de asemenea organizare proprie comercială în strînsă legătură cu cetățile italiene amintite, dar şi cu coloniile italiene din oraşele țării sau străine, îşi alegeau consulii ce-i reprezentau în sfatul cetății, în fața pîr- călabului domnesc, aveau şi biserici proprii neatîrnătoare nici chiar de episcopiile catolice de la Baia sau de la Şiret.

Către hotarul vetrelor, locuințele celor înstăriți se împuținau, casele de bîrne şi cu beci făceau loc caselor din leasă muruită cu pămînt, din chirpici şi chiar bordeielor îngropate pînă la brîu sau pînă sub streaşină, construite la fel ca şi cele despre care am văzut că puteau fi întâlnite în satele noastre, sau de pretutindeni, în Europa medievală.

*
* *

în oraşele mai importante ale țării, pe o latură, de obicei pe cea care dădea înspre malul vreunei ape, se ridicau semețe curțile domneşti, cu încintele împrejmuite de ziduri groase ca de cetate, cu ograda plină de case şi acareturi arătoase şi solid clădite din piatră, cărămidă sau lemn, menite să cuprindă nevoile de găzduire ale domnului şi întregii sale curți. Pentru că voievozii noştri cei viteji şi buni gospodari nu stăteau în cetatea de scaun decît în timpul iernii, restul anului şi-l petreceau în războaiele cerute de apărarea hotarelor, sau cutreierînd țara în lung şi-n lat, să vegheze cu ochi vulturesc asupra celor trebuitoare împlinirii poruncilor date către dregători pentru buna rînduire a vieții, pentru judecarea pricinilor ivite între locuitori, cît şi pentru ospețele date în cinstea celor mai viteji dintre boierii cei mari şi cei mici, deopotrivă.

Vitregia anilor şi a întâmplărilor pătimite de țară în secolele următoare

a dus la împuţinarea puterii şi vredniciei domnilor noştri, iar făloasele construcţii părăsite şi nereparate la vreme s-au dărîmat răzbătînd pînă în zilele noastre doar frînturile vreunui zid de temelie sau de incintă, capătul de boltă a vreunei pivniţe prăbuşite, bucăţi din frumoasele chenare gotice ale uşilor şi ferestrelor[17], teracote pentru înfrumuseţarea pereţilor şi cahle ale fostelor sobe (cotloane) [18], cioburi din vase de lut, sticlă sau metale

---

Note:

[17] Chenarele cioplite în piatră de gresie atestă un rafinat gust artistic şi preferinţă pentru linia simplă, unită în unghi sau întretăiată, pentru planul oblic tăiat drept sau acoperit cu muliuri. în timp ce chenarele uşilor puteau fi tăiate în suprafeţe simple, oblice, în forma unor baghete ce se întretaie curbat la colţurile de sus, sau cu muluri evaziate ce se urneau deasupra în unghi ascuţit, chenarele ferestrelor întotdeauna cu deschizătura dreptunghiulară, aveau piatra tăiată în baghete ce porneau de pe un fel de policioare şi se întretăiau simplu la colţurile de sus. Aceste modele veneau din arta gotică, la modă în secolele
XIV şi XV în Europa centrală, probabil prin meşterii transilvani şi polonezi aduşi pentru primele ctitorii, de la carefepoi au învăţat meşteşugul mulţimi de ucenici localnici, devenind la vîrsta bărbăţiei meşterii care au înălţat falnicele cetăţi, curţi şi biserici ctitorite de Ştefan cel Mare.

[18] Plăcile de teracotă de tot felul găsite în ruinele vechilor curţi şi cetăţi domneşti, cît şi cele rămase pe faţadele bisericilor, ne dau putinţa să fiaoem o clasificare destul de interesantă şi să înţelegem legătura intimă între obiceiul decoraţiei ceramice a construcţiilor civile şi a celor religioase. Această legătură este de fapt şi una dinrfcre caracteristicile de bază ale unităţii stilului din timpul lui Ştefan cel Mare.

Ca tehnică şi ornamente acestea pot fi împărţite în două grupe mari. Prima o constituie teracotele cu motive incizate de tradiţie bizantină sau orientală, utilizate din vechime în ceramica moldovenească şi anume : palmetele (aceleaşi palmete întâlnite în decorul sculptural al lespezilor funerare şi care vor fi întîlnite deopotrivă în repertoriul pictural al mănăstirilor cît şi în cel miniat al cărţilor), roze, rozete, zigzaguri, căpriori, mult asemănătoare şi motivelor populare întîlnite în sculptura lemnului singurelor strane păstrate de la începutul secolului al XVI- lea, la Voroneţ, smălţuite într-o singură culoare, sau în pete scurse verzi, galbene şi cafenii.

O a doua grupă este cea a ceramicii lucrate în relief, prin uscarea .lutului în tipare negative şi cuprinde în special un repertoriu figurativ :
Sfîntul Gheorghe în chip de cavaler ucigînd balaurul, motiv foarte frecvent şi în arta picturală, dar şi în repertoriul broderiilor avînd, nrin simbolul său, un pronunţat caracter de luptă antiotomană ; stema ţării, cavalerul îmbrăcat în armură sub un portal gotic, sau călare în poziţie de turnir ; animale fantastice cum sînt gipaetul, grifonul, zgripţorul, calul androcefal încoronat, melusina, bărbatul şi femeia despărţiţi de arborele vieţii, capete de lei pasanţi şi rampanţi etc. In cadrul teracotelor lucrate în relief apar şi unele modele vegetale sau geometrice, dar acestea coexistă în foarte mică măsură împreună cu cele figurative.

Unii cercetători văzînd frecvenţa temei cavalerului în Transilvania, Ungaria, chiar şi în Europa occidentală, care primea In secolele XIV şi
XV suflul înnoitor al Renaşterii italiene şi-au pus întrebarea dacă nu se poate emite ipotezia pătrunderii primelor elemente renascentiste şi în Moldova încă diin timpul lui Ştefan cel Mare, cel puţin la curţile şi ctitoriile domneşti, descrise de Bandini, Paul de Alep şi alţi călători din secolele următoare ca find înconjurate de grădini frumoase, tăiate după moda italiană.

Desigur că o ţară care avea atîtea legături economice cu Apusul, fie prin căile de uscat ale Liovului şi Braşovului, fie pe cele maritime ce se opreau la Chilia şi Cetatea Albă, n-o putem considera în afara valorilor culturale de circulaţie mondială, dar influenţa primită a fost asimilată cadrului tradiţional al repertoriului decorativ. De fapt aceste motive apusene întîlnite în ceramica decorativă moldovenească din a II-a jumătate a secolului al XV-lea nu-şi găsesc analogii nici îin Transilvania şi nici în

prețioase, podoabe, obiecte de gospodărie ş.a.

Dacă ar fi să reconstituim, doar în linii generale, arhitectura palatelor înălțate de Ştefan cel Mare în cadrul vechilor curți domneşti, ar trebui să recurgem la multe analogii cu presupusele trăsături ale palatului din cadrul cetății de scaun de la Suceava, şi în primul rînd la constatările făcute în recentele săpături arheologice. încăperile primului nivel (majoritatea curților aveau două nivele : parter, pentru găzduirea curtenilor şi etaj, pentru găzduirea familiei domneşti) se desfăşurau deasupra unor pivnițe boltite, doar pe jumătate îngropate în pămînt, ceea ce conferea edificiului un aspect de etajare. Spațioasele camere, indiferent de destinație, erau acoperite, la fel ca şi cele ale cetăților Neamț şi Suceava, cu bolți semicilindrice, uneori cu penetrații, sau calote aşezate pe nervuri din piatră, împodobite la chei cu scuturi heraldice şi sprijinite pe console sculptate.

Sculpturile, destul de puține, rezumîndu-se doar la chenarele uşilor, ferestrelor şi la cele cîteva console, nu erau podoabe menite să învioreze suprafața mare şi cenuşie a fațadelor de piatră, ele avînd mai cu seamă un rol funcțional. Decorația interioară şi exterioară se realiza prin^şirurile de discuri şi pătrate de ceramică smălțuită ce înconjurau pe orizontală la diferite înălțimi clădirea şi în interior încăperile, cît şi benzile verticale, tot din ceramică sau cărămidă smălțuită policrom, ce încadrau de obicei golurile ferestrelor şi a uşilor, fragmentînd plăcut monotonia fațadelor.

Construite în etape succesive, în funcție de nevoile mereu crescînde ale domnului, diversele corpuri şi încăperi se succedau, sau se îmbinau fără o preocupare expresă de simetrie sau de centrare a spațiului interior în funcție de vreo axă. Astfel, liniile orizontale ale fațadelor vor fi făcut decroşuri în funcție de etapele construcției, de nevoile domnului, dar şi de forma terenului pe care se desfăşura ansamblul arhitectonic al curții domneşti. în felul acesta fiecare corp de clădire primea cîte un acoperiş autonom, învelit cu draniță, țuguiat şi cu poalele uşor răsfrînte. De fapt acoperirea autonomă a fiecărei părți constitutive a unei clădiri este o trăsătură specifică a arhitecturii moldoveneşti din această epocă şi va fi întîlnită, după cum se va vedea, şi-n arhitectura religioasă.

Asemenea curți a avut sigur Ştefan cel Mare la Suceava, Hîrlău, Iaşi, Vaslui, Piatra Neamț, şi, probabil de dimensiuni mai mici, la Dorohoi, Botoşani, Huşi, Cotnari, de la care nu ne-au rămas mărturie decît bisericile paraclis.

Iar dacă privim peste harta țării româneşti a Moldovei din timpul lui Ştefan cel Mare, vedem cu mirare că întregul cuprins al hotarelor era împînzit de curți şi cetăți domneşti, primele aşezate în tîrgurile şi oraşele cele mai importante şi celelalte în punctele strategice nodale, constituind

---

Note:

Polonia, cele două căi posibile de influență. Ceramica moldovenească a acestei epoici este superioară atît cantitativ, cît mai cu seamă calitativ ceramicii din zonele amintite. Era şi firesc ca într-o țară în care olăritul avea foarte vechi şi puternice tradiții, obiceiul de a decora edificiile arhitectonice cu ceramică smălțuită să-şi găsească mediul prielnic de dezvoltare în măsura în care să se ridice pe o asemenea treaptă calitativă, încît să echivaleze cu o adevărată invenție.

astfel, împreună, un sistem destul de închegat de supraveghere şi conducere directă a tuturor treburilor dinăuntru cît şi a celor legate de apărarea ținuturilor respective. în fiecare colț de țară domnul, sau trimişii acestuia, ajungeau^în timpul util, cerut de rezolvarea oricărei probleme, pentru că de la o stăpînire domnească la alta, fie cetate, fie curte, călăreții aveau de străbătut doar calea unei singure zile.

*
* *

Săpăturile arheologice făcute în ultimii douăzeci de ani dovedesc cu prisosință că meleagurile sucevene au fost locuite neîntrerupt încă din timpurile neolitice, iar cînd Petru Muşat a hotărît să-şi construiască cetățile de apărare ale țării, mutîn- du-şi capitala în cetatea de răsărit a Sucevei, această localitate trecuse demult către viața orăşenească. E drept că stabilirea cetății de scaun aici a încurajat în şi mai mare măsură dezvoltarea tîrgului. Meşteşugari şi negustori români, sau de alte neamuri, au venit să se aşeze în Suceava îndemnați de posibilitatea unui cîştig mai bun, pentru că o curte domnească fee se anunța destul de înfloritoare dacă luăm în considerație domnia de 17 ani a lui Petru Muşat şi posibilitățile lui materiale nu numai de a construi cetăți făloase de piatră, ci chiar de a-l împrumuta pe regele polonez cu însemnata sumă de 3000 de ruble) era în acelaşi timp şi un cumpărător sigur de felurite mărfuri, de la cele mai neînsemnate, trebuitoare gospodăriei, pînă la cele mai prețioase podoabe şi stofe.

Dar viața înfloritoare de curte şi-a găsit cursul firesc de abia în timpul îndelungatei şi bine chibzuitei domnii a lui Alexandru cel Bun, căruia nu i-au mai fost îndestulătoare încăperile palatului din incinta detății, de aceea a poruncit să se înalțe curți cu multe case şi acareturi la marginea dinspre apus a tîrgului, ce dădea pe atunci către o rîpă mult înaintată în platoul Sucevei. Desigur că multe dintre aceste construcții au fost durate din lemn, după obiceiul locurilor, doar casele domneşti fiind din piatră şi cărămidă. Tot din porunca lui Alexandru voievod li s-au înălțat puternice ziduri împrejmuitoare din piatră, întărite la colțuri cu contraforți şi legate în grosime şi lungime cu tiranți de lemn după tehnica zidurilor de cetate.

Importanța noului edificiu în viața tîrgului se observă în săpăturile arheologice printr-o alungire treptată a centrului tradițional din jurul bisericii Mirăuților, către curtea domnească.

Dacă domniile tulburate ale fiilor şi nepoților lui Alexandru voievod au adus doar stricăciuni şi restrîngerea activității curții domneşti şi a întregului tîrg, atunci glorioasa domnie a lui Ştefan cel Mare a adus primeniri adinei în sensul unei dezvoltări fără precedent. La aceste primeniri a contribuit şi tăvălugul de flăcări purtat de oştirile lui Mahomed al II-lea la 1476 care a mistuit întreaga aşezare. Şi nu era greu să dai pradă focului un tîrg ale cărui case şi biserici erau construite în general din lemn şi acoperite cu şindrilă, după cum ne mărturiseşte însuşi Angiolello, participant la această campanie.

O casetă deschisă de arheologi în zona vechiului centru presupus a fi

între curtea domnească, biserica Mirăuţi şi biserica Sfîntul Dimitrie a dat la iveală cîteva locuinţe negustoreşti, cu pereţii prăbuşiţi peste pivniţe în urma a trei incendii. Pot fi puse în legătură cu cele trei arderi ale tîrgului pomenite de cronici : primele două pricinuite de oştirile musulmane la 1476 şi 1485 şi ultima pricinuită de oştirile poloneze la sfîrşitul verii anului 1497 ? Desigur. Mai ales că au şi fost găsite, cu capetele bine înfipte în chirpici, vîrfurile suliţelor de care duşmanii legaseră şomoioage aprinse de paie şi cîlţi îmbibate cu păcură sau catran ; iar sărăcia inventarului rămas printre dărîmături dovedeşte că proprietarii avuseseră timp să se refugieze în cetate sau în pădurile munţilor învecinaţi.

Ca şi la zidurile de întărire ale cetăţilor, Ştefan cel Mare porunceşte să se adaoge şi vechilor împrejmuiri ale curţii o a doua pînză, realizîndu-se astfel un zid destul de gros să facă faţă, dacă nu unui asediu, cel puţin vreunui atac tătărăsc prin surprindere. Pe latura dinspre tîrg, casele negustorilor şi ale meşteşugarilor n-au mai fost reclădite după cel de al treilea incendiu pe o porţiune destul de largă, iar terenul a fost nivelat şi pavat cu prundiş adus de la vadurile Sucevei, realizîndu-se astfel un obor (piaţă), ce a dăinuit cu aceeaşi menire pînă către vremurile noastre. Pe această latură chiar şi incinta curţilor a fost lărgită, noul zid de împrejmuire a fost construit peste ruinele unei case.

Vechile case şi acareturi ale curţii, nimicite şi ele de flăcări, au fost reconstruite, dîndu-li-se de data aceasta dimensiunile somptuoase, potrivit fastului ce se impunea unei domnii atît de strălucitoare şi glorioase.

Casa domnească, sau palatul, ca să întrebuinţăm un termen foarte obişnuit astăzi pentru denumirea unor vestigii arhitectonice de valoare, a fost înălţată pe ruinele nivelate ale celei vechi, iar în şanţul destul de adine săpat pentru temelie s-a înfipt o ţesătură de taraşi aproape lipiţi şi îngropaţi pe toată înălţimea lor, care atingea aproape un stat de om. Aceasta era tehnica obişnuită pentru consolidarea unor terenuri ce alunecau spre vreo rîpă sau atunci cînd noile construcţii se înălţau pe ruinele altora.

Pivniţele mari, cu ziduri de piatră, au fost construite pe latura de nord-vest, lipite de zidul incintei şi separate de restul ogrăzii printr-un alt zid despărţitor. Ele cuprindeau trei încăperi, separate prin pereţi destul de groşi şi acoperite cu bolţi de cărămidă, sprijinite pe arce dublouri cu capetele înfipte în piloni masivi din piatră (astăzi se mai păstrează trei piloni înalţi de aproape doi metri).

Arheologii au găsit pe locurile vechii curţi domneşti numeroase dovezi (ceramică de toate tipurile, monede, obiecte de podoabă, ş.a.) că viaţa la această curte avea un cadru tot atît de luxos ca şi-n cetatea de scaun. De fapt aceeaşi trăsătură se va constata şi cu ocazia săpăturilor arheologice efectuate la curţile de la Iaşi, Hîrlău sau Piatra.

Părerile asupra stabilirii anului cînd a fost reconstruit acest edificiu de către Ştefan cel Mare sînt împărţite. Cei mai mulţi înclină să creadă că după cea de a doua ardere a tîrgului provocată de turci în toamna anului 1485, făcîndu-se astfel şi o corelaţie cronologică şi cu reconstruirea curţilor de la Hîrlău, despre care iniţiativă avem certitudinea inscripţiei găsite de Alexandru Odobescu în secolul trecut.

Frumusețea şi măreția curților de la Suceava a dăinuit şi sub urmaşii lui Ştefan cel Mare pînă la strămutarea capitalei la Iaşi, petrecută în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, cînd importanța ei scade în favoarea celei de aici, făcînd să scadă astfel şi sîrguința domnilor pentru dregerea stricăciunilor ivite prin scurgerea anilor. Domnii din familia Movileştilor, epatînd cu mîndrie genealogia lor veche şi înrudită cu a Muşa- tinilor, au încercat să readucă la viață vechile curți ale gloriosului Ştefan voievod, dar fapta lor n-a fost împlinită pe măsura gîndului. De abia Vasile Lupu termină lucrările de reparații cumpărînd o parte din cantitatea mare de şindrilă necesară tocmai de la Bistrița. De asemenea construieşte, pe la 1643, şi o biserică paraclis în vecinătatea lor, numită şi „biserica domni-țelor" sau a „beizadelelor" (denumire de origine turcă dată copiilor domneşti).

Dar în a doua jumătate a secolului al XVII-lea curțile domneşti de la Suceava au fost definitiv părăsite căzînd treptat nu numai în ruina adusă de scurgerea neîndurătoare a timpului, ci şi a celei aduse de mîna locuitorilor neştiutori, care-şi luau de aici piatra trebuitoare pentru temeliile caselor.

*

încă din timpul lui Alexandru Lăpuşneanu (1552—1561 ; 1564—1568), căruia nuvela cu acelaşi nume a scriitorului C. Ne- gruzzi i-a făcut o faimă destul de rea şi nu chiar pe bună dreptate, reşedința Moldovei s-a stabilit definitiv la curtea domnească din Iaşi, din porunca turcilor. Această strămutare a scaunului domnesc într-un oraş deschis, mai aproape de paşa- lele cetăților din nordul Mării Negre, pornea de la acelaşi temei al unei mai bune supravegheri a țărilor române, întîlnit şi în cazul mutării capitalei muntene de la Tîrgovişte la Bucureşti.

Cronicile povestesc că Alexandru vodă primind poruncă de la suzeranii nemiloşi, a umplut cetățile țării cu paie şi le-a dat foc distrugîndu-le. Dar aceste incendii n-au pricinuit atît de mari stricăciuni, dacă ne gîndim că după unele reparații Vasile
Lupu le-a putut întrebuința, deşi trecuse destul timp, şi că turcii văzînd aceasta au trebuit să dea o nouă poruncă lui Dumi- traşcu vodă Cantacuzino (1673 ; 1674—1675 ; 1684—1685), care însă n-a făcut treaba de mîntuială ca înaintaşul său, ci a făcut-o cu aceeaşi tragere de inimă dovedită ori de cîte ori trebuia să facă un lucru rău, aducînd meşteri pricepuți în minarea zidurilor cu lagum.

Curtea domnească de la Iaşi era mai veche decît domnia lui Ştefan cel Mare, pentru că şi tîrgul era unul dintre cele întemeiate înaintea statului, după cum ne-o dovedesc din plin cercetările arheologice cît şi amintita listă a oraşelor îndepărtate şi apropiate, în care este enumerat ca fiind pe Prut, confuzia făcîndu-se desigur de la aşezarea lui pe malul Bahluiului, nu departe de vărsarea acestuia în Prut. Întîlnim Iaşii de asemenea menționați ca punct de vamă în privilegiul lui Alexandru cel Bun, dat la 1408 negustorilor din Liov şi, dacă nu chiar la aceste începuturi ale domniei, ci mai tîrziu, avem temeiuri să credem că tot acelaşi voievod a clădit şi curțile domneşti din vatra lui.

Năbădăioşii fii ai lui Alexandru voievod le moştenesc odată cu ţara prin care s-au învîrtejit cu atîtea războaie, şi-l întîlnim pe Ştefan al II-lea, la 25 mai 1434, menţionînd la încheierea unui hrisov al său c-a fost „scris în tîrgul Iaşilor", iar la 8 octombrie al aceluiaşi an, poruncind în alt hrisov dat din Suceava, că pentru satul dăruit lui Giurgiu „alt judeţ să nu aibă, ca să ţie numai de curtea noastră din Iaşi“. Tot de aici trimite şi Bogdan al II-lea o scrisoare în limba latină către voievodul Transilvaniei, numind oraşul „Floro Filistinorum“ probabil ca o amintire tîrzie a vechilor triburi de alani ce populaseră cîndva bazinul inferior al Prutului.

Deci, Ştefan cel Mare moştenise la rîndul lui o curte destul de arătoasă şi încăpătoare în tîrgul Iaşilor, de care s-a folosit cu neînsemnate modificări pînă către anul 1492, cînd un incendiu nimicitor mistuie majoritatea clădirilor aşezării. Ca orice ctitorie ieşită din porunca măreţului voievod, şi curtea domnească de la Iaşi, renovată, a primit tăria pietrei zidite nu numai în împrejmuirile incintei, ci şi în pereţii noului palat menit găzduirii domneşti şi ale frumoasei biserici paraclis înălţate pe latura de răsărit.

Cum va fi arătat curtea cea veche, măiestrită de harnicii şi pricepuţii meşteri ai lui Ştefan voievod pe botul de deal ce găzduieşte astăzi palatul culturii şi piaţa din jurul său, e greu de spus. Primele descrieri ale călătorilor străini ce s-au păstrat pînă astăzi sînt făcute exact cu o sută de ani mai tîrziu, timp în care domnii, începînd poate chiar cu Alexandru Lăpuşneanu, vor fi adus substanţiale modificări şi adăugiri potrivit gustului şi exigenţelor de confort şi lux ale fiecăruia. Descrierile făcute de Paul de Alep şi episcopul catolic Bandini care le-au văzut în timpul domniei lui Vasile Lupu ne prezintă o reşedinţă domnească luxoasă, cu un palat, deşi cam masiv şi greoi, cu încăperi destul de joase faţă de noul gust renascentist al secolului, totuşi impresionant tocmai J^rin acest aer de trăinicie inspirat de piatra cenuşie a zidurilor cît şi de linia sobră a arhitecturii. Un efect deosebit pentru înviorarea ansamblului îl dădea grădina alăturată, amenajată, după cum va nota Paul de Alep şi pentru grădinile întîlnite la curţile lui Matei Basarab, după „bunul gust italian“. Iată deci că se făcea tot mai simţită influenţa renascentistă şi peste Carpaţi, chiar din timpul acelor începuturi, influenţe care se vor topi, împreună cu cele venite şi din sudul Dunării, în marea matcă a tradiţiilor româneşti, sintetizîndu-se într-un chip deosebit şi particular, propriu doar civilizaţiei româneşti.

Săpăturile arheologice făcute în deceniul trecut la curtea domnească din Iaşi au scos la iveală dovezi numeroase din timpul lui Ştefan cel Mare, mult asemănătoare celor găsite în ruinele curţilor de la Suceava, Hîrlău sau Piatra. în special calitatea deosebită a ceramicii decorative precum şi a teracotelor din care au fost construite sobele ce încălzeau încăperile, probabil frumoase cămine gotice cu multe cotloane pentru fumuri întinse de-a lungul recilor pereţi, ne vorbeşte despre aceeaşi viaţă luxoasă de curte, plină de fast şi ceremonie, pretinsă de voievod atît la cetatea de scaun, cît şi la oricare dintre curţile sale domneşti. Mai ales că în ultima parte a vieţii, puterea şi prestigiul domnului crescuse într-atît încît el se comporta ca un mare monarh feudal, la fel ca şi cei din apusul Europei contemporani

lui, afişînd în acelaşi timp şi multe din trăsăturile somptuoase ale sfîrşitei împărăţii bizantine. Iar această îmbinare de trăsături apusene şi răsăritene în viaţa de curte nu era un eclectism forţat al unor forme instituţionale fără bază, ci era un rezultat al conservării celor mai frumoase tradiţii din spaţiul de civilizaţie europeană în care statele româneşti s-^au întemeiat şi dezvoltat, cu satisfacerea cerinţelor mereu crescînde ale unei domnii atît de glorioase ce, deşi stăpînea o ţară mică, se dorea egală în măreţie cel puţin cu a regilor vecini.

Tot în timpul aceloraşi săpături a fost dată la iveală o cantitate destul de însemnată de ceramică din secolul al XVII- lea, smălţuită în culori asemănătoare ceramicii găsite sub ruinele curţii domneşti din Bucureşti, dar şi ale palatelor paşalelor din Sofia sau Vidin, a palatului Top-Kupu din Constantinopol şi chiar a celei ce decorează biserica patriarhiei de la Ierusalim, construită tot în acelaşi secol. Aceasta dovedeşte că în timpul lui Vasile Lupu curtea domnească din Iaşi cunoscuse o perioadă de mare înflorire, exigenţele de confort şi lux mergînd către cele mai rafinate gusturi occidentale şi orientale. Zidurile împrejmuitoare, groase de aproape doi metri, cu turnuri pătrate de strajă pe colţuri şi pe mijlocul laturilor, cu metereze şi creneluri îi dădeau aspectul unui castel fortificat.

Curţile domneşti de la Iaşi au fost reparate ultima dată pe la mijlocul secolului al XlX-lea, după cum ne arată o notiţă publicată într-un număr al *Daciei Literare* din 1840 : „Ruinele curţilor arse, în sfîrşit nu vor mai întrista priveala Iaşilor. Societatea ce au cumpărat palasina grîului este îndatorită de a retocmi, după planul încuviinţat de I. S. aceste curţi, odată atît de falnice, în care s-au săvîrşit atîtea întîmplări istorice ce-au înrîurit asupra norocirii şi nenorocirii Moldovei întregi. Societatea le va găti în patru ani după care ministerele, administraţiile, tribunalele, oştirea, toate instanţele în sfîrşit, se vor aduna în marile lor apartamente. Aşa această zidire va fi unică în Europa, iar restatornicirea ei va face pentru veşnicie epocă în istoria aşezămintelor folositoare făcute de l.N. Domn“.

Bineînţeles că o bună parte din cele anunţate în *Dacia Literară* au rămas la nivelul de „nobile intenţii" aşa că, după mutarea capitalei la Bucureşti, curţile domneşti au căzut iarăşi în paragină, fiind chiar demolate total şi ruinele evacuate pentru noul palat plănuit a fi înălţat pe acelaşi loc. O parte din zidurile porţii şi un turn pătrat de pe colţul vechii incinte au dăinuit pînă către 1933, cînd şi ele au fost dărîmate împreună cu casele dimprejur pentru a se lărgi piaţa palatului. Zadarnic arhitectul V. Drăghiceanu, unul dintre cei mai inimoşi conservatori ai monumentelor noastre, cerea într-un articol publicat în *Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice* ca „să se păstreze în starea în care se află zidul porţii şi să se desemneze pe trotuar prin pietre colorate conturul incintei şi turnurile aflate sub nivelul stradei[11], oficialităţile timpului şi-au văzut neclintit de treabă. Este de mirare cum de a rezistat pînă în zilele noastre şi casa mitropolitului Dosoftei aflată în apropierea şantierului zeloşilor edili...

* * *

La 1384, Petru vodă al Muşatei făcea o danie bisericii Sfîntul Ioan din Şiret în timp ce era la curţile mamei sale, după cum glăsuieşte textul cărţii de danie (.,... *in curia matris nostre carisime"),* din oraşul Hîrlău *(„villa Horleganoia",* villa avînd aici sensul de oraş nu de sat) aflat doar la 8 km depărtare de Cotnari şi pe acelaşi platou viticol de la poalele Dealului Mare. Desigur că aceste curţi erau moştenirea Margaretei (Muşata) nepoata lui Bogdan întemeietorul şi mama celor doi voievozi Petru şi Roman din care a descins apoi întreaga stirpe a Mu- şatinilor.

Ştefan cel Marele primeşte deci şi el moştenire şi probabil că le va fi folosit în starea lor bătrînească pînă la 1486 cînd, potrivit inscripţiei găsite la 1871, cu ocazia reconstruirii unei case şi descifrate de Al. Odobescu, doar în cursul aceleiaşi veri le dărîmă poruncind mulţimii meşterilor aduşi să înalţe alte construcţii frumoase din piatră. Isprăvirea lucrului într-o singură vară nu ne poate surprinde. Ştefan voievod aşa şi-a construit mai toate cetăţile şi bisericile sale. Mai ales în cazul de faţă cînd piatra se găsea din belşug atît în vadurile Bahluiului, dar mai ales în miezul Dealului Mare, de unde se fasonau chiar şi pietrele de moară.

Aşezată pe un platou ce se termină în rîpa pieptişă a albiei Bahluiului, incinta aproape dreptunghiulară, înconjurată cu ziduri puternice din piatră brută, cu miezul umplut cu bolovani de rîu înecaţi în mortar, cuprindea în spaţiul ei larg de peste un hectar, curtea domnească din acest vechi oraş. Pe latura de apus se mai văd încă şi astăzi temeliile casei domneşti, cu multe încăperi, unele dintre ele foarte spaţioase, altele mai mici. Alături, pivniţele foarte mari (să adăpostească tot vinul domnului !) cu bolţile largi din cărămidă sau piatră uşoară de tuf, sprijinite pe arce dublouri, bine înfipte în stîlpii masivi de piatră. Deasupra pivniţilor sînt urme de ziduri ; probabil că era o sală spaţioasă de primire, în care Ştefan voievod îşi invita musafirii cei mai de cinste atunci cînd chema în ospeţie boierii şi oştenii ţării după vreun război oarecare, dăruindu-i bogat, după cum am văzut, cu mîncăruri alese, cu haine, stofe, armuri, şi podoabe de preţ, şi înălţîndu-i în ranguri, fiecare după vrednicia sa.

Spre latura de miazăzi, a cărui zid de incintă s-a năruit cu timpul în rîpa Bahluiului, o clădire de proporţii nu chiar modeste, cu planul octogonal, vine să ne amintească buna deprindere a domnului şi curtenilor săi de a face baie în locuri special amenajate, cu o notă vizibilă de confort. Acesta este unul dintre ferădaiele domneşti întîlnite nu numai aici, la Hîrlău, ci şi la Suceava, atît la cetate cît şi la curtea din tîrg, la Iaşi, la Piatra lui Crăciun, la Vaslui şi chiar în îndepărtata cetate a Orheiului. Ele vin să ne arate nouă, celor ce ne aplecăm cu sfială spre înţelegerea timpurilor din vechime, că luxul afişat la curtea lui Ştefan cel Mare nu era numai o satisfacere a trebuinţelor de fast, ci era o problemă conceptuală din al cărui context făceau parte şi frumoasele deprinderi higienice, în timp ce în mult slăvită civilizaţie apuseană erau regi care nu se spălau cu lunile şi la curţile cărora nu era indecent să te scarpini pe corp atunci cînd simţeai nevoia, cu mîna sau cu vreo unealtă special meşterită din aur, din fildeş, din lemn scump.

In campaniile săpăturilor arheologice întreprinse pentru degajarea

ruinelor curților de la Hîrlău s-au găsit materiale ilustrative ale epocii lui Ştefan cel Mare mult mai bogate decît pe şantierele celorlalte curți, datorită şi întîmplării fericite că pe vechea incintă de aici nu s-au mai construit în secolele următoare case noi aşa după cum s-a întîmplat la Suceava, Iaşi, Piatra, sau Vaslui. Plăcile de teracotă pentru decorarea pereților, cahle, bucăți de muluri şi torsade, cărămizi smălțuite pentru pardoseli, cadre de ferestre şi uşi frumos sculptate în piatră după modelul celor întîlnite la cetăți (unele dintre ele, probabil de la încăperile dependințelor, de acelaşi model, au fost lucrate din ceramică !) fragmente de cornişă ş.a. dovedesc, alături de multele hrisoave date de aici şi de pomenirea acestor curți în cronici, că domnul le prețuia îndeajuns, locuind în ele, negreşit, la fiecare cules de vii, şi că ele îndeplineau aceleaşi condiții de confort ca şi palatul din cetatea de scaun.

înălțată în pintenul unui platou străjuit semeț pe laturi de înălțimile Cozlei şi ale Pietricicăi, care în vremurile vechi se va fi terminat într-o rîpă pe locul unde astăzi se desfăşoară frumoasa piață din centrul oraşului Piatra Neamț, curtea domnească *domină* astfel întreaga aşezare. Documentele voievozilor dinaintea lui Ştefan cel Mare denumesc acest tîrg Piatra lui Crăciun, iar numărul lor relativ mare ne dă oarecare temeiuri să credem că tot Alexandru cel Bun va fi fost chibzuitul gospodar ce-a poruncit să i se înalțe şi pe aceste meleaguri curți semețe, trebuitoare ocîrmuirii țării.

Dar aceste curți sînt pomenite direct în documentele cancelariilor domneşti de abia la 20 aprilie 1491 cînd, din porunca lui Ştefan cel Mare, erau dăruite mănăstirii Tazlău cîteva sate ce aparținuseră pînă atunci din „ocolul curților noastre de la Piatra[11]. Desigur că la acea dată domnul începuse, sau poate plănuise cel puțin, reclădirea din piatră a curților, aşa cum am văzut că o făcuse la Suceava, Iaşi, şi Hîrlău, poruncind apoi la 1497 meşterilor să înalțe şi o frumoasă biserică paraclis pe latura dinspre miazănoapte. Şi fiindcă asemenea gospodărie trebuia bine păzită, în jurul incintei a fost durat un zid puternic ca de cetate, cu metereze pe laturi şi bastioane pe colțuri, din care unul se păstrează şi astăzi purtînd inscripția : „Ioan, Ştefan voievod, cu mila lui Dumnezeu domn al țării Moldovei, fiul lui Bogdan voievod, a zidit această campanare, avînd doamnă a sa pe Maria, fata lui Radu voievod, şi fiul lor iubit pe Bogdan voievod, în anul 7007 (1499), iar al domniei lui, anul al 43-lea curgătoriu, octombrie, 24 zile“.

Aceste ziduri au dăinuit pînă către sfîrşitul secolului al XlX-lea şi se pot bine vedea în gravura publicată de Gheorghe Asachi în *Calendarul Asachi* pe *anul 1487* înconjurînd biserica Sfîntul Ioan, spațiul dintre biserică şi turn, iar lîngă acesta o poartă despre care bunicii bătrînilor de acum mai țineau minte că avea deasupra o inscripție cu stema Moldovei. Pe aceeaşi gravură se poate vedea, pe locul unde astăzi se desfăşoară clădirile liceului Petru Rareş, o casă cu etaj, destul de arătoasă, aparținînd, aflăm din arhiva primăriei, familiei Cu- prinschi-Poloboc !... Despre ea tradiția povesteşte că era construită deasupra „înfricoşătoarelor hrube[61] ale curților domneşti, chiar din piatra şi cărămizile recuperate din bătrînele ruine.

în campania de săpături pornită la 1954, arheologii au reuşit să recupereze cîteva fragmente din zidurile de împrejmuire şi să consolideze ce mai rămăsese din vechile pivnițe, despre care un raport al primăriei întocmit la 22 iunie 1890, cu ocazia construirii liceului, consemna : „La beciul cu aceeaşi construcție ca şi biserica şi turnul Sf. Ion, zidite de Ştefan vodă, antreprenorul desprinzînd, fără nici o precauțiune şi chiar cu intențiune, bolțile de pereți, sub pretext că face un perete la noua construcție a gimnaziului, din această cauză s-a dărîmat bolta de pe coloanele unei laturi care avea forma unui coridor, rămînînd numai partea principală a beciului, maltratată şi aceasta fără nici o rațiune".

Săpăturile arheologice au dezvelit colțul de nord-vest al pivnițelor, cuprinzînd o încăpere de acces, un coridor lung şi patru galerii. Gîrliciul cobora în pantă dulce cu douăsprezece trepte de stejar spre un fel de anticameră cu boltă semicilin- drică de cărămidă ce comunica în coridor printr-o uşă încadrată în chenar de piatră cioplită. Coridorul, destul de lung, acoperit şi el cu o boltă semicilindrică din cărămidă şi blocuri mici de tuf calcar os, primea puțină lumină prin fereastra îngustă a laturei din fund. Spațiul propriu-zis al pivniței era împărțit în travee prin patru arcade de piatră în plin cintru, sprijinite pe stîlpi de piatră ecarisată, cu muchiile teşite, ce se terminau la baze în cîte o jumătate de piramidă. Arcadele sprijineau la rîndul lor bolți sferice construite din tuf calcaros şi cărămidă.

Primele mențiuni documentare ale tîrgului apar relativ tîr- ziu, la 1 septembrie 1435, cînd cei doi frați proaspăt împăcați îi dădeau de ştire şi regelui Wladislaw Jagello al Poloniei despre această faptă a lor. Apoi în cei zece ani cît au domnit împreună, Ştefan şi Ilie voievod pomenesc în peste douăzeci de cărți de importanță diferită numele acestei aşezări. Chiar Petru vodă Aron am văzut că şi-a ales tot tîrgul Vasluiului pentru a-şi „aduna țara“ în sfatul care a hotărît închinarea în fața atotputerniciei otomane.

Moştenind curțile domneşti, Ştefan cel Mare Ie-a prețuit mult, coborînd adesea din Suceava către ele, pentru vreo tabără în care să se pregătească de luptă, ori pentru vreo dreaptă judecată a faptelor boiereşti, necruțîndu-şi, cum a făcut-o în ianuarie 1471, nici rudele apropiate dovedite în pricini foarte grele, s-au să dea porunci pentru buna rînduială a treburilor din ținuturile de jos, fără să uite, după timp şi obicei, ospețele şi serbările ce şi le îngăduia printre două războaie (astfel îl întîlnim la 10 ianuarie 1495, conform unei cărți domneşti date din Vaslui, venit aici să organizeze sărbătorirea celor douăzeci de ani de la victoria împotriva turcilor).

Reconstrucția în piatră a vechilor curți a făcut-o probabil în jurul anului 1490, data construirii şi a bisericii paraclis cu hramul Sfîntul Ioan Domnesc, dîndu-se aceeaşi atenție, ca la Suceava, Iaşi, Piatra, Hîrlău, confortului şi fastului, pentru că Paul de Alep întîlnise aici la mijlocul secolului al XVII-lea palate, parcuri frumoase şi o baie, despre care un alt călător, un polonez, în timpul lui Vasile Lupu, nota în însemnările sale că era un „monument frumos ca arhitectură". Dar toate acestea erau deja căzute în paragină la vremea cînd erau descrise de călătorii străini, încît

locuitorii începuseră să-şi procure piatra pentru temeliile caselor sau pentru biserici din ruinele curţilor[19].

Astăzi, din curţile unui oraş atît de preferat, căruia domnul îi alegea la 1491 hotarul ocolului (cuprindea 26 sate, 3 se- lişti, o poiană mare şi un iaz), n-au mai rămas mărturie decît biserica paraclis, cîteva resturi de fundaţii şi un capitel scuip- tat în marmură, decorat cu scuturi şi aşezat pe un fragment de fus octogonal, păstrat pentru neasemuita lui valoare documentară şi artistică în colecţia Muzeului de artă al R.S.R.

*

* ¥

La Bacău era reşedinţa voievodului Alexandru, fiul mai mare al domnului, dobîndit nu cu doamna Evghenia din Kiev, ci cu o primă soţie, numită Maruşca, despre care nu găsim nici o informaţie mai desluşită prin documentele timpului. Alexandru voievod era coasociat la domnie cu tatăl său încă de pe la 1481-—1482 cînd îl întîlnim trimiţînd din acest oraş scrisori în limba latină braşovenilor, în numele lui, formulînd inti- tulaţia : *„Alexandreo filius Domini Stephani Dei grada Woj- wode regni Moldaviei“* (Alexandru, fiul domnului Ştefan, din graţia lui Dumnezeu voievodul ţării Moldovei), sau *„Sandrinus, Dei gracia filius ilusstrissimi princeps Stephani wojwode Molda- wiesis“* (Alexandru, cu, mila lui Dumnezeu, fiul ilustrului principe Ştefan, voievodul Moldovei). Şi cu toate că în documentele redactate de cancelaria lui Ştefan voievod între el şi ceilalţi fraţi nu se făcea nici o deosebire în afara întîietăţii în lista martorilor, ca fiind primul născut, avem temeiuri destule să credem că acesta era domn coasociat cu tatăl său, că stătea la Bacău împreună cu familia proaspăt întemeiată prin căsătoria sa cu fiica voievodului Bartolomeu Dragfi al Transilvaniei, iar autoritatea lui se exercita probabil asupra ţinuturilor din sudul ţării, mai cu seamă, asupra celor prin care treceau drumurile spre Transilvania şi Ţara Românească. De aceea regele Matei Corvin îi trimitea frumoase daruri de nuntă menţionîndu-1, cum va face de altfel şi urmaşul său Vladislav al II-lea, în cărţile de întăritură a stăpînirii lui Ştefan voievod asupra cetăţilor Ci- ceiul şi Cetatea de Baltă, iar în pisaniile ctitoriilor sale numele i-l găsim precedat de particola „Io“ ce se acorda numai domnilor [20].

Dar din curţile acestui voievod, care trebuie să fi fost cel puţin tot atît de făloase ca şi celelalte de vreme ce erau o reşedinţă permanentă, n-au rămas decît cîteva frînturi de temelie, pe colţul de nord-est al bisericii Precista, construită pe la 1481, drept paraclis al acestora.

*

Despre curţile din oraşul Huşi păstrăm ca pe un talisman preţios consemnarea succintă ydin cronica vornicului Ureche, prin care arată că la

---

Note:

[19] Pe Ia 1635 Vasile Lupu poruncea tîrgoveţilor din Vaslui să nu întrebuinţeze piatra scoasă de la curtea domnească pentru construirea unei biserici. Deşi în planul domnului de renovare a vechilor curţi şi cetăţi domneşti intra şi aceasta, tulburările oare -au urmat nu i-au îngăduit decît puţine lucrări la Suceava şi Neamţ-

[20] în pisania bisericii Precista din Bacău, titulatura Iui Alexandru

anul 1495 „Ştefan vodă a zidit sfînta episcopie din Huşi... şi curţile domneşti, carele sîntu surpate, numai beciurile stau pînă astăzi[16], pentru că şi aceste beciuri de atîtea sute de ani s-au năruit, rămînînd mărturie doar biserica.

La Botoşani, nici un hrisov nu pomeneşte de existenţa curţii domneşti, dar la 1496, Ştefan voievod construia o prea frumoasă biserică paraclis, cu hramul închinat Sfîntului Nicolae, cu turn clopotniţă, care era desigur amenajat într-unul dintre bastioanele zidurilor de întărire ce împrejmuiau incinta, după felul celor de la Piatra. Nu se mai păstrează nici o frîntură din zidurile temeliilor, după cum nu se mai păstrează nici la Dorohoi, unde iarăşi întîlnim o biserică paraclis închinată aceluiaşi Sfînt Nicolae, ales de domn drept protector al persoanei sale.

Cît despre curţile de la Cotnari, iarăşi nu avem vreo mărturie sigură documentară. Doar biserica modestă, atribuită -de tradiţie lui Ştefan cel Mare, numeroase pivniţe alăturate, dintre oare una foarte lungă şi acoperită cu o boltă frumoasă, semi- cilindrică, de asemenea ceramică multă din secolele următoare, dar şi destulă din secolul al XV-lea. Nu-i exclus, dată fiind importanţa viticolă a acestei localităţi, ca Ştefan cel Mare să fi avut curţi cu beciuri imense la Cotnari.
litatea. Iar despre viaţa desfătată şi fastuoasă de la curţile domneşti din Suceava, Hîrlău, Iaşi sau aiurea, despre bogăţia împărătească a veşmintelor nu numai ale lui Ştefan voievod, ci chiar şi a celor purtate de aprozii şi slujitorii domneşti, care îmbrăcau şi ei cabaniţe şi şarvanale, ne povestesc cu nostalgie cronicile scrise în secolul al XVII-lea şi al XVIII-lea, dar mai ales ne povestesc nepreţuitele tablouri votive ale ctitoriilor domneşti şi boiereşti. Şi celelalte zugrăveli întinse pe faţadele interioare ale bisericilor construite în secolul al XV-lea şi în prima jumătate a secolului următor, miniaturile tetraevanghe- liilor, mai ales ale celui de la 1473, purtînd chipul lui Ştefan voievod, broderiile cusute cu migală pentru îmbrăcarea încăperilor destinate cultului sau a celor de toate zilele, odăjdii şi frm-turi de haine, chiar şi acoperămintele de *mormînt* cîte s-au păstrat din acele vremuri bătrîne, toate vin să ne desluşească pe larg cele abia amintite în cronici.

De fapt ţările române, aşezate la răscrucea drumurilor ce tăiau în lung şi-n lat Europa, erau străbătute, în anii cei buni şi cu pace, de negustori de toate neamurile care aduceau mărfuri deosebite din îndepărtatul răsărit, din ţările apusene, sau de „peste mare“, numite şi „mărfuri tătărăşti“. Astfel domnii şi boierii cei mari, ne spun privilegiile date negustorilor braşoveni şi lioveni, cît şi alte înscrisuri ale timpului, cumpărau şi găseau din belşug camocatul, sau camha (o stofă uşoară din mătase şi fir), taftaua, atlasul, damascul, cofteria, purpura şi camelotul, aduse de negustorii greci şi armeni „de peste mare“ ; cumasul sau brocartul (o stofă grea, tot din mătase ţesută cu sîrmă de aur şi argint, „droppi d’oro“), postavurile ţesute la Bergam şi la Verona aduse de negustori italieni; postavuri scumpe din Anglia; vigul flamandez şi vilarul de Ipria (catifeaua de Ypres) ; postavurile tot atît de scumpe din Mechlen, Lang- werder, Bruges, Speyer; postavuri mai puţin scumpe ţesute în Cehia ; pînzeturi din Polonia şi Germania, care puteau fi aduse, fie de negustorii braşoveni

şi liovezi, fie de negustorii români ce frecventau permanent bîlciurile Cracoviei, Liovului, sau cele mai apropiate, de la Bistrița, Cluj, Sibiu, şi mai cu seamă bîlciul de la Braşov care, aşa după cum mărturisea un călător contemporan, era principalul centru economic şi comercial al Moldovei, Transilvaniei şi Țării Româneşti.

Se mai găseau în timpul acela în Moldova şi frumoase blănuri de mosc : jderi, veverițe, hermine sau helgii albe, vulpi argintii ş.a. aduse de negustorii ruşi care aveau la Suceava ulița lor, cu preot, biserică şi probabil o casă de comerț asemănătoare celei poloneze consemnate într-un hrisov de-al lui Alexandru cel Bun ; de asemenea pălării de toate felurile ; mitre de cocîrlat (scarlatto, scarlch, ©cariate), meloane, şepci frînceşti, pălării rabelaisiene, scufe purtate în timpul acela la toate curțile europene : călțuni, sau cizmulițe joase din stofă şi piele fină ; nădragi traşi pe pulpe, tot „cocîrlat[11] ; giulgiuri subțiri ca pînza de păianjen şi năframe groase, şaluri pentru iarnă. Iar peste toate nu trebuie să uităm podoabele ; pietre scumpe de bătut în inele, cercei, pandelocuri, coroane, eghileți, paftale şi cătărămi; lănțişoase di# aur şi argint nefiresc de subțiri ; vase de aur şi argint bătute şi ele în pietre scumpe, săbii, pumnale şi cîte alte minunății inutile pentru viața noastră de astăzi, fiindu-ne deci greu să le cuprindem cu gîndul.

Cît priveşte croiul veşmintelor voievodului, a familiei sale, a dregătorilor şi marilor boieri, îmbrăcate în zilele de sărbătoare, sau cele obişnuite, era cel întîlnit atît la curțile principilor apuseni, cît şi la cei răsăriteni, păstrîndu-se totuşi pentru hainele domneşti şi ceva din hieratismul sacerdotal ce-l aveau veşmintele împăraților bizantini.

în zilele de mare sărbătoare, cînd Ştefan voievod, doamna şi coconii săi, în puținele răgazuri de pace, ascultau împreună cu boierii cei mari şi dregătorii slujba religioasă, fie cîntată de mitropolit la biserica Mirăuților, fie de preoții bisericilor paraclis de la vreuna din curțile pe unde se întîmpla să poposească, desigur că se îmbrăcau în straiele cele mai scumpe, atît prin calitatea țesăturilor de mătase înflorate cu fir de aur şi argint, cît mai cu seamă prin croiul lor ales, prin bogăția pietrelor scumpe şi a blănurilor de hermină ce le împodobeau.

Veşmintele domneşti erau mult asemănătoare celor zugrăvite pe tablourile votive ale ctitoriilor înălțate la Pătrăuți, Sfîntul Ilie şi Voroneț, care-şi păstrează integral frescele interioare originare, dar şi cu cele brodate pe epitrahilele dăruite bisericilor de la Dobrovăț, Putna ş.a. Această haină era pentru domn cavadionul, cusut din cumas (droppi d'oro), cu gulerul, mînecile şi marginile poalelor tivite cu galoane din fir, lung pînă la pămînt, închis la gît de obicei cu o pafta rotundă de aur, cu tăietura umărului în unghi, cu mînecile foarte largi, din care ies mîinile, dînd la iveală manşetele strimte pe încheieturi ale tunicii de dedesubt. De fapt cavadionul înlocuia hlamida apuseană din secolul al XlV-lea, şi va fi înlocuită la rîn- dul său de caftan, începînd cu mijlocul secolului al XVIII-lea, ca efect al influenței turceşti. Deocamdată cavadionul era veş- mîntul exterior domnesc de ceremonie, cu aspect de odajdie avînd menirea să sublinieze demnitatea sacerdotală a voievodului care era în acelaşi timp şi stăpînul bisericii din țara sa. Acest costum oficial şi solemn îl purtau toți

suveranii ortodocşi din răsăritul Europei.

De obicei pe dedesubt se mai îmbrăca şi o tunică scurtă din care se vedeau doar gulerul şi manşetele strimte, împodobite cu galoane de fir bătute cu pietre scumpe, de asemenea pantaloni strimți, cocîrlat, şi călțuni sau cizmulițe din stofă sau piele fină, din care în tablourile votive nu se văd de sub poalele grelei mantii decît vîrfurile ascuțite.

Pe cap purta o coroană cu şase colțuri treflate, bătute cu pietre scumpe, de sub care se revărsau bogat pletele-i blonde.

Doamnele îmbrăcau şi ele cavadioane asemănătoare voievozilor, cusute din brocart venețian sau florentin, cu mîneci largi lăsînd să se vadă manşetele strimte, la fel de perlate, ale rochiilor de dedesubt.

Nici portul coconilor domneşti nu diferențiază de al părinților în aceste ocazii rare.

Dar aceste haine grele erau stânjenitoare în mişcări, la fel ca armurile, de aceea în ocaziile mai puțin solemne domnul probabil că purta ceva asemănător elegantului veşmînt cu care a fost zugrăvit în miniatura tetraevangheliarului dăruit la 1473 mănăstirii Humorului. Pe cap aceeaşi coroană cu şase colțuri împodobită cu pietre scumpe, de sub care se revarsă bogat pletele-i blonde, ce încadrează fața rotundă a unui bărbat de vîrstă mijlocie (la vremea aceea Ştefan avea în jur de 40 de ani). Deasupra purta o haină cusută din camhă roşie, înflorată cu fir de aur şi argint, lungă pînă sub genunchi ca un cojoc, dar totuşi lucrat în falduri dese ca o mantie. In dreptul mîi- nilor croiul cojocului deschide găuri largi şi alungite în jos, trecînd de talie, tivite pe margini, ca şi la poale de altfel, cu un galon de broderie din fir de aur bătut cu pietre scumpe. Prin răscroiul mînecilor cojocului se vede tunica îmbrăcată pe dedesubt, strînsă pe corp, cusută dintr-o stofă roşie, bogat înflorată ca şi mantia, scurtă pînă la jumătatea pulpelor, strînsă pe mijloc cu o cingătoare ce se vede în desen destul de mo- horîtă, fiind probabil din piele. Mînecele tunicii şi ele strimte se încheie pe glezne cu manşete împodobite cu aceeaşi broderie ca şi gulerul, asemănătoare de altfel celei de la tivul cojocului (dulamei). Pantalonii strimți pe picior, ,,cocîrlat", sînt băgați în nişte călțuni, sau cizmulițe joase, cu manşetă răs- frîntă, din postav sau piele fină, vopsite în culoarea purpurei împărăteşti.

Nici şuba de modă poloneză, cu mîneci largi, despicate, spînzurînd în jos, sau aruncate spre spate pentru a lăsa liberă mişcarea manilor, încinsă pe talie cu un brîu lat, brodat cu înflorituri din fir de aur şi argint, cu manşetele tivite cu blană de hermină şi poalele cu galon din broderie de fir, nu era o haină mai puțin prețuită. O îcftîlnim îmbrăcată de Alexandru cel Bun în tabloul ctitoricesc al unui epitrahil ; iar în timpul lui Ştefan cel Mare, ca o expresie a fastului curții, era purtată chiar şi de feciorii boiernaşilor, aprozi de divan ai domnului şi copii de casă. De asemenea va dăinui ca haină de gală, alături de cavadion, chiar şi-n secolul al XVII-lea, sub denumirea de conțeş, cabamță sau şarvana, purtată de-o potrivă de sultani, de voievozii români, de regii polonezi, chiar şi de țarii ruşi.

Cînd fastul sărbătorii nu cerea acoperirea capului cu coroana domnească, atunci voievozii preferau, pînă către sfîrşitul secolului al XV-

lea, mitra, o pălărie lucrată din postav roşu, cocîrlat, sau altă culoare, cu calotă înaltă, semisferică, brodată în zigzag cu fir de aur şi argint şi bătută cu pietre scumpe. Pălărie de mare prestigiu, ea are origine apuseană, dar calota moale, originară, căpătă în Bizanț forma rigidă, sacerdotală, fiind inclusă în portul împăraților, a marilor demnitari şi arhierei, şi trecînd apoi în portul voievozilor noştri moldoveni şi munteni din secolul al XlV-lea, a marilor dregători ai acestora, a ierarhilor bisericii româneşti. Treptat, către sfîrşitul secolului al XV-lea, mitra laică dispare, rămînînd în continuare, chiar pînă în zilele noastre, în portul arhiereilor ortodocşi.

Costumul obişnuit al doamnelor, deşi păstrează aceeaşi notă rigidă de hieratism, este totuşi, din motive lesne de înțeles, mai pitoresc. Ele purtau rochii lungi din mătase sau catifea, cu mînecile largi şi manşete strimte, strînse pe talie cu aşa- numitele „brîie femeieşti ferecate", cingători din piele brodate cu fir şi bătute cu pietre scumpe, încheiate în față cu paftale de, aur sau argint; mai purtau de asemenea şi un fel de ii, lucrate din pînză fină de Lituania sau Krosno, cu mîneci largi şi încinse pe talie cu brîie care prindeau în față şi fota îngustă şi vărgată. Iile erau împodobite la piepți şi la mîneci cu bogate flori sau motive geometrice brodate în fir de aur şi mătase.

Peste ele îmbrăcau, după cum am văzut, cavadioane asemănătoare voievozilor din brocart venețian şi florentin, sau ferezii, un fel de dulame fără mîneci, cu gurile buzunarelor în linii drepte, lungi pînă la pămînt, dar încheiate cu ceaprazuri şi nasturi de aur doar pînă la genunchi, rămînînd în rest desfăcută pentru a lăsa să se vadă poalele evazate ale rochiilor de mătase, dînd astfel impresia unor volane. Mai purtau şi pomenitele cabanițe luxoase, cusute din cumasuri scumpe, cu mînecile despicate şi căptuşite cu blănița herminelor cînd sînt albe, atîrnînd în jos pînă către glezne.

Capul înfăşurat mai întîi într-o maramă cu capetele căzînd uşor pe umeri, croit dintr-o țesătură fină, albă sau vărgată cu roşu şi verde, putea fi acoperit fie cu coroana princiară, fie cu o scufă cu pene, mult asemănătoare unei coroane, fie cu o pălărie a cărei calotă rotundă şi joasă ca o sită şi boruri largi îi dau aspectul unei pălării de soare. Iar ca podoabă, pan.de- locuri bogate de aur, cu lănțujele dese şi subțiri, ca firele unei beteli, agățate sub maramă încadrînd obrajii, împreună cu cerceii lungi şi grei ce atîrnă de urechi.

Dintre toate reprezentările doamnelor lui Ştefan cel Mare cea mai distinsă pare a fi cea a Măriei de Mangup, reprezentată în broderia acoperămîntului său de mormînt. Portretul domniței a fost redat în ținută de mare gală, de aceea poartă pe cap o coroană înaltă din aur bătută cu pietre scumpe şi ale cărei colțuri se prezintă ca petalele unei flori de crin stilizate. De sub ea atîrnă pînă pe umeri pandelocurile bătute cu pietre scumpe, în urechi poartă cercei cu pandantivi, iar din dreptul lor, atîrnînd peste bărbie, o plasă străvezie din fir de aur ce-i acoperă partea de jos a feței. Pe umeri poartă o elegantă du- lamă de modă poloneză, lungă pînă sub genunchi, cu mînecile rotunde şi despicate, atîrnînd leneş alături, cusută dintr-o scumpă camhă pe a cărui cîmp albastru-cenuşiu au fost

țesute cu fir, frunze mari în formă de palmete sprijinind rodii. La încheieturile dulamei se întrevede o căptuşeală roşie de mătase. Despicătura din față, tivită cu galon brodat se încheie cu şase nasturi metalici aşezați perechi la distanțe egale. Acelaşi galon de broderie împodobeşte şi tivul deschizăturilor de la poale şi mîneci. Gulerul de blană, croit asemănător celor de pelerină, agrafat la piept cu alți doi nasturi metalici, acoperă umerii ce se bănuiesc gingaşi. De sub dulamă, rochia lungă pînă la pămînt, încheiată în față la fel ca şi dularna cu nasturi metalici prinşi în galonul brodat al tivului, cusută dintr-un material asemănător, lasă privirii doar virfurile aurii ale condurilor încălțați, iar mîinile scoase prin despicăturile cabaniței şi împreunate pe piept sînt înfăşurate în mînecile strimte cu manşete brodate ale aceleiaşi rochii strimte la gît, cu guler înalt, mai bogat brodat decît manşetele şi împodobit cu pietre scumpe. Dar timpul acestora încă nu venise din plin. De abia în secolul următor pietrele scumpe de diferite mărimi, calități şi culori, aşa-numitele mărgăritare, vor năvăli să împodobească gulerele, manşetele, galoanele brodate ale tivurilor, brîiele, pînă şi pălăriile, de unde şi numele 16r de „tichii cu mărgăritare“.

Cît despre îmbrăcămintea marilor boieri de la curtea lui Alexandru cel Bun şi a celor ce făceau fala curții lui Ştefan cel Mare, trebuie s-o dezlegăm probabil din cele douăsprezece icoane gravate în ferecătura de argint a raclei Sfîntului Ioan cel Nou de la Suceava, din xilogravurile cronicii lui Urlich von Reichental repr-ezentînd delegații oraşelor moldovene la Conciliul de la Constanța (1418), din grupurile ce însoțesc martiriul sfîntului amintit şi aducerea lui la cetatea Sucevei, pictate pe frescele exterioare ale bisericilor de la Voroneț şi Sucevița şi, mai cu seamă din tablourile votive ale ctitoriilor portarului Şandru la Dolheştii Mari, logofătului Tăutu la Bă- lineşti, hatmanului Luca Arbore din satul cu acelaşi nume, cît şi din tablourile votive ale ctitoriilor domneşti şi boiereşti din prima jumătate a secolului al XVI-lea.

Curtenii lui Alexandru cel Bun purtau la ceremonii pălării şi înfăşurări ale capului după moda apuseană, cum ar fi pălăriile îmblănite sau de catifea, şepcile frînceşti din postav cu cozorocul ascuțit şi ieşit în afară deasupra frunții, ca un cioc, numite la noi şi pălării cu streaşină, şepci danteşti cu clape în părți, petrecute deasupra calotei scunde, dulame încrețite şi veşminte ample, împodobite la poale şi la mîneci cu galoane din fir sau blană scumpă, lăsînd să se vadă de sub ele pantalonii traşi pe picior şi aceiaşi călțuni, sau cizmulițe strimte, purtate în întreaga Europă, atît de nobilii şi prinții răsăriteni, cît şi de cei din apus, după cum se văd în zugrăvelile timpului.

Nimeni nu trebuie să înțeleagă politica lui Ştefan cel Mare de sprijinire a domniei pe categoriile mijlocii ale boiernaşilor şi tîrgoveților ca un fenomen de amendare a feudalismului, cu o nouă caracteristică, proprie doar politicii voievodului amintit. Această străduință de a atrage categoriile mijlocii în sfera aliaților politici ai puterii domneşti angajate în lupta pentru centralizarea statului şi întărirea autorității sale a fost un fenomen caracteristic pentru istoria tuturor statelor europene, doar că în situația particulară a țărilor române el se conjuga şi cu necesitatea ridicării

întregii populaţii valide la lupta împotriva jugului otoman. Astfel că Ştefan cel Mare n-a dus împotriva marii boierimi o politică de desfiinţare, ci de impunere a ţelurilor sale, de aceea vom întîlni în rîndurile ei, aşa după cum am arătat în capitolele de început, puternici apărători ai coroanei, dar şi vajnici vrăjmaşi. Aceştia, ca proprietari de ocini întinse cu zeci de sate, fîneţe şi livezi, vii, iazuri, mori, prisăci, turme de oi, cirezi de vite şi herghelii, aveau negustorii lor ce le valorificau marfa nu numai la bîlciurile din ţară, ci şi de peste hotare. Adunînd astfel tezaure ce rivalizau cu cele domneşti, ei puteau să-şi îngăduie cheltuiala de a ctitori biserici şi de a purta cele mai luxoase veşminte şi cele mai scumpe şi strălucitoare giuvaeruri, după pilda stăpînului lor.

Aşa îi vom găsi zugrăviţi în tablourile votive pe logofătul Ioan Tăutu cu soţia, în naosul bisericii de la Bălineşti ; pe logofătul Toader Bubuiog, frate de mamă cu Petru Rareş, şi soţia acestuia, Anastasia, în pronaosul bisericii mănăstirii Humor, avîndu-l alături pe Daniil, pîrcălabul Sucevei ; pe Şandru portarul, cumnatul lui Ştefan cel Mare, şi soţia acestuia, Maria, în ctitoria lor de la Dolheştii Mari ; pe Luca Arbure hatmanul, cu soţia lui, Iuliana, şi copiii, în pronaosul bisericii de la Arburea.

De pildă logofătul Ioan Tăutu poartă pe cap o mitră brodată cu fir de aur, deşi la acest sfîrşit de secol boierii Cei tineri ca Toader Bubuiog sau Daniil pîrcălabul vor fi tot mai atraşi de noua modă a scufiilor italiene de brocart stropite cu pietre scumpe, dar ele vor fi la modă în ţările române de abia în prima jumătate a secolului al XVI-lea. Pe umeri poartă o şubă croită din postav scump, verde, ţesut cu fir de aur, o cabaniţă dintre cele mai luxoase, cu mînecile despicate atîrnînd în jos şi închisă în faţă cu găitane tot din fir de aur. Prin deschizături se vede o tunică, roşie, trasă pe trup, cu manşetele strîns încopciate la încheieturi şi gulerul mic răs- frînt. De sub şubă se văd nădragii subţiri, strînşi pe picior şi băgaţi în calţuni, sau cizmuliţe joase, din piele fină, sau postav.

Alături, soţia şi fiica lui sînt îmbrăcate cu ferezii lungi din aceeaşi stofă verde cu flori mari de aur, închise cu cea- prazuri de la gît pînă la brîu, în rest lăsate libere să se vadă
poalele cutate ale rochiilor, a căror umeri largi şi înflorate ies bogat prin găurile tereziilor, ca să fie strînse apoi la încheieturi cu manşete brodate cu fir de aur. Deosebirea de vîrstă dintre cele două femei este marcată, pe lîngă sublinierea fină a liniei feţei, şi de faptul că jupîneasa poartă pe cap o pălărie cu boruri mari şi calotă scundă, deasupra unei marame ce-i atîrnă pe umeri, cu figura încadrată de pande- locuri şi cercei, iar fiica ei peste marama ce-i înfăşoară aproape nevăzut capul, poartă o diademă (sau o cunună) bătută cu pietre scumpe. /

Desigur că şi în cadrul portului jupîneselor, cu toată rigiditatea hieratică ce se impunea reprezentării pe un tablou votiv, găsim aceeaşi notă de varietate şi pitoresc întîlnită, după cum am văzut, şi în portul domniţelor. Astfel Anastasia, jupîneasa logofătului Bubuiog, poartă o cabaniţă din postav ţesut cu flori de aur, cu mînecile nefiresc de lungi despicate şi atîrnînd în jos, lăsînd în felul acesta liberă mişcarea braţelor acoperite cu mînecele unei rochii sau a unei ii, strînse la încheieturi cu

manşete perlate şi cu ţesătura brodată, cu romburi sau flori. De asemenea poartă pe cap, deasupra unei elegante marame, o pălărie în formă de sită, mult preferată de femei, chiar şi de bărbaţi, în acel secol în Franţa şi Germania, pe cînd Maria, sora lui Ştefan cel Mare şi jupîneasa portarului Şandru, îmbrăcată asemănător jupînesei lui Tăutu, poartă o pălărie cu calotă joasă şi cu boruri răsfrînte în sus, cum sînt întîlnite şi pe unele zugrăveli ale bisericilor din Transilvania.

De fapt costume asemănătoare purtau atît boierii munteni, cit şi nobilimea română din Transilvania. Astfel ne este descris boierul Zavel din Tîrgovişte, om de nădejde al lui Vlad Dracul. îmbrăcat în haine de catifea de Ipria, după croiul mult asemănător celor arătate mai sus, cu cingătoare lată pe mijloc, din piele înflorată, din care atîrna spada şi punga cu bani, purtînd pe cap o pălărie frîncească şi pe deget un inel foarte scump. Acest veşmînt seamănă nu numai cu cele întîlnite în frescele bisericilor munteneşti şi moldoveneşti, ci şi cu cele purtate de familia Cîndeştenilor, ctitorii bisericii din Strei, care sînt zugrăviţi în tabloul votiv îmbrăcaţi în jupane, roşii şi verzi, tivite cu fir la poale şi purtînd săbii la cingătoare. Nistora, jupîniţa lui Cîndea, este zugrăvită ca şi jupîniţele boierilor moldoveni purtînd rochie lungă, strînsă pe mijloc cu un brîu care prindea în faţă şi fota îngustă, lucrată dintr-o ţesătură scumpă vărgată. Şi tot ca şi ele are capul înfăşurat într-o maramă albă ce-i cade uşor peste umeri.

Boierimea mijlocie şi tîrgoveţii cei bogaţi se străduiau şi ei să ţină pasul cu moda timpului, atît cît le îngăduiau pungile şi rangul lor în ierarhia societăţii. Probabil că purtau şi ei, aşa cum sînt zugrăvite multe personaje din scenele de grup ale frescelor de la Voroneţ, Bălineşti, Botoşani, Dorohoi, tunici scurte pînă l-a genunchi, nădragi şi călţuni de postav sau piele, mantale uşoare cu glugi şi prinse în ceaprazuri, sau mantii agrafate la gît, acoperindu-le doar spatele şi umerii, îmbrăcate peste jupane lungi pînă sub genunchi, sau pînă la jumătatea pulpei, colorate în albastru, verde, roşu, împodobite cu gulere rotunde, uneori perlate. Pe cap purtau pălării, fie asemănătoare coifurilor „marion“ întîlnite la nemţi şi la cehi în acelaşi secol, fie meloane cu calotă aproape rotundă şi cu borurile înguste şi întoarse, fie nişte pălării destul de elegante, asemănătoare întrucîtva şepcilor frînceşti. Dar se obişnuia şi portul capului descoperit cu părul buclat, sau adunat la ceafă într-un fel de coc.

Cît priveşte îmbrăcămintea sătenilor, fie boierime măruntă, răzeşime, fie vecini, -atît în secolul al XV-lea cît şi în cele precedente sau următoare, aceştia purtau în general veşminte cu linia croiului caracteristică zonelor etnografice de astăzi, care pe vremuri se constituiau în „ţări“, reflex tîrziu al străvechilor uniuni de obşti sau ale stăpînirilor voievozilor locali. Ea era simplă şi în general lucrată în casa fiecăruia din pînză de in, cînepă şi suman (aba cu fir gros, netunsă şi de culoarea originală a lînei). Bărbaţii purtau, după sezon, jupane din pînză de in sau cînepă, lungi pînă la genunchi sau la jumătatea pulpei, strînse pe brîu cu cingători late din piele sau ţesute special din lînă, împodobite la poale, la piepţi şi la manşetele largi cu benzi de motive geometrice sau înflorate în culorile roşii şi negre. In jos, purtau nădragi traşi pe picior, din pînză albă dacă era vara, sau din

suman (dimie) iarna, şi în picioare opinci de piele cu gurgui ascuțit, strînse cu nojițe răsucite din păr de coadă de cal, din sfoară de cînepă sau tăiate din piele. Peste aceste frumoase cămăşi (jupane), cînd timpul se răcea, purtau pieptare din blăniță de miel, şi ele înflorate sau tighelate pe margini cu blănițe de jder şi cîrtiță, după posibilități, cojoace de oaie şi zeghe (mantale) de suman, lungi pînă sub genunchi, frumos lucrate în falduri, garnisite cu găitane şi încheiate cu ceaprazuri. Mantalele puteau avea glugi.

Veşmintele femeilor bineînțeles că erau mai cochet lucrate. Ele purtau ii asemănătoare celor îmbrăcate de jupînese, doar că erau croite din pînză topită de in, cusute la poale, la piepți si pe mînecile largi cu frumoase motive geometrice sau înflorituri, după tradiția locului, cu mijlocul strîns de cingători, brîie, anume țesute, şi cu fote tot dintr-o țesătură de lînă în scaune. Capul şi-l înfăşurau în giulgiuri (marame), țesute din firul cel mai subțire de in care se putea toarce. Şi ele, ca şi bărbații lor, purtau în picioare opinci, iar pe timp răcoros pieptare, cojoace sau zeghe de sun-fan.

Exigențele celor mai înstăriți puteau fi împlinite în zilele de bîlci ale tîrgurilor învecinate cînd găseau din belşug să cumpere piei argăsite mai cu pricepere de meşterii transilvăneni şi în special ,,boboul“, abaua albă, tunsă şi bine presată în teascurile postăvăriilor tot transilvănene, menționată în toate privelegiile de comerț ale negustorilor de peste Carpați.

Şi în Moldova secolului al XV-lea sînt pomenite în documente, e drept destul de rar, pivele şi steazele de postav, precum şi meşteri plecați în Transilvania să se specializeze în „rosariam artem“ (tunsul postavului).

Dar în timp ce, în secolele următoare, veşmintele marii boierimi şi ale tîrgoveților bogați luau noi înfățişări după mersul modei ce primea din plin influența turcească, drept efect al înăspririi stăpînirii acestora, veşmintele sătenilor se primeneau mai greu ; iar această primenire se făcea nu atît în ceea ce priveşte linia croiului diferitelor piese de îmbrăcăminte care dobîndiseră deja valori clasice, ci mai eu seamă în înfloriturile de arnici şi de mătase ce-au împodobit mai tîrziu iile, fotele, catrințele, zavelcele şi pestelcile femeilor, în finețea pînzei de păianjen pe care a căpătat-o treptat țesătura maramelor, în înfloriturile de găitane şi arnici ce au împodobit cojoacele şi zeghele, în măiestria şi gustul cu care era țesută pînza în două sau în patru ițe şi apoi albită în apa nurilor şi sub raza soarelui pentru care s-au jertfit atîtea generații de strămoşi.

„Cine le-a văzut odată, aceste delicioase biserici ale Bucovinei, nu le mai poate uita în veci. într-o țară de verdeață şi păduri, sub un cer luminos şi potolit ele sînt florile primăverii eterne ale imaginilor".

(H. Focillon)

VIII

ŞI AM ZIDIT ACEST HRAM, IO, ŞTEFAN VOIEVOD...

Ion Neculce povesteşte că Ştefan cel Mare plănuind mai demult să construiască o prea frumoasă mănăstire o luă în sus pe valea Brodinei şi apoi a Putnei, spre culmile Obcinii Mari, însoțit doar de trei boiernaşi, copii de casă şi vătaful lor, să caute locul potrivit. Şi ajungînd pe o culme ce-i plăcu întinse arcul hotărînd ca acolo unde va cădea săgeata va fi temelia altarului, iar săgeata zbură către o frumoasă poieniță din vale. Atunci îi puseră şi pe copii de casă să tragă din arcurile lor şi unde a căzut săgeata vătafului, s-a rînduit a fi înălțată poarta, iar unde a căzut săgeata primului fecior s-a rînduit a fi înălțat turnul clopotniței. Doar al doilea, cu numele de Sion, nu se ştie prin ce întâmplare, strunind coarda arcului mai cu putere, trase mai departe decît stăpînul său, pe colina ce-i poartă nu *mele şi* astăzi. Iar domnul supărîndu-se i-a tăiat capul, chiar pe locul unde căzuse săgeata ce-l umilise.

„Şi zidind mănăstirea, povesteşte în continuare Ion Neculce, au înălțat o prea frumoasă biserică pe care zugrăvind-o au poleit-o mai mult cu aur decît cu culori, atît pe dinăuntru, cît şi pe dinafară", iar acoperişul i l-a făcut din plăci groase de plumb să țină o veşnicie. Apoi a îmbrăcat-o cu sfeşnice mari şi mici şi policandre turnate numai din argint, a dăruit-o cu un clopot fruipos cîntător, lăsîndu-i după moartea sa şi arcul din care trăsese şi o cupă de iaps, probabil cea din care băuse la ospățul de sfințire. Arcul l-au furat joimirii lui Jan Sobieski, care au prădat şi ars mănăstirea în timpul lui Constantin Cantemir, iar cupa a spart-o netrebnicul Misail Chisă- liță, egumenul mănăstirii, în timpul celei de a treia domnii a lui Mihail Racoviță, îmbătîndu-se în timpul unui ospăț.

Bineînțeles că legenda este foarte frumoasă şi plină de lirism, ca toate legendele ieşite de sub pana lui Neculce, dar ea nu poate fi luată decît ca o... legendă. Adevărul este că Ştefan voievod, după pilda înaintaşilor săi, plănuise chiar de la începutul domniei să consțruiască o mănăstire necropolă pentru familia sa, dar treburi mult mai grabnice legate de o mai bună rînduială a țării l-au făcut să amîne zece ani înălțarea ei. De abia în iulie 1467, după cum consemnează în cronica sa Grigore Ureche, domnul poate să-şi înfăptuiască dorința şi porunceşte săparea temeliilor primei

sale ctitorii.

Dar țara trebuind să facă față şi războiului cu regele Matei Corvin, lucrările au mers destul de anevoie, aşa că de abia în anul 1469, sau chiar 1470, înălțarea bisericii a fost isprăvită, putîndu-se astfel purcede la tîrnosirea ei, lucru ce s-a făcut cu mare alai şi bucurie de către mitropolitul Teoctist, episcopul Tarasie al Romanului, împreună cu un sobor de şaizeci şi patru de preoți şi călugări. Şi toți erau veseli şi mîndri de domnul lor, nu doar pentru încîntarea ce le-o dădea frumosul edificiu (fără să mai vorbim de bogăția ospățului ce a urmat slujbei de sfințire), ci şi pentru faptul că, atunci, la 3 septembrie 1470, cînd avea loc tîrnosirea, se împlineau şi trei săptămîni de la marea victorie a lui Ştefan voievod împotriva tătarilor, dobîndită în codrii Lipnicului. Iar umilința tătarilor a fost atît de mare în această luptă, încît nu numai că au trebuit să-şi abandoneze toate prăzile şi robii luați, salvîndu-şi fiecare viața prin fugă, după putință, ci au căzut mulțime de prizonieri, printre care fiul şi fratele hanului Hoardei de Aur ce hălăduia în voie de mai bine de două secole prin stepele din nordul Mării Negre.

Desigur că această primă ctitorie a fost bogat dăruită încă din primii ani de existență cu multe lucruri de preț : cărți frumos caligrafiate pentru slujbele ce trebuiau călugării să le poarte peste an, țesături şi broderii liturgice a căror valoare artistică încîntă şi astăzi sufletele celor care vizitează muzeul mănăstirii, vase şi alte obiecte de cult din aur şi argint, bătute cu pietre scumpe, sfeşnice şi policandre de argint, fără să mai vorbim de celelalte danii care, numărate în privelegiul dat de Ştefan voievod la 2 februarie 1503, dovedeau că ajunsese în acest răstimp cea mai bogată mănăstire din țară, proprietara a peste treizeci de sate cu preoți, moşii, prisăci, mori, selişti, vămi ş.a.

Către anii 1480, Ştefan voievod porunceşte meşterilor să-i împrejmuiască incinta cu ziduri groase ca de cetate, flancate nu numai la colțuri de turnuri de pază, ci şi pe mijloc, după modelul celor ale cetății de scaun. Din toate acestea au mai rămas doar temeliile şi turnul de pază de pe colțul de vest, numit şi „tumul tezaurului[111], probabil de la menirea ca în încăperile lui bine fortificate să fie ascunse, *la* vreme de cumpănă, odoarele scumpe ale mănăstirii.

Construcție de plan pătrat, cu dimensiunile necesare unei încăperi, turnul are primul nivel complet separat de celelalte două, care prin teşirea muchiilor pătratului de la bază devin octogonale şi cu pereții puțin oblici, dînd astfel întregului edificiu un ciudat aspect de prismă. Probabil că la început, deasupra avea o terasă împrejmuită cu un parapet de zid cu creneluri, servind rezistenței apărătorilor. Astăzi în locul ei s-a înălțat un acoperiş țuguiat, care denaturează aspectul plăcut ce l-ar fi avut această clădire prismatică, prevăzută cu con- traforți pe colțuri. încăperea de la parter comunică direct afară printr-o uşă cu chenar ogival de piatră cioplită şi este luminată printr-o fereastră îngustă, tot cu chenar din piatră cioplită, dar cu baghete încrucişate în partea de sus şi sprijinite jos pe o policioară teşită. Ferestre asemănătoare aşezate pe fiecare fațadă au şi încăperile celorlalte două nivele.

Accesul la primul etaj se face printr-o uşă exterioară asemănătoare celei de la parter, prevăzută cu o scară alăturată, probabil în timpul acela mobilă, iar comunicarea dintre etaje se face printr-o scară interioară în spirală, cu lăcaşul alăturat zidului.

încăperile sînt acoperite cu frumoase bolţi gotice sprijinite pe nervuri din piatră. în pardoseala de zid se mai cunosc scobiturile unde se sprijineau la caz de nevoie drugii proptiţi în uşile din blană groasă de *stejar,* ferecate.

[1] înrudite cu turnul tezaurului de Ja Putna sînt şi turnurile clopotniţă de la Piatra, Popăuţi, precum şi ale mănăstirilor Bistriţa şi Neamţului.

De la vechea biserică probabil că nu ni s-au păstrat nici temeliile. Topită de vîlvătaia focului iscat nu se ştie cum în anul 1483, Ştefan voievod a reclădit-o în anul 1484, înfru- museţînd-o mai bogat ca înainte. Dar în timpul luptelor purtate între Vasile Lupu şi vornicul său, Gheorghe Ştefan, care rîvnea la tronul ţării, cazacii lui Timus Hmielnischi, ginerele voievodului, chemaţi în ajutor, incendiază mănăstirea furînd printre multe odoare şi tabla de plumb ce acoperea biserica, pe care au dus-o apoi la Suceava topind-o pentru ghiulele. Aşa ne mărturiseşte călugărul Vasilie în însemnarea făcută la 18 mai 1653 pe una dintre filele mineiului pe aprilie, manuscris păstrat încă din timpul lui Ştefan cel Mare.

Deci nu poate fi acceptată legenda antologată de Ion Neculce în O *samă de cuvinte,* prin care se spune că Vasile Lupu, aproape de mazilie, întunecîndu-i-se „mintea spre lăcomie" a dărîmat biserica nădăjduind că va găsi o comoară ascunsă în zidurile ei, dar negăsind se gîndi s-o reclădească fără însă a apuca s-o înalţe mai sus de ferestre, restul zidirilor terminîndu-le Gheorghe Ştefan, urmaşul său la scaunul ţării. Dar, potrivit inscripţiei zugrăvite deasupra uşii pronaosului, ea a fost terminată de abia la 1662, deci în timpul domniei lui Dabija voievod (1661—1665).

Pe la 1676, potrivit altei însemnări făcute pe acelaşi minei, mănăstirea a fost lovită de potere de Ieşi şi cazaci, care „au jefuit-o... şi au ars-o pînă la temelii". Desigur că însemnarea este într-o oarecare măsură exagerată, dar totuşi stricăciuni foarte mari trebuie să fi suferit bietele zidiri, şi multe dintre podoabele de argintărie sau broderii vor fi intrat în mîinile hulpavilor jefuitori. Nu avem ştire despre lucrările iniţiate de călugări pentru dregerea stricăciunilor, dar ele negreşit s-au petrecut, pentru că mănăstirea îşi desfăşoară o bogată activitate şi-n următoarea sută de ani.

Dintre egumenii mai de seamă ai acesteia s-au ales uneori chiar şi mitropoliţii ţării, cum a fost mitropolitul Iacob Put- neanu, care, păstorind la mijlocul secolului al XVIII-lea, încearcă să dea o nouă înfăţişare vechiului lăcaş. Astfel meşterii trimişi de el au reparat întregul acoperiş, ridicînd pe turlă un tambur în stil baroc, cam nepotrivit cu întregul ansamblu, au înlocuit pardoseala şi iconostasul, au reparat, tencuit şi zugrăvit zidurile bisericii, au dărîmat rupturile vechiului zid de incintă, chiliile dărăpănate adosate lui şi le-au mutat cîţiva metri mai departe, lărgind astfel ograda mănăstirii şi aducînd-o la forma în care s-a păstrat pînă în zilele noastre.

Lucrări de reparaţii au fost organizate şi de către arheologul austriac

K. Romstorfer care, după cum s-a văzut, în calitatea sa de conservator al curţii imperiale vieneze, s-a aplecat cu multă simţire, dacă luăm în consideraţie posibilităţile băneşti oferite de stăpînirea străină neamului nostru, către monumentele din Bucovina ; de asemenea, lucrări au mai fost organizate şi de Comisia Monumentelor Istorice în perioada dintre cele două războaie mondiale, dar cele mai importante sînt cele ce se desfăşoară în deceniul curent şi care au menirea să redea, pe cît posibil, întreaga măreţie a acestei mănăstiri, unice ca simbol de viaţă în istoria poporului român, devenind astfel, cum era şi firesc, unul dintre cele mai importante monumente-muzeu ale patriei noastre.

*

* *

în verile anilor 1487 şi 1488, Ştefan cel Mare a construit la Milişăuţi, Pătrăuţi, Suceava şi Voroneţ, pe temeliile unor vechi lăcaşuri din lemn, patru biserici din piatră, nu atît de falnice prin mărime cît de frumoase prin gustul ales al proporţiilor arhitectonice, bogăţiei zugrăvelilor interioare şi, desigur, a podoabelor de argint, icoane şi broderii cu care vor fi fost din belşug dăruite, dar din care a ajuns pînă în zilele noastre doar tetraevanghelul scris de ieromonahul Pahomie pentru biserica de la Voroneţ.

Deşi cu o destul de pronunţată autonomie individuală în ceea ce priveşte alegerea soluţiilor arhitectonice şi decorative, totuşi cele patru biserici constituie un grup deosebit, original şi unitar în cadrul întregii arhitecturi religioase din a doua jumătate a secolului al XV-lea.

Pornind de la planul triconc al prototipului construit cu un secol mai înainte la Şiret, biserica Sfînta Treime, aceste ctitorii vor deschide seria unui însemnat şir de biserici zidite atît de Ştefan cel Mare cît şi de domnii următori, care, împreună cu cele ce decurg din prototipul bisericii Sfîntul Nicolae de la Rădăuţi, vor dobîndi pînă la sfîrşitul secolului al XVI- lea valenţele unui stil de sine stătător.

Despre biserica de la Milişăuţi, înălţată în vara anulai 1487, ne-au rămas doar descrierile istoricului polonez W. Pod- lacha şi ale austriacului K. Romastorfer, cîteva reproduceri după picturile interioare şi pisania ce se păstrează în lapidari umul muzeului de la Rădăuţi, pentru că a fost fără motiv dărîmată de o unitate austriacă în timpul primului război mondial. De aceea nu ne vom opri la ea decît să amintim că la boltirea pronaosului s-a încercat soluţia semicilindrilor întrepătruns!, adeseori întîlnită la bolţile încăperilor cetăţii de scaun şi ale cetăţii Neamţului şi bănuim că era destul de preferată şi în boltirea încăperilor de la curţile domneşti amintite mai sus, dar neadecV&tă la biserici, pentru că fragmenta un spaţiu care, potrivit canoanelor prevăzute în ermi- niile de zugrăveli, se cerea să găzduiască chipul Maicii Domnului. Poate de aceea la biserica din satul Pătrăuţi, construită tot în vara anului 1487, bolta în lunete a pronaosului cu planul pătrat a fost înlocuită cu o calotă sferică, aşezată pe patru arcuri cu capetele sprijinite pe console din piatră, adînc zidite la colţurile pereţilor.

Ca plan şi elansare, biserica de la Pătrăuţi este mult asemănătoare bisericii Sfîntul Ilie-Suceava şi Voroneţ construite în vara anului 1488, lipsindu-i doar contraforţii, fapt ce-o apropie mai mult de prototipul de la Şiret.

Deşi întîlnită pentru prima dată, soluţia sprijinirii în interior cu arcuri piezişe a turlei ce încoronează naosul apare ca o experienţă originală, elaborată în întregime în deceniile anterioare. Ne mai fiind întîlnită în arhitectura religioasă a altor popoare, cercetătorii au numit-o „tipul de boltă moldo- venească“.

Ideea care stă la baza acestei soluţii este transformarea planului dreptunghiular al naosului în pătrat şi apoi micşorarea treptată a acestuia pînă la un gol convenabil proporţiei dintre înălţime şi lăţime, capabil în acelaşi timp să suporte greutatea unei turle, nu chiar atît de înalte, dar destul de zvelte.

Cu toate că în ultimele două decenii s-au făcut costisitoare lucrări de renovare, singura realizare demnă de reliefat la biserica de la Pătrăuţi este ridicarea unui acoperiş nou pe elemente arhitectonice deosebite, după modelul celui din tabloul votiv, care pune în acelaşi timp în valoare zvelteţea turlei, dînd deopotrivă elansare întregului edificiu. Dar faţadele exterioare au rămas mai departe tencuite (prima datată probabil prin secolul al XVII-lea, fiind şi pictată, după cum se poate vedea dintr-o porţiune degajată alături de uşa pronaosului), peste care în ultimul timp s-a întins şi un strat de var cărămiziu-deschis, culoarea acut distonantă cu verdele crud al împrejurimilor şi albastrul-azuriu al cerului bucovinean.

Faţadele interioare mai poartă şi acum picturile originale, cu puţine refaceri culoare peste culoare, şi doar numai la registrul de jos. Picturile pronaosului şi ale naosului sînt destul de afumate şi cu nuanţele culorilor greu de distins, iar cele din altar în mare parte sînt spălate de şuvoaiele ploilor ce s-au prelins pe vremuri prin acoperişul dărăpănat. Cu toate acestea, privirea se opreşte cu deosebire asupra cavalcadei zugrăvite pe întreaga suprafaţă a părţii de sus a peretelui vestic al pronaosului, reprezentînd episodul din legenda lui Eusebio, „Vita Constantini[41], prin care împăratul Constantin al Bizanţului, după ce trecuse la creştinism, pornit să elibereze Roma de sub ,,păgîni“, ar fi văzut în drumul său, deasupra soarelui în asfinţit, o cruce mare şi luminoasă însoţită de cuvintele greceşti „învinge prin aceasta".

în cavalcada pătrăuţeană, împăratul Constantin cel Mare este înfăţişat călare pe un cal şarg conducînd o numeroasă oştire de călăreţi, în frunte cu Sfîntul Gheorghe, patronul Moldovei, şi Sfîntul Dimitrie, patronul Ţării Româneşti. împăratul este precedat de arhanghelul Mihail, care potrivit canoanelor este comandantul oştirilor cereşti, ce-i deschide drumul printr-un gest simbolic făcut cu mîna, înspre crucea albă, zugrăvită în extremitatea dreaptă a compoziţiei, deasupra unui munte. Caii zvelţi cu picioarele subţiri şi copite mici, sînt zugrăviţi în iureşul galopului, iar linia unduioasă, dar sigură în acelaşi timp, a desenului dă un ritm deosebit compoziţiei prin faptul că lasă impresia zvîcnirii interioare şi a unei încordări fără de seamăn a muşchilor supuşi efortului de alergare.

Călăreții din cavalcadă poartă veşminte mult asemănătoare călăreților din oştirea lui Ştefan cel Mare, distingîndu-se a fi sfinți taxiarhi doar prin faptul că în jurul capetelor le sînt zugrăvite aureole.

Culorile cu nuanțe prețios alese, ritmul interior al compoziției, precum şi linia sigură a desenului, mult apropiată de viața reală, fac din acest tablou unul dintre cele mai importante şi reprezentative ale picturii moldoveneşti medievale. Dar importanța lui nu este dată numai de calitățile artistice deosebite, ci şi de mesajul politic ce intenționa să-l comunice tuturor credincioşilor veniți în acest lăcaş.

Marea cavalcadă a sfinților taxiarhi, zugrăvită în ctitoria lui Ştefan cel Mare dedicată hramului Sfintei Cruci, capătă un sens alegoric destul de lesne de înțeles. Aşa după cum împăratul Constantin pornit împotriva păgînilor i-a zdrobit in numele crucii, tot aşa şi Ştefan voievod, domnul Moldovei, va învinge ostile imperiului otoman spre izbăvirea țării sale şi a întregii creştinătăți.[21] Iar dispunerea acestei scene chiar deasupra uşii de ieşire din biserică, ocupînd prin amploarea ei deosebită întreaga lățime a peretelui, avea menirea să întipărească în conştiința tuturor celor ce o vedeau ideea fundamentală a politicii marelui voievod : lupta împotriva cotropitorilor otomani şi încrederea în victoria finală.

Tot cu mesaj politic poate fi considerat şi Deissisul de pe latura vestică a peretelui naos-pronaos, pandant cu tablourile votive ale bisericilor de la Sfîntul Ilie-Suceava şi care se numeşte Regina stă de-a dreapta ta“ sau „Regele regilor[22], re- prezentîndu-l pe Isus pe tron, îmbrăcat în haine arhiereşti, sacos, amfor şi mitră, ca simbol al împărăției cereşti, avînd Ia dreapta sa pe fecioara Maria îmbrăcată în veşminte împărăteşti şi cu coroană pe cap, drept simbol al împărăției pămînteşti, iar la stînga pe Sfîntul Ioan Botezătorul.

Preferința pictorilor de a pune în contrapondere cele două compoziții poate fi interpretată şi drept intenție de a crea o legătură simbolică între ele, legătură ce trebuia să arate tuturor celor ce intrau în bisericile respective că voievodul român nu primise domnia din mina vreunui principe de aiurea, ci el era alesul cerului, iar pentru izbînzile lui Ştefan voievod „din mila lui Dumnezeu domn al țării Moldovei[11], cum singur se intitula în documente, pentru sănătatea şi norocul său şi al familiei sale se rugau neîncetat la „împăratul ceresc[16], Fecioara şi Sfîntul Ioan Botezătorul, de aceea toți locuitorii țării, cu mic, cu mare, îi datorau supunere desăvîrsită. Şi credem că interpretarea de mai sus îşi găseşte cel mai viabil argument în faptul că această ultimă treime a domniei Iul Ştefan cel Mare este epoca de centralizare maximă a statului moldovean, de întărire a puterii domneşti şi a prestigiului internațional.

Note:

[21] De fapt ideea purtării războaielor cu turcii, a sacrificiului oştirii şi domnului ei nu numai pentru salvarea țării, ci şi în numele şi pentru salvarea întregii Europe creştine, a organizării unei mari cru
ciade antiotomane este întîlnită atît în ser i soarea-manifest din 1475, cît şi în mesajul soliei conduse de Grigore Țamblac şi în alte documente externe emanate de cancelaria lui Ştefan cel Mare.

Mai bine păstrată decît la Pătrăuți, fresca interioară de la Sfîntul Ilie-Suceava se desfăşoară conform canoanelor în episoade biblice şi hagiografice, în largi tablouri despărțite prin benzi maro şi roşii, deosebit de frumos adaptate suprafețelor murale ce trebuiau pictate. Stilizarea puternică a desenului potențiază valoarea dramatică a imaginilor, în special la registru Patimilor, iar sinteza armonios realizată între suprafețele arhitecturale şi pictura desfăşurată pe ele dă o anumită calitate decorativă întregului ansamblu. Această tendință a zugravului de la Sfîntul Ilie-Suceava spre stilizare şi deco- rativism a fost remarcată de cercetători ca fiind mult apropiată procedeelor artei populare româneşti. De fapt episodul hagiografic zugrăvit pe peretele nordic al pronaosului, care reprezintă pe Sfîntul Ilie urcînd spre cer într-o căruță tipic țărănească, trasă de cai murgi înhămați cu hamuri simple, fără accesorii decorative, i,ar sfîntul un bătrîn cu privirea blîndă, aproape speriată de întîmplarea prin care trece, dovedeşte nu numai calitățile deosebite ale zugravului, ci şi apropierea de realitatea înconjurătoare, poate chiar apartenența lui la mediul etnic românesc.

Cîtă asemănare între locul aşezării mănăstirii Putna şi cel al aşezării mănăstirii Voronețului ! Amîndouă se înalță pe platformele unor dîmburi care pe vremuri vor fi fost poicne însorite în mijlocul întunecatelor păduri necuprinse ale Obcinilor, la poalele cărora susură molcom curgerea unor pîraie ce-şi adună apele din culmile semeților munți ce străjuiesc împrejur ca zidurile unei cetăți. Valea pîraielor se continuă domol pierzîndu-se treptat prin deschiderile largi ce le fac în depresiunile nu prea depărtate. De-o parte şi de alta, case frumoase cu înfățişarea străveche a bîmelor de lemn îmbucate, cu acoperişurile țuguiate din draniță cioplită în solzi rotunjiți sau ascuțiți, îndemnîndu-te parcă să-ți aminteşti de păstrăvii jucăuşi ai apelor din împrejurimi, care au rămas tot atît de cristaline ca şi în secolele trecute. Doar mormăitul agresiv al autocarelor şi larma mulțimii turiştilor români sau de toate națiile mai tulbură pacea din veci a locurilor...

Construită în vara anului 1488, frumoasa biserică din piatră de la Voroneț trebuia să împlinească, potrivit legendelor din partea locului (vezi şi povestirea lui Ion Neculce), promisiunea către sihastrul Daniil de a dura, după războiul cu turcii din vara anului 1476, a cărui izbîndă era atît de greu pusă în cumpănă, în locul vechiului schitulet de lemn, unde-şi petrecea anii bătrîni în rugă şi cugetare schimnicul, o mănăstire din piatră închinată sfîntului taxiarh Gheorghe, ucigătorul balaurului necredinței şi a cărui pildă urma s-o împlinească neclintit el, Ştefan voievod, luptîndu-se cu cei ce se năpusteau să-i prade şi să-i subjuge țara.

Astfel meşterii pietrari cioplira din blocuri mari de gresie frumosul chenar al uşii de intrare, cu muluri rotund conturate, care pornind din baze teşite şi evazate în exterior se încheie sus, începînd cam de Ia înălțimea brațului bărbătesc întins, în unghiuri ascuțite şi coboară apoi treptat, ca o pîlnie, pînă deasupra uşii dreptunghiulare. Mai cioplira în gresie şi chenarul dreptunghiular al uşii ce trebuia să străpungă în ax peretele despărțitor al naosului de pronaos, dăltuind cîte două baghete de fiecare latură, ce pornesc de asemenea din scurte baze teşite şi se întretaie

la colțurile de sus cu capetele baghetelor ce întruchipează pragul, după ce mai întîi se unduiau în line curburi. Piatra chenarelor de la ferestre, cioplită tot cu baghete încrucişate la colțuri, dar fără curburi, lasă goluri înguste şi mici în afară, evazîndu-se mult către interior, ceea ce face ca razele soarelui să se împrăştie difuz în încăperi, luminîndu-le straniu.

Meşterii zidari durară o biserică nu prea mare la înfăţişare, păsti-ind planul tradițional de cruce treflată ca şi a celor de la Milişăuți, Pătrăuți, Sfîntul Ilie-Suceava. înălțînd, peste temeliile cu soclu din blocuri masive de piatră, ziduri groase, trainice, după tehnica întîlnită la cetățile şi curțile ctitorite de acelaşi domn.

Fațadele zidurilor exterioare, înainte de a fi tencuite şi zugrăvite în secolul al XVI-lea, erau din piatră brută aparentă, cu rosturile îngrijit aşezate, cu cîte cinci firide înguste pe absidele laterale şi şapte la absida altarului, ridicîndu-se de la soclul mult reliefat şi cu un fel de prispă din lespezi de piatră tăiate oblic, pînă către locurile de naştere ale bolților. La fel ca la biserica Sfîntul Ilie-Suceava, un rînd de ocnițe în număr dublu ce se sprijină pe un brîu de două-trei rînduri de cărămizi îmbracă treimea de sus a zidurilor, şi poate, deasupra acestora, era şi al doilea rînd de ocnițe mici. astupate acum. de tencuială.

Turla, nu prea înaltă, cu tamburul sprijinit pe două baze pătrate suprapuse oblic şi străpuns la capetele celor două axe de ferestre dreptunghiulare, este decorată, ca şi absidele, cu şaisprezece firide lungi şi un număr dublu de ocnițe deasupra, ceea ce crează o proporție optimă între părțile arhitectonice ale naosului şi turlă, dînd astfel unitate întregului edificiu.

Acoperişul de draniță, astăzi refăcut în întregime după modelul celui din tabloul votiv, țuguiat şi răsfrînt de la mijloc în pante line ce coboară mult formînd largi streaşini pentru a proteja o suprafață cît mai mare a fațadelor de vînturile, ploile şi ninsorile destul de bogate în nordul Moldovei, se ridică deasupra fiecărui element arhitectonic în parte, contribuind în felul acesta la elansarea întregului edificiu. De fapt acest tip de acoperiş, ce ține prin forma țuguiată şi înaltă de tradițiile strămoşeşti ale arhitecturii de lemn, întîlnite deopotrivă în Moldova şi în Maramureş, iar prin fragmentarea sa pe elemente arhitectonice şi evazarea streaşinilor trăgîndu-şi filiația din tehnicile stilului gotic, este o fericită sinteză, o soluție pe cît de originală pe atît de plăcută ca aspect general, dar şi utilă pentru că dă elansare edificiului, punînd totodată în valoare, prin separația care o realizează, frumosul fiecărui detaliu arhitectonic.

Forma originală a bisericii Voroneț a fost modificată radical pe la 1547, cînd mitropolitul Moldovei, Gheorghe Roşea, marele cărturar şi povățuitorul intim al lui Petru Rareş voievod, vărul său dinspre mamă, a adăugat fațadei de apus un larg pridvor, sprijinit pe colțuri de doi contraforți piezişi, asemănători celor de la naos, luminat din partea de sus a peretelyi sudic de o largă fereastră cu chenar din piatră cioplită în arcadă şi menouri traforate, sub care se deschide uşa de intrare, cu ancadramentul dăltuit în acelaşi stil al secolului al XVI-lea. Tot din porunca lui, biserica a fost tencuită şi zugrăvită pe dinafară cu acele

minunate fresce reprezentînd cinul ceresc, diverse episoade biblice, dar şi mari filozofi ai antichităţii, în culori cald pastelate pe fondul albastru atît de bine integrat peisajului înconjurător.

Dintre zugrăvelile interioare ce îmbracă bogat încăperile bisericii, sigurele originale sînt cele din altar şi din naos ; cele ale pronaosului au fost refăcute într-un stil complet nou din iniţiativa mitropolitului Teofan pe la 1550, iar zugrăvelile întinse pe pereţii pridvorului aparţin desigur iniţiativei celui care l-a şi construit, mitropolitul Gheorghe Roşea.

Ca stil şi tehnică, pictura interioară a bisericii de la Voroneţ are destule corespondenţe cu cea de la Pătrăuţi, sfîntul Ilie şi Milişăuţi, şi tot atît de multe deosebiri faţă de picturile bisericilor de la Bălineşti şi Popăuţi-Botoşani, datate sigur în deceniul al X-Iea, ceea ce ne îndreptăţeşte să credem că primele au fost realizate în verile imediat următoare terminării construcţiilor.

Repertoriul iconografic zugrăvit pe întreaga suprafaţă murală corespunde ordinii statornicite în pictura slavo-bizantină încă din secolul al XlV-lea^ scenele au desfăşurare amplă şi adecvată formelor arhitectonice ce trebuiau acoperite, fiind despărţite prin linii late de culoare închisă, încadrate la rîndul lor între două linii albe, subţiri, delimitînd astfel dreptunghiuri şi pătrate pe suprafeţele plane şi curbe, iar pe suprafeţele concelor, triunghiuri sferice. Suprafeţele mai înguste sînt decorate cu medalioane ce încadrează busturi de sfinţi, legate între ele prin cercuri mici cu motive florale înscrise, sau cu benzi în culori închise, pe care au fost trasate apoi cu alb vrejuri meandrice susţinînd jocuri de semipalmete, la fel ca şi la bisericile de la Pătrăuţi şi Sfîntul Ilie-Suceava.

Deosebit de plăcut este modelul decorativ realizat din jocul a patru frunze alungite care-şi întind extremităţile ca nişte tentacule în toate spaţiile rămase libere, iar baza, prin îndoirea uşoară în jurul nervurii mediane, capătă forma unei cupe alungite, cu o margine dreaptă şi una festonată. Cele patru cupe-frunze sînt înmănunchiate în buchete cu aparenţa unor flori din care pot creşte alte buchete minuscule, sau cîrcei şi struguri stilizaţi la elementele esenţiale, linii şi puncte, sau alte buchete asemenea de frunze-cupe, înmulţindu-se la nes- fîrşit prin repetare, după cum se poate vedea din compoziţia „Arborele lui Eseu" realizată de zugravii mitropolitului Gheorghe Roşea pe faţada exterioară a peretelui sudic.

Din calota turlei, înscris în două pătrate suprapuse prin diagonală, unul roşu şi altul verde, veghează sever Pantocratorul, sub care pe întreaga suprafaţă a tamburului au fost zugrăviţi arhangheli si serafimi ; iar pe întreaga suprafaţă a naosului şi a altarului, mai întîi registrul cu Patimile lui Isus, desfăşurîndu-se roată împrejur în scene succesive, şi el sub un al doilea registru, de aceeaşi dimensiune, cu sfinţi militari şi patriarhi (părinţi ai bisericii). Nu fac obiectul expunerii noastre detaliile semnificaţiei acestei ordonări, ne oprim doar asupra unui singur aspect care poate servi ca argument ipotezei asupra existenţei unor prototipuri de pictură murală bisericească încă de pe timpul lui Alexandru cel Bun, şi anume acela că reprezentările celor patru evanghelist! în repertoriul pictural al Voroneţului sînt identice reprezentărilor pictate de Gavril al lui

Uric pe tetraevanghelul de la 1429, considerat prima operă originală şi prototipul miniaturilor de mai tîrziu.

Deşi probabil pictat culoare peste culoare, se mai păstrează încă destul de bine tabloul votiv ce întrerupe în dreapta uşii registrul sfinților militari şi pandant cu el, în stînga, o compoziție destul de mare a Sfinților împărați Constantin şi Elena, îmbrăcați în scumpe cavadioane şi încoronați cu diademe bătute cu pietre scumpe, şi despre a cărei semnificație ideologică am amintit mai sus.

Interesant este că tabloul votiv de la Voroneț, împreună cu tablourile votive de la Sfîntul Ilie-Suceava şi Pătrăuți, precum şi miniatura de pe tetraevanghelul de la Humor (1473) sînt singurele mărturii contemporane despre chipul marelui voievod moldovean (la care bineînțeles se adaugă şi cele realizate pe broderiile ce le vom aminti în paginile următoare), iar portretul său, deşi cu un aspect hieratic destul de pronunțat, vădeşte totuşi calități reale, putînd fi enumerat, alături de cîteva chipuri de sfinți, cu trăsături ce denotă intense trăiri interioare, printre primele portrete *izbutite* ale picturii medievale româneşti.

Un strat gros de fum acoperă, din păcate, minunatele zugrăveli din naosul şi altarul bisericii de la Voroneț, de aceea culorile par astăzi mate şi obosite. Doar la amiază, cînd razele soarelui, strecurate pieziş prin ferestrele înguste şi prea sus aşezate, luminează discret interiorul, se disting destul de bine brunul roşcat, verdele-cenuşiu, violetul-intens şi griul veşmintelor, albastrul cerului, olivul solului, alb-gălbuiul munților şi ansamblurilor arhitectonice convenționale ale funda- lurilor. Privind cu atenție se poate constata că diferitele culori sînt cu pricepere mînuite, nu doar în scopuri decorative, ci creînd subtile detalii de nuanță, accentuînd reliefuri şi planuri, umbre şi *lumini, prin* tehnica degradării treptate, devenind astfel funcționale, creatoare de valori plastice.

Analizînd chipul fericit în care pictorul a reuşit în compoziția „Maica Domnului în adorare", din conca absidei altarului, să valorifice într-o reprezentare cu caracter static virtualitatea unei suprafețe conce, prin abordarea ca dominantă în traseul contururilor a liniei curbe, în toate variantele ei (curba abia începută, sau cea larg deschisă, curba molcomă de val ce creşte treptat, curba care tinde să se închidă şi cea care s-a închis...) ; sau felul cum a reuşit în scena „Prinderea lui Isus“, zugrăvită în glaful ferestrei de nord, să creeze din însuşirile curburii părții superioare senzația că personajele din planul ultim vin să covîrşească pe cele din planul superior, şi cu tot staticismul lor, a distincției individuale, tind să se întîlnească în învălmăşeai^ momentului de tumult care se va dezlănțui în scena următoare ; chiar şi felul cum a reuşit să accentueze limitele pe care le crează suprafețele plane, abordînd în compoziție un zid de incintă cu turnuri şi goluri în plin cintru, în fața cărora personajele sînt conturate pe un singur plan, fără iluzia de adîncime realizată în scenele zugrăvite pe curburi, poate să ne îndreptățească încheierea că pictura interioară a bisericii de la Voroneț este monumentală în înțelesul clasic al cuvîntului. Nu numai că structura compoziției este potrivită diferitelor suprafețe ce trebuie pictate, suprafețe plane sau curbe, ci ea colaborează intim cu arhitectura în măsura în care amplasamentul compoziției, forma figurilor,

proporția, mişcarea etc, subliniază potențialul plastic al suprafeței valorificate astfel prin decorație. In felul acesta elementele arhitecturale nu îndeplinesc doar rolul pasiv de suport al decorației, ci rolul activ de participant la punerea în valoare a elementelor esențiale din scenele reprezentate.

Privită în ansamblu, deci luînd în considerație şi inspiratele adaosuri ale secolului al XVI-lea, biserica de la Voroneț este unul dintre cele mai reprezentative monumente medievale româneşti „care a concentrat, după cum subliniau Ana Maria Muzicescu şi Sorin Ulea în monografia dedicată, într-o remarcabilă sinteză întregul patrimoniu spiritual, cultural şi artistic al unui neam într-o perioadă crucială a istoriei sale, legiti- mîndu-şi astfel locul pe planul valorilor universale".

*

Ansamblurile unor curți atît de mărețe, după cum am văzut că şi-a ridicat Ştefan voievod în mai toate oraşele mari ale țării, trebuiau dăruite, după obiceiul timpului, şi cu biserici asemenea. Mai ales că meşterii cei vechi dobîndiseră destule priceperi în meseria construirii şi decorării unor biserici frumoase, iar cei ce ucenniciseră pe lîngă ei puteau acum, la rîndul lor, să dureze altele şi mai falnice, punînd în îndrăznețele linii ale zidurilor şi zugrăvelilor întregul elan al tinereții.

Prima biserică de curte a fost zidită la Vaslui în vara anului 1490, dar căzînd în ruină totală, Maria Cantacuzino, soția marelui logofăt Grigore Ghica, a trimis meşteri pe la 1820 s-o rezidească. Din vechiul edificiu probabil că s-a păstrat doar soclul temeliei de piatră, ceea ce i-a obligat şi la păstrarea planului originar tricone, acelaşi de fapt pentru toate bisericile de curte ctitorite de Ştefan cel Mare. Singura descriere, dar şi ea foarte generală, este a lui Paul de Alep, secretarul patriarhului Macarie, care, la mijlocul secolului al
XVII- lea, în drum spre Moscova, a vizitat şi țările române.

„Aici, în Vaslui, scrie el, palaturile, băile, locurile de plăcere, sînt toate ale lui Ştefan vodă, precum şi magnifica şi superba biserică, cu eleganta cupolă peste măsură de înaltă. In ea jur împrejur sînt bolți şi arcuri pe care sînt picturi şi imagini ale tuturor sfinților. La intrare, pe peretele de jos, este un tablou al Judecății de Apoi, lucrat în aur şi azur... (In continuare urmează o descriere asemănătoare compoziției Voronețului ceea ce ne duce cu gîndul că ar fi vorba de o pictură exterioară întinsă pe o tencuială din secolul al XVI-lea). Biserica peste tot este acoperită cu picturi în interior. Arhitectura este foarte frumoasă. In vîrful interior al cupolei, sau în baldachinul sub care se aflã tronul beiului este imaginea domnului nostru mesia. în partea din afară a tinzei este un mare clopot[11].

Biserica curților domneşti din Iaşi, construită pe la 1491, a fost de asemenea tencuită şi zugrăvită pe dinafară în secolul al XVI-lea, reparată la acoperiş şi repictată, dar şi cu zidul despărțitor noas-pronaos dărîmat şi înlocuit cu un larg arc dublou în timpul lui Antonie vodă Ruset (1675—1678), ca apoi în a doua jumătate a secolului al XlX-lea arhitectul francez Lecomte de Nouy, în cadrul unui plan mai larg de renovări ale monumentelor noastre istorice aprobat de oficialitățile timpului, s-o dărîme

pînă la temelii şi s-o reconstruiască după schiţele făcute privind macheta tabloului votiv, în forma în care este şi în ziua de astăzi. E drept că aspectul general a fost păstrat, dar detaliile arhitectonice au modificări destul de lipsite de gust şi autenticitate românească, ceea cc nu poate fi o acuză chiar atît de grea pentru un arhitect străin, ci mai de grabă pentru cei care i-au îngăduit lucrarea.

Concomitent cu zidirea bisericii de la Vaslui, Alexandru voievod, fiul şi coasoeiatul domnului îşi zideşte şi el o frumoasă biserică paraclis pentru curţile sale de la Bacău, păs- trînd ca aspect general noua linie a bisericilor orăşeneşti adoptată de meşterii de la Vaslui şi apoi de cei de la Iaşi, fiind doar ceva mai joasă. în ea vicevoievodul a fost îngropat la 1496, după ce, în împrejurări necunoscute, s-a petrecut din viaţă.

Cronologic ar trebui merffionată în continuare construirea bisericilor paraclis de la Hîrlău (1492), bisericile orăşeneşti de la Dorohoi şi Popăuţi-Botoşani, construite în verile anilor 1495 şi respectiv 1496 [23] şi biserica paraclis a curţilor domneşti de la Piatra, dar care avînd trăsături deosebite va fi descrisă în cadrul altei grupe arhitectonice.

Continuînd planul triconc, bisericile de curte şi orăşeneşti ctitorite de Ştefan cel Mare între 1490 şi 1496, adoptă noi soluţii atît în proporţiile ansamblurilor, cît şi în plastica arhitecturală şi decorativă, reuşind să realizeze edificii deosebite prin armonia şi monumentalitatea lor.

Materialul de bază al construcţiei zidurilor rămîne acelaşi, cioplitură de piatră de dimensiuni potrivite, zidită cu rosturi îngrijite la paramente şi înecate în miezul zidului destul de gros, dar cărămida cîştigă teren şi importanţă, fiind întrebuinţată aproape în exclusivitate în treimea superioară a zidurilor, la bolţi şi la turlă.

La unele dintre bisericile de curte, cum ar fi cele de la Vaslui, Popăuţi şi Dorohoi [24], chiar şi triconcul planului suferă o modificare relativă prin supralărgirea pronaosului faţă de naos, probabil pentru crearea unui spaţiu în plus destinat mormintelor membrilor familiei şi ale curtenilor apropiaţi. Din această cauză zidurile exterioare fac rezalite destul de pronunţate la locurile de sprijin ale arcelor ce încadrează peretele naos-pronaos, iar contraforţii nemaiavînd nici o importanţă, nici măcar cea decorativă, au dispărut.

Dar soluţia supralărgirii în scopuri funerare apare tîrziu (ctitoriile amintite datează, după cum am văzut, din verile anilor 1495 şi 1496) şi

---

Note:

[23] Din acelaşi grup arhitectonic face parte şi biserica mănăstirii Taz- lăului. construită în anii 1496—1497, la oare meşterii eibordîmd planul structural de la Dorohoi, al triconcului eu pronaosul supralărgit, reintroduc contraforţii la locurile de împingere ale arcelor, putînd astfel spori lungimea şi înălţimea edificiului chiar peste proporţiile Hîrlăului. în felul acesta se realizează una dintre cele mai monumentale şi elan- sate biserici ; iar dacă decorul ceramic este mai sărăcăcios, î.n schimb piatra sculptată s-a bucurat de aceeaşi preferinţă ca şi la bisericile de la Hîrlău şi de la mănăstirea Neamţului.

[24] Biserica de la Dorohoi este singura în care s-a păstrat peretele despărţitor naos-pronaos, param en tul originar din piatră brută a faţa-

este repede părăsită, incepînd cu biserica mănăstirii Neamțului, în favoarea gropniții intercalate intre naos si pronaos, soluție ce va dăinui si în secolul al XVI-lea.

De asemenea decorația exterioară rămîne cea tradițională a fațadelor ritmate de golurile ferestrelor, de data aceasta mari şi ogivale la pronaos, de adînciturile firidelor şi a brîie- lor de ocnițe mari şi mici şi înviorate plăcut de culorile pastelate ale cărămizilor aparente, simple sau smălțuite, distribuite cu mai multă dărnicie.

Păstrîndu-se aceleaşi caracteristici ale goticului moldovenesc, piatra sculptată, deşi nu capătă importanță cantitativă prea mare, este totuşi cu mai multă grijă şlefuită şi chiar cu un repertoriu ceva mai bogat.

Cu unele refaceri tîrzii, culoare peste culoare, ni se păstrează totuşi pictura bisericii de la Popăuți-Botoşani, zugrăvită probabil în vara următoare terminării construcției, deci posterioară ansamblului pictural al bisericii de la Bălineşti, executat, după cum vom vedea, de ieromonahul Gavril, primul nostru pictor cunoscut şi care a realizat una dintre cele mai frumoase şi reprezentative opere ale picturii medievale româneşti.

delor, o mare parte din .cărămizile şi teracotele smălțuite ale decorației exterioare, precum şi pictura interioară originară. Dar ea nu este făcută în timpul lui Ştefan cel Mare, ci între anii 1522—1525 şi, fiind primul monument de pictură păstrat din secolul al XVI-lea, iar prin caracterul ei mult apropiat de pictura bisericii Popăuți, datată de cercetătorii de acum cel puțin din ultimii ani ai vieții voievodului, poate fi considerată ca un monument de tranziție dintre pictura secolului al XV-lea şi cea a secolului -al XVI-lea.

Pentru valorile ei autentice, nemodificate de mîna restauratorilor nu chiar întotdeauna bine inspirați, Gheorghe Balş în lucrarea lui despre bisericile lui Ştefan cel Mare o analizează ca prototip al bisericilor orăşeneşti şi de curte.

într-o compoziție simplă şi echilibrată, cu scene mari, personaje ample şi suple, cu nasul mic şi trăsături energice, cu gesturi în care naturalul a fost redus la esențial, încheiate laconic doar prin cîteva trăsături de penel, zugravul de la Popăuți, continua viziunea stilistică a înaintaşilor săi, în special pe cea a zugravului de la Sfîntul Ilie şi Bălineşti, reali- zînd un ansamblu pictural aerat şi decorativ, în care totuşi, uneori, laconismul prea pronunțat a dus la simplificarea limbajului grafic către ultimile sale consecințe de stilizare, ajun- gînd chiar la un oarecare schematism.

Biserica paraclis a curților/ de la Hîrlău, deşi a suportat şi ea o radicală renovare în deceniul al X-lea din secolul trecut, condusă de arhitectul Băicoianu, elevul lui Lecomte de Nouy, în timpul căreia a fost dată fresca exterioară jos şi înlocuită cu un parament de piatră fățuită ; au fost refăcute brîiele de cărămidă aparentă şi decorul ceramic după modelul bisericii de la Iaşi ; a fost reînălțată partea exterioară a turlei ce se năruise mîncată de ploile scurse prin acoperişul dărăpănat; întregul edificiu a fost încoronat cu un nou acoperiş din tablă de aramă ; iar înăuntru, peretele despărțitor naos-pronaos a fost dărîmat şi înlocuit cu un larg arc dublou, totuşi după părerile mai noi ale cercetătorilor ea păstrează cele ■ mai multe calități ale arhitecturii originare, fiind impunătoare, frumos decorată şi deci reprezentativă pentru grupul bisericilor orăşeneşti şi de curte ctitorite de Ştefan cel Mare.

Dintre toate experiențele dobîndite anterior de către meşterii marelui

domn şi sintetizate în construcţia de la Hîrlău, cea mai interesantă pare a fi realizarea prin egalitatea dimensiunilor a unui echilibru perfect între lungimea şi înălţimea edificiului, astfel încît profilul întregii clădiri să poată fi înscris într-un pătrat. Acest echilibru de aur al proporţiilor subliniază şi rolul stilistic al turlei moldoveneşti : tendinţele de verticalism ce străbat întregul edificiu converg către eleganta prismă cu opt feţe a tamburului fixat pe solidul piedestal al celor două baze decorative stelare suprapuse, iar forma ei suplă şi închisă, cu o oarecare asprime dată de şlefuirea în feţe şi muchii şi de acoperişul ascuţit nu comunică cu rotundul bolţii cereşti, ci îl săgetează parcă, năzuind către înălţimi.

Bineînţeles că la sublinierea acestor trăsături stilistice contribuie într-o oarecare măsură şi decoraţia abordată, care, pe lîngă menirea ei de a înfrumuseţa în general edificiul, pune în valoare prin jocuri cromatice şi alternanţe de volume valoarea fiecărui detaliu arhitectonic al ansamblului.

Cunoaştem că la 1530, meşterii trimişi de Petru Rareş la Hîrlău să repare curţile domneşti, ca fiind cele mai preferate, au tencuit şi îmbrăcat faţadele bisericii cu frumoase zugrăveli, realizînd în felul acesta primul monument de pictură exterioară moldovenească. Probabil că tot atunci a fost zugrăvit şi interiorul. Ne reţine totuşi atenţia faptul că pictura interioară ce se păstrează încă în condiţii relativ bune, este o replică fidelă a celei de la Popăuţi, cu destule influienţe de la cea de la Bălineşti, în special în fundalurile arhitectonice, dar în acelaşi timp ducînd pe planuri mai mari predilecţia pentru somptuozitate şi lux apărută pentru prima dată la Dorohoi, păstrînd chiar şi aceeaşi notă uşor rigidă şi artificială a desenului care scade mult trăirea interioară a personajelor. Cu toate aceste evidente trăsături proprii picturii murale a primei jumătăţi a secolului al XVI-lea, totuşi se poate emite şi ipoteza că interiorul a fost zugrăvit de către meşterii lui Ştefan cel Mare, iar în timpul lui Petru Rareş nu s-a făcut decît o refacere a picturii, prin înviorarea scenelor culoare peste culoare. De aceea pe masa joasă şi rotundă, asemănătoare celor folosite de ţăranii moldoveni pînă în ultimile decenii, în compoziţia care reprezintă Cina cea de taină, apar elemente autohtone cum ar fi plosca de vin, pîini în forma rotundă a bulcilor coapte direct pe vatră ; în scena Umilinţei, Isus poartă pe umeri un ştergar vărgat la capete cu motive populare ; iar chipurile apostolilor, chiar şi mişcarea lor, are multe trăsături comune cu cele din scenele zugrăvite pe pereţii bisericii de la Popăuţi-Botoşani.

Modelul bisericilor cu planul dreptunghiular a evoluat din prototipul socotit de arhitecţi a fi biserica Sfîntul Nicolae de la Rădăuţi, ctitoria lui Bogdan I (1359—1365). însă cercetările arheologice din ultimii ani dovedesc că voievodul întemeietor şi-a înălţat ctitoria pe locul unei biserici anterioare, tot din piatră, şi n-ar fi exclus ca modelul celei vechi să fi stat şi la baza noului edificiu, astfel că tradiţiile arhitecturii din piatră, pe de-o parte, cît mai cu seamă nivelul corespunzător al dezvoltării şi organizării vieţii feudale pe întinsul statului de sine stătător românesc Moldova, trebuie corectate cu decenii, sau poate chiar cu secole, mai înainte de epoca pe care ne-am obişnuit a o considera.

Dar ca şi la bisericile cu planul treflat, ne lipsesc monumentele de legătură între prototip şi cele înălțate în timpul lui Ştefan cel Mare, iar dacă luăm în considerație doar ceea ce s-a îndurat să ne lase moştenire scurgerea nemiloasă a anilor, nu putem pune la socoteală" decît biserica înălțată de boierul Tador Vitold în satul Lujeni, pe malul Prutului, cumpărat *în* septembrie 1453 de la Costea Vranici ; biserica de la Dolheştii Mari, ridicată înaintea anului 1481 de către Şandru, portarul Sucevei, menită a fi paraclisul curților sale moştenite din strămoşi, dar şi necropola familiei sale ; şi biserica de la Bălineşti, ctitorită pe la 1493—1494 de către logofătul Ioan Tăutu, cu aceeaşi destinație de paraclis-necropolă, după care urmează grupul celor ctitorite de domn, începînd cu biserica de la Borzeşti (1493—1494), presupusul sat al copilăriei sale.

Chiar dacă, în evoluția lui, modelul bisericilor de plan dreptunghiular reuşise încă înainte de a fi abordat de către meşterii curții domneşti să degajeze spațiul interior de greoaiele coloane ce susțineau semicilindrii bolților reducîndu-i la pilaştri cu valori decorative, ca la Bălineşti, de pildă, totuşi, acest model rămînea într-o oarecare măsură dator ca structură trebuințelor cultului ortodox şi mai ales dator unor concepții tradiționale de moştenire bizantină, care preferau bisericile cu planul tricone. De aceea s-a încercat păstrînd aproape neschimbată înfățişarea exterioară a bisericilor cu planul dreptunghiular, fără turn, cu o singură absidă pentru altar, o transcriere în interior a planului triconc, înlocuind totodată şi bolțile semieilindrice ale încăperilor cu calote sferice sprijinite pe sistemul arcelor piezişe moldoveneşti.

Această sinteză între două tipuri de biserici atît de deosebite ca plan şi structură s-a realizat treptat, cu elaborări distincte de la o fază la alta, în cursul construirii bisericilor de la Borzeşti (1493—1494), Războieni (1496), precum şi a bisericii paraclis a curților domneşti de la Piatra (1497—1498).

Dintre multe ziduri care formau curtea din tîrgul Pietrei, mult îndrăgită de Ştefan voievod, au dăinuit pînă în zilele noastre doar biserica paraclis şi turnul învecinat, străjuind-o ca o cetățuie. De fapt ea însăşi are aspect de cetățuie prin tendința de țîşnire spre înălțimi, aidoma munților înconjurători, prin forma ei dreptunghiulară şi masivitatea zidurilor de piatră care o compun, cît şi prin aşezarea pitorească pe tăpşanul parcului din centrul oraşului, punctat iei-colo de rămăşițele vechiului zid de incintă. Astfel semețele clădiri ale blocurilor durate în zilele noastre ce se desfăşoară împrejur şi îmblînzesc linia aspră a geometriei realizate din beton armat şi sticlă, iar întreaga aşezare capătă farmec prin uşoara nostalgie dată de acest monument, copleşit totuşi de vitalitatea noului atotcuprinzător.

Construită în verile anilor 1497 şi 1498, ea duce pînă la finalizare sinteza începută, preluînd, ca pe un bun gata do- bîndit, sistemul de boltire al naosului bisericii din Războieni, care realizase o boltire de tip moldovenesc în cadrul unui plan dreptunghiular, şi completîndu-l cu circumscrierea planului triconc, prin practicarea unor absidiole semicirculare în grosimea pereților laterali ai naosului fără ca scobitura să transpară în exterior.

Această ingenioasă sinteză poate fi considerată într-o măsură oarecare

prototipul unui nou şi interesant ciclu de evoluție al arhitecturii noastre religioase care, cu unele variante, cum ar fi cea întîlnită în grupul bisericilor Arburea (1503) ctitoria hatmanului Luca, Răuseni şi Dobrovăț, ctitoriile lui Ştefan cel Mare din anii 1503 şi 1504, se va încheia în a doua jumătate a secolului al XVI-lea.

*

Alături de vechiul drum ce lega cetatea de scaun a Sucevei de cetățile dinspre miazănoapte ale țării, pe lunca Şiretului, nu departe de tîrgul cu acelaşi nume, se întindeau moşiile cele mai mănoase ale logofătului Ioan Tăutu, pomenit cu prisosință în capitolele de început. Dealurile ce străjuiau cu deschidere largă lunca erau pe timpul acela acoperit cu păduri de fagi şi stejari, care se îngemănau, ținînd coama colinelor, cu cele ale munților, dar şi cu cele ce coborau prin Dersca, trecînd Prutul, spre ținuturile Sorocei şi ale Hoti- nului. Bătrînii ne povesteau nouă, copiii acestor frumoase plaiuri, că străbunii lor trăiseră la hotarele codrilor necuprinşi, în care se haiduceau atunci cînd obida nu le mai încăpea în suflete. Din aceste păduri noi nu avusesem norocul să apucăm decît zăvoiul cu plopi şi răchită a Şiretului, crescut pe cură- tura luncii, şi peticele de pădure de pe dealurile Verichiei, Tăuteştilor şi Nicanilor.

Aici în satul Bălineşti, la capătul unui platou străjuit pe două laturi de malurile rîpoase ale unui pîrîu şi pe a treia de malul tot atît de prăpăstios al Şiretului, îşi dură logofătul curțile sale, trăinicindu-le ea pe o cetate şi înzestrîndu-le cu o frumoasă biserică paraclis. Iar dacă ar fi să dăm crezare numai inscripției săpate într-o piatră dreptunghiulară cu marginile mulate proieminent şi literele, deşi slavone, desenate cu rotunjimea moale, venețian^f, că „...dumnealui Ioan Tăutul logofăt a început a zidi acest hram... în zilele binecinstitorului şi de Hristos iubitorului domn Ioan, Ştefan voievod, fiul lui Bogdan voievod ; şi s-a săvîrşit în anul 7007 (1499), luna decembrie 6“, am considera-o construită în vara anului mai sus menționat, cel mult în vara anului precedent. Dar nişte însemnări din altar, scrijelite cu grafitul în tencuiala proaspătă a bisericii chiar cu patru-cinci ani mai înainte, cum ar fi cea mai veche citită pînă acum : „ianuarie 7002 Ivan diacul [în ziua] înainte mergătorului şi Botezătorului Ioan“, adică în ziua de 7 ianuarie 1494, ne îndreptățesc să credem că acest edificiu a fost construit în vara anului 1493, urmînd ca în anii următori, pînă la 1499, să se fi terminat lucrările acoperişului țuguiat, după cum îl vedem zugrăvit în tabloul votiv, ale fațadelor, nivelarea şi împrejmuirea incintei, tîrnosirea şi altele.

Această datare anterioară inscripției este de mare importanță în special pentru stabilirea unei cronologii evolutive în cadrul picturii medievale româneşti, stabilind astfel că zugravul de la Popăuți-Botoşani a preluat o serie de experiențe şi inovații realizate în complexul pictural de la Bălineşti, de- săvîrşindu-le şi făcînd trecerea de la stilul picturii secolului al XV-lea către cel al secolului al XVI-lea.

Păstrînd planul dreptunghiular, dar frîngîndu-l nefiresc pe laturile scurte, la apus în trei fețe egale şi la răsărit printr-o absidă, mai îngustă

decît restul clădirii, alungită şi împărțită în cinci laturi, cu ciudata sa clopotniță, biserica de la Bălineşti se înscrie în seria bisericilor ce continuă, după cum am văzut, modelul prototipului ds la Rădăuți, aducînd în acelaşi timp multe soluții arhitectonice şi decorative originale, uneori contradictorii, în care, totuşi, impresionează plăcut văditele caracteristici de continuitate ale tradițiilor arhitecturale şi de încadrare în stilul epocii lui Ştefan cel Mare.

Turnul clopotniței, deşi înrudit cu cele de Ia Piatra, Po- păuți, Bistrița şi Neamț, nu şi-a păstrat locul tradițional pe colțul sau pe latura de intrare a incintei, ci a fost alipit capătului dinspre apus al fațadei sudice. Cu planul pătrat, turnul formează la parter un fel de pridvor deschis, cu balustrade şi bănci de piatră bogat împodobită cu sculpturi de influență flamboiandă, încadrîndu-l din trei părți, latura dinspre răsărit fiind lăsată liberă pentru scările de intrare. Pridvorul astfel format este acoperit cu o boltă aşezată pe nervuri din piatră ce se unesc în ogivă şi se sprijină lateral pe mici console sculptate după aceeaşi tehnică gotică întîlnită adeseori la boltirea încăperilor cetăților şi probabil şi a curților domneşti. Cele trei arcade ce-i străjuiesc deschiderea, cu muluri cioplite în piatră de talie şi legate sus în arce frînte uşor, se sprijină prin intermediul unor console, decorate şi ele cu aceleaşi sculpturi gotice, pe zidul pronaosului şi pe doi stîlpi cu blocuri masive de piatră tăiată octogonal.

Cît de frumoasă va fi apărut pe vremuri din mijlocul pitorescului peisaj al văii Şiretului această biserică roşie, înviorată de smalțul colorat al discurilor şi conturată la colțuri de albul cenuşiu a pietrei de talie aşezată ritmic pe lung şi pe lat, cu ferestrele străjuite de blocuri asemănătoare descriind forma golurilor, cu soclul ei înalt şi largul prichici ce-o înconjoară, cu nemaiîntîlnita clopotniță şi sculpturile pridvorului deschis la parterul său, cu acoperişul ei înalt şi țuguiat, aşa cum nu este cel de astăzi ce păstrează croiul meşterilor lui Mihai Racoviță trimişi la 1721, ci cum este cel zugrăvit pe tabloul votiv, nu s-ar putea povesti deplin cu vorbe. Numai cu ochii minții poate fiecare s-o vadă, pentru că ea a fost tencuită şi zugrăvită în timpul lui Petru Rareş (1527—1538 ; 1541—1546), dar mare parte din această îmbrăcăminte a căzut putrezită de ploi şi ninsori, uscată de vînturile prea reci ale iernilor sau prea fierbinți ale verilor ce bîntuie această vale, iar astăzi apare tot atît de „învechită la înfățişare... şi cu totul neîngrijită (nerenovată)“, ca şi cu multe decenii în urmă cînd marele savant N. lor ga scria despre mormintele familiei logofătului Ioan Tăutu adăpostite în pronaos.

Construind o asemenea biserică semeață ce rivaliza cu multe dintre ctitoriile domneşti, logofătul găsi de cuviință să-l aducă pe Gavril, ieromonahul de la mănăstirea Neamțului, s-o îmbrace pe dinăuntru cu minunate zugrăveli, aşa cum doar el şi ucenicii lui ştiau s-o facă la timpul acela. Despre ce biserici sau curți au mai fost împodobite de mîna lui măiastră nu mai ştim, dar negreşit ele minunau sufletele privitorilor de atunci, ca de altfel şi pe ale celor de astăzi, încît după moartea sa, întîmplată probabil pe la 1511, diacul ce ținea rîndul pomelnicului mănăstirii Bistrița a primit poruncă să-i treacă numele, alături de cele ale voievozilor şi ale domnițelor țării, alături de cele ale boierilor viteji care au

cinstit cu jertfa lor sfîntul pămînt strămoşesc, pentru ca urmaşii să-i pomenească în veci.

Şi spre norocul nostru aceste zugrăveli au dăinuit pînă în zilele de acum fără refaceri ulterioare care să falsifice frumuseţea originară a figurilor, eleganţa mişcărilor şi căldura culorilor, putîndu-ne astfel lăuda că pe pămîntul ţării, undeva într-un sat din multele presărate pe valea Şiretului, păstrăm mărgăritarul picturii moldoveneşti a secolului al XV-lea, care este în acelaşi timp şi unul dintre cele mai frumoase exemplare din tot sud-estul Europei. Şi tot datorită acestei unice şanse a păstrării zugrăvelilor celor vechi a dăinuit şi însemnarea cu litere mărunte de sub tronul lui Isus din tabloul votiv, prin care pictorul, modest şi cucernic, nota cu albe litere mărunte : *„mcaA* raKpim i'poaV', adică „a scris (a pictat) Gavril irom(monahul) “.

In felul acesta cunoaştem numele primului mare artist moldovean, nu al vreunui străin oarecare, apariţie întîmplătoare şi exotică, ci a unui monah român care a uc^iicit din greu ca să înveţe meşteşugul în şcoala mănăstirii Neamţului, fiind deci, cum bine arăta cercetătorul Sorin Ulea în lucrarea sa din volumul închinat culturii din timpul lui Ştefan cel Mare, „produsul firesc al mediului artistic... (românesc), mediu care, după mai bine de un secol de continuă dezvoltare, ajunsese în condiţiile social-economice şi politice deosebit de favorabile din ultima fază de apogeu a domniei lui Ştefan cel Mare. la o maximă desfăşurare a energiilor sale creatoare, posibilă în limitele statului centralizat moldovenesc". Iar meritul, rolul istoric, al marelui voievod fiind acela doar „de a fi stimulat cu o impresionantă grijă şi înţelegere pentru fenomenul artistic, energiile creatoare ale poporului său, asi- gurindu-le ample şi imediate posibilităţi de realizare şi iniţiind prin aceasta cea mai vastă şi mai dinamică mişcare artistică din trecutul Moldovei[11].

Cu toate că opera lui se încadrează în stilul caracteristic secolului al XV-lea, cu compoziţii sobre, monumentale şi echilibrate, cu linia desenului sintetică, dar fină, suplă, energică şi definitorie în acelaşi timp, care încheia din cîteva lansări de penel siluete întregi, pline de expresivitate şi concentrare calmă a figurilor şi gesturilor, eliminînd orice fel de notă declamatorie, Gavril ieromonahul a fost un pictor deosebit de înaintaşii sau contemporanii săi prin destule calităţi în primul rînd, dar şi prin inovaţiile care, preluate creator de către zugravii de la Popăuţi, au constituit prototipul picturii interioare bisericesti pentru aproape întregul secol al XVI-lea.

El a reuşit să interpreteze şi să prelucreze original modelele prescrise de canoanele bizantine, deştepenindu-le şi in- suflîndu-le căldura unui adînc umanism, fără să cunoască, bineînţeles, concepţiile renascentiste, doar printr-o aplecare firească spre realitatea fizică a figurii omeneşti. In felul acesta s-a străduit să dea trăsături umane nu numai chipurilor de sfinţi care, oricum, duseseră o viaţă lumească, ci a imprimat umanitate pînă şi implacabilului chip al Dumnezeului de tip bizantin, coborîndu-l astfel pe pămînt în mijlocul credincioşilor săi. Chiar şi îngerii au expresii vii, blînde şi poetice.

Iar atunci cînd a fost vorba de zugrăvirea tabloului votiv, întreaga lui

îndemînare portretistică s-a dovedit inegalabilă.

Ionii Tăutulu logofătulu'\ cum îl numeşte inscripţia de jos, e înfăţişat în picioare, purtînd în braţe macheta bisericii, îmbrăcat princiar într-un elegant cavadion de camhă, cu mitra ce-i acoperă capul aşezată cumva spre ceafă, ceea ce face ca atenţia privitorului să cadă nu atît asupra somptuasei îmbrăcă- minţi cît asupra frumuseţii remarcabile a chipului. Cu linii precise dar fine sînt trasate contururile feţii care exprimă nobleţea smerită, dar şi autoritară în acelaşi timp, a marelui curtean, trăsătură nuanţată multiplu de firele rare şi roşcate ce acoperă o bărbie voluntară. Alături, soţia lui, cu o figură mică şi cizelată ca o miniatură, poartă o haină la fel de somtuoasă şi la gît un şirag de mărgăritare. Chipurile copiilor Nastasia, Petraşcu şi Ioan sînt diafane, avînd ceva din veselia blîndă şi poetică a chipurilor de îngeri şi serafimi zugrăviţi în restul bisericii.

Valori portretistice deosebite se găsesc în diverse zugrăvi- turi cu sfinţi şi ierarhi ai bisericii ortodoxe, cum ar fi chipul blajin al Sfîntului Nicolae, dar mai ales în compoziţia repre- zentînd pe împăraţii Constantin şi Elena alături de Sfîntul Procopie, aşezată pandant cu tabloul votiv, deci pe locul unde la Sfîntul Ilie se desfăşoară semnificativul Deissis „Regina stă de-a dreapta ta“ despre care s-a amintit. Şi chipurile lor par mai de grabă a fi ale unui viteaz boiernaş şi al jupînesei sale, întîlniţi aiurea prin satele din împrejurimi, cu singura deosebire că aceştia sînt îmbrăcaţi în somptuoase haine imperiale şi poartă diademe pe creştet. Înclinaţia către detaliu şi semnificativ merge pînă într-acolo încît expresia privirii împăratului este punctată de amănuntul poziţiei uşor saşie a ochilor, după cum povestesc şi legendele.

Accentul principal al întregUui complex pictural cade, cum este şi firesc, pe registrul Patimilor, care începe şi se termină, după ce împrejmuieşte cu o friză înaltă mijlocul pereţilor altarului şi a naosului, cu cele două sceije ale împărtăşirii cu vin şi apă ce încadrează de-o parte şi de alta fereastra dinspre răsărit. Deasupra, din concă, veghează ampla compoziţie ce înfăţişează Fecioara pe tron ţinînd pruncul Isus pe genunchi, adorată de patru îngeri drapaţi în bogatele falduri ale hlamidelor dalmatine ce le înfăşoară corpul.

Atît registrul Patimilor cît şi compoziţia din conca altarului sînt inovaţii ale ieromonahului Gavril. Acesta, pentru prima dată în pictura moldovenească, aşează alături de fecioară cîte doi îngeri, (pînă acum erau zugrăviţi doar cîte unul), iar în locul vechilor chitoane şi himatioane ce îmbrăcau rigid corpul îngerilor, el îi drapează acum cu bogate falduri dalmatine prin care transpare evident unduirea lină a corpului în mişcarea de zbor frânată parcă prea brusc de mîimle descoperite, tinzînd către în faţă spre adorare. De asemenea în locul tradiţionalului registru al Patimilor compus din episoade succesive despărţite prin benzi colorate strident, el desfăşoară acum împrejurul încăperilor naosului şi a altarului un imens rotulus în friză continuă, înmulţind şi numărul scenelor, de la nouă, cîte erau de pildă la biserica Sfîntul Ilie-Suceava, la nouăsprezece.

Unii cercetători au considerat că soluţia reprezentării Patimilor în friză continuă ar fi o influenţă a picturii cretano-ma- cedonene, unde această tehnică era mult preferată de zugravii secolului al XlV-lea şi al XV-lea. Dar

o analiză mai atentă a ansamblului dovedeşte că este o soluţie originală a ieromonahului Gavril, care a reuşit în zugrăvelile de la Bălineşti să ridice pictura monumentală moldovenească la apogeul dezvoltării sale.

Continuînd în linii generale schema tradiţională întîlnită la grupul Milişăuţi-Voroneţ, datorită noilor dimensiuni ale monumentului s-a văzut silit să dea o amploare deosebită registrului principal al Patimilor şi aceasta s-a făcut aplicînd tehnica frizei continui şi sporindu-i înălţimea pe seama spaţiului obţinut prin renunţarea la registrul tradiţional de sus. Prin înmulţirea scenelor s-a stabilit de fapt şi un nou repertoriu iconografic, mai firesc adaptat dispoziţiei sale de rotulus desfăşurat pe suprafeţe dreptunghiulare, primenind în acelaşi timp şi iconografia tradiţională a celor patru evanghelişti stabilită prin tetraevanghelul lui Gavril Uric (1429) cu un nou model pentru Ioan, reprezentîndu-l nu singur în cadrul unei încăperi, după cum se obişnuia, ci însoţit de ucenicul său Prohor, în faţa unui decor muntos, ca în scenele apocrife [25] :

Zugravul necunoscut al bisericii Popăuţi a preluat acest minunat model, adaptîndu-l unor suprafeţe variabile generate de o biserică cu planul treflat, de o înălţime deosebită, ceea ce l-^a făcut să sporească mai mult înălţimea registrului Patimilor, dar ca totuşi figurile să nu fie exagerat de înalte, a recurs la acoperirea părţii superioare rămase libere cu o friză de medalioane cu chipuri sau busturi de sfinţi circumscrise. Zugravii secolului al XVI-lea au adoptat această schemă decorativă a bisericii de la Popăuţi ca pe un prototip de la care nu se vor abate decît tîrziu, în perioada de declin a picturii moldoveneşti, cînd caracterul monumental şi sintetic cedează treptat în faţa celui narativ, începînd astfel procesul invers, de micşorare şi înmulţire a registrelor şi a scenelor zugrăvite pe suprafeţele monumentelor, care se construiau în continuare la aceleaşi dimensiuni.

*

Legendele locurilor povestesc despre trei călugări : Sofronie, Pimen şi Silvan, veniţi nu se ştie cînd anume în secolul al XIV-lea în ţară şi care închinîndu-se voievodului din timpul acela au fost miluiţi cu un loc în „pustie” unde şi-au" clădit, desigur, mai întîi un modest schituleţ. Nici de unde veneau aceştia nu se ştie, dar se bănuieşte, nu cu destul temei, că vor fi fost răzleţiţi din ceata ieromonahului sîrb Nicodim, cel mînat de urgia turcilor în Ţara Românească, unde, după ce a întemeiat mănăstirea Vodiţa, a ajuns chiar primul mitropolit recunoscut de patriarhia de la Constantinopol.

Note:

[25] După diferenţele frapante de calităţi dintre unele porţiuni ale complexului pictural de la Bălineşti deducem că ieromonahul Gavril a avut cel puţin două ajutoare (ucenici). Unul mediocru care zugrăvea silui ete nearmonioase cu atitudini rigide şi mişcări mecanice şi altul destul de talentat şi sensibil. Acesta uneori reuşea să ducă arta măiestrului său la forme de eleganţă manieristă : personaje firave, cu ponderea pierdută printr-o excesivă alungire şi subţiere a siluietelor. Deşi prin laconismul scenelor şi reducerea la esenţial a gesturilor, ansamblul pictural de la Popăuţi continuă trăsăturile stilistice ale celui de la Sfîntul Ilie, totuşi siluietele prelungi, firave şi cu capete mici ne duc mai degrabă cu gîndul către cel de al doilea ucenic al lui Gavril. Să fie oare aceasta prima lui lucrare de amploare ?

Locul frumos ales pe valea pîrîului Neamț, alături cu satul Vînători şi nici departe de Tîrgul Neamțului, a atras luarea aminte nu numai acelora care sub un imbold oarecare doreau să îmbrace haina monahală, ci şi a lui Petru vodă Muşat care, în rîvna lui ctitoricească. durează mai către valea pîrîului o mănăstire semeață ca şi cetățile sale, cu ziduri împrejmuitoare, chilii şi biserică din piatră, unde-i strămută pe călugări, dăruin- du-le şi două sate cu moşii, locuri de prisacă şi selişti ca să le fie de adunătură celor de trebuință pentru hrana de toate zilele. Vechea bisericuță a rămas în continuare drept schit al noii mănăstiri, dar căzînd apoi în paragină a fost reconstruită din temelii cu bîrne groase de stejar de către Alexandru cel Bun pe la 1402, dăinuind şi astăzi tot ca schit al mănăstirii.

Marele cutremur de la 29 august 1471 care a clătinat „tot pămîntul[11], cum ne mărturiseşte Letopisețul anonim, nu i-a pricinuit pagube atît de mari, aşa că au putut fi drese prin puterea călugărilor fără nevoia vreunei milostenii de la Ştefan voievod, atît de ocupat atunci cu pregătirea planului său de a da un război cu otomanii asupritori pentru a scoate țara de sub jugul în care o băgase nevrednicul său unchi.

Dăruite de toți domnii cu multe sate, prisăci, selişti, vite, tainuri din unele dăjdii şi privilegii cu multe scutiri şi întăriri pe moşiile sale, cărți şi odoare, mănăstirea devenise treptat unul dintre cei mai mari feudali din țară, susținători ai politicii domneşti, de pe urma căreia avea întotdeauna de cîştigat. Şi Ştefan cel Mare s-a îngrijit cu multă aplecare către nevoile acesteia, dăruind-o la fel ca şi înaintaşii săi; ba mai mult, înălțînd chiar o nouă biserică de mărime şi frumusețe nemai- întîlnită pînă atunci, căreia i-a ales locul nu pe temeliile vechii ctitorii muşatine, ci alături, către zidul de pe marginea stîngă a ogrăzii, negreşit pe timpul acela mai puțin împovărat cu clădirile chiliilor ca acum.

La zidurile ei au muncit câțiva ani de-a rîndul, după cum mărturiseşte inscripția tetraevanghelului de la 1512, scris de Dimitrie pisarul, întreaga obşte de călugări alături de zidari şi calfele lor : care şi noi ne-am trudit la zidirea ei cu fra
ții ce eram atunci", iar cînd ostile craiului Ioan Albert intraseră în țară, către toamna anului 1497, toate lucrările erau terminate, pentru că după ce „Ştefan voievod a mers asupra-i cu putere, cu oastea sa şi l-a bătut la Cosmin... apoi s-a întors şi a sfințit biserica aceasta, în acelaşi an, luna lui noiembrie, în 14“, adică la 14 noiembrie 1497.

Pornind de la o biserică cu planul triconc, mult asemănătoare celei de la Hîrlău prin dimensiunile elementelor tradiționale arhitectonice, naosul şi pronaosul, cît şi prin înălțimea turlei, la care au adăugat apoi elementele noi de plan, gropnița şi pridvorul, precum şi cunoştințele dobîndite în tehnica bolti- rii bisericilor cu nava dreptunghiulară şi în tehnica decorării fațadelor interioare şi exterioare, meşterii de la Neamț au reuşit să îmbine într-un tot unitar întreaga experiență a arhitecturii religioase din epoca lui Ştefan cel Mare, creînd în acelaşi timp şi prin îndrăznețele inovații aduse în realizarea acestui ansamblu, prototipul celor mai importante construcții religioase ale veacului următor.

Pentru protejarea intrării, care în mod obişnuit era deschisă pe latura de apus, bisericii i s-a alipit o încăpere nouă, pridvorul, sau exonartexul, cu

pereții ridicați la nivelul cornişei ca să poată fi cuprins în acelaşi acoperiş, şi străpunşi de cîte o uşă pe laturile dinspre nord şi sud (astăzi uşa de pe latura nordică este zidită), încadrate de chenare cioplite fără prea multă grijă din blocuri de piatră de talie ce se încheiau sus cu arce frînte uşor. Cinci ferestre de mărime potrivită, aşezate cîte una pe laturi şi trei pe fațada de apus, cu ancadramente profilate şi terminate în arc frînt, cu timpane de piatră traforată în diferite modele şi sprijinite pe cîte o colonetă destul de zveltă ce le împarte spațiul în două, luminează din plin încăperea acestui pridvor de plan dreptunghiular aşezat pe lățime şi acoperit cu o calotă sferică sprijinită pe pandantivi şi tradiționalele arce piezişe moldoveneşti.

Nu cele două uşi laterale erau considerate adevărata intrare în biserică, de unde şi simplitatea decorației lor, ci uşa pronaosului, cu golul deschis clasic pe latura vestică şi străjuit de un monumental portal, considerat de mulți cercetători ca fiind chenarul cel mai bogat şi cu sculpturile cele mai frumoase dintre toate cîte au fost făurite de meşterii lui Ştefan cel Mare. Gla- ful dreptunghiular de piatră ce străjuieşte uşa este încoronat de profilurile gotice, puternic reliefate, ale mulurilor evazate care pornesc de pe un postament sculptat cu motive în acelaşi stil şi se închid în partea superioară în arc frînt. Un al doilea chenar în formă dreptunghiulară, profilat cu două baghete laterale încununate de o comisă îngustă, mărgineşte portalul la partea sa exterioară, deosebindu-l astfel de celelalte nu doar prin forma particulară, ci şi prin aspectul de bogăție şi lux ce i-l dă.

Constructorii pronaosului aij/ preluat în întregime experiența dobîndită de meşterii de la Piatra Neamț, concepînd şi aici o încăpere spațioasă, cu planul dreptunghiular aşezat pe axul clădirii şi acoperită cu două calote sferice sprijinite pe pandan- tivi, arce piezişe moldoveneşti, arce laterale alipite pereților, precum şi dubloul despărțitor de la mijloc. Dar întregul eşafodaj al bolții îşi descarcă însă aici greutatea prin soluția particulară a implantării picioarelor dubloului şi a arcelor pe cei şase pilaştri încadrați în zidărie (cîte unul pe fiecare colț, şi doi pe mijlocul pereților laterali, cu piatra sculptată în mănunchiuri de colonete subțiri şi rotunde, cu bazele canelate sprijinite pe socluri înalte cu profile gotice). Acest sistem de boltire dădea meşterilor posibilitatea unei măriri substanțiale a suprafeței pronaosului în cadrul întregului plan, de aceea îl vom întîlni preferat şi la cele mai importante edificii religioase ale secolului următor cum ar fi bisericile mănăstirilor Probota, Bistrița, Slatina, Sucevița, Dragomirna ş.a.

Din pronaosul ridicat cu trei trepte față de pridvor, o uşă cu chenarul dreptunghiular din baghete întretăiate la colțuri prin curburi, probabil cel ce încadrează acum uşa clisiarniței (încăperea unde se păstrau veşmintele) alăturate, dădea într-o altă încăpere intermediară, destinată conservării mormintelor de egumeni şi boieri de seamă, cum ar fi cel al pârcălabului Micotă, înfrumusețat prin grija lui Ştefan voievod, numită sugestiv gropniță. Şi încăperea ei, de plan dreptunghiular, dar îngustă şi aşezată pe lățime față de axa clădirii, adopta un sistem de boltire prin calotă sferică, după ce dreptunghiul era redus la pătrat printr-o soluție identică celei de la pridvorul cu care atît de mult se asemăna, creînd astfel un ritm propriu

şi unitar celor trei încăperi de proporţii deosebite, dar totuşi ansamblate prin juxtapunere, principiu foarte larg răspîndit în arhitectura civilă.

Naosul, de plan dreptunghiular, cu abside semicirculare pe laturile libere, este o replică fidelă încăperii similare a bise- ricii-paraelis de la Hîrlău, cu amănuntul arhitectural că, deşi păstrează aceleaşi dimensiuni la turla ce-l încoronează, dreptunghiul naosului de la Neamţ fiind mai alungit decît cel al modelului, reducerea spaţiului de sus la pătrat n-a mai putut fi obţinută doar prin supralărgirea arcelor de est şi de vestr ci a trebuit să se recurgă şi la dublarea lor cu un al doilea rînd de arce mari, în retragere.

Absida altarului, mult alungită şi cu planul mai îngust decît al naosului propriu-zis, pereţii la îmbinarea lor făcînd astfel rezalite ca la Botoşani, este înconjurată de o bancă groasă de zid, deasupra căreia se deschid nişe în grosimea zidurilor, probabil pentru păstrarea cărţilor şi a altor obiecte trebuitoare slujbelor de peste an. In pereţii laterali se deschid nişele încăpătoare ale prescomidiei şi diaconiconului, coborînd pînă la temelie şi luminate dinspre răsărit de mici ferestruici prevăzute în rezalitele zidului exterior, tot ca la Botoşani. Nişa diaconiconului a fost spartă pentru aşezarea celor două uşi ce trebuiau să lege altarul de clisiarniţa de alături, construită, conform unei inscripţii publicate de episcopul Melchisedech, pe la 1459, pe cheltuiala lui Iliaş voievod (1546—1551).

Dacă iluminarea naosului s-a făcut prin ferestre ce-şi păstrau dimensiunile, formele şi aşezarea tradiţională în axul absidelor, fiind încadrate probabil cu aceleaşi baghete încrucişate simplu pe exterior şi uşor arcuite în interior, lăsînd să treacă prin golul evazat o lumină difuză, menită să sporească caracterul misterios al serviciului divin, iar iluminarea gropni- ţei, încăpere aocesorială, s-a făcut şi mai slab, doar de o singură fereastră identică, aşezată pe faţada sudică, atunci cea a pronaosului s-a făcut bogat, adoptînd soluţia grupului Borzeşti- Războieni-Piatra. Patru ferestre dispuse două cîte două în pereţii laterali, cu goluri mai largi decît cele ale pridvorului şi aşezate mai sus, încadrate în chenare de piatră sculptată cu muluri ce pornesc de pe un fel de policioare profilate rotund spre exterior şi unite în partea de sus în ogive destul de ascuţite, cu timpane din piatră traforată în cercuri întretăiate şi sprijinite pe colonete cu fusul zvelt, împărţind spaţiul în două, trimit prin aceste deschideri largi şi evazate lumină destulă încăperii, marcată doar de uşoarele umbre ce cad printre străve- ziturile mentourilor.

Această distribuţie a golurilor care, după cum se vede, nu s-a făcut după criteriile unei unităţi interioare, ci fiecare structură impunîndu-şi tipul său propriu de fereastră ; zidurile despărţitoare dintre încăperi, dărîmate astăzi şi înlocuite prin largi dublouri cît şi diferenţele de boltire subliniază caracterul adiţional al întregului complex arhitectonic conceput pe o lungime nemaiîntîlnită pînă atunci, caracter ce se transmite şi în plastica faţadelor exterioare. Dar tocmai ritmicitatea deosebită a bolţilor pridvorului, pronaosului şi a gropniţei care creează impresia unui plan superior treflat, unic, legătura lui cu bolta naosului prin adoptarea aceleiăşi soluţii de reducere a planului dreptunghiular la pătrat, atenuarea

aspectului greoi de su- pralungire a edificiului prin tendința de verticalism a fiecărei încăperi în parte, creează o unitate interioară plăcută, unitate ce este transmisă în exterior prin cuprinderea, deşi în cadrul tipului de acoperiş fragmentat pe elemente arhitectonice, a pridvorului, pronaosului şi a gropniții sub acelaşi acoperământ țuguiat şi cu poală răsfrîntă, care la bisericile obişnuite de plan treflat învelea doar pronaosul.

S-ar putea spune că disonanța dintre lungimea edificiului şi înălțimea turlei a fost atenuată şi de benzile perpendiculare de cărămizi smălțuite ce încadrează golurile ferestrelor, element de plastică la care vom mai reveni, şi că toate acestea la un loc constituie acea sinteză amintită la început, a unei curioase unități realizate prin afirmarea autonomiei fiecărui element arhitectural, ceea ce dă monumentului valoare de unicat, dar şi de prototip, în acelaşi timp. Pentru că pot fi întîlnite în artă, ca şi în viață de altfel, armonii perfecte realizate din disonanțe care se neagă reciproc.

Desigur că marile suprafețe interioare au fost îmbrăcate cu frumoase zugrăveli, poate chiar în vara anului 1497, după cum s-ar putea deduce din sondajele făcute, ceea ce înseamnă că acest ansamblu pictural ar fi fost ultimul ce ne-ar fi rămas din epoca lui Ştefan cel Mare, dacă vechea frescă n-ar fi fost repictată grosolan în secolul al XlX-lea, anulîndu-i astfel valoarea artistică. Totuşi schema decorativă şi iconografică, respectată de restauratori, este în linii mari cea de la Popăuți, iar din unele fragmente ale decorației originare scoase pe alocuri la lumină în timpul restaurărilor de acum douăzeci de ani se disting aceleaşi calități de sintetism şi expresivitate ale desenului, caracteristice picturii moldoveneşti din secolul al XV-lea.

Fațadele exterioare impresionează şi ele în mod deosebit nu doar prin dimensiunile lor monumentale, ci prin raportul perfect echilibrat dintre întinsa suprafață cenuşie a părților inferioare cu paramentul din piatră aparentă şi friza treimii de sus, bogat colorată cu tonurile discrete ale cărămizilor aparente simple sau smălțuite, cît şi ale discurilor şi triunghiurilor smălțuite.

Zidiți pe un puternic soclu din blocuri de piatră de talie cu profiluri gotice şi încununat de o cornişă proeminentă, pereții respectă tehnica timpului, înălțîndu-se pînă la locul de naştere a bolților interioare cu paramentul de piatră brută de diferite dimensiuni, dar cioplită pe fața văzută şi zidită amestecat cu prundari, în rosturi bine legate cu tencuială. Opt con- traforți din blocuri mari de piatră de talie, acoperite cu copertine oblice, întăresc zidurile pînă la aceeaşi înălțime, fiind distribuiți, mai mult cu scop decorativ, cîte o pereche la colțurile pridvorului, între ferestrele pronaosului, la locurile de încheiere a peretului dintre gropniță şi naos, la cele de încheiere a pereților naosului cu rotundul absidei altarului, precum şi unul mai scurt sub fereastra de pe axul de răsărit.

Dacă aceşti contraforți împreună cu firidele înalte ale absidelor, cîte cinci la absidele laterale şi şapte la cea a altarului, ritmează monotonia plată a unor pereți prea întinşi, atunci benzile perpendiculare de cîte trei cărămizi smălțuite policrom ce străjuiesc spațiile ferestrelor şi ale uşilor — unind brîiele asemănătoare de deasupra soclului şi de sub primul rînd de

ocnițe — arcadele ce subliniază ca nişte sprîncene golurile de la o bandă verticală la alta, precum şi picioarele înaltelor firide —■ tot din cărămizi smălțuite policrom în tonuri dulci de verde, galben, portocaliu, albastru-vinețiu, cafeniu ş.a. — constituie vibrația pastelată ce reduce la minimum monotonia cenuşiului dominant.

De la locurile de naştere ale bolților, marcate în exterior de copertinele contraforților şi arcadele firidelor oarbe, pînă la cornişa de piatră puternic profilată sub acoperiş, se desfăşoară a doua zonă decorativă, cuprinzînd aproximativ treimea superioară, în care piatra a fost înlocuită cu un amestec ingenios de cărămizi aparente şi teracote. Un brîu de cinci rînduri de cărămidă aparentă, două nesmălțuite încadrate de trei smălțuite, înconjură edificiul despărțind treimea superioară şi sprijinind în acelaşi timp primul rînd de ocnițe mari cu arcade în plin cintru şi cu spațiul dintre arhivolte timbrat cu discuri şi
triunghiuri de teracotă smălțuită în aceleaşi tonuri calde ca ale cărămizilor.

Alte trei rînduri de cărămizi smălțuite formează postamentul pe care se sprijină al doilea brîu de ocnițe, mai mici şi în număr dublu față de primul, după tradiția consemnată chiar de la grupul Milişăuți-Voroneț, cînd ocnițele nu decorau decît spațiul de deasupra firidelor înalte *ale absidelor,* păstrindu-şi încă de atunci şi modelul ea picioarele şi arcadele să le fie zidite din cărămizi simple aparente aşezate pe cant. înăuntru, straturi subțiri de tencuială cu uyne de pictură dau de bănuit că aceste spații adîncite în grosimea pereților şi protejate de streaşina largă a acoperişului erau inițial tencuite şi zugrăvite cu o imitație de cărămizi aparente sau chiar cu chipuri de sfinți, cum vor face în secolul următor meşterii care au tencuit, şi zugrăvit exteriorul bisericii de Ia Bălineşti.

Deasupra lor urmează mai întîi un rînd de cărămizi simple aparente ce delimitează spațiul ocnițelor şi apoi o friză de teracotă smălțuită policrom din trei rînduri de discuri cu tonurile predominînd în galben şi verde aşezate alternativ, cu spațiile dintre ele completate cu triunghiuri şi romburi de aceleaşi culori, în aşa fel încît chiar tencuiala în care sînt prinse nu mai joacă doar rolul de suport, ci capătă şi o anumită valență decorativă.

Un ultim brîu din cinci rînduri de cărămizi simple aparente încheie, sub cornişa de piatră puternic profilată, la fel cum s-a început, acest bogat registru decorativ desfăşurat pe întreaga treime superioară a edificiului. E drept că toate aveau această porțiune de zid cu paramentul din cărămidă aparentă decorată cu şiruri de ocnițe şi discuri smălțuite fără să ajungă nici pe departe bogăția celor de la Neamț, precum şi rafinamentul în alegerea şi asamblarea nuanțelor, care merge chiar pînă la stabilirea unor reguli peste tot respectate şi anume a alternanței nu întîmplătoare a tonurilor, ci în funcție de un anumit acord cromatic atît pe elemente arhitectonice cît şi pe întregul edificiu.

Turla se înalță deasupra naosului, la fel ca şi cea a bisericii de la Hîrlău, pe două baze suprapuse în retragere .(prima în formă de octogon simplu şi cu muchiile aşezate în axă, iar a doua de formă stelată cu opt vîrfuri, decorate cu şiruri de ocnițe şi discuri smălțuite) şi aşezate destul de

sus față de arcele interioare, ceea ce arată lipsa de legătură dintre ele ; bazelor conferindu-li-se doar un rol decorativ. Tamburul, şi el uşor în retragere, continuînd forma octogonală a primei baze, țîşneşte zvelt la o înălțime considerabilă, subliniată şi de acoperişul țuguiat care anulează în bună măsură aspectul de firavitate a turlei, dată de proporția față de întregul edificiu, şi o leagă mai intim de naosul ce-l încoronează. De fapt această legătură este întregită şi de decorația tamburului care repetă în miniatură decorația absidelor, cu simpla deosebire că firidele duble de pe laturile octogonului au picioarele mediane întrerupte de ferestrele aşezate în ax şi contraforții corespondenți. Chiar şi friza de discuri smălțuite şi cărămizi aparente ce decorează spațiul cuprins între arhivoltele firidelor duble şi cornişa de sub acoperiş este mult asemănătoare celei ce îmbracă împrejur edificiul, dar în acelaşi timp, reluînd şi unele modele folosite anterior la Hîrlău, Botoşani, sau Bălineşti, cum ar fi ultimul şir de discuri mici despărțite între ele prin cărămizi smălțuite şi aşezate în picioare.

Astăzi complexul mănăstirii Neamț, renovat cu migală de meşteri pricepuți, monument important de artă feudală românească, ni se înfățişează nouă cu adăugirile primite peste ani în şirul chiliilor ce-i împrejmuiesc incinta şi care găzduiesc în afara slujitorilor acestui lăcaş şi muzeul unde se păstrează cele mai importante odoare : vase *liturgice, sfeşnice, icoane,* veşminte arhiereşti, broderii şi țesături de podoabă, cărți scrise cu migală de ieromonahii învățați ai timpurilor străbune, tiparnițele vechi ale mănăstirii şi primele cărți ieşite de sub teascurile ei, precum şi lucrări mai noi care vorbesc de strădania unui neam paşnic, înțelept şi iubitor de frumos, care a ştiut în vremurile de tihnă să străbată căi neumblate de nimeni în căutarea desăvîrşirii, dar care, în vremurile de grea cumpănă, mînuia sabia, arcul, ghioaga, tunul chiar, coasa şi toporul cu aceeaşi pricepere şi cu aceeaşi dăruire apărîndu-şi glia strămoşească.

„Evul mediu s-a dezvoltat pe o bază cu totul primitivă. El a tras cu buretele peste civilizaţia antică, peste filozofia, politica şi jurlsprudenţa antică, pentru a o lua în toate domeniile de la început. Singurul lucru pe care l-a preluat din lumea veche, dispărută, a fost creştinismul şi un număr de oraşe pe jumătate distruse, complet despuiate de civilizaţia lor de odinioară. Urmarea a fost că, aşa cum se întîmplă pe toate treptele primitive de dezvoltare a societăţii, popii au obţinut monopolul pregătirii intelectuale şi că prin aceasta cultura însăşi a căpătat un .caracter esenţialmente teologic.[11]

(F. Engels, *Războiul ţărănesc german.)*

IX

MARI MĂNĂSTIRI, DAR ŞI CETĂŢI ALE CULTURII

L a curtea lui Ştefan cel Mare, strălucitoare, dar nicidecum renascentistă în înţelesul apusean al cuvîntului — deşi găsim dovezi de influenţă în toate domeniile — puteau fi întîlniţi medici cu faimă aduşi din ţări îndepărtate şi răsplătiţi împărăteşte pentru serviciile lor (de pildă Matteo Murianno primea anual o simbrie de cca. 500 galbeni, adică un sfert din tributul pe un an datorat Porţii) ; dieci şi logofeţi de cancelarie cu multă ştiinţă de carte şi cunoscători nu doar ai limbii slave, limba oficială a bisericii şi a lumii ortodoxe în general, şi ai limbii latine mult preţuită în apusul medival, ci şi ale celor vorbite de unguri, poloni, tătari, ruşi şi turci, locuitori ai ţărilor pe care soarta ni-i dăduse drept vecini ; armurieri, aurari, cioplitori de piatră şi meşteri de tot felul, chemaţi îndeobşte din oraşele săseşti ale Transilvaniei să lucreze alături de băştinaşi pentru nevoile domnului ; sau chiar „magistri în diverse arte“, ca acel Johanes îngropat în cimitirul catolic din Suceava. Am văzut cît de înfloritoare erau oraşele şi tîrgurile ţării, atît pe tărîmul dezvoltării meşteşugurilor şi comerţului şi cît de riv- nitor era tineretul pentru dobîndirea învăţăturii, neprecupeţind să bată căile lungi spre universităţile germane sau poloneze ; şi bănuim că la aceste universităţi vor fi învăţat la tine- reţele lor destui boieri dintre cei care la vremea potrivită au dovedit iscusinţă şi diplomaţie din belşug în slujbele încredinţate de voievozii ţării, încheind că toate acestea ne dau temeiuri să bănuim că în afara preceptorilor de tot felul care colindau curţile principilor şi feudalilor Europei medievale, deci şi ale celor din ţările române, oferjndu-şi serviciile „pedagogice" pentru instruirea

odraslelor acestora, vor fi existînd destule „şcoli[11] şi în Moldova, despre a căror activitate şi fel de organizare n-a ajuns nici o ştire pînă în zilele noastre.

Cu tot acest imbold de viaţă nouă spre care se deschidea ca o floare cursul dezvoltării societăţii româneşti a Moldovei din timpul lui Ştefan cel Mare, oraşele încă nu constituiau adevăratele cetăţi ale culturii, ci mănăstirile continuau să deţină mai departe acest loc în viaţa socială. Fenomenul nu este nici pe departe o manifestare regională de conservatorism. Chiar şi în Apusul zguduit de îndrăzneţele idei ale Renaşterii, biserica nu renunţase încă la monopolul cultural, trecînd uneori, ceea ce n-a fost cazul în ţările române, la represalii sîngeroase împotriva a tot ce er^ nou şi deosebit de teologie, deci eretic.

Mănăstirea Neamţ, ca una ce se număra printre cele mai vechi ctitorii ale ţării, dăruite, după cum s-a văzut, din belşug de toţi domnii, devenise nu numai unul dintre cei mai mari şi mai puternici feudali susţinători ai politicii domneşti ci şi unul dintre cele mai importante centre monastice din întreaga lume ortodoxă. Se povesteşte că şi învăţatul teolog Grigore Ţamblac, trimis la începutul secolului al XV-lea de patriarhul Constantinopolului să ancheteze împrejurările în care ieromonahul Io- sif, ruda lui Alexandru cel Bun, ajunsese mitropolitul ţării, după ce a recunoscut dreptul canonic al acestuia, a rămas în Moldova cîţiva ani, îndeplinind, se spune, misiunea de egumen al mănăstirii Neamţului. La îndemnul lui, domnul aduce la .Suceava moaştele Sfîntului Ioan cel Nou, martirizat de către tătari la Cetatea Albă, despre a cărui viaţă scrie în limba slavonă II frumoasă povestire ce va servi drept mijloc de inspiraţie atît argintarilor mănăstirii care-i îmbracă sicriul în icoane repre- .'ciitînd principalele scene descrise, cît şi zugravilor de mai tîr- /iti, care vor desfăşura cu talent şi expresivitate pe faţadele exterioare ale bisericilor frumoasa legendă, aşa după cum o putem admira şi astăzi pe frescele bisericilor de la Humor, Arini rea sau chiar Suceviţa. /

Deşi nu putem nega rolul mare a lui Grigore Ţamblac în dezvoltarea acestui centru de cultură slavo-română care a lost mănăstirea Neamţului şi din rîndul egumenilor cărora adeseori s-au ales episcopii şi mitropoliţii ţării, totuşi nu-i putem atribui rolul de iniţiator, ci doar de mare animator al unei instituţii care, încă din timpul lui Alexandru cel Bun, trecuse de faza încercărilor experienţelor, definindu-şi din plin poziţia de cel mai mare centru monastic din ţară, atît ca număr de călugări şi domenii feudale, cît mai cu seamă ca centru al culturii teologice. Aici se copiau şi se ferecau, după exemplare slavo-bizantine aduse din sudul Dunării şi din care ■■ -au mai păstrat destule pînă în zilele noastre, cărţile trebuitoare bisericilor ţării, dar mai cu seamă noilor ctitorii domneşti şi boiereşti, aici se ţeseau şi se brodau voalurile liturgice, zavesele şi dverele pentru decorarea încăperilor mănăstireşti şi chiar interioarelor curţilor domneşti şi boiereşti, avînd ■.ubiecte comune religioase, veşmintele ce trebuiau purtate de preoţi în timpul slujbelor, cît şi veşmintele ce trebuiau dăruite domnului şi boierilor de seamă drept recunoştinţă pentru daniile primite. Şi tot aici se

spune că fiinţa una dintre primele noastre şcoli de slovenie, unde a fost dat spre învăţătură şi fiul lui Bogdan voievod în copilărie, după cum interpretează unii cercetători cîteva dintre scenele picturilor desfăşurate pe faţadele gangului deschis la parterul turnului i lopotniţă ca datînd cel puţin din timpul lui Ştefan cel Mare vi făcînd aluzie directă la acest episod al vieţii sale.

Arta călugărilor copişti, brodeori şi argintari va fi ajuns încă din prima jumătate a secolului al XV-lea la perfecţiuni deosebite, dacă luăm în consideraţie valoarea de prototip a primului tetraevanghel miniat moldovenesc ieşit de sub pana măiastră a ieromonahului Gavril, fiul diacului de cancelarie
Uric, scris pe la 1429 [26], pe timpul egumenului Silvan ; a epitafului brodat

---

Note:

[26] Tetraevanghelul de la 1429, păstrat astăzi la Biblioteca Universităţii Boldeene diin Oxford, comandat conform inscripţiei de către doamna Maria, probabil ultima soţie a lui Alexandru cel Bun, pentru uzul său personal, nu este doar primul nostru tatraevanghel miniat, ci calitatea lucrului îi conferă rolul de a fi unul dintre cele mai frumoase miniaituri moldoveneşti, prototipul celor care au urmat. Ca tehnică *el* urmează tradiţia celor bizantine : fiecare dintre cele patru evanghelii era precedată de cîte o pagină reprezeratînd miniatura evanghelistului aşezat sub un baldachin cu fundalul din combinaţii fantastice de arhitecturi antice şi orientale, scriindu-şi textele pe rotuluauri sau ascultînd şoapta *spiritului* divin inspirator. Portretele sînt separate în spaţiul paginilor prin încadrarea lor într-o ramă dreptunghiulară decorată cu motivul clasic al palmetei stilizate şi răsucite î-n diverse variante în jurul unui vrej, la fel ca şi în benzile decorative ale picturilor murale, cît şi în sculpturile pietrelor de mormînt.

Paginile de început ale fiecărei evanghelii poartă deasupra lor cîte un frontispiciu mare ce nu coboară în coloane laterale mcadrînd textul pînă jos, ci doar încoronează pînă la jumătate pagina eu un fel de portal deschis în acoladă, decorat cu o interesantă împletitură de cercuri şi diagonale. Aceste elemente fundamentale decorative, tratate în felurite chipuri şi variante de amănunt, vor constitui modelul clasic decorativ al tuturor frontispiciilor mari ce vor decora tetraevan- gheliile caligraf ia te atît în epoca lui Ştefan cel Mare cît şi în secolul următor.

Capitolele cuprinse în text sînt încoronate şi ele în partea de sus a paginilor de început cu cîte un frontispiciu mic şi de formă dreptunghiulară. Acestea sînt decorate fie cu tradiţionalele motive vegetale ale palmetei stilizate închise în inimă şi a vrejului şarpuit cu frunze trilobate, fie ou motivul geometric al frînghiei răsucite sau a împletiturilor plate din cîte trei şi patru iţe.

Iniţialele de început ale fiecărui text : K, a, n, i, desfăşurîndu-se bogait pe înălţimea a cîte şapte rînduri, au părţile constitutive realizate din alăturarea unor benzi identice celor din frontispiciu, care KC împletesc, răsucesc sau înoiadă, realizînd efecte estetice deosebite, ce scapă privirii din cauza abundenţei greoaie a floricelelor realizate din cîte trei virgule roşii care împrejmuiesc conturul elegant al literelor, sufocîndu-1. Şi capitolele încep cu iniţiale, dar de înălţime mai mică, trasate dintr-o singură culoare sau aur şi împodobite cu volutele a cîtorva frunzuliţe fine, lungi şi subţiri, asemănătoare celor de garoafă, sau cu noduri, funde şi diverse răsucituri ale unor fire în jurul conturului literelor. Dacă literele sînt colorate atunci accesoriile sînt de aur, dacă literele sînt de aur atunci decoraţiile sînt trasate cu tonuri asemănătoare celor din frontispiciu.

Remarcabile sînt şi cele două cul-de-lampe concepute de caligraf tot ca mijloc decorativ al manuscrisului.

Despre valoarea coloristică a manuscrisului nu se pot face aprecieri doar după cele zece reproduceri păstrate la Academia R.S.R., care, deşi destul de bine luate, totuşi nu redau fidel originalul.

Tetraevanghelul de la 1436, copiat de acelaşi ieromonah Gavril, îşi desfăşoară textul fără miniaturile celor patru evanghelişti, ci doar împodobit cu patru frontispicii mari şi

din porunca aceluiaşi egumen cîțiva ani mai tîrziu, cît şi frumusețea şi valoarea de document a celor douăsprezece icoane ce au mai rămas din vechea ferecătură de argint a raclei Sfîntului Ioan cel Nou.

Dintre toate manuscrisele realizate în prima jumătate a secolului al XV-lea s-au păstrat doar douăsprezece ; puține față de înflorirea tuturor domeniilor de artă pe oare o bănuim în timpul lui Alexandru cel Bun, după cum sînt puține şi cele în jur de patruzeci de manuscrise rămase din timpul lui Ştefan cel Mare care, în rîvna lui ctitoricească, am văzut că şi-a depăşit considerabil înaintaşii. Dar din păcate ele s-au pierdut fie în mulțimea jafurilor făcute de oştirile vrăjmaşe ce-au trecut peste biata țară, fie mistuite în vîlvătaia focurilor nimicitoarelor incendii abătute adeseori peste zidirile mănăstirilor şi bisericilor, fie ajungînd prin întîmplări necunoscute în mina unor străini care, purtîndu-le pe meleaguri îndepărtate, dacă nu le-au pierdut, le-au vîndut s-au le-au dăruit, iu cel mai fericit caz, colecționarilor iubitori de frumos şi lucruri rare, ajungînd astfel cu timpul în posesia unor instituții de cultură străine. Aşa au ajuns multe dintre cele mai frumoase manuscrise ale secolului al XV-lea, despre care ne ocupăm, în stăpînirea Bibliotecii de Stat din Moscova, din Leningrad, Viena sau chiar a Universității Boldeene din Oxford, cum este cazul tetraevanghelului de la 1429, fără să mai vorbim de cele dăruite mănăstirilor muntelui Athos, sau episcopiilor ortodoxe din Ungapfa.

Cînd, la 1466—1467, Ştefan cel Mare fundează ctitoria I'utnei, porunceşte tot călugărilor de la mănăstirea Neamț să copieze cărțile sfinte trebuitoare slujbelor de peste an, să brodeze voalurile liturgice şi veştmintele, să toarne vasele şi sfeşnicile de argint şi să cioplească stela jele stranelor şi ale iconostasului cu care trebuia să fie înzestrată. Bineînțeles că efortul meşterilor a fost pe măsura însemnătății acestei prime ctitorii domneşti, dar din păcate frumusețile făurite de ei au fost mistuite de flăcările nimicitorului incendiu de la 1484. S-au mai păstrat doar cîteva mineie fără importanță artistică copiate în anii 1466 şi 1467 din „porunca... (lui). Io, Ştefan voievod,... domnul întregii țări a Moldovei[14] pentru a fi dăruite mănăstirii Putna, după cum notează loanichie ieromonahul de la Neamț pe inscripția mineiului pe ianuarie, scris la 1467.

Pentru întărirea acestei noi instituții, pe care Ştefan voievod în mîndria sa şi-o dorea falnică fără asemănare în țară, egumenul pînă atunci al mănăstirii Neamț, Ioasaf, a fost transferat la Putna şi împreună cu el o bună parte dintre cei mai destoinici călugări meşteri în arta scrisului cu împodobituri, a lucrului podoabelor din metale prețioase şi a ferecăturilor, dar mai ales meşteri neîntrecuți în lucrul broderiilor pentru voalurile liturgice dintre care destule se mai păstrează şi în zilele noastre,

---

Note:

şase mici, cu patru inițiale mari şi trei mici, cu un cul-de-lampe identic celui de la 1429 şi o figură în formă de cheie ce desparte în două textul paginii cu lista glasurilor.

Conştient parcă de nevoia unei compensații pentru absența miniaturilor, caligraful a realizat de data aceasta, pornind desigur de la modelul mai vechi, o îmbogățire deosebită a decorației frontispiciilor mari, a frontispiciilor mici şi inițialelor, concepînd noi variante în trasarea liniilor şi armonizarea culorilor.

biicurind ochii şi umplînd de încîntare şi mîn- drie sufletele vizitatorilor muzeului organizat în deceniul trecut în chiliile de pe latura dreaptă a intrării.

Prin osîrdia muncii lor plină de dăruire, mănăstirea Putnei devine în foarte scurt timp al doilea mare centru cultural al ţării, vestit nu doar prin broderiile sale nemaiîntîlnite, ci şi prin meşteşugul caligrafilor şi ferecătorilor de cărţi în urma cărora au rămas cel puţin nouă manuscrise din cele patruzeci păstrate din timpul lui Ştefan cel Mare, unele dintre ele dovedind talent şi inspiraţie, cum ar fi cele scrise de Filimon, Spiridon, Nicodim sau Paladie cel cinstit cu trecerea numelui său în pomeliftcul de la Bistriţa, alături de Gavril fiul lui Uric, de ieromonahul Gavril, zugravul bisericii de la Bălineşti şi de Teodor Mărişescul, monahul caligraf al mănăstirii Neamţ, cel care la sfîrşitul secolului al XV-lea a reînviat tradiţiile vechii ctitorii eclipsate oarecum de impetuozitatea producţiilor de la Putna, favorita domnului.

Şi călugării putneni, la rîndul lor, au lucrat pentru înzestrarea mănăstirii Dobrovăţ, ctitorită, după cum am văzut, de marele voievod către sfîrşitul vieţii; şi poate că şi aici au fost aduşi meşteri iscusiţi, dintre cei mai destoinici monahi ai Neamţului şi ai Putnei, dar înflorirea ei deosebită nu s-a produs, cum era şi firesc, în primii ani de existenţă, ci în cursul secolului care a urmat, ajungînd, să spunem, la apogeu pe timpul stăreţiei vestitului ierarh învăţat Anastasie Crimca.

în timpul domniei lui Ştefan cel Mare se face cunoscută şi mănăstirea Moldoviţa, în special ca atelier de minunate broderii cum ar fi aerul datat în inscripţie cu anul 1484 şi epitaful datat cu 1495. în privinţa caligrafilor strădiunţa lor nu s-a putut ridica la înălţimea frumosului ca artă, ci doar la o oarecare producţie funcţională, cum ar fi mineiul lunei ianuarie, scris la 1466, singurul păstrat dintre toate manuscrisele ce se vor fi realizat aici.

Cît priveşte mănăstirea Humorului, ea este vestită pentru tetraevanghelul de la 1473, scris de călugărul Nicodim, care poartă în paginile sale, pe lîngă miniaturile de o valoare relativă reprezentând pe cei patru evanghelişti şi miniatura- votivă reprezentînd pe Ştefan cel Mare, pe a cărui cheltuială şi din a cărui poruncă s-a copiat cartea, de altfel singura reprezentare miniaturistă a domnului.

Unii cercetători interpretează fragmentul din inscripţie : .....Io, Ştefan voievod, domn al ţării Moldovlahiei, puse să scrie acest tetraevanghel cu mîna ieromonahului Nicodim şi-l dete mănăstirii de la Humor'[1], ca o indicaţie că Nicodim nu era călugăr la Humor, ci la Putna şi a lucrat la o carte ce trebuia mai apoi să fie dăruită de domn mănăstirii Humorului. Dar mai departe inscripţia consemnează că : „...egumen fiind atunci popa Gherondie“, ori noi ştim că la Putna egumen era Ioasaf şi într-adevăr un oarecare Gherondie a fost atestat de alte documente ca fiind egumenul Humorului. Mai mult, conform altei inscripţii, manuscrisul a fost ferecat tot pe cheltuiala domnului în noiembrie 1487, la mănăstirea Humorului şi credem că nu avea vreun rost ca o mănăstire fără caligrafi să aibă atelierul său de ferecat cărţi. Ce să ferece, cărţile scrise la Putna ori la Neamţ ?

Aceste mănăstiri aveau atelierele lor cu meşteri atît de pricepuţi încît un tetraevanghel ce purta însuşi chipul domnului zugrăvit pe una din paginile sale nu putea ieşi pe poartă fără să fie isprăvit în întregime, adică şi ferecat. Se poate pune atunci întrebarea de ce acest centru de caligrafi îşi dovedeşte în zilele noastre existenţa doar printr-o singură carte ? Este o întrebare la care răspunsul poate fi dat tot atît de greu ca şi la cea pe care ne-am pune-o asupra faptului că în urma lui Teodor Mărişescul au rămas cel puţin cinci manuscrise, iar în urma marii majorităţi **a** caligrafilor doar cîte unul.

Desigur că şi mănăstirea Voroneţului, întemeiată la 1487, de la care se pare că ne-a rămas chiar un manuscris destul de frumos realizat de Pahomie, fost monah la Putna, şi probabil adus aici din poruncă domnească pentru a crea o „şcoală** de caligrafi, cît şi celelalte ctitorii moştenite cum ar fi mănăstirile Bistriţa, Probota ş.a. aveau destui călugări pricepuţi în mînuirea penei de scris, care puteau să copieze după exemplarele bizantine aduse din sudul Dunării, sau după cele realizate în ţară, cărţile de slujbă trebuitoare bisericilor din Moldova, cît şi a celor ortodoxe din Transilvania şi în special a celor ce ţineau de episcopia Vadului, ctitoria lui Ştefan cel Mare. Şi aceştia primeau pentru munca lor răsplata domnească binecuvenită, dar rezultatul osîrdiei lor neridicîndu-se la nivelul artei realizate de călugării nemţeni şi putneni n-a rezistat exigenţelor la care se ridicase pretenţiile clasei dominante, a marii boerimi şi a domnului însuşi, astfel manuscrisele au rămas doar cu simpla lor valoare funcţională, fiind deci distruse mai lesne în scurgerea anilor.

Ne-au rămas cunoscute din timpul lui Ştefan cel Mare numele a peste douăzeci de caligrafi dintre care paisprezece ne-au lăsat manuscrise împodobite cu miniaturi şi ornamente. Desigur că numărul manuscriselor anonime este mult mai mare, iar de la marea majoritate nu ne-au rămas decît cîte un singur manuscris sau două, doar de la Teodor Mărişescul se mai păstrează, după cum am amintit mai sus, cinci manuscrise realizate în decursul eproape a zece ani, fiind al doilea mare artist al miniaturisticii româneşti, după Gavril ieromonahul, şi la care se poate urmări evoluţia artistică pe o perioadă mai lungă a vieţii.

Caligrafii necunoscuţi şi cunoscuţi din mănăstirile Moldovei, trăitori ai epocii de aur a lui Ştefan cel Mare, n-au copiat doar tetraevanghelii, minee, liturghiere, apostole şi alte manuscrise trebuitoare oficierii slujbei bisericeşti, ci au copiat şi vechiul testament, precum şi felurite sbornice (culegeri) în care erau cuprinse, alături de texte apocrife (viziuni ale sfinţilor) şi lucrări de patristică, morală şi exegeză întocmite de ierarhii canonizaţi ai credinţei ortodoxe ; după cum au copiat şi *Syntagma* lui Matei Vlastaris, lucrare de jurisprudenţă slavo-bizantină de mare circulaţie la popoarele ce se încadrau ui contextul civilizaţiei sud-est europene.

*

* *

Primul tetraevanghel miniat rămas din timpul lui Ştefan col Mare şi care se păstrează astăzi la Muzeul mănăstirii l'utna este cel isprăvit de ieromonahul Nicodim la 17 iunie 1473, din porunca domnului, pentru a fi dăruit apoi „mănăs- l.irii care este la Humor, întru pomană pentru sufletul său, si pentru părinții săi şi pentru copiii lui...", după cum glă- suieşte textul inscripției.

Scrise cu titluri mari de aur şi culori ce se desfăşoară în complicate împletituri la inițiale, din benzi presărate împrejur cu floricele, textele evangheliilor şi capitolele acestora se desfăşoară sub tradiționalele frontispicii mari şi mici.

Frontispiciile mari au fost realizate preluînd de Ia Tetraevanghelul din 1436 modelul cercurilor înlănțuite şi țesute cu rețeaua de diagonale ale cărei zigzaguri dau naştere unor cruci circumscrise, cu reproducerea pînă la amănunt atît a celor trei benzi ce compun traseul desenului, cît şi a distribuirii culorilor de aur, verde, albastru, roşu şi brun. Frontispiciile mici sînt simple : ele preiau doar motivul palmetei închise într-o inimă sau distribuită pe sinuozitățile unui vrej.

Nici miniaturile reprezentînd pe cei patru evanghelişti nu sc depărtează de modelele prototipului boldeean. Aceleaşi chipuri grave, meditative, în actul scrierii sau al inspirației, aceleaşi siluete îmbrăcate în himatioane şi chitoane antice, stînd sub baldachine în fața unor decoruri de arhitectură cu aer fantezist, sau încadrate pe pagini întregi de chenare triple cu motive vegetale sau geometrice (iarăşi palmeta albastră şi vrejuri cu frunze de aur şi flori, frînghia răsucită şi țesătura în trei sau patru ițe !).

Gu toată această reproducere pînă la fidelitate a motivelor decorative, Tetraevanghelul de la 1473 are valori artistice <ie necontestat în interpretarea şi distribuirea tonurilor de culoare şi a spațiilor cruțate la culoarea alb-gălbui a pergamentului, putînd fi considerat, după cum este de părere Ioan Bogdan, în lucrarea' *Evangheliile de la Humor şi Voroneț,* superior manuscriselor slavo-bizantine şi chiar celor ruseşti realizate în aceeaşi epocă.

Dar ineditul acestui manuscris constă în primul rînd din tabloul votiv, singurul de acest fel *, reprezentîndu-l pe Ştefan cel Mare cu chip rotund şi ochi albaştri, mustață bogată, fața încadrată de plete blonde, revărsate peste umeri, cu coroană pe cap şi îmbrăcat într-un fel de dulamă cu falduri, fără mîneci din brocart sîngeriu cu flori de aur, peste o tunică din brocart roşu deschis cu palmete de aur, aşezat în genunchi în planul de jos al paginii cu fondul verde deschis, oferind evanghelia pruncului Isus care stă în brațele maicii sale, aşezată pe un tron zugrăvit în planul de sus al paginii. Inspirația din realitate este evidentă atît prin amănuntele veştmintelor domneşti, cît şi prin asemănarea chipului cu cel zugrăvit pe tablourile votive din cadrul picturilor murale ale bisericilor ctitorite în anii următori. Deosebirea dintre ținuta demnă a domnului şi familiei sale, care oferă în picioare darul său în toate tablourile votive şi această atitudine de

prosternare din miniatura descrisă a fost interpretată uneori cu explicația că autorul trebuie să fie negreşit un occidental sau cel puțin un cunoscător al miniaturilor Occidentului şi a tehnicii naturaliste a Renaşterii, dar această interpretare este contrazisă de lipsa unor noțiuni clare despre proporțiile în spațiul tridimensional, cunoscute de artiştii renascentişti, fără să mai vorbim de faptul că în multe modele bizantine şi armene, ctitorii, fie împărați, regi sau mari demnitari, puteau fi reprezentați nu în picioare ca de obicei, ci îngenuncheați în fața tronului lui Isus, iar tipul iconografic al Fecioarei Maria, cît şi grija pentru detaliul veştmintelor somptuoase erau trăsături caracteristice marii arte a Bizanțului.

Acest prea frumos tetraevanghel, păstrat desigur în altar şi din care se citea doar la marile sărbători, constituia una dintre cele mai de preț odoare ale mănăstirii Humor; de aceea în timpul războiului de la 1538, cînd însuşi Soliman cel Mare veni în fruntea oştirii imperiului împotriva lui Petru Rareş, călugării l-au trimis spre păstrare în Cetatea Ciceiului, unde se refugiase şi domnul după numeroase peripeții evocate cu atîta căldură în cronica vornicului Ureche. Petru Rareş il ia apoi cu sine la Constantinopol printre lucrurile de mare preț şi, redobîndind domnia, îl aduce în țară restituindu-l călugărilor, probabil la 1541. Aici îl găsesc cazacii lui Timus Hmielniski în jafurile ce le-au făcut la 1653 pe la toate mănăstirile de seamă ale țării, deci şi la mănăstirea Humorului, prădînd toate sculele, podoabele şi odăjdiile ei. Din mîna lor manuscrisul „a fost smuls în '(oiul luptei[11] de ungurii care veneau sub comanda „marelui ghinăral Chimiş Ianăş (Kemeny lanos) să aşeze domn nou în țară[11], iar de la acesta a fost răscumpărat de Gheorghe Ştefan voievod (1653—1658), oare l-a dăruit apoi mănăstirii. Dar cine mai poate reconstitui drumul întortocheat prin care a trecut acest manuscris ca să ajungă în colecția fostei mitropolii de la Cernăuți şi apoi în cea a muzeului mănăstirii Putna ? Pentru că fiecare operă de artă îşi are istoria vieții sale, adeseori mai plină de aventură şi cumpene decît viața celor mai de vază oameni. Important este că a ajuns în păstrarea acestui mare muzeu românesc, mărturisindu-ne nouă peste veacuri despre tradițiile şi continuitatea culturii noastre medievale, prin legătura ce o face dintre strămoşescul centru de cultură monastică de la Neamț, cu noile centre tot atît de înfloritoare ctitorite de Ştefan voievod în a doua jumătate a secolului al XV-lea, cît si cele ctitorite de urmaşii lui care au domnit în secolul următor.

Tot la muzeul mănăstirii Putna se păstrează şi singurul manuscris rămas de pe urma lui Paladie monahul, care trebuie să se fi bucurat de o mare faimă în timpul său de vreme ce după moarte i s-a trecut numele în pomelnicul mănăstirii Bistrița cu mențiunea de „scriitor[11]. Acesta este un tetraevanghel fără miniaturi scris destul de în grabă, dacă am sta să socotim cele şase luni şi douăzeci de zile cîte s-au scurs de Ia 3 septembrie 1488 pînă la 23 martie 1489, date menționate în inscripția încadrată într-un chenar de trei linii ce se unesc sus în -acoladă, pornesc pe laturi ornamentate cu flori şi se încheie jos susținute de o mînă, pentru trebuințele mănăstirii Putna, dintr-al cărui cin făcea parte însuşi caligraful. Tot aici va fi fost şi ferecat la timpul său, fără să ştim o dată precisă, decît vaga mențiune din inscripția de la 1569 prin care *se* arăta că

Ruxandra, soția lui Alexandru Lăpuşneanu, poruncise să-l „înnoiască şi să-l ferece ...cu argintul cel vechiu de la bătrînul Ştefan voievod[11]. Paladie, ca şi înaintaşul său Nicodim, aplică modelul ornamental experimentat de ieromonahul Gavril la 1436, al cercurilor înlănțuite şi întrețesute cu o rețea de diagonale ale cărei zigzaguri realizează acele cruci circumscrise, „admirabile arabescuri în tonuri foarte arin onioase[11], cum le califică O. Tafrali în lucrarea *Le Tresor de Poutna,* dar în care greşeşte considerîndu-l pe monah de origine greacă. Tocmai această preluare a modelelor decorative experimentate la prototipurile de la 1429 şi 1436 ne dovedeşte că Paladie a fost un călugăr băştinaş format într-un mediu de caligrafie românească.

„...Sfîrşit cu mîna mult păcătosului aşa-zis ieromonah Spi- ridon, în mănăstirea Putna... în anul 7010 (1502), luna iunie, 24 zile", după cum glăsuieşte inscripția, tetraevanghelul a fost scris şi ferecat în mănăstirea mai sus pomenită din porunca lui Ştefan cel Mare pentru a fi apoi dăruit bisericii paraclis a curților sale din tîrgul Pietrei, aflat şi el pe apa Bistriței ca şi mănăstirea cu acelaşi nume, căreia destui cercetători au înclinat să i-l atribuie, fără să țină cont că biserica acesteia prăznuia un alt hram, nu cel al Sfîntului Ioan Botezătorul, prăznuit de paraclisul curților domneşti şi menționat în inscripție.

Dacă în ceea ce priveşte iconografia evangheliştilor, ieromonahul Spiridon a urmărit fidel prototipul de la 1429, con- turînd pînă şi cele mai mici amănunte ale chipului, mişcării personajelor, chiar şi fundalul arhitectonic, fără însă a putea realiza calitatea tonurilor de culoare, nuanțele lor fiind mai dure, tratate chiar, am putea spune, cu o neexplioată brutalitate, frontispiciile mari şi mici, cît şi inițialele, ce pornesc ca repertoriu decorativ tot de la arhetipurile amintite, au fost interpretate atît de diferit şi personal, linia desenului a fost trasată cu atîta siguranță şi armonia tonurilor realizată cu atîta prețiozitate, încît decorațiile acestui tetraevanghel devin o autentică operă artistică.

în ultimul deceniu al secolului al XV-lea şi primii ani ai secolului următor se remarcă şi la mănăstirea Neamțului activitatea de caligraf a monahului Teodor, care semna şi Mări- şescul, fiind probabil din satul Mărişeşti, ținutul Neamțului, consemnat într-un document de pe la 1455.

Din multele manuscrise ieşite de sub pana lui sîrguincioasă (n.b. în trei ani, trei tetraevanghelii miniate !) au răzbătut prin secole pînă în zilele noastre doar cinci datate sigur după inscripțiile caligrafului şi două asupra paternității cărora se mai poartă încă discuții, datorită inferiorității calitative față de manuscrisele certe. Astfel, la 1491, din porunca lui Alexandru voievod, fiul şi coasociatul lui Ştefan cel Mare, Teodor Mărişescul scria şi împodobea cu frumoase miniaturi, fron- tispitii şi inițiale un tetraevanghel pentru ctitoria sa de la Bacău, păstrat astăzi la Biblioteca de stat din Moscova ; la 1492 scria din porunca lui Ştefan cel Mare un tetraevanghel cu miniaturi pentru a fi dăruit mănăstirii Zografu, ctitoria sa de la Muntele Athos, de asemenea păstrat la Biblioteca de stat din Moscova ; la 1493 scria şi împodobea eu podoabe asemănătoare, tot din porunca domnului, un alt tetraevanghel pentru paraclisul cetății

Hotinului, care se păstrează la Biblioteca de stat din Munchen ; la 1498, un alt tetraevanghel cu frontispicii, dar fără miniaturi, pentru biserica mănăstirii Moldovița, păstrat la aceeaşi sus-numită bibliotecă moscovită, şi în fine, la 1500, un apostol, decorat cu frontispicii şi inițiale frumoase ca un tetraevanghel, pentru biserica mănăstirii din- tr-al cărui cin făcea parte şi care, singurul din opera acestui mare caligraf, se păstrează la Biblioteca Academiei R.S.R., alături, bineînțeles, de planşele cu reproduceri după decorațiile celor rătăcite prin străinătăți.

Aşa cum Spiridon a urmărit fidel reproducerea iconografiei stabilite de Gavril la 1429, dovedind spirit de creație şi mare artă în celelalte decorații ale manuscrisului, Teodor Mărişescul a preluat motivul clasic al cercurilor înlănțuite şi întrețesute eu o rețea de diagonale, mergînd chiar pînă la identitate cu modelele unor frontispicii ale arhetipurilor, cum ar fi de exemplu frontispiciul evanghelistului Luoa, unde cercurile întrețesute cu o rețea dublă de diagonale dau naştere unor cruci culcate circumscrise. Dar spiritul său creator s-a manifestat plenar în domeniul interpretării iconografiei evangheliştilor, care au devenit chiar modele pentru iconografia tetraevan- ;‘,heliilor miniate în secolul următor. Chiar şi la încadrarea miniaturilor în chenare se observă la cele trei tetraevanghelii miniate ale sale o tendință distinctă de originalitate față de vechiul model în care, de pildă, vrejurile descriau în meadrele lor inimi cu palmete clasice moldoveneşti circumscrise, tratate plat, decorativ, ca pe lespezile de mormînt, broderii sau pictura murală, în timp ce în chenarele lui Teodor Mărişescul întîlnim şi vrejul care în desfăşurarea lui meandrică nu înscrie inimi, ci doar sinuozități molcome, purtînd în fiecare cîte trei semipalmete de mărimi diferite.

In tetraevanghelul de la 1491, libertatea față de model în ceea ce priveşte iconografia aduce pe lîngă unele rectificări de poziție, cum ar fi de pildă plasarea picioarelor evan- gheliştilor pe un podium aşezarea jilțurilor într-o poziție uşor diferită în raport cu fundalul de arhitectură, precum şi o tratare mai caldă, mai plină de sensibilitate şi gust rafinat, mai mult simț al formelor, fără însă a dovedi o mai bună cunoaştere a legilor perspectivei. Cele patru miniaturi cu evanghelişti îmbrăcați în veştminte de stofe ce se simt fine şi moi şi care se mulează pe corp, căzînd în cute largi şi elegante, îți dau senzația dulce a unor desene aerate şi pline de viață.

In tetraevanghelul de la 1492, caligraful s-a desprins şi mai mult de model şi chiar dacă n-a reuşit să realizeze o lucrare egală din punct de vedere artistic cu aceasta, totuşi a dovedit mai multă personalitate, reuşind să obțină o lucrare deosebit de originală.

Prin sublinierea liniilor contururilor şi a cutelor, compoziția stăruie în puternice contraste de lumini şi umbre creînd impresia unor reliefuri ascuțite, drapările hainelor devin astfel rigide, iar arhitecturile par a fi redate în plina cădere a razelor de soare, ceea ce conferă compozițiilor o anumită senzație de sec şi duritate.

De fapt cele mai multe inovații, atît în interpretarea ansamblurilor arhitectonice, cît mai cu seamă în iconografie, le aduce Teodor Mărişescul în tetraevanghelul de la 1493. Astfel pe lîngă destule modificări structurale

ale cadrelor de arhitectură se observă şi o tendinţă dş împodobire prin decorarea pupitrelor cu dungi sau acoperirea solului cu fire înalte de ierburi şi flori mărunte şi dese.

Dacă în miniaturile tetraevanghelului de la 1492, chipurile evangheliştilor au fost redate cu trăsături tipologice caracteristice nordului Moldovei — chipuri de bătrîni rotunde, cu nas butucănos, şi ochi strălucitori, sau figuri prelungi şi grave, cu lumini dîrze în ochii tot atît de strălucitori şi vii — miniaturile tetraevanghelului de la 1493 abordează trăsături greceşti, în special evidenţiate la Prohor, cu ochii mari, negri, gura cărnoasă, mică şi frumos desenată, nasul drept şi îngust. De fapt apariţia acestui personaj în cadrul iconografiei lui Ioan (nu mai este reprezentat după modelul clasic, aşezat în jilţul său adînc, ascultând pierdut de sine glasul inspirator, ci într-un decor muntos din care se deschide o grotă, stînd în picioare şi dictînd textul sacru ucenicului său, Prohor, aşezat pe un taburet) este cea mai importantă inovaţie a lui Teodor Mărişescul, inspirată probabil din textele apocrife, sau preluată, după cum presupune cercetătorul Sorin Ulea, de la zugravul bisericii de la Bălineşti, care-şi isprăvise lucrarea, desigur, înaintea datei de 26 octombrie 1493, consemnată de caligraf în inscripţia de încheiere a manuscrisului. Nu trebuie exclusă nici ipoteza că această inovaţie ar putea aparţine întregului centru artistic nemţean, ca o elaborare de atelier, redacţiile lui Teodor şi Gavril fiind însă independente ; dar credem că deasupra paternităţii acestui model stă faptul că Moldova în epoca de apogeu a domniei lui Ştefan cel Mare avea nu numai meşteri constructori care depăşiseră de mult etapa fe-brilă a căutărilor, dobîndind măiestria unor elaborări şi sinteze proprii, ci şi destui meşteri zugravi şi caligrafi de aceeaşi valoare, ba chiar şi argintari şi brodeuri, după cum vom vedea în paginile ce urmează.

* *

Exigenţele vieţii luxoase duse de marea boierime şi de familia domnească, trebuinţele practicării cultului, care ajunsese şi el la un fast nevisat de propovăduitorii creştinismului primitiv, nu se puteau mărgini doar la modestele producţii autohtone, de aceea adeseori se apela la serviciile meşterilor saşi din oraşele transilvane cu care Moldova şi Ţara Românească aveau legături tradiţionale de comerţ, cît şi la podoabele, vasele şi obiectele de cult aduse de negustorii levantini sau liovezi, ceea ce *a* influenţat în mare măsură trăsăturile stilului propriu la care s-a putut ridica arta meşterilor argintari şi aurari din timpul lui Ştefan cel Mare[x]. Dar aceleaşi întîmplări vitrege petrecute în necurmata scurgere a anilor, care au făcut să se piardă atâtea manuscrise de valoare, a dus şi Ia pierderea în mai mare măsură, desigur, a podoabelor de aur şi argint, simple sau bătute cu pietre preţioase, punîndu-ne astăzi în neputinţa de a face o prezentare în detaliu a ceea ce constituia odinioară un tezaur artistic destul de valoros. Poate săpăturile arheologice viitoare vor aduce

oarecare lumină şi în acest domeniu.

Prima podoabă de argint păstrată din epoca lui Ştefan cel Mare este ferecătura tetraevanghelului de la 1436, realizată probabil tot de argintarii de la mănăstirea Neamţului pe chel- cheltuiala lui Cîndea Laţcu, pîrcălabul haţegan, după părerea lui N. Iorga, mutat în Moldova, unde, pentru serviciile aduse domniei, dobîndise demnităţi şi averi. Bătută în cuie pe scoarţe de lemn îmbrăcate în brocart roşu, ferecătura ne prezintă pe colţurile coperţii din faţă, sub cele patru cabuşoane (picioruşe) cu pietre preţioase, patru plăcuţe cu chipurile evangheliştilor, redaţi cu trăsături vădite de mişcare, iar la mijloc o placă centrală de forma unei cruci cu braţele scurte şi unghiurile intrînde tăiate pieziş, încadrînd o suprafaţă circulară pe oare este gravată scena „Anastasis (Isus călcînd porţile sfărîmate ale iadului îi ajută pe Adam şi Eva să iasă din mormînt) destul de obişnuită pentru ferecaturile cărţilor bizantine. Cele patru spaţii dintre evanghelist! rămase pe marginile coperţii au fost îmbrăcate şi ele cu plăcuţe dreptunghiulare, decorate pe laturile scoarţei cu motivul cercurilor înlănţuite şi întreţesute pe diagonale şi pe laturile lungi cu un motiv floral în t.orsade, realizat mai grosolan prin turnare, nu cu eleganţa primului realizat prin ciocănire.

A doua scoarţă, prinsă de prima printr-un foarte complicat cotor de zale şi cătărămi de argint, are pe coperta din spate colţurile de asemenea timbrate cu picioruşe metalice şi medalioane reprezentând chipurile celor patru evanghelişti, iar în centru o placă dreptunghiulară cu laturile uşor curbate spre in afară şi cu mijlocul decorat cu un medalion ce reprezintă înălţarea lui Isus în prezenţa ^plină de mirare a Fecioarei şi a celor doisprezece apostoli trasaţi în poziţii ce vădesc intenţia de a reda mişcarea şi sentimentele acestora.

Episoadele Anastasis pe coperta din faţă şi hramul bisericii căreia îi aparţine cartea pe coperta din spate, medalioanele de evanghelişti şi benzi florale pe laturi, butoanele de ametist |X' colţurile din faţă şi metalice în formă de stea pe colţurile din spate au constituit modelul tuturor ferecăturilor de carte lucrate mai tîrziu, după cum se va vedea în ferecăturile tetra- evangheliilor de la 1473, 1504 şi 1507 şi din ferecăturile cele noi făcute de domniţa Ruxandra, soţia lui Alexandru Lăpuş- neanu (1552—1561 ; 1564—1568), pe cel scris de Paladie la 1489, dar cu „argintul cel vechiu de la bătrînul Ştefan voievod", după cum mărturiseşte textul inscripţiei, păstrîndu-şi bineînţeles autonomia prin unele trăsături particulare în tratarea motivelor decorative şi dobîndind fiecare valori artistice proprii mai ales prin fineţea execuţiei.

Doar tetraevanghelul scris şi ferecat la 1498 din porunca vistiernicului Isac pentru a fi dăruit apoi „mitropoliei (ortodoxe) din Feleac“, deci unei a doua episcopii româneşti cunoscută în Ardeal sub protecţia lui Ştefan cel Mare, atît prin motivul decorativ central de pe coperta superioară (Fecioara şi Ioan Botezătorul încadraţi de trei coloane în torsadă), cît mai cu seamă prin tehnica uşor grosolană a execuţiei întregii decoraţii, dovedeşte o altă şcoală decît cea moldovenească, probabil a argintarilor de la Bistriţa sau Braşov.

In afara ferecăturilor de carte, tezaurul operelor de argint rămase din timpul lui Ştefan cel Mare mai cuprinde crucile ferecate de la Putna, panaghiarele de la Neamț şi Bacău, anafornița şi cristelnița dăruite de domn tot mănăstirii Putna, tripticul despre care se povesteşte că-l purta cu sine în toate războaiele şi călătoriile, clopotele de la Voroneț, al căror dangăt melodios îmbinat cu sunetul toacei bătută cu măiestrie este ascultat cu încîntare de toți vizitatorii români sau străini veniți să vadă bijuteria din nordul Moldovei, trecută şi-n cataloagele U.N.E.S.C.O., clopotele mănăstirii Bistrița, precum şi cel de la mănăstirea Putna, aşezat lîngă statuia luceafărului poeziei româneşti, Mihai Eminescu, sufletul primei serbări închinate memoriei marelui voievod ce-şi alesese în această biserică locul odihnei de veci a trupului său obosit de atîtea războaie şi atîta glorie.

* ¥

La înfrumusețarea pînă la desăvîrşire a unei ctitorii domneşti considerăm că în afara găsirii celor mai elegante soluții arhitectonice în realizarea edificiului, a îmbrăcării fațadelor cu frumoase zugrăveli şi decorații de smalțuri multicolore, a pietrii măiestrit cioplite pentru chenarele uşilor şi ferestrelor şi într-o mai mică măsură a lemnului cioplit pentru stelajele stranelor şi timpanelor, joase la acea vreme lăsînd privirii să cuprindă şi frumoasele zugrăveli ale altarului, contribuia într-o oarecare măsură şi bogăția şi finețea broderiilor destinate drept voaluri liturgice (antemise, procovețe şi aere), completării veştmintelor sacerdotale (epitrahile, bedemițe ş.a.), precum şi cele ce trebuiau să completeze însăşi decorația interioară (epitafe, dvere, poale de icoane, zavese, aeoperă- minte de mormînt ş.a.) şi aşa bogată pînă la saturație. Desigur că într-o bună măsură arta broderiei cuprindea şi împodobitul veşmintelor preoțeşti, cît şi a elegantelor cavadioane, sacosuri şi tunici domneşti şi boiereşti cu galoane de fir din aur şi argint la tivurile poalelor, manşetelor şi a gulerelor, împodobitul rochiilor, a iilor şi a fotelor, chiar şi a pălăriilor şi brîielor purtate cu atîta mîndrie. Şi steagurile oştirii, după cum s-a văzut, erau în acelaşi timp şi minunate broderii ale timpului.

Legată mai mult de decorația interioară a bisericilor, arta broderiilor religioase pornind, bineînțeles, şi ea de la modele slavo-bizantine, dar adaptate de meşterii autohtoni nevoilor locale şi prelucrate mai ales după gustul lor pentru frumos cultivat la seculara şcoală a artei populare, s-a ridicat la nivelul unei arte autentice, originale încă din prima jumătate a secolului al XV-lea. Astfel epitaful (acoperămînt pentru masa altarului) dăruit de egumenul Silvan la 1437 mănăstirii Neamțului, reprezentînd scena Plîngerii, ce va rămîne clasică pentru broderiile de acest fel[27], prin

---

Note:

[27] „La picioarele Domnului o femeie ou ochii închişi îşi smulge părul. Poaite fi în acest chip ou sprâncenele dese, negre, însăşi înfăţişarea doamnei lui Ştefan[1]*, cel ucis la 1447 de nepotul său Roman ? se întreabă N. lorga, descriind epitaful lui Silvan intr-o lucrare despre mănăstirea Neamţului.

raportul desăvîrşit dintre figurile grupate în jurul subiectului central, armonia mişcărilor siluetelor tratate statuar, cît şi prin dramatismul figurilor ce exprimă cu atîta realism durerea, se îndepărtează de modelele bizantine pline de hieratism şi convențional, dovedind că bro- deurii moldoveni depăşiseră deja stadiul copierii şi a căutărilor, reuşind să-şi croiască un drum propriu.

Pe acest drum se ajunge la realizări artistice deosebite în arta broderiei, dar nu la mănăstirea Neamțului, ci la mănăstirea Putnei după refacerea stricăciunilor aduse de incendiul de la 1484. De pildă în epitaful de la 1490 al bisericii de la Putna, grupul personajelor ce-l pling pe Isus întins pe piatra roşie din Efes se înmulțesc prin adăugarea mironosițelor, dar şi prin adăugarea, alături de îngerii cu ripide, şi a unui grup de îngeri îngenunchiați, simbolizînd actul plîngerii nu numai pe pămînt, ci şi în ceruri, viziune proprie artiştilor moldoveni.

în epitaful de la 1494, lucrat pentru biserica mănăstirii MoLdovița, Maria Magdalena, ținîndu-şi cu dreapta cosițele bălaie şi cu palma stingă sprijinindu-şi fața, se apleacă deasupra chipului lui Isus cu o durere cucernică, iar Iosif din Arimatheia, urmat de Nicodim, într-un gest ce trădează durerea aproape paternă îi cuprinde în brațe picioarele.

Dar cel mai interesant pentru mişcarea şi portretizarea personajelor este epitaful început încă de la 1504 şi terminat de abia la 1506, tot în atelierele mănăstirii Putna, pentru mănăstirea Dobrovățului, noua ctitorie domnească. Şi aici Maica Domnului în picioare, aplecată deasupra lui Isus, îi ține cu un gest plin de durere capul pe brațe, în timp ce Iosif cu durere părintească îi ține picioarele, urmat de aproape de Nicodim la fel cu capul aplecat şi fața îndurerată. Alte două mironosițe plingînd completează grupul în spatele Fecioarei. Dacă în compoziția de la 1490 doar grupul din mijloc al îngerilor participau la actul plîngerii în această compoziție ambele grupuri de îngeri, cei trei din registrul de sus şi patru din registrul de jos, stau în genunchi cu aripele lăsate şi aple- cîndu-şi capetele cu durere plîng neputincioşi în fața Dumnezeului cuprins de *somnul morții omeneşti. Din colț* uri profilul lunii şi fața rotundă a soarelui privesc şi ele prin chipuri triste omeneşti cumplita dramă.

Piese somptuoase şi de o impresionabilă frumusețe, cu personaje brodate în fir de aur şi argint pe fonduri de **mătase** colorată detaşîndu-se monumental din amploarea compoziției, dramatice prin intensitatea atitudinii, a gestului şi a chipului, cu elementele esențiale ale compoziției tratate după rigorile unor reguli aproape geometrice, cu ritm vizibil pînă la detaliu realizat din armoniosul raport dintre drepte şi curbe, cît şt dintre compoziție şi fond, în cadrul căruia nici un element decorativ nu vine să întrerupă sobrietatea şi concizia figurației (cîmpul cu stele de aur şi tulpini de chiparos, simboll- zînd de fapt, ca şi în pictura murală, spațiul ceresc), aceste trei epitafe păstrate din timpul lui Ştefan cel Mare pot fi considerate printre strălucitele realizări ale broderiei medievale româneşti fără însă a egala în valoare cele cinci zavese (perdele) contemporane.

Deşi preluînd modele care aparțin de veacuri lumii ortodoxe : înălțarea (1484), Adormirea Maicii Domnului (1485 şi 1510), Răstignirea (1500) şi

Buna Vestire (f.a.), mărginite de aceleaşi chenare înguste de mătase colorată, decorate cu împletituri geometrice ca pe frontispiciile mici ale miniaturilor, mcadrînd vrejuri meandrice în a căror trasare felurită de ovale şi cercuri, sinuozităţi, se înscriu semipalmete şi palmete, zavesele, prin interpretarea lor artistică nouă, deosebit de originală, cu personaje înalte şi subţiri, cu capul mic şi mîi- nile eu degete lungi, descriind mişcări avîntate, dar fără decla- matorism inutil, în cadrul unor compoziţii trasate cu linii de rafinată eleganţă şi un colorit nuanţat, dobîndesc nu numai valori poetice — trăsătură esenţială de fapt a broderiilor moldoveneşti — ei se înrudesc prin calităţile lor artistice deosebite cu cel mai frumos ansamblu de arhitectură murală al epocii şi anume cel realizat de ieromonahul Gavril la biserica de la Bălineşti, dovedind prin aceasta, cu încă un argument în plus, unitatea de stil a artei din timpul lui Ştefan cel Mare.

Cu toate că nu cunoaştem numele artiştilor şi nici locul unde s-au brodat aceste capodopere, cu toate că fiecare îşi păstrează o anumită autonomie stilistică (de pildă cele repre- zentînd înălţarea şi Adormirea Maicii Domnului se caracterizează printr-o mai mare varietate de expresii, printr-o anumită intensitate a vieţii şi plenitudine de mişcare ce animă gru-
purile, nedobîndită, să zicem, de compoziţia ce reprezintă Buna Vestire, plină de o tainică şi graţioasă suavitate, realizată printr-o deplină armonie a culorilor şi desenului) similitudinea tehnică, aceeaşi viziune cromatică, aceeaşi concepţie în reprezentarea figuraţiei, cît mai cu seamă identitatea trăsăturilor generale care le caracterizează, ne îndreptăţeşte să credem că dacă nu sînt produsul aceluiaşi mare şi inspirat artist a cărui activitate a cuprins şaisprezece ani, cel puţin sînt ale aceluiaşi atelier, probabil, al călugărilor brodeuri de la mănăs- lirea Putna. .

Cuprinzînd în compoziţiile lor şi portrete ale ctitorilor, cît şi detalii de arhitectură, zavesele depăşesc cadrul strict al unor valori artistice neegalabile, devenind astfel interesante documente istorice.

De pildă zavesa de la 1500, păstrată la muzeul mănăstirii Putna şi reprezentînd Răstignirea, compoziţie cu destule personaje biblice, cuprinde în colţurile de jos, pierdute aproape intre stelele mari (argintii şi tratate floral, în chipul rozelor cu şase petale, ce decorează întregul fond al mătăsii roşii), portretele lui Ştefan cel Mare şi al doamnei sale Maria Voichiţa. Amîndoi poartă coroane pe cap, a lui Ştefan cu ramificaţii în fier de lance şi a Măriei în flori de crin stilizate, şi sînt îmbrăcaţi în bogate cavadioane de brocart împodobite la guler, la manşete şi la tivul din faţă cu galoane de fir şi pietre preţioase. Chipul domnului este totuşi reprezentat prea tînăr pen-tru vîrsta la care ajunsese, cu faţa rotundă, părul în bucle la spate, fruntea înaltă, ochii apropiaţi, mustaţă mică, ase- mănînd mult chipului reprezentat pe miniatura tetraevanghelului de Ia 1473, cît şi chipurilor reprezentate pe tablourile votive de la Pătrăuţi, Sfîntul Ilie şi Voroneţ.

Remarcabilă este măiestria cu care au fost brodate faţa, obrajii, fruntea, bărbia domnului şi a doamnei, obţinîndu-se aproape nuanţa naturală a pielii şi strălucirea ochilor ce privesc, contrastînd uşor cu asprimea pletelor şi schematismul mîinilor întinse spre adorare. De fapt întreaga broderie

realizată din fir de aur şi argint alternat unde se cerea, cu mătase discret colorată în nuanțe de crem, portocaliu sau roşu carmin, lucrată în tehnica punctului de tighel (înapoia q^ului), dar mai ales în tehnica punctelor culcate şi potrivite în aşa fel încît să formeze desene în romburi, zigzaguri, stele, pătrate etc., are un efect pictural deosebit deoarece plasticitatea ansamblului s-a obținut prin îmbinarea acestor desene ale punctelor pe falduri, pe aureole, pe voaluri, haine cît şi pe părțile vizibile ale corpurilor.

In zavesa de la 1510, începută probabil încă din timpul vieții lui Ştefan cel Mare, a fost brodată cu fir de aur şi argint, dar şi cu mătase de diferite culori pe o bucată de atlas roşu scena Adormirii Maicii Domnului. Maria întinsă pe catafalc este vegheată de Isus, impunător şi hieratic în gloria lui, purtînd sufletul Fecioarei pe brațul stîng şi însoțit de-o parte şi de alta de cei doisprezece apostoli şi cei patru episcopd cu evanghelii deschise, de îngeri, serafimi şi arhangheli, dintre care se distinge în primul plan figura arhanghelului Mihail tăind mîinele necredinciosului Jephonias. Această temă centrală este înconjurată de douăsprezece medalioane brodate. Chenare din crengi şi frunze stilizate încadrează cetăți fortificate cu ziduri şi turnuri de flancare, „pîrguri“, terase de veghe şi luptă, şanțuri de apărare şi drumuri de pază, palate de plan central cu turnuri lanternă, biserici cu cupole în stilul celor construite în secolul al XV-lea, dar şi turnuri cilindrice în genul minaretelor musulmane, poterne şi portaluri care, luînd în considerație şi contribuția fanteziei meşterilor, puteau fi întîlnite aiurea, în Moldova, în spațiul Europei sud-estioe, cît şi în locuri mai depărtate.

Cele două portrete ctitoriceşti, Ştefan voievod şi fiul său Bogdan voievod, sînt brodate într-un ungher retras la spatele arhanghelului Mihail şi la picioarele catafalcului. Stînd în picioare, mveşmîntați în cavadioane somptuoase de ceremonie şi purtînd pe cap coroane de aur, voievozii schițează o uşoară poziție de aplecare spre în spate, cu mîinile întinse în adorarea procesiunii. Deşi ca realizare portretistică a iconografiilor domneşti, zavesa de la 1510 este sub nivelul calității celei de la 1500, ea reprezintă totuşi un deosebit interes istoric prin detaliile arhitectonice reprezentate de medalioanele decorative care ne pot ajuta la reconstituirea imaginativă a cetăților şi palatelor epocii.

Şi, ca să nu ne depărtăm de firul ideii în cadrul căreia reliefam broderii ale secolului al XV-lea ce cuprind şi portretele donatorilor, vom menționa epitrahilul de la mănăstirea Staraia Ladoga cu chipurile lui Alexandru cel Bun şi a doamnei Marina, iar dintre exemplarele păstrate din timp-ul lui Ştefan cel Mare epitrahilul de la 1480, aflat în muzeul mănăstirii Putna, ale cărui medalioane păstrate cu unghiurile împodobite din volute de trifoi şi crucifere încadrează, în afara celor douăsprezece scene sacre ale „praznicelor împărăteşti“ şi chipurile domnului şi al fiului său Alexandru, precum şi epitrahilul de la Dobrovăț, cu medalioane ce încadrează chipurile apostolilor şi episcopilor, dar şi figurile ctitorilor Ştefan voievod şi doamna Maria, prezentați în picioare în ultimele două medalioane.

La aceste două epitrahile menționate din timpul lui Ştefan cel Mare interesant este faptul că inscripțiile explicative pentru medalioanele religioase sînt redate în limba greacă, stîn- gaei şi cu multe greşeli, iar

inscripțiile ctitoriceşti în limba slavonă, ceea ce iarăşi ne duce eu gîndul să credem că nu greşim dacă afirmăm că au fost lucrate în ateliere moldoveneşti de către meşteri localnici, slabi cunoscători ai limbii greceşti, după modele de largă circulație în acest spațiu de credință ortodoxă, dar care nu au făcut doar nişte modeste copii, mai mult sau mai puțin fidele cu modelul, ci s-au străduit să le prelucreze şi adapteze exigențelor despre frumos ale societății din care făceau parte, realizînd astfel elaborări autentice cu valori artistice incontestabile.

Lespezile de piatră cu cîmpurile abia scrijelite în vrejjjri şerpuitoare ce cuprindeau palmete întregi s-au jumătăți, cu deschideri în inimă, răsucite sau plate, mărginite cu chenare geometrice şi inscripții care au fost aşezate, după cum am văzut, de Ştefan cel Mare peste mormintele strămoşilor Mu- şa tini ce-şi odihneau somnul de veci în biserica necropolă de la Rădăuți, dar şi în alte ctitorii, lespezile aşezate peste mormintele celor dragi lui, săpate în bisericile mănăstirilor de la Probota şi Putna, cît şi lespedea ce i-a închis sieşi mormântul la 1504, erau desigur îmbrăcate în frumoase „grob- mce“, lucrate anume. Obiceiul se pare că l-au avut mai întîi perşii şi de la ei l-au luat bizantinii, lăsîndu-l apoi moştenire turcilor odată cu imperiul pierdut, cît şi celorlalte popoare legate într-un fel sau altul de tradițiile culturale ale acestei lumi atît de făloase şi strălucitoare altădată. Adeseori motivele decorative săpate în cîmpul lespezii funerare erau reproduse identic şi pe țesătura sau broderia ce o îmbrăca, dar se puteau alege şi motive deosebite, după gustul celui ce se îngrijea de înfrumusețarea mormîntului, dacă aceasta nu era cu chibzuială prevăzută încă din timpul vieții plină întotdeauna de atîtea cumpene.

Din cîte grobnice frumoase vor fi fost în timpul lui Ştefan cel Mare ni s-au păstrat doar cîteva să ne aducă mărturie despre nevoia de frumos a strămoşilor noştri, ca o condiție indispensabilă în timpul vieții pămînteşti şi de care ți-e greu să te desparți chiar şi după petrecerea acesteia. Cel mai vechi, dar şi cel mai frumos grobnic ce-a dăinuit cu îndărătnicie peste veacuri şi întîmplări, este cel menit să acopere mor- mîntul doamnei Maria, fostă prințesă a Mangupului şi cea de a doua soție a lui Ştefan voievod, îngropată în pronaosul bisericii mănăstirii Putna.

Această broderie, reprezentînd portretul defunctei aproape în mărime naturală dormindu-şi somnul de veci, întinsă ca pe un catafalc în golul unei arcade trilobate, este un unicat cu valoare neegalată în ceea ce priveşte măiestria execuției artistice, a detaliilor vestimentare, dar şi a elaborării de noi forme prin sinteza obiceiului occidental, mai vechi, de reproducere în broderie a portretului defunctului, cu mijloacele tehnice decorative de vădit caracter oriental. Dar însuşirile acestui portret monumental ne dovedesc nu numai meşteşugul mînu- irii subtile a liniei şi culorii, puterea de asimilare a tradițiilor slavo-bizantine, a influențelor răsăritene sau apusene, ci şi interpretarea şi adaptarea acestora, nevoilor spirituale ale unei societăți ajunse la nivelul suficient de cultură care-i dădea puterea, dar şi posibilitatea, avînd în vedere vechimea tradițiilor artei populare, să-şi elaboreze propria ei viziune despre artă. De fapt siguranța desenului limpede şi funcțional, simplitatea monumentală, eleganța formelor, nuanțarea cromatică şi mai ou seamă sugerarea unei atmosfere de noblețe

omenească ş.a. sînt însuşiri ce leagă această broderie cu destinaţie profană de frumoasele broderii liturgice amintite, cît şi de stilul picturilor murale.

Liniile chipului, trasate lapidar şi sigur, conturează figura mică, ovală şi cu părul lins, cum o descrie G. M. Cantacuzino în cartea sa *Izvoare şi popasuri:* „Pleoapele lăsate au pus pe frăgezimea tinereţii semnul negativ al morţii în două liniuţe abia ondulate. Sprîncenile desenează două arcade fine. Linia dreaptă a nasului subţire, gura mică cît o garoafă sălbatecă de Dobrogea, urechile ascuţite, încărcate de cercei, fac din acest chip o enigmatică şi o atrăgătoare mască a nepăsării şi dem- nităţii".

îmbrăcată în scumpu-i veşmînt domnesc, cu o înaltă coroană împărătească pe cap, de sub care atîrnă pînă la umeri pande- locuri bătute în pietre scumpe şi plasa străvezie de fir de aur ce-i adumbreşte uşor chipul, domniţa îşi doarme somnul de veci prea de timpuriu venit, veghiată pe colţuri, la creştet şi la picioare, de vulturii bicefali împărăteşti, ca o mîndră urmaşă a paleologilor ce era, după cum vor să ne spună şi monogramele de pe colţurile opuse.

De jur împrejur, formînd un frumos chenar brodat cu fir de aur şi mătase, se desfăşoară inscripţia al cărei cuprins ne spune anul şi al cui mormînt acoperă broderia.

Tot la muzeul mănăstirii Putna se păstrează şi cel de al doilea grobnic brodat, destinat să acopere mormîntul doamnei Maria, soţia lui Radu cel Frumos. Acesteia, ajungînd pînă la urmă din ostatecă soacra semeţului principe, îi plăcu să-şi petreacă bătrîneţile la curtea Sucevei, simţindu-se ca acasă printre boierii moldoveni şi jupînesele lor cu care vorbea aceeaşi limbă ce-o învăţase de la părinţi, doar că puţin mai molcomă şi cu îngînarea versului desprinsă parcă din foşnetul necuprinselor păduri ce acopereau dealurile împrejmuitoare.

Pe un dreptunghi de catifea albastră, a cărei nuanţă întunecată împrumuta din strălucirea aurului şi a argintului broderiilor reflexele înaltelor ceruri senine de noapte, mărginită de un chenar decorat cu un vrej simplu, împodobit nefiresc cu un amestec de frunze de stejar şi frunze trilobate, cu flori din cîte şase petale aşezate pe colţuri, a fost brodată în plinul timpului nu portretul defunctei şi nici măcar modelul decorativ al lespezii peste care trebuia aşezată, ci o cruce mare cu postament în trepte şi încadrată în cele patru spaţii intermediare cu un şir de litere cirilice cu valoare de simbol.

La aceste două broderii mai putem adăuga ţesăturile ce-au acoperit cîndva cele două morminte domneşti, al lui Ştefan cel Mare şi al doamnei sale Maria Voichiţa, dar care nu ne aduc din spiritul secolului ce începuse decît acea preferinţă nouă spre decorativism şi floral ce va deveni, chiar înaintea încheierii primei jumătăţi, trăsătura dominantă a artei decorative moldoveneşti.

Dreptunghiul grabnicului doamnei Maria Voichiţa este împodobit cu ramuri de măslin ce pornesc dintr-o vază aşezată la mijlocul laturei de jos, încadrată într-un romb desenat din şerpuirea a două meandre ce se împletesc descriind şi în jumătatea de sus un romb asemănător, decorat cu buchete de flori şi frunze orientate de la colţuri spre interior. Pe margini obişnuitul chenar decorativ cuprinzînd inscripţia. «

Tot din brocart, dar cu cîmpul roşu-purpuriu, culoare tradițională în obiceiurile curții împărăteşti bizantine, este şi acoperămîntul ce l-a aşezat Bogdan voievod pe mormîntul părintelui său în vara anului 1504. Cusut în forma unei huse care să îmbrace întregul sarcofag, grabnicul are cîmpul dreptunghiului de sus împodobit cu un arbore stilizat în formă de candelabru, cu frunze lobate sau dințate şi crengi în volute, presărat greoi, aproape sufocant, pe întregul spațiu cu spice, flori şi fructe de rodii. De fapt şi sculptorul preferase motivul decorativ al unui arbore stilizat pentru lespede, dar cu destule deosebiri. Roată împrejur, dreptunghiul este mărginit de un galon cusut cu fir de aur şi argint, singura broderie, cuprinzînd încheierea celui ce avusese norocul să moştenească țara, deşi mică, atît de înfloritoare : „Io, Bogdan voievod, din mile lui Dumnezeu domn al țării Moldovei, a împodobit şi a acoperit cu grobnicul acesta mormîntul tatălui său, Io, Ştefan voievod, cel ce a domnit în țara Moldovei 47 de ani şi trei luni, care s-a strămutat spre lăcaşul de veci în anul 7012 (1504) luna iulie, ziua 2, în ziua de marți, în ceasul al patrulea din zi“.

EPILOG

Cronicile povestesc că anul 1504 veni mai întîi cu un potop de ninsori ce s^a cernut din norii plumburii pînă hăt, către mijlocul primăverii, ridicînd peste aşezările țării Moldovei nămeți cît dealurile ; iar cînd totuşi s-a desprimăvărat şi discul de foc al soarelui străluci în slava cerului, acestea se topiră prea repede născînd şuvoaie năvalnice şi revărsînd apele l>este albii, pricinuind astfel destule pagube şi înecuri. Dar n-a fost numai atît ! La mijlocul verii se abătură ploi tot atît de bogate, cît şi ninsorile din iarnă, iseînd alte şuvoaie şi revărsări de ape cu pagubele şi înecurile lor. Părea că natura se alătura întregii țări ce-şi jelea voievodul petrecut dintre cei vii, într-ai patrulea ceas al zilei de 2 iulie, care cădea în anul acela într-o marți.

Şi „l-au îngropat țara, încheie vornicul Grigore Ureche lunga descriere a domniei lui Ştefan, cu multă jale şi plîngere în mănăstirea Putna, care era zidită de dînsul. Atîta jale era, de plîngeau toți ca după un părinte al său, că cunoşteau toți că s-au scăpat de mult bine şi de multă apără tură. Ce diupă moartea lui, pînă astăzi îi zic sveti Ştefan vodă, nu pentru suflet... că el încă a fost om cu păcate, ci pentru lucrurile lui cele vitejeşti, care nimeni din domni, nici mai înainte, nici după aceia l-au ajuns[11].

Dar nu numai spre lucruri de războaie inima lui s-a îndemnat la asemenea' fapte viteze, ci spre prețuirea fără de asemănare a frumosului în toate chipurile, reuşind să ctitorească şi să înzestreze falnicele cetăți, curți domneşti şi lăcaşuri de închinare despre care, vai, în prea puține şi sărace cuvinte ne-a îngăduit felul anume al acestei

cărți să pomenim. * Şi dacă Alexandru cel Bun a avut meritul de a gospodări cu multă chibzuință şi chiverniseală țara întemeiată de Bogdan voievod şi statornicită în cetățile ei de piatră de ctitrl Petru vodă Muşat, Ştefan cel Mare are meritul de a fi ri» ; dicat-o pe culmile cele mai înalte ale civilizației medieval# europene.

„Avem un trecut cu care ne putem mîndri, sublinia tova* răşul Nicolae Ceauşescu într-una din vizitele sale de lucrti făcute prin județele țării. In condiții grele, poporul nostru şl-* păstrat ființa națională. în această parte a lumii el a fost un factor activ de progres şi civilizație...". Iar noi avem datoria să cunoaştem, să prețuim şi să cinstim acest trecut de luptă şi de muncă fără de preget al poporului român şi „să tragem «din el» învățămintele ce se cuvin pentru prezentul care se făureşte[11], temelie, totodată, şi a viitorului de aur al patriei noastre socialiste. „Numai aşa «vom şti» să ducem mai departe ceea ce au făurit înaintaşii şi ceea ce făureşte generația de astăzi", să păstrăm şi să întărim darul cel mai de preț primit din jertfa atîtor milioane de strămoşi eroi, „independența şl suveranitatea patriei noastre[11].

Iată de ce trebuie să aducem piosul nostru omagiu Iul Ştefan cel Mare, voievod al Moldovei şi chiar, s-ar putea spune, al tuturor românilor în acea jumătate de secol atît de plini de cumpene şi izbînzi, care a ştiut *cu* braț viteaz, nu numai să țină sus steagul luptei pentru neatîrnare, ci şi, în puținele răgazuri de pace, să-şi îndemne poporul la munca, tot atît de vitează cît şi lupta, de reclădire a celor distruse în mul» tele-i războaie şi de înălțare a unor noi ctitorii, cu frumuseți nedobîndite pînă atunci, pentru trebuințele lor şi ale urmaşilor, astfel ca „România de astăzi să existe şi să se înalțe tot mal mîndră sub soare[1]“.

Boltntinul din Vait martie 1976

B I B L I O G R A F I E

/

LUCRĂRI TEORETICE

Kngels Friedrich : *Războiul țărănesc german,* ediția a Il-a, Editura politică, Bucureşti, f.a.

Ceauşescu Nicolae : *Cuvîntare la întîlnirea cu activul de partid din regiunea Argeş.* — 12 iunie 1966, în voi. : *România pe drumul desăvîrşirii construcției socialiste,* voi. I, Editura politică, Bucureşti 1966.

Ceauşescu Nicolae : *Cuvîntare la întîlnirea cu activul de partid din regiunea Bacău.* — 10 septembrie 1966, în voi. *: Româniți pe drumul desăvîrşirii construcției socialiste,* voi. I, Editura politică, Bucureşti, 1966.

Ceauşescu Nicolae : *Cuvîntare la întîlnirea cu activul de partid din regiunea Iaşi* — 22 mai 1966, în voi. : *România pe drumul desăvîrşirii construcției socialiste,* voi. II, Editura politică, Bucureşti, 1966.

Ceauşescu Nicolae: *Cuvîntare la întîlnirea cu activul de partid din regiunea Suceava* — 23 mai 1966, în voi. : *România pe drumul desăvîrşirii construcției socialiste,* voi I, Editura politică, Bucureşti, 1966.

Ceauşescu Nicolae: *Expunere cu privire la programul P.C.R. pentru îmbunătățirea activității ideologice, ridicarea nivelului general al cunoaşterii şi educația socialistă a maselor, pentru aşezarea relațiilor din societatea noastră pe baza principiilor eticii şi echității socialiste şi comuniste (3* noiembrie 1971), în voi. : *Plenara Comitetului Central al Partidului Comunist Român — 3/5 noiem- * brie 1971,* Editura politică, Bucureşti 1971.

Ceauşescu Nicolae : *Cu privire la activitatea politico-ideologică şi cul- tural-educativă de formare a omului nou, constructor conştient şi devotat al societății socialiste multilateral dezvoltate şi al comunismului în România,* „Scînteia[11], anul XIV, nr. 10.508, joi 3 iunie 1976.

IZVOARE

* * * „Letopisețul anonim al Moldovei", „Cronicile medievale ale Ro mâniei, II. Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI, publicate de I. Bogdan. Ediție revăzută şi completată de P. P. Panaiteseu". Bucureşti, Editura Academiei R.P.R., 1959.

* * * „Letopisețul de la Putna, nr. 1“ („Povestire pe scurt despre

domnii Moldovei"), „Cronicile medievale ale României, 11...“ ediție P. P. Panaiteseu...
* * * „Letopisețul de la Putna nr. 2 („Povestire pe scurt despre domnii Moldovei"), „Cronicile medievale ale României, 11...“ ediție P. P. Panaiteseu...
Bogdan Ioan : *Documente moldoveneşti din sec. XV şi XVI în arhiva Braşovului,* Bucureşti 1905.
Bogdan Ioan : *Documentele lui Ştefan cel Mare,* publicate de... voi. I şi **II,** Bucureşti 1913.
Cantemir Dimitrie : *Descrierea Moldovei,* Bucureşti, Editura Minerva 1973 (traducere de Petre Pandrea).
Chițimia Constantin : *Cronica lui Ştefan cel Mare (versiunea germană a lui Schedel),* ediție îngrijită de... Bucureşti 1942.
Costăchescu Mihai : *Documente de la Ştefan cel Mare,* Iaşi, 1948. *Documente moldoveneşti de la Ştefan cel Mare (supliment la Documentele lui Ştefan cel Mare, de I. Bogdan) publicate de...* **Iaşi,** 1933.
Costin Miron : *Opere,* ediție îngrijită de P. P. Panaiteseu, Bucureşti 1958.
* * *Documente privind istoria României,* veacul XIV, XV, A. *Moldova,* voi. I (1384—1475), voi. II (1376—1500), Editura Academiei R.P.R., 1954 ; şi veacul XVI, voi. I (1500—1550), Editura Academiei R.P.R., 1953.
Esarcu C. : *Ştefan cel Mare. Documente descoperite în arhivele Veneției,* Bucureşti, 1874.
Hurmuzaki Eudoxiu : *Documente privitoare la* **istoria** *românilor culese de...* voi. II, partea I-a şi a Il-a, Bucureşti, 1891 ; voi. VIII, Bucureşti, 1894.
Iorga Nicolae : *Acte şi fragmente cu privire la istoria românilor, adunate din depozitele manuscrise ale Apusului şi publicate, cu sprijinul Ministerului Instrucțiunii Publice,* Bucureşti, 1875—1897, voi. I—III.
lor ga Nicolae : *Inscripții din bisericile României,* voi. I—II, Bucureşti 1905—1908.
lor ga Nicolae : *Studii fi documente cu privire la istoria românilor,* voi. XVI, Bucureşti, 1909 ; voi. XXIII, Bucureşti, 1913.
Iorga Nicolae : *Scrisori de negustori,* voi. I—II, Bucureşti 1925.
Neculce Ion : *Letopisețul* țării Moldovei si O *samă de* cuvinte, ediție îngrijită de Iorgu Iordan, Bucureşti, 1955.
Sava Aurel : *Documente privitoai/ la tîrgul şi ținutul Orheiului,* Bucureşti, 1944.
Ureche Grigore : *Letopisețul țării Moldovei,* ediție îngrijită de P. P. Panaiteseu, Bucureşti, 1956.
Veress A. : *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Țării Româneşti,* voi. I (1468—1540), Budapesta, 1914.
* * * *Repertoriul monumentelor şi obiectelor de artă din timpul lui Ştefan cel Mare,* Editura Academiei R.P.R., Bucureşti, 1958.

LUCRĂRI GENERALE

Cartojan Nicolae : *Istoria literaturii române vechi,* voi. I—II, Bucureşti, 1940.

Constantinescu Miron. Daicoviciu Constantin şi colectiv : *Istoria României*, Bucureşti, 1969 (ediția a Il-a, Bucureşti 1975).
Giurescu C. C. : *Istoria românilor,* voi. I—III (voi. II—III partea I şi a Ii-a), edițiile I—IV, Bucureşti 1935—1946.
Giurescu C. *C.* şi Giurescu Dinu : *Istoria românilor,* Editura Albatros, Bucureşti 1971 (ediția a II-a, Bucureşti, 1975).
Ionescu Grigore : *Istoria arhitecturii în România,* Editura Academiei, Bucureşti, 1965.
Iorga Nicolae : *Istoria românilor*, voi. I—X, Bucureşti, 1936—1939.
Iorga Nicolae : *Istoria românilor şi a civilizației lor,* traducere din limba franceză de Al. Lascarov-Moldovanu, Bucureşti, 1930.
Mustafa Aii Mehmed : *Istoria turcilor,* Editura ştiințifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1976.
Oțetea A. ; Popescu Puțuri I şi colectiv : *Istoria poporului român.* Bucureşti, 1970.
Pascu Ştefan ; Ionaşcu Ion şi colectiv : *Istoria medie a Hcmăniei.* Partea I (secolul al X-lea, sfîrşitul secolului al XlV-lea), Bucureşti, 1966.
Vătăşianu Virgil : *Istoria artei feudale în țările române,* voi. I, Editura Academiei R.P.R., Bucureşti, 1959.
Vătăşianu Virgil, Dumitrescu Florentina şi colectiv : *Istoria artelor plastice în România*, voi. I—II, Editura Meridiane, Bucureşti, 1968—1970.
Xenopol A. D. : *Istoria românilor din Dacia Traiană.* Ediția a III-a, îngrijită de I. Vlăde.scu, voi. I—XIV, Bucureşti, 1925—1930.
* * * *Istoria României,* voi. I—IV, Editura Academiei **R.P.R.,** Bucureşti, 1960—1964.

LUCRĂRI SPECIALE

Alexianu Al. : *Mode şi veşminte din trecut,* voi. I—II, Editura Meridiane, Bucureşti, 1971.
Andronic Al. şi Neamțu E. : *Curtea domnească din Iaşi în lumina recentelor descoperiri arheologice* in : *Omagiu lui P. Constanti- neseu-laşi,* Bucureşti, 1965.
Balş Şt. : *Biserica lui Ştefan cel Mare de la Vad, județul Someş,* în : *Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice (B.C.M.I.),* XXXVI (1943).
Balş Şt. şi Nicolescu Corina : *Mănăstirea Neamț,* Bucureşti, 1958.
Balş Gh. : *Bisericile lui Ştefan cel Mare,* în B.C.M.I./XVIII/1925 şi 1926. (fascicolele 43—46, cu rezumat în limba franceză).
Belciurescu O. (Arh) : *Biserica Sfîntul Gheorghe din Hîrlău,* în *Arhitectura R.P.R.* (1957, nr. 2).
Berza M. : *Stema Moldovei în timpul lui Ştefan cel Mare,* în *Studii şi Cercetări de Istoria Artei (S.C.I.A.),* an. IV (1955), nr. 1 şi 2.
Berza M. : *Trei tetraevanghelii ale lui Teodor Mărişescul în Muzeul istoric de la Moscova,* în *Cultura moldovenească în timpul lui Ştefan cel Mare* (Culegere de studii), Editura Academiei R.P.R., Bucureşti, 1964. (Cultura în timpul lui Ştefan cel Mare...).
Berza M. : *Ultimul manuscris miniat din epoca lui Ştefan cel Mare,* în *S.C.I.A.,* an II (1955), nr. 3—4.
Bîrsănescu Ştefan : *Schola latina de la Cotnari. Biblioteca de curte şi proiectul de academie*

al lui Despot vodă. Zori de cultură uma■ flistă în Moldova secolului al XVI-lea,* Bucureşti, 1957.

Bogdan I. : *Documentul Rîzenilor de la 1484 şi organizarea armatei moldoveneşti în sec. XV-lea,* în *Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii de Istorie* (A.A.R.M.S.I.), seria a II-a tom. XXX (1908).

Bogdan I : *Inscripțiile de la Cetatea Albă şi stăpînirea Moldovei asupra ei, A.A.R.M.S.I.,* seria II, tom XXX (1908).

Bogdan I : *Două steaguri ale lui Ştefan cel Mare din Muntele Athos,* în : *A. A.R.M.S.I.* seria II, tom. XXIV (1901—1902).

Brehier Louis : *L'art roumain ancien. Legons professees ă la Faculte de Lettres de Clermont-Ferrand,* în : *Journal des savants,* nr. 9—10, septembrie-o ctombrie 1923.

Brehier Louis : *Le tresor de Etienne le Grand au monastere de Poutna* (recenzie pentru O. Tafralj^, în : *Journal des savants,* mai, 1920.

Constantinescu N. : *Mănăstirea Putna,* Bucureşti, 1965.

Costăchel V. ; Panaiteseu P. P. şi Cazacu A : *Viața feudală în Țara Românească şi Moldova* (sec. XIV—XVII), Bucureşti, 1957.

Cos tea (Hostiuc) Erast, pr : *Mănăstirea Sînt Ilie, ctitoria voievodului Ştefan cel Mare* (1488—1783—1938), Cernăuți 1940.

Costea (Hostiuc) Erast, pr : *Fosta mănăstire de maici din Pătrăuți pe Suceava,* în : *Candela,* an XL (1929) nr. 7—9.

Drăghiceanu V. : *Palatul lui Ştefan din Iaşi,* în *B.C.M.I.,* an IX (1916).

Drăghiceanu V. : *Incinta palatului de la Iaşi,* în *B.C.M.I./XXV*1/1933.

Drăghiceanu V. : *Comunicări. De la palatul lui Ştefan cel Mare din Vaslui,* în *B.C.M.l.* an VIII (1915).

Diaconu Gh. şi Constantinescu N. : *Despre fortificațiile Moldovei în* secolele XIV—XV, în Dacia/III/1959.

Diaconu Gh. : Despre rolul *curților boiereşti în organizarea militară a Moldovei în veacurile XIV—XV,* în : *Studii şi referate privind istoria României (Studii şi referate...),* partea I, Bucureşti, 1954.

Elia.n Al. : *Moldova şi Bizanțul în secolul al XV-lea,* în *Cultura în timpul lui Ştefan cel Mare...,* Bucureşti, 1964.

Focşăneanu I. şi Diaconu Gh. : *Bazele puterii militare a lui Ştefan cel Mare,* în *Studii cu privire la Ştefan cel Mare,* Bucureşti, 1956.

Ghica-Budeşti N. : *Biserica logofătului Tăutul din Bălineşti,* în : *B^C.M.I.* /IV/1911.

Giurescu C. C. : *Tîrgurî sau oraşe şi cetăți moldoveneşti din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea,* Editura Academiei R.P.R., Bucureşti 1967.

Grigoraş N. : *Vechi cetăți moldoveneşti (originea lor),* în : *Studii şi Cercetări Istorice (S.C.I.),* voi. XX, Iaşi 1946.

Grigoraş N. : *Cetatea Smederova şi Cetatea Nouă (Novograd) de la Roman* în : *Omagiu lui P. Constantinescu-Iaşi...,* Bucureşti, 1956.

Henry Paul : *De l'originalite des peintures bucoviniennes dans l'appli- cation des principes byzantins,* în : *Byzantion/1/1924.*

Henry Paul : *Le regne et las constructions d Etienne le Grande, prince de Moldavie (1457—1504)* în : *Melanges Diehljll.*

Henry Paul : *Les principes de l'architecture religieuse serbe et Vecole moldave, in : L'art byzantin chez les Slavs.*

Henry Paul : *Les eglises de la Moldavie du nord des origines ă la fin du XVI-e siecle. Architecture et peinture. Contribution ă l'etude de la civilisation moldave,* Paris, 1930.

Iii eseu O. : *Emisiunile monetare ale Moldovei în timpul lui Ştefan cel Mare,* în : *Cultura în timpul lui Ştefan cel Mare...,* Bucureşti, 1964.

Iorga Nicolae : *Vechia artă religioasă la români. I. Icoana românească, II. Argintăria românească, III. Miniaturile româneşti, IV. Sculpturile în lemn, V. Ţesăturile,* Vălenii de Munte, 1934.

Iorga Nicolae : *Familia Tăutu în legătură cu biserica din Bălineşti,* în : *Neamul românesc literar,* 1912.

Iorga Nicolae : *Cel dintîi zugrav moldovean,* în : B.C.MJ./VII/1914.

Iorga Nicolae : *Contribuţii la istoria bisericii. I. Despre mănăstirea Neamţului. II. Bălineşti,* în *A.A.R.M.S.I.,* seria II, tom XXXIV, mem. 5, 1912.

Iorga Nicolae : *Ştefan cel Mare şi Mihai Viteazu ca întemeietori ai bisericii românilor din Ardeal,* Bucureşti, 1904.

Iorga Nicolae : *Les arts mineurs en Roumanie,* Bucureşti, 1934.

Iorga Nicolae : *Ce este vechia noastră artă,* în B.C.M.J./XXXV/1942.

Iorga Nicolae : *Les châteaux oecidentaux en Roumanie,* în : B.C.M.I./ XXII/1929.

Iorga Nicolae : *Cele două Chilii,* în *B.C.M.I.*/XXII/1929.

Iorga Nicolae : *Istoria lui Ştefan cel Mare pentru poporul român,* Editura pentru literatură, Bucureşti, 1966.

Iorga Nicolae : *Din istoricul cetăţilor Chilia şi Cetatea Albă,* Bucureşti, 1905.

Istrati *C. : Biserica şi podul de la Borzeşti precum şi o ochire relativă la bisericile zidite de Ştefan cel Mare,* Bucureşti, 1904.

Lapedatu Al. : *Vechile cetăţi româneşti după contele de Langeron,* în : B.C.MJ./VIII/1915.

Lapedatu Al. : *O biserică a lui Ştefan cel Mare în Ţara Românească,* în : B.C.MJ./III/1910.

Lapedatu Al. : *Inscripţiile bisericii din Bălineşti,* în : *B.C.M.I./IV/1911.*

Lapedatu Al. : *Gravuri şi vederi de la Cetatea Albă şi cîteva consideraţii istorico-arheologice asupra cetăţilor moldoveneşti,* în : *B.C.M.I.* /VI/1913.

Lapedatu Al. : *Cele mai vechi stampe reprezentând Suceava şi Cetatea Albă,* în : B.C.M././/IX/1916.

Lăzărescu Em. : *Trei* manuscrise *moldoveneşti de la* Muzeul *de* artă al *R.P.R.,* în : *Cultura în timpul lui Ştefan cel* Mare..., Bucureşti, 1964.

Manolescu R. : *Cultura orăşenească în Moldova în a doua jumătate a secolului* al *XV-lea,* în : *Cultura în timpul lui Ştefan cel Mare...* Bucureşti, 1964.

Matei M.: Datenoi *în* legătură cu cetatea *de pămînt de la Bîrlad,* în : *Studii* şi *cercetări de istorie veche (S.C.I.V.),* an X, >nr. 1 (1959).

Matei M. : *Contribuţii arheologicy la* istoria *oraşului Suceava,* Editura Academiei R.P.R., Bucureşti, 1963.

Matei M. şi Andronic Al. : *Cetatea de scaun a Sucevei,* Editura Meridiane, Bucureşti, 1965.

Millet Gabriel : *Brodiers religieuses de style byzantin. Avec la colabo- ration d'Helene des* Y*louses,* Paris, 1939—1947.

Millet Gabriel : L*'ancîen art serbe. Les eglises,* Paris, 1919.

Millet Gabriel : *b'ecole grecque dans l'architecture byzantîne,* Paris, 1916.

Millet Gabriel : *Recherches sur l'iconographie de l'Evangile aux XlV-e, XV-e et XVI-e siecle.* Paris, 1916.

Musicescu A. M. : *Consideraţii asupra picturii din altarul şi naosul Vo- ronețului,* î,n : *Cultura în timpul lui Ştefan cel Mare...,* Bucureşti, 1964,

Musicescu A. M. şi Ulea Sorin : *Voroneț,* Bucureşti, 1969 (Ediția a Il-a Bucureşti 1971).

Nestor I. : *Epoca lut Ştefan cel Mare în lumina săpăturilor arheologice de la Suceava,* în : *Cultura în timpul lui Ştefan cel Mare...,* Bucureşti, 1964.

Nicolescu Corina : *Arta în epoca lui Ştefan cel Mare,* în : *Cultura în timpul lui Ştefan cel Mare...,* Bucureşti, 1964.

Nicolescu Corina : *Începuturile ceramicii monumentale în Moldova,* în : *Omagiu lui G. Oprescu....* Bucureşti, 1961.

Nicolescu Corina : *Argintăria laică* şi *religioasă în țările române* (sec. XIV—XIX, Bucureşti, 1968.

Nicolescu Corina : *Istoria costumului de Curte în țările române (sec. XIV—XVIII),* Bucureşti, 1970.

Nicolescu Corina : *Oraşele şi arhitectura în trecutul regiunii Suceava,* în : *Arhitectura* R.P.R./1956/nr. 14—23.

Odobescu Al. I. : *Inscripţia lui Ştefan cel Mare de la curţile* domneşti din *Hîrlău,* în : *Revista pentru istorie arheologie şi filologie",* 1/1883.

Panaiteseu P. P. : *Contribuţii la istoria lui Ştefan cel Mare,* în : *A.A.R.M.S.I.,* seria III, tom. XV, mem. 2.

Panaiteseu P. P. : *Începuturile scrisului în limba română,* în : *Studii şl Materiale de Istorie Medie (S.M.I.M.),* voi. V, 1960.

Panaiteseu P. P. : *Cronicile medievale ale României. II. Cronicile slavo- române din sec. XV—XVI, publicate de I. Bogdan. Ediţie revăzută şi completată de...* (Studiul introductiv), Editura Academiei R.P.R., Bucureşti, 1959.

Panaiteseu Scarlat (general) : *Cetăţile ruini din Basarabia, de pe Nistru şi Dunăre,* în : *Anuarul Comisiei Monumentelor Istorice (A.C.M.I.),* 1924.

Pascu Ştefan : *Relaţiile economice dintre Moldova şi Transilvania în timpul lui Ştefan cel Mare*ₜ în : *Studii cu privire la Ştefan cel Mare,* Bucureşti, 1956.

Petrescu Cîmpina Barbu : *Cercetări cu privire la baza socială a puterii lui Ştefan cel Mare,* în : *Studii cu privire la Ştefan cel Mare,* Bucureşti. 1956.
Petrescu Cîmpina Barbu : *Dezvoltarea economiei feudale şi începutul luptei pentru centralizarea statului în a doua jumătate a secolului al XV-lea în Țara Românească şi Moldova,* Bucureşti, 1950.
Petrescu Cîmpina Barbu : *Ideile călăuzitoare ale politicii lui Ştefan cel Mare, în : Studii,* an X (1954), nr. 4.
Popa R. : *Cetatea Neamțului,* Editura Meridiane, Bucureşti, 1968.
Popa-Liseanu Traian (maior) : *Steag ostăşesc moldovenesc din vremea lui Ştefan cel Mare,* în : *Buletinul Muzeului Național Militar (B.M.N.M.),* I (1937).
Rosetti Radu, R. (general) : *Studii asupra chipului cum se făptuia războiul de către Ştefan cel Mare (I—III),* în : *A.A.R.M.S.I.*, seria
III, tom. IV (1924—1925), mem. 9.
Sabău Ioan : *Relațiile politice dintre Moldova şi Transilvania în timpul lui Ştefan cel Mare,* în : *Studii cu privire la Ştefan cel Marre,* Bucureşti, 1956.
Stănescu Eugen : *Cultura scrisă moldovenească în vremea lui Ştefan cel Mare,* în : *Cultura în timpul lui Ştefan cel Mare...,* Bucureşti, 1964.
Slătineanu Barbu : *Ceramica feudală românească şi originile ei,* Bucureşti, 1958.
Stănescu H. : *Meşteri constructori, pietrari* şi *zugravi din timpul lui Ştefan cel Mare,* în : S.C.I.A./II/1955/nr. 1—2.
Ştefănescu D. I. : *Broderiile de stil bizantin şi moldovenesc în a doua jumătate a secolului al XV-lea,* în *Cultura în timpul lui Ştefan cel Mare...,* Bucureşti, 1964.
Simonescu Dan : *Mănăstirea Neamțului ca focar de cultură,* Iaşi, 1943.
Tafrali O. : *Le tresor de Poutna,* Paris, 1925.
Tafrali O. : *Curțile domneşti din Iaşi,* în : *Arta şi arheologia jlV/1931* —1932.
Tocilescu Grigore : *Cetatea Albă,* în : *Noua Revistă Română/Il/1901.*
Turcu Constantin : *Curtea domnească din tîrgul Pietrei,* în : *Anuarul liceului Petru Rareş, Piatra Neamț (1935—1936).*
Turdeanu E. : *La broderie religieuse en Roumanie. Les etales des XV-e et XVI-e siecles,* în : *Buletinul Institutului Român din Sofia,*
I (1941).
Turdeanu E. : *Manuscrise slave din timpul lui Ştefan cel Mare,* Bucureşti, 1943.
Ulea Sorin : *Gavril ieromonahul, autorul frescelor de la Bălineşti,* în : *Cultura în timpul lui Ştefan cel Mare...,* Bucureşti, 1964.
LTrzieă Xen. Dimitrie : *Bătălia din Dumbrava de la Lipnic,* Iaşi, 1937.
Ursu I. : *Ştefan cel Mare, domn al Moldovei de la 12 aprilie 1457, pînă la 2 iulie 1504,* Bucureşti, 1925.
Yătăşeanu Virgiliu : *Bolțile moldoveneşti. Originea şi evoluția lor istorică,* în : *Anuarul Institutului de Istorie Națională din Cluj,* anul
V (1929—1930).
Yătăşeanu Virgiliu : *Contribuții la cunoaşterea bisericilor de lemn din Moldova (închinare lui N. Iorga),* Cluj, 1931.
Voinescu Teodora : *Portretele lui Ştefan cel Mare în arta epocii sale,* în : *Cultura în timpul lui Ştefan cel Mare,* Bucureşti, 1964.

CUPRINS

/

Lector: MARIETA *CROICU*
Tehnoredactor: CORNEL CRISTESCU

Hun de tipar 3 XI 1976. Apărut 1976. Comanda nr. 1121 Tiraj: l-L550. ex. broşate. Coli de tipar 74,75.

Tiparul executat sub comanda nr. 652 la întreprinderea Poligrafică „13 Decembrie 1918” slr. Grigore Alexandrescu nr. 89—97 Bucureşti Republica Socialistă România

[1] Această poreclă vine de la emblema dragonului purtată cu mîn- drie de tatăl său, ca semn că era membru al aceleiaşi secte religioase din care făcea parte şi Sigismund, împăratul Germaniei. De la Vlad Dragonul s-a ajuns la Vlad Dracul sau Dracula printr-o adaptare fonetică firească limbii române, fără vreun sens peiorativ.

II umor (1473). (Reproducere după /o]. *Repertoriul monumentelor şi i'uectclor de artă din timpul lui !<fan cel Mare.)*

H •

[1] Matei Strigowski credea că movilele de Ia Vaslui erau rezultatul incinerării cadavrelor duşmanilor, iar crucile de piatră, doar semne pentru „memoria victoriei". Păstrăm totuşi ca foarte interesantă informaţia asupra obiceiului curăţirii locurilor de bătălie şi a incinerării celor căzuţi din rîndurile taberei inamice, dar ne îndoim că aceste morminte ale musulmanilor puteau fi însemnate prin cruci, simboluri ale credinţei ortodoxe. Şi apoi ne punem întrebarea : de ce ar fi fost însemnate ’ mormintele unor duşmani care năpădiseră ţara şi nu ale celor care s-au jertfit pentru apărarea ei ?

Tradiţia atribuie lui Ştefan cel Mare consemnarea victoriilor sale nu prin cruci sau obeliscuri, ci prin înălţarea a cîte o biserică pentru fiecare, chiar pe locul bătăliei, sau în cele mai frumoase plaiuri, .sate şi tîrguri ale ţării. Dar citind inscripţiile ctitoriilor viteazului domn, numai două amintesc direct despre războaiele petrecute şi anume biserica de la Războieni, înălţată în amintirea luptelor duse în vara anului 1476 pe aceste meleaguri împotriva oştirilor turceşti şi biserica de la Volovăţ, înălţată în amintirea campaniei de la 1481 din Ţara Românească.

s-ia:u păstrat cîteva porţiuni, destul de groase şi solid lucrate, prevăzute cu deschizături mult asemănătoare crenelurilor, iar din împrejmuirile mănăstirii Putna s-a păstrat turnul de apărare de pe latura vestică, aşa-numitul „tum al tezaurului[11].

* *

Vasluiul, străveche vatră românească, poartă în adîncurile pămîntului urme de locuire încă din neolitic, destule din epoca următoare, a metalelor, din perioada întunecată a migraţiei popoarelor, legîndu-se în curgerea neîntreruptă a anilor cu cele din primele secole ale mileniului nostru cînd, tot mai mult, locuitorii vor îmbrăţişa îndeletniciri meşteşugăreşti şi negustoreşti, dînd astfel aşezării, treptat, înfăţişarea de oraş. Situarea lui în chiar mijlocul ţinuturilor din sudul ţării l-a determinat pe Alexandru cel Bun să construiască şi aici curţi domneşti pentru o mai bună cuprindere a ţării sub privegherea lui gospodărească şi poate despre acest fapt vor să vorbească cele două monezi anepigrafice de aramă din timpul său, găsite în 1960 pe botul dealului unde se desfăşoară incinta curţilor domneşti.

voievod cuprinde în afana particulei „Io“ şi calificativul de „binecinsti- torul şi de Hristos iubitorul[11], ce şi le acordau de obicei domnii în scaun, fiind întîlnite, deci, însoţind numele lui Ştefan cel Mare pe toate pisaniile ctitoriceşti ale acestuia. Particola şi calificativul menţionat dovedesc că Alexandru voievod îndeplinea la Bacău un rol, politic şi administrativ destul de important, nu era „surghiunit[11], cum au fost unii istorici ispitiţi s-o creadă. De fapt instituţia coasocierii era mai veche.

* *

Intr-un secol plin de risipă şi bogăţie, de gust rafinat şi de arte somptuoase, de eleganţă vestimentară şi de magnificienţă princiară, afişată ostentativ la toate curţile europene, Moldova nu putea sta în afara acestui

curs nou în care intrase feuda-

[1] **Psaltirea păstrată la episcopia ortodoxă din Muncasz <R. P. Ungaria), scrisă din porunca şi pe cheltuiala logofătului Ioan Tăutu, pentru românii ortodocşi de peste Carpaţi, are de asemenea un tablou votiv-miniatură reprezentîndu-l pe ctitor în aceeaşi atitudine de prosternare Ia picioarele tronului lui Isus, intercesor fiind David cu lira pe umăr. In viziunea zugravului care a realizat frescele exterioare de la Voronet (secolul al XVI-lea) David, în scena Judecăţii de Apoi, nu mai cinta din lira antică, ci din cobza obişnuită a lăutarilor moldoveni.**

[1] Din bijuteriile şi obiectele casnice de aur şi argint nu ni s-a păstrat nici una pînă astăzi.

Nume de argintari se cunos-c de asemenea puține, printre care pot fi amintiți Anton de la Bistrița, chemat insistent de domn în
legătură cu baterea monezilor, Ioachim din Suceava şi Silvan de la Neamț.

Despre comenzile făcute de domn în Transilvania şi probabil şi în Polonia documentele tâmpului menționează că ele erau cerute a fi „lucrate după portul moldovenesc[11], de unde şi unita/tea de stil a acestei arte. Dar totuşi meşterii ardeleni influențau într-o oarecare măsură dezvoltarea meşteşugului de argintar în Moldova şi Țara Românească, tramsmițînd prin obiectele făurite în atelierele lor valori stilistice de circulație europeană. Astfel cădelnița de la 1470, ce %e păstrează în muzeul mănăstirii Putna, turnată în forma unui rtum de biserică frumos decorat ou motive din repertoriul gotic (arcade ogivale, siluete de oameni sub arcade, ferestre cu rozete, fleuroane ş.a.), deşi poartă inscripția ctitoricească în redacție slavonă, este identică /şi aproximativ contemporană cădelniței de la mănăstirea Bistrița din Țara Românească, ceea ce ne duce cu gîndul la o comandă făcută aceluiaşi atelier braşovean.